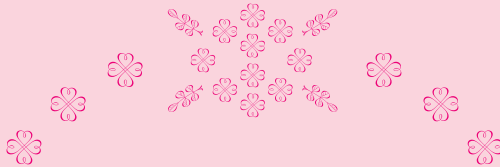
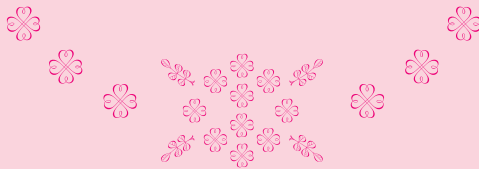

ชลบชลัยย์ พลาญกูร

อัตชีวประวัติภาคมัชฌิมวัย

ฉบับปรับปรุงและเพิ่มเติม

อัตชีวประวัติ ภาคมัชฌิมวัย

ฉลบทชลัษย์ พลาญกูร

พิมพ์ครั้งแรก 2557

1,000 เล่ม

ผู้เขียน : นลบลชัยย์ พลังกูร

บรรณาธิการ : ศรัณย์ ทองปาน

ออกแบบปก / จัดรูปเล่ม : ณิชา แจ่มประพันธ์กุล

คำปรารภ

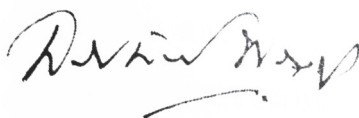
ดิฉันใคร่ขอเรียนท่านผู้ที่อ่านหนังสือเล่มนี้เสียก่อนว่า จะหาสาระสำคัญ หรือสิ่งที่เป็นประโยชน์อะไรก็หาไม่ได้เลย ดิฉันเพียงอยากจะเล่าให้ลูกหลานและลูกศิษย์ทั้งหลายฟังว่า ในชีวิตนี้ดิฉันได้ผ่านอะไรมาบ้าง— ทั้งสุขและทุกข์อย่างมาก ๆ ไม่ราบเรียบเหมือนชีวิตของเพื่อน ๆ ทั่วไป

ในอัฐชีวประวัติเล่มแรกภาคปฐมวัยนั้น เขียนไว้ถึงตอนบรรลุนิติภาวะ อายุ 20 ปี เล่มนี้มาเขียนต่อเอาเมื่อเลิกกิจการโรงเรียนตอนอายุ 90 ปีแล้ว จึงต้องเล่าเหตุการณ์ของ 70 ปี ทั้งที่ไม่ได้จดอะไรไว้เลย บางครั้งคิดขัด ลืม เดือน-ปี คิดจะถามเพื่อนผู้ที่คิดว่าจะช่วยได้ ก็ปรากฏว่าเกือบไม่มีเพื่อนที่ยังมีชีวิตเหลืออยู่เลย พวกนักเรียนเก่าอังกฤษที่เคยสังสรรค์กันทุกเดือน ประมาณ 30–40 คน ในจำนวนทั้งหมด 70 คนนั้น เหลือที่จะพบและพูดคุยกันได้เพียง 3–4 คน นิสิตเก่าจุฬาฯ (classmate) มี 36 คน ก็เหลือที่จะติดต่อกันได้เพียงคนเดียว ส่วนนักเรียนร่วมชั้นที่โรงเรียนราชินี 30 คนนั้น เหลือมากหน่อยคือ 5–6 คน แต่ก็เป็นพวกที่ล้วนไม่ออกจากบ้านและไม่จดจำอะไรทั้งสิ้น กว่าหนังสือเล่มนี้จะพิมพ์ออกมาได้ ก็ไม่รู้ว่าจะยังเหลือเพื่อนที่พอจะอ่านได้สักกี่คน !

ฉะนั้นแหละดิฉันจึงต้องเขียนเอาเองคนเดียว และฉะนั้นจึงคิดว่าจะต้องมีอะไรผิดพลาดตกหล่นบ้างเป็นแน่ จึงต้องขออภัยไว้ในที่นี้ด้วย

หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะเขียนได้จบก่อนตัวเองตาย ที่ไม่แน่ใจก็เพราะว่าตั้งแต่เลิกกิจการโรงเรียนมาแล้ว นอกจากจะต้องเข้า ๆ ออก ๆ โรงพยาบาล ด้วยโรคต่าง ๆ โดยเฉพาะโรคตา ซึ่งเหลืออยู่ข้างเดียวแล้ว ยังมีเหตุการณ์อะไรต่ออะไรเกิดขึ้นอยู่เรื่อย ๆ บางทีต้องหยุดเขียนไปตั้งเดือนก็มี

ด้วยความปรารถนาดีต่อผู้อ่านทุกคน

สารบัญ

คำปรารภ	3
มัชฌิมวัยตอนต้น-ชีวิตของดิฉันในประเทศอังกฤษ	
Mr. Cardew ผู้ปกครอง ผู้มีพระคุณคนแรกของดิฉัน	11
พระคุณของผู้ดูแลและครูคนที่สอง—จำกั๊ด พลังกูร	29
เริ่มศึกษาคณิตรีคลาสสิกและภาพเขียน	29
จัดหนังสือให้อ่านตามขั้นตอน	31
วันหยุดคริสต์มาสครั้งแรก	31
เดินรำครั้งแรกในชีวิต	32
พอที—pour tea	32
เรื่องตลก	33
ชีวิตของนักเรียนในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด	34
ประเพณีพิเศษ	35
นิสัยติดตัว	35
สอนทุกอย่างรวมทั้งภาษาอังกฤษ	36
พลอยได้เพื่อนต่างชาติ	37
Party ตาม Colleges	39
นักวิจารณ์	40
ชมรมละคร	40
P.E.N. Club	41
ไม่ยอมเสียเวลาในบางเรื่อง	43
รู้ความในใจ—ขอแต่งงาน	45
เปิดเผยความลับในใจ	46
รักแรก—ปวดร้าว	46
ป่วยหนัก	52

เริ่มใจอ่อน	53
ขอเปลี่ยนสรรพนาม	54
ชีวิตประจำวันของนักเรียนไทยในอังกฤษ	55
กิจกรรมในวันจันทร์-ศุกร์	57
วันสุดสัปดาห์	57
เรื่องจำขึ้นเกี่ยวกับการแข่งกีฬาของพวกเรา	58
กีฬาฤดูร้อน	59
การแข่งขันเรือออกซฟอร์ด-เคมบริดจ์	60
การชิงแชมป์เทนนิสของโลกที่วิมเบิลดัน	60
ภาพยนตร์	61
ละคร	61
ความแตกต่างระหว่างฤดู	62
การท่องเที่ยวทั้งในและนอกประเทศ	62
ระหว่างที่อยู่ในประเทศอังกฤษ	
ไปอยู่ออกซฟอร์ด	67
ถูกเห็นเป็นหญิงพม่า	68
กลับไปลอนดอน	68
นักเรียนไทยในลอนดอน	69
ควีนส์คอลเลจ	72
ปารีส	72
ไปสวิตเซอร์แลนด์คนเดียว	73
สนุกมากที่มิวนิก	77
กลับมาที่อังกฤษใหม่	84
เรียนสันสกฤต	

เรียนพฤษศาสตร์	84
สอบเข้ามหาวิทยาลัยลอนดอน	84
จดหมายจากกระทรวงฯ	85
โรงเรียนฝึกหัดครูมอนเตสซอรี	86
ย้ายที่อยู่จาก Crosby Hall	87
วิชาที่เรียน	88
เพื่อนร่วมชั้น	89
ออกทำการสอน	90
เรียนกับ ดร. มอนเตสซอรี	91
ไปดูงานที่ฮอลแลนด์	92
การสอบทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ	94
เตรียมตัวกลับเมืองไทย	94
บริษัทรับจัดและส่งของ	96
ออกเดินทาง	96
กระเป๋ายังไม่มา	97
เที่ยวดูเมือง	97
เรือออกจากเจนัว	98
ของที่ส่งมาล่องหน้าหายหมด	98
เพื่อนผู้โดยสารมาแสดงความเสียใจ	98
ข่าวดี	99
กิจวัตรในเรือ	99
กีฬาในเรือ	100
พวกยิว	101
กองทัพฟิลิปปินส์	101

ลืมหักเป็ดสดดงค้	101
ถึงสิงคโปร์–กรงเทพฯ	102
เหตุใดคดิฉนจิงรักประเทศอังกฤษ	102

มัทณมว้ยตอนต้น-เริ่มชีวิตในเมืองไทย

อยู่ที่บ้านฝงธนฯ	118
คดิเรื่อแต่งงาน	118
ควมคดิเห็นขัดแย้งกัน	119
ตัดสินใจแต่งงาน	120
จดทะเบียนสมรส	120
คุณเล็งเลียงฉลองให้	121
ไปกราบผู้ใหญ่อยจกัก	121
แต่งงานตามประเพณีนิยม	122
รู้จักเพื่อนทุกคณะ	122
จัดหนังสือให้อ่าน	123
เป็นเพื่อนคู่ทุกข์	124
กระทรวงฯ ต้องการรู้ว่าจะรับราชการหรือไม่	124
คดิตั้งโรงเรียน	125
“ครูโณทยาน”	127
ซ่อมอาคารโรงเรียนด้วยตัวเอง	128
ประหยัดค่าใช้จ่ายทุกอย่ง	128
เตรียมอุปกรณ์การเรียน	130
อุปสรรคที่ไม่คาดคดิ	131
รัฐมนตรีศึกษาฯ ช่วย	132

หนังสือพิมพ์ช่วยโฆษณา	132
เปิดเป็นทางการ	133
น. ประกาศิตย์ มาสัมภายณ์	133
เปิดโรงเรียนศรีพลัตต์	134
โรงเรียนศรีพลัตต์ แผนกสามัญ	135
ญี่ปุ่นขึ้น	136
วางแผนหนีออกนอกประเทศ	137
โชคดียี่เกิดเหตุขุนเคื่องใจ	138
เริ่มไปหาท่านปรีดี	140
อาสาสมัครเป็นตัวแทนออกจากประเทศ	141
ปวดร้าวในความเจ็บ	143
หากนพุดจีนได้ไปด้วย	144
ทำสัญญาปลอม	145
เริ่มเตรียมการเดินทาง	145
คุณเตียงจัดทุกสิ่งให้พร้อม	146
บันทึกความในใจ	145
จากกัน—ชั่ววินรินทร์	147

มัทนิมวัยตอนปลาย

ไปคอยฟังข่าวที่หัวหิน	148
ชนของไปเก็บตางจังหวัด	149
มาอยู่บ้านท่านปรีดี—ทำงานธนาคารเอเชีย	150
ปัญหาธนบัตร 1000 บาท	151
ทำกุญแจเซฟธนาคารหาย	152
ช่วยฟังวิทยุและถอดรหัส	153

ลาออกจากธนาคารไปอยู่บางปะอิน	157
สงครามสิ้นสุด	158
ความหวังที่แตกสลาย	159
กลับไปสงบจิตใจที่บางปะอิน	162
เพื่อนคอยต้อนรับ	162
กิจวัตรที่บางปะอิน	163
เพื่อนนักเรียนอังกฤษมาเยี่ยม	164
คิดถึงวันสุดท้ายของจำกั๊ด	164
คิดฆ่าตัวตาย	165
พี่ชายมาอยู่เป็นเพื่อน	166
จำกั๊ดและน้อง ๆ	166
ไม่เคยคิดถึงอนาคต	167
ขอบพระคุณญาติท่านผู้หญิง	167
อพยพกลับเข้ากรุงเทพฯ	167
เพื่อนฝูงมาเยี่ยม	168
มีคนเสนอให้ความช่วยเหลือ	168
ยังไม่คิดเปิดโรงเรียน	169
แอบหนีมาโรงเรียน	169
จอมพลผินพิริวุติ	170
ลูกของเพื่อน ๆ นักการเมือง	171
พบท่านปรีดีอีกครั้ง	173
กระเบียดกระเสียร	174
แปลกกว่าคนอื่น	178
ครูไฉนทาน-ชีวิตที่แท้จริง	183
อุดมคติ	183

ไม่-ไม่-ไม่	185
ทำโรงเรียนให้เหมือนบ้าน	186
ทำให้เด็กรักการเรียน	187
การทำงานของดิฉัน	188
วิธีสอนแต่ละชั่วโมงของทุกชั้น	190
ทุนของโรงเรียนครุโณทยาน	192
ทุน 19 พฤศจิกายน	193
นักเรียนทุนคนแรกของเรา	193
ช่วยค่าเรียนแก่คนที่ไม่รู้จัก	196
ยุคทมิฬ-จับคนโดยยังหาผิดไม่ได้	197
ตำรวจมาค้นโรงเรียน	200
กระเป๋านั้น	201
ไม่่ง่ายอย่างที่นึก	203
ปีน 45 กระบอก !	205
ท่านผู้หญิงถูกจับ	206
มีปัญหาเรื่องหนังสือเดินทาง	208
เผชิญหน้านายตำรวจใหญ่	209
ถูกหาว่าเป็นอาชญากร	210
ถามกระทรวงการต่างประเทศ	211
ตัดมิตรภาพกับตำรวจ	211
ได้หนังสือเดินทางอย่างง่ายดาย	211
เดินทางออกนอกประเทศครั้งแรก- โชคดีโดยไม่คาดฝัน	213
ดัชนีคั่นนามบุคคล	216

มัทนิมวัยตอนต้น ชีวิตของดิฉันในประเทศอังกฤษ

Mr. Cardew ผู้ปกครอง ผู้มีพระคุณคนแรกของดิฉัน*

ใคร ๆ ก็ทราบว่า Mr. A. E. Cardew ผู้ปกครองนักเรียนไทยในประเทศอังกฤษสมัยนั้นใจหิวยมากเพียงไร เกี่ยวกับเงินของรัฐบาลไทย ท่านช่วยประหยัดเงินของเราให้เราเอง ทั้ง ๆ ที่ท่านไม่ได้รับผลประโยชน์อะไรจากเรื่องนี้แม้แต่น้อย ไม่ว่านักเรียนคนใดไปถึงประเทศอังกฤษ เมื่ออยู่ใต้การปกครองของท่าน ท่านจะต้องจัดให้เป็นแบบ junior เอาไว้เสมอไป

นักเรียน junior นี้เราก็อทราบกันอยู่แล้วว่าได้เงินกระเป๋าเพียงสัปดาห์ละ 2 ชิลลิง 6 เพนนี เท่านั้น คิดตามอัตราแลกเปลี่ยนสมัยโน้นประมาณ 1.25 บาท (ปอนด์ละ 11 บาท) ลองคิดดูซิว่า เงินจำนวนเท่านี้จะเอาไปทำอะไรได้ แม้แต่จะซื้อแสดงมปีส่งจดหมายก็แทบจะไม่พอเสียแล้ว แต่พวก junior ได้รับอนุญาตให้เบิกเงินซื้อของใช้ที่จำเป็นได้ทุกอย่าง เช่น สบู่ ยาสีฟัน แปรงสีฟัน ฯลฯ สุดแต่ว่านักเรียนแต่ละคนจะเขียนรายการเบิกอะไรในแต่ละเดือน แต่ละ Mr. Cardew หรือผู้ช่วย จะต้องตรวจรายการเสียก่อนว่า สิ่งต่าง ๆ นั้นจำเป็นจริงหรือไม่ สมัยนั้นจำได้ว่าคุณประสงค์ พิบูลสงคราม และคุณหญิงมณี สิริวิรสาร (มณี บุณนาค) ก็ยังเป็น junior อยู่ ดิฉันเคยได้ช่วยคุณหญิงมณีคิดรายการเบิกเงินค่าของต่าง ๆ เหล่านี้ด้วยครั้งหนึ่ง

* เรื่องชีวิตตอนนี้ได้เขียนและตีพิมพ์ไว้แล้วในหนังสือ *บทความประกอบชีวประวัติของฉลบทลัษณ์ พลาตงูร* แต่ขอลอกมาเป็นตอนต้นของชีวิตภาคมัทนิมวัยของดิฉัน เพื่อให้เรื่องติดต่อกับภาคปฐมวัยซึ่งตีพิมพ์ไปแล้ว

ฉะนั้น ก่อนที่ดิฉันจะเข้าไปพบกับ Mr. Cardew เป็นทางการนั้น ได้มีนักเรียนไทยรุ่นพี่ (ซึ่งบางคนก็อายุอ่อนกว่าดิฉัน) กำชับไว้ว่าอย่ายอมเป็น junior เป็นอันขาด ให้ต่อสู้จนถึงที่สุด และให้ย้าว่าดิฉันได้รับอนุปริญญา ป.ม. (Diploma of Education) แล้ว ไม่ใช่เด็ก ๆ ฉะนั้นจะต้องเป็น senior จึงจะสมควร พอดิฉันเข้าไปพบ Mr. Cardew ก็จริงอย่างว่า ท่านทำท่าจะให้ดิฉันเป็น junior อย่างหน้าตาเฉย

ดิฉันรับจัดการเอาเอกสารซึ่งทางกระทรวงศึกษาฯ ได้จัดการแปลมาให้เรียบร้อยแล้วให้ท่านดู แล้วก็ย้าแล้วย้าอีก (ตามที่รุ่นพี่สั่ง) ว่า I'm a teacher, a qualified teacher. ท่านยิ้มแล้วพูดคือ ๆ ว่า You don't look like one. ดิฉันไม่รู้ของท่านพูดจริงหรือพูดเล่น ใจคอไม่ดี จะร้องไห้เสียให้ได้ แต่ประเดี๋ยวเดียวท่านก็บอกว่าตกลงเป็น senior ได้ ตอนนั้นดิฉันอยากจะกระโดดเข้าไปกราบท่านหรือกอดท่านด้วยความดีใจและขอบคุณเป็นล้นพ้น แต่ก็ไม่กล้าทำสักอย่างได้แต่กล่าวคำขอบคุณท่านซ้ำแล้วซ้ำเล่าเท่านั้นเอง อย่างไรก็ตาม ดิฉันเริ่มรู้สึกรัก Mr. Cardew ตั้งแต่นั้น

นักเรียน senior ได้รับเงินกระเป๋าคือเดือนละ 7 ปอนด์ (77 บาทในสมัยนั้น) ตอนนั้นดูว่ามากพอทีเดียว ตัวดิฉันเองไม่เคยเอาเงินทางบ้านมาใช้เลย ทุกอย่างอยู่ใน 7 ปอนด์นี้ทั้งสิ้น ไม่ว่าจะไปเที่ยวต่างประเทศร้อยเอ็ดเจ็ดหัวเมือง ก็ใช้เงิน 7 ปอนด์นี้ รวมกับเงินที่เจียคมาจากค่าใช้สอยเบ็ดเตล็ดซึ่งสะสมไว้ เงินเบ็ดเตล็ดนี้ได้แก่ค่าอาหารกลางวัน วันละ 2 ซิลลิง และค่า gas fire ซึ่งจำไม่ได้ว่าเดือนละเท่าไร แต่คงจะไม่มากนัก อาศัยระบบผ่อนส่งหมดทุกอย่าง จึงอยู่ได้สบายพอสมควร

จำได้ว่าดิฉันซื้อจักรเย็บผ้ายี่ห้อซิงเกอร์ (Singer) แบบกระเป๋าคือผ่อนส่งเดือน (หรือสัปดาห์) ละ 2 ซิลลิง 6 เพนนี เท่านั้น ส่งไปเรื่อยๆ จนเกินราคาจักร ทางบริษัทก็ตรวจตราดี ส่งเงินที่เกินไปกลับคืนมาให้

จักรเย็บผ้านี้ช่วยประหยัดค่าเสียผ้าได้มากเหลือเกิน เวลาโรงเรียนหยุดไปพักผ่อนที่ไหนก็หิ้วจักรนี้ไปด้วย ไปนั่งเย็บผ้าใส่เอง การเย็บก็ง่ายมาก เพราะเขามีแพทเทิร์น (pattern) แบบต่าง ๆ และขนาดต่าง ๆ ขายทั่วไป บางร้านที่ขายผ้าตัดเสื้อ ยังตัดให้ฟรี ๆ ด้วยซ้ำ แต่ถึงเขาไม่ตัดให้ เราก็ซื้อแพทเทิร์นมาเผื่อออก แล้วตัดผ้าไปตามนั้น เดี่ยวเดี๋ยวก็เสร็จ

การเย็บเข้าเป็นตัวเสื้อก็ง่ายอีกนั่นแหละ เอาผ้าที่ตัดเป็นชิ้น ๆ แล้วมาเย็บต่อกันตามเครื่องหมายที่เขาไว้ให้ เช่น เลข 1 ของชิ้นนี้ก็เอาไปต่อกับเลข 1 ของอีกชิ้นหนึ่ง พอต่อเสร็จก็เป็นตัวเสื้อเลย สบายมากและสนุกอีกด้วย การเย็บเสื้อใส่เองทำให้ได้เสื้อตามสี ลวดลาย และแบบที่ถูกต้อง แต่ถ้าต้องการเสื้อไหมพรมก็ซื้อไหมพรมสีที่ต้องการ มีทั้งชนิดหนา-บาง หนัก-เบา ตามใจชอบ แล้วซื้อแพทเทิร์นมาถักกันติด (knitting) ไปตามนั้น การถักนี้ช่วยให้อุ่นมือดีในหน้าหนาว และช่วยให้เพลินไม่รู้สึกลำบาก เมื่อต้องการเดินทางไปไหนไกล ๆ ด้วย คุณหญิงสมานใจ ดำรงแพทยาคุณ เป็นคนหนึ่งที่ถักเสื้อใส่เองได้สวย ๆ

หวนกลับมาพูดถึง Mr. Cardew ใหม่ หลังจากที่ได้พบท่านวันนั้นแล้วไม่กี่วัน ท่านก็บอกว่าจะพาฉันไปส่งที่ออกซฟอร์ด (Oxford) ด้วยตนเอง ตอนนั้นฉันได้พบปะและรู้จักนักเรียนไทยในลอนดอนหลายคนแล้ว ทุกคนใจดีช่วยเหลือและให้ความอบอุ่นใจเป็นอย่างมาก เลยชักไม่ยอมไปออกซฟอร์ด เพราะไม่รู้เหตุการณ์ข้างหน้าจะเป็นอย่างไร นักเรียนไทยที่นั่นจะเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เหมือนพวกในลอนดอนหรือไม่ (ภายหลังปรากฏว่าได้พบคนใจดีกว่ามาก ๆ ด้วยซ้ำ!)

เวลานั้นเป็นเดือนพฤศจิกายน อากาศหนาวเอกรอยู่ พอขึ้นรถไฟ Mr. Cardew ซื้อหนังสือพิมพ์ให้ฉันอ่านฉบับหนึ่ง ตอนเอื้อมมือไปรับหนังสือพิมพ์ ท่านสังเกตเห็นฉันใส่ถุงมือหนังบาง ๆ ก็ถามว่าใครเป็นคน

แนะนำให้ซื้อถุงมือแบบนี้ ซึ่งเป็นแบบของสุภาพสตรีที่ต้องการแต่ความสวยงาม ไม่สนใจกับความอบอุ่นเลย เด็กๆ อย่างดิฉันจะต้องใส่ถุงมือหนาๆ ที่มีขนสัตว์ (fur) อยู่ข้างใน เพื่อให้ความอบอุ่น แล้วสั่งว่าเมื่อไปอยู่ออกซฟอร์ดแล้วให้หาซื้อเสียใหม่ให้ถูกต้อง ดิฉันซาบซึ้งในความเอาใจใส่ของท่าน แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ เกี่ยวกับตัวนักเรียนในความดูแลของท่านเป็นอย่างมาก แต่เนื่องจากตอนนั้นดิฉันกำลังคิดถึงลอนดอนและคิดถึงบ้านเหลือเกินก็เลยไม่นำพาต่อคำตักเตือนด้วยความหวังดีของท่านเท่าใดนัก และไม่เคยได้ซื้อถุงมือแบบเด็ก อย่างที่ท่านแนะนำจนกระทั่งกลับเมืองไทย

พอไปถึงออกซฟอร์ด Mr. Cardew พาดิฉันไปฝากฝังกับ Mrs. Hunter ที่ Bandury Road

Mrs. Hunter แก่แล้ว อายุคงไม่ต่ำกว่า 60 ปี แต่ก็ยังว่องไวและเข้มงวดมาก บ้านของแกได้รับอนุญาตจากมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดให้รับนิสิตหญิงของมหาวิทยาลัยได้ ทั้งนี้ก็เนื่องจาก college สำหรับนักเรียนหญิงมีอยู่น้อยแห่ง ไม่เพียงพอ นักเรียนหญิงบางส่วนจึงต้องไปอยู่ตามบ้านที่ได้รับอนุญาตเหล่านี้ แต่ Mrs. Hunter รับนักเรียนหญิงอื่นๆ ที่มาเตรียมตัวเข้ามหาวิทยาลัยด้วย ในบ้านนี้มีนักเรียนไทยสองคนมาอยู่ก่อนดิฉันแล้ว คือคุณมณี บุณนาค (คุณหญิงมณี สิริวรสาร) และคุณสุดา จันทะศิริ (บุษปถุภย์) แต่ตอนที่ดิฉันไปถึงนั้น ทั้งสองคนนี้ไปเรียนหนังสือ ฉะนั้นเลยไม่ได้มาอยู่ด้วยขณะที่ Mr. Cardew ฝากฝังดิฉันกับ Mrs. Hunter

Mr. Cardew พยายามทุกแง่ทุกมุมเกี่ยวกับการกินอยู่และการเรียนของดิฉัน และบอกดิฉันว่าคงจะไม่เหงา คงจะอยู่อย่างมีความสุข ณ บ้านนั้น ซึ่งดิฉันก็น้อมรับทุกเรื่องโดยคุณธิยาภาพ แต่ครั้ง Mr. Cardew กล่าวไว้ว่า Mrs. Hunter และดิฉันเสร็จแล้วเดินออกจากบ้านไป ดิฉันยืนงออยู่ 2-3 วินาที แล้วโดยไม่รู้ตัวว่าทำอะไรลงไป วิ่งผลุนผลันออกจากบ้านไปถึงถนน

Mr. Cardew เดินห่างจากบ้านไป 10 กว่าเมตรแล้ว หันกลับมาดู พอเห็น
ดิฉัน ท่านก็เดินกลับมา ดิฉันร้องไห้อย่างไม่อายเลย เอามือจับแขนเสื้อ
overcoat ของท่านไว้ ในใจนั้นคิดว่าท่านเป็นเหมือนพ่อจริง ๆ ท่านโอบ
กอดดิฉันไว้ แล้วปลอบโยนต่าง ๆ นานา แต่ประเดี๋ยวเดียวดิฉันก็รู้สึกตัว
ท่านบอกว่าในไม่ช้าจะมาเยี่ยมอีก มีอะไรให้เขียนจดหมายบอกไปได้ ไม่ต้อง
เกรงใจ ดิฉันนึกละอายที่ได้ไปบอกกับท่านว่าตัวเองเป็น qualified teacher
แต่แล้วกลับแสดงความอ่อนแอและขี้แยแบบเด็กๆ ให้ท่านเห็นเช่นนั้น ส่วน
ท่านเองนั้นคงจะต้องคิดว่าท่านดูดิฉันไม่ผิดตั้งแต่ตอนแรก ในที่สุดดิฉันก็
ขอโทษท่าน ขอบขอบคุณท่าน แล้วลากลับเข้าบ้านไปอย่างละห้อยละเหี่ยใจ
เหลียวกลับไปดู Mr. Cardew ท่านยังยืนคอยดู จนกระทั่งดิฉันปิดประตูบ้าน

ความจริงในตอนนั้น ห้องในบ้านของ Mrs. Hunter เต็มแล้ว แต่แก่
โหลมาก ยังรับดิฉันไว้อีกโดยไม่บอก Mr. Cardew แก่ไปตกลงกับเจ้าของ
บ้านเล็กๆ ครอบครัวยี่หนึ่ง ซึ่งอยู่ไม่ไกลจากบ้านแกนัก ให้ช่วยรับดิฉันไว้
โดยจัดห้องเล็กๆ พอนอนได้ แต่ตอนเช้าจะต้องเดินมากินอาหารที่บ้าน
Mrs. Hunter พร้อมนักเรียนอื่นๆ ที่นั่น และจะกลับบ้านพักอีกที่ในตอนเมื่อ
รับประทานอาหารเช้าแล้ว เป็นอันว่าดิฉันได้พบกับคุณมณีและคุณสุดาใน
ตอนรับประทานอาหารเช้าทุกมื้อ ส่วนเวลาอื่นนอกจากนี้ก็แยกย้ายกันไปเรียน
เนื่องจากดิฉันมีนิสัยชอบเพื่อนอยู่แล้ว ไม่นานก็สนิทสนมกับนักเรียนอื่นๆ
ในบ้านนั้นหลายคน ความเหงาและความคิดถึงบ้านก็ค่อยๆ ลดน้อยไปเอง

ต่อมาไม่นานนัก วันหนึ่ง Mr. Cardew โทรศัพทมาที่บ้าน Mrs.
Hunter บอกว่าบัดนี้ท่านได้มาถึงออกซฟอร์ดแล้ว อยากรจะพบดิฉันและจะ
พาดิฉันออกไปกินอาหารด้วย ดิฉันจะเลือกเอาอาหารกลางวันหรือน้ำชา และ
อยากรจะไปกินที่ไหนก็ได้ตามใจชอบ อารามที่ดีใจ ไม่ทันยังคิด ตอบพรวด
ไปเลยว่าท่านจะมารับเมื่อไร ไปกินอะไร ที่ไหน ก็ได้ทั้งสิ้นสุดแต่ท่านเลือก

จะดีกว่า ท่านถามทันทีว่า What about your lessons? ดิฉันรู้สึกตัว อายเหลือเกิน ขอโทษท่านแล้วดูตารางเวลาเรียน ปรากฏว่าจะไปสะดวกตอนน้ำชาเท่านั้น ท่านบอกว่าท่านจะมารับที่บ้าน เพราะตอนนั้นดิฉันยังไม่รู้จักเมืองออกซฟอร์ดดี ยังไปไหนไม่ถูก ดิฉันคิดว่าท่านทราบแล้วว่าบ้านพักของดิฉันอยู่ที่ไหน พอหมดชั่วโมงเรียนแล้ว ดิฉันก็กลับไปคอยท่านที่บ้านพัก

พอได้เวลา ยายเจ้าของบ้านไปบอกว่ามีคนมาหา ดิฉันรีบลงมา เห็น Mr. Cardew ยืนคอยอยู่นอกประตูบ้าน จึงถามท่านว่าทำไมจึงไม่เข้าไปในห้องรับแขก ท่านบอกว่าจะเข้าไปได้อย่างไรในเมื่อมีคนป่วยนอนอยู่ในนั้น ดิฉันเองไม่เคยย่างเข้าไปในห้องรับแขกเลย เวลากลับบ้านก็ตรงขึ้นห้องนอน ตอนเช้าก็ตรงออกไปเช่นเดียวกัน

ระหว่างกินน้ำชา Mr. Cardew ชักถามเรื่องการเรียนของดิฉัน แล้วบอกว่าดิฉันจะต้องย้ายบ้าน ท่านว่าบ้านที่ดิฉันอยู่นั้นไม่สมศักดิ์ศรีนักเรียนรัฐบาลไทย ท่านไม่ทราบมาก่อนว่าดิฉันอยู่ในบ้านเช่นนั้น ท่านคิดอยู่ตลอดเวลาว่าดิฉันอยู่ในบ้าน Mrs. Hunter ต่อเมื่อท่านไปปรับดิฉันที่บ้าน Mrs. Hunter จึงได้ทราบว่าดิฉันอยู่ในบ้านเล็ก ๆ นี้ ท่านไปเจรจากับ Mrs. Hunter จึงติดต่อกับอีกบ้านหนึ่งใกล้ ๆ นั่นเองในทันที และให้ Mr. Cardew ไปดูด้วยตนเอง และสัญญาว่าถ้าห้องในบ้านของเธอว่างเมื่อใดจะย้ายดิฉันเข้าไปอยู่ด้วยอย่างแน่นอน

รุ่งขึ้นดิฉันได้ย้ายไปอยู่บ้านใหม่ เจ้าของบ้านชื่อ Mrs. Woodworth บ้านนี้ใหญ่โตกว่าบ้านที่อยู่ครั้งแรกมาก ห้องของดิฉันก็ใหญ่พอใช้ และเจ้าของบ้านก็จะเป็นคนชั้นสูงกว่า มีลูกสาวที่อายุเกือบ 30 แล้ว แต่งตัวเก๋ไก๋เสมอ ดูเหมือนจะเป็นนักแสดง ที่บ้านนี้ดิฉันก็อยู่แบบบ้านเดิม คืออยู่ชั่วคราวนอนเท่านั้น ตอนเช้าไปกินอาหารเช้าที่บ้าน Mrs. Hunter และกลับมาหลังจากอาหารมื้อเย็นแล้ว

อยู่มาวันหนึ่ง คิฉันเกิดเป็นไข้หวัด ตัวร้อนมาก แต่ไม่บอกใคร รู้สึกเพลียอยากนอนพัก จึงเดินกลับบ้านที่พักในตอนบ่าย ก่อนจะเข้าห้องไปพบกับ Mrs. Woodworth แกล้งถามว่าทำไมไม่กลับบ้านในตอนนี้ คิฉันบอกว่า เป็นไข้อยากจะนอนพัก แทนที่แจะถามอาการต่อไป หรือเอ่ยปากช่วยเหลืออย่างใด แกล้งบอกตามสัญญาที่แแตกกลงไว้กับ Mrs. Hunter นั้น คิฉันจะกลับบ้านก็ตอนกินข้าวเย็นแล้วเท่านั้น คิฉันไม่เข้าใจ ถามว่ามันแตกต่างอะไรหรือในการที่คิฉันจะกลับบ้านเร็วกว่าเวลากำหนดเช่นนั้น แกล้งบอกอย่างน้อยก็จะทำให้พรมชำระเร็วว่าที่ควร คิฉันแทบไม่เชื่อหูเลยว่าแจะพูดเช่นนั้นออกมาได้ น่าจะเป็นการพูดล้อเล่นมากกว่า แต่แก็ไม่ได้ล้อ แก็พูดอย่างไม่พอใจมากทีเดียว คิฉันฟังอีกต่อไปไม่ไหว รีบวิ่งเข้าห้อง แล่นนอนร้องไห้เสียเป็นวรรคเป็นเวร คิดถึงบ้านใจจะขาดจริง ๆ

คิฉันพยายามอดทนไม่เล่าเรื่องนี้ให้ใครฟังเลย ไข้ยังไม่หายแต่ค่อยยังชั่วขึ้น ไม่ได้หาหมอเพียงแต่ซื้อ aspro (ยาลดไข้) มากินเท่านั้น และไม่ได้ขาดการเรียนเลยด้วย เวลาวางชั่วโมงเรียน ก็นั่งพักที่บ้าน Mrs. Hunter นั้นเอง ตกค่ำจึงกลับที่บ้านพักอย่างเคย พอ 5-6 วันไข้ก็หายไปเอง

ต่อมาอากาศหนาวขึ้น ๆ ในห้องคิฉันมีเตาไฟสำหรับถ่านหิน แต่เขาไม่ได้จุดไฟให้ เวลานอนมีกระเป๋าน้ำร้อนมาให้ก็พอนอนหลับได้ แต่ตอนก่อนนอนนั้นสิ มันหนาวทารุณจริงๆ แทบทนไม่ได้ การบ้านก็ไม่อยากทำเลย มือไม้จะแข็งไปหมด อยากมุดเข้าไปในเตียงเสียเร็วๆ คิฉันยังไม่กล้าเขียนถึง Mr. Cardew แต่ได้เขียนไปเล่าให้พี่บุญล้อมในลอนดอนฟัง พี่บุญล้อมเคยเป็นนักเรียนโรงเรียนราชินี โรงเรียนเดียวกับคิฉัน และเราเคยรู้จักกันมาก่อนแล้ว ตอนนั้นเธอเป็นภริยาของคุณหลวงพินิจฯ ผู้ดูแลนักเรียนฝ่ายไทย คุณหลวงพินิจฯ คงจะ โทร. บอก Mr. Cardew ซึ่งได้ โทร. มาบอก

Mrs. Hunter ให้จัดการจุดไฟในห้องนอนดิฉัน แล้วท่านก็เขียนมาบอกดิฉันในเรื่องนี้ บอกด้วยว่าท่านจะเพิ่มเงินให้ Mrs. Hunter สำหรับค่าไฟนี้ ฉะนั้นให้ดิฉันดูแลเอาเองให้เจ้าของบ้านจุดไฟให้จนอุ่นพอ ตอนนั้นดิฉันมีความรู้สึกเหมือนกับได้ออกจากนรกขึ้นไปสวรรค์!

ครั้นแล้วเช้าวันหนึ่ง Mrs. Woodworth มาบอกดิฉันว่าตอนกลางคืนดิฉันเขียนถ่านในเตาไฟเสียงหนวกหูไปถึงชั้นล่าง ผู้คนพากันนอนไม่หลับ ดิฉันตกใจเพราะไม่เคยจะต้องที่เขียนถ่านเลย เขาจุดไฟอย่างไรก็ปล่อยไว้ อย่างนั้น จนถ่านมอดไปเอง เพราะเขาไม่มีถ่านเหลือไว้ให้เติมด้วย ดิฉันบอกว่าจะให้สับดซาบานอะไรก็ได้ทั้งนั้น เพราะฉันไม่เคยเขียนถ่านเลยจริงๆ ก็เลยเป็นแบบหมาป่าเล่นงานลูกแกะ แกพูดต่อไปว่าเสียงแตกของถ่านเปรี้ยะๆ ก็หนวกหูมากแล้วในยามดึก ตอนนี่ดิฉันก็จนปัญญาไม่รู้จะเถียงแกอย่างไร จึงนิ่งเสีย

พอรุ่งขึ้นปรากฏว่าแกดับไฟหมดทั้งบ้านเวลา 4 ทุ่ม กว่าดิฉันจะกินอาหารเย็นเสร็จ และกลับจากบ้าน Mrs. Hunter มาถึงบ้านพัก 3 ทุ่มกว่าแล้ว และกว่าจะเริ่มลงมือทำการบ้านก็เกือบ 4 ทุ่ม ฉะนั้นตอน 4 ทุ่มจะเพิ่งทำการบ้านไปนิดเดียว ดิฉันเรียนทั้งภาษาอังกฤษ ฝรั่งเศส และเยอรมัน ก็ต้องมีแบบฝึกหัดเขียนมาก อย่างไรก็ทำไม่เสร็จภายใน 4 ทุ่ม แกเปิดไฟเช่นนี้อยู่ 3-4 คืน ดิฉันแน่ใจแล้วว่าแกเอาจริง จึงเขียนไปบอกกับกำแหง พลาตงกูร ในลอนดอน

ดิฉันเคยรู้จักกำแหงตั้งแต่อายุจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย แต่รู้จักเพียงผิวเผินๆ เพราะเขาอยู่คณะวิทยาศาสตร์ ส่วนดิฉันอยู่คณะอักษรศาสตร์ ตอนนั้นไม่ค่อยจะชอบหน้ากำแหงเลย เพราะเขาอายุนี้ก็ยังจริงจัง แต่ชอบตามเพื่อนโจ่งๆ ของเขา (พวกปู้ๆ) ไปนั่งอยู่ริมถนนใกล้ๆ ตึกอักษรศาสตร์ในตอนกลางวัน พอพวกนิสิตหญิงอักษรศาสตร์เดินกลับมาจากกินอาหาร

พวกเขาก็ดีฉิ่งฉับ ๆ ให้เข้ากับจังหวะที่เราเดิน แต่เมื่อดิฉันมาพบเขาที่ลอนดอน เราทั้งสองต่างมีความรู้สึกว่าเป็นพวกเดียวกัน ก็เลยสนิทสนมกันไปเอง ดิฉันนั้นลืมความเกลียดชังหน้าเขาได้สนิททีเดียว

การที่ดิฉันไม่ได้เขียนถึงพี่น้องลุ่มในคราวนี้ ก็เพราะไม่อยากกวนใจเธอบ่อย ๆ กำแหงก็ดีใจหาย รีบเขียน (หรือ โทร. ก็ไม่ทราบ) ถึงจำกัด พี่ชายของเขาในออกซฟอร์ดให้จัดการช่วยเหลือดิฉันด้วย ดิฉันเคยพบจำกัดครั้งหนึ่งแล้ว ตอนไปถึงออกซฟอร์ดใหม่ๆ ที่บ้านคุณประเสริฐ เรื่องสกุล คุณประเสริฐเชิญพวกนักเรียนไทยทุกคนในออกซฟอร์ดให้มาพบกับนักเรียนใหม่ (คือตัวดิฉัน) ที่บ้านของเธอ จำกัดชักถามเรื่องราวอะไรต่างๆ ทางเมืองไทยจากดิฉันเพื่อเอาข่าวไปลงในหนังสือ *สามัคคีสาร* จำกัดว่าเขาถามเป็นภาษาอังกฤษ แต่ดิฉันตอบเป็นภาษาไทยตลอด ภายหลังเมื่อพบกันหลาย ๆ ครั้งแล้ว เขาก็ยอมแพ้โดยเปลี่ยนมาพูดไทยกับดิฉันแทนภาษาอังกฤษ

จำกัด โทร. มาถึงดิฉันให้ไปพบเขา ให้เล่ารายละเอียดเกี่ยวกับบ้านให้ฟัง แล้ววันรุ่งขึ้นจะเขียนหรือ โทร. ไปบอก Mr. Cardew ก็ไม่ทราบแต่จำกัดว่าได้ผลเร็วมาก Mr. Cardew โทร. มาบอก Mrs. Hunter ว่าถ้าดิฉันย้ายเข้าไปอยู่ในบ้านของแกไม่ได้ ท่านก็จะให้ดิฉันไปอยู่ในความดูแลของคนอื่นเสียเลย คราวนี้ Mrs. Hunter จำเป็นต้องให้ดิฉันย้ายเข้าบ้านแก (จะย้ายใครออกไปหรือเปล่าก็ไม่ทราบ) จำกัดมาที่บ้านดิฉัน ค่าเจ้าของบ้านเสียยกใหญ่ ยาย Woodworth ขอโทษแล้วขอโทษอีก แต่จำกัดบอกว่าไม่มีประโยชน์ สายไปเสียแล้ว ดิฉันต้องย้ายออกจากบ้านนั้นเดี๋ยวนี้ แล้วเขาก็ช่วยดิฉันขนของย้ายเข้าไปอยู่บ้าน Mrs. Hunter ดิฉันเริ่มสนิทสนมกับจำกัดตอนนี้เอง

Mr. Cardew เขียนมาว่าท่านเสียใจที่ดิฉันต้องลำบากลำบากเกี่ยวกับเรื่องบ้านมาหลายครั้งหลายครา หวังว่าต่อไปคงจะเรียบร้อย และท่านจะเขียนไปขอใจจำกัดในเรื่องที่ช่วยดูแลดิฉัน

แต่จะเป็นเพราะโชคชะตาของดิฉันไม่ดีขึ้นเรื่องเกี่ยวกับบ้านหรืออย่างไรก็ไม่ทราบ ทั้ง ๆ ที่อยู่อย่างมีความสุขที่บ้าน Mrs. Hunter โดยมีเพื่อนเป็นเด็กอังกฤษหลายคน แต่ก็เกิดมีเรื่องต้องย้ายบ้านอีกจนได้ คราวนี้ไปอยู่บ้าน Miss Dickinson 74 Woodstock Road เป็นบ้านที่รับนักเรียนแบบเดียวกับบ้าน Mrs. Hunter นั่นเอง ดิฉันขอไม่เล่าถึงสาเหตุของการย้ายครั้งนี้เพราะอาจจะทำให้เกิดความกระเทือนใจแก่เพื่อนบางคน ความจริงเรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับดิฉันเลย แต่ดิฉันยอมเสียสละให้เรื่องเสร็จสิ้นไปดีกว่า พวกเพื่อน ๆ เด็กอังกฤษอะอะกันใหญ่ ไม่ยอมให้ดิฉันย้ายออกไป

ที่บ้านหลังสุดท้ายนี้ ดิฉันเกิดป่วยค่อนข้างหนัก ดังจะได้เล่าในบทต่อไป

หลังจากนี้เวลามีเรื่องอะไร เช่นจะขออนุญาตทำอะไร ไปไหน หรือซื้ออะไร ดิฉันก็เขียนถึง Mr. Cardew โดยตรง เพราะมีจำกัดเป็นทุนซื้อแล้ว คราวหนึ่งดิฉันเขียนไปขออนุญาตไปประเทศเยอรมนีในฤดูร้อน บอกว่าจะไปมิวนิก (Munich) ไปเข้า Summer Course ที่มหาวิทยาลัยมิวนิกแน่นอน Mr. Cardew ต้องค้านเอาไว้ก่อน อ้างว่าไม่จำเป็น เรียน Summer Course ในอังกฤษก็ได้ จำกัดสอนให้ดิฉันเขียนไปว่าเมื่อเรียนภาษาเยอรมันก็ควรไปเรียนในประเทศเยอรมนีเพราะว่า The language is in the air. เราจะได้ Catch it ง่ายและเร็ว Mr. Cardew รีบเขียนตอบมาทันทีด้วย sense of humour ว่า What's in the air is not the German language. You'll catch the German measles ! แต่แล้วในตอนท้ายจดหมายฉบับนั้นก็บอกอนุญาตให้ไปได้ แต่ยังมีการชักท้าวจะให้ไปแค่เมืองบอนน์ (Bonn) ต้องเขียน

ไปทะเลาะต่อไปอีกว่าสำเนียงภาษาทางมิวนิกดีกว่าทางบอนน์ กว่าจะยอมตกลงจริง ๆ ก็ต้องเขียนจดหมายโต้ตอบกันหลายฉบับทีเดียว และในที่สุดดิฉันก็ได้ไปอยู่มิวนิกถึงสามเดือน

ครั้งหนึ่งดิฉันเขียนโต้ตอบกับ Mr. Cardew เรื่องอะไรก็ลืมไปแล้ว ท่านจับได้ว่าจำกัดสอนให้ดิฉันเขียน เพราะสำเนียงหรือลีลาของดิฉันเป็นแบบเด็ก ๆ อ่อน ๆ ส่วนจำกัดนั้นจะเขียนแบบค่อนข้างแข็งแกร่ง และมีการขำเข้าไปปนอยู่เสมอ ท่านบอกมาว่าต่อไปให้เขียนด้วยตนเอง ท่านจะรู้ว่าความคิดความอ่านของดิฉันเป็นอย่างไร และภาษาอังกฤษของดิฉันดีขึ้นแค่ไหนแล้ว

เมื่อตอนที่ดิฉันป่วยมากครั้งหนึ่งที่ออกซฟอร์ด กับตอนที่ดิฉันมีปัญหาเกี่ยวกับการเรียนบางอย่าง จำกัดเขียนไปยุ่งกับ Mr. Cardew เสียจนกระทั่งท่านเขียนมาว่า ขอบใจมากที่ช่วยดูแลนักเรียนแทนท่าน แต่ก็อยากรู้ว่าใครเขาแต่งตั้งให้เป็น Second Superintendent ตั้งแต่เมื่อไร ท่านพูดที่เล่นที่จริง เพราะตอนท้ายจดหมายท่านขอร้องให้จำกัดจัดการเชิญหมอ (ที่จำกัดแนะไป) มาตรวจอาการป่วยของดิฉัน ฯลฯ และตอนก่อนสงครามจะเกิด เมื่อจำกัดจวนจะกลับเมืองไทยแล้ว นักเรียนไทยทุกคนได้รับคำสั่งให้เตรียมพร้อมเสมอสำหรับการอพยพ Mr. Cardew ได้ขอร้องให้จำกัดช่วยวิ่งเต้นเดินทางไปติดต่อกับนักเรียนไทยหลายคนที่ท่านไม่สามารถติดต่อทางโทรศัพท์ได้

มีอยู่คราวหนึ่งเมื่อดิฉันอยู่ในลอนดอนตอนเดือนพฤษภาคม จำกัดก็มาที่ลอนดอนด้วย เราจึงไปที่สำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยด้วยกัน จำกัดไปคุยกับ Miss Harrison ส่วนดิฉันเข้าไปหา Mr. Cardew เพื่อขอเงินค่า gas fire สำหรับเดือนนั้น Mr. Cardew ไม่ยอมให้โดยพูดว่า “May is supposed to be warm, you know.” ดิฉันไม่รู้จะเถียงอย่างไร จะร้องไห้

อยู่แล้ว กลับออกมาหา Miss Harrison มาเล่าให้แกฟัง แกบอกให้จำกดไปช่วยพูด ดิฉันก็เข้าไปด้วย จำกดบอกว่า Of course, May is warm enough with such a nice big fire ! แล้วชี้ไปที่เตาไฟฟืนของ Mr. Cardew ที่กำลังลุกโชนช่วงอยู่ในห้องนั้น Mr. Cardew มองดูเตาไฟแล้วยิ้มใหญ่ บอกว่า “ตกลง เอาค่า gas fire ไปได้”

เย็นวันเดียวกันนั่นเอง เราไปงานประชุมกินเลี้ยงประจำเดือนของลอนดอนด้วยกัน มองไปเห็น Mr. Cardew กำลังเดินมากับพวกเพื่อน ๆ เรา 2-3 คน ดิฉันรีบเดินรุดหนีเข้าประตูไปโดยเร็ว แต่ยังได้ยิน Mr. Cardew พูดกับจำกดว่า “I thought you were a philosopher!” และจำกดตอบสวนไปทันทีว่า “A philosopher is a man, isn't he?”

(จำกดเรียนปรัชญา และเพื่อน ๆ ชอบล้อเรียกเขาว่า “philosopher” – นักปรัชญา)

ตอนปลายเดือนมิถุนายนปี 1939 (พ.ศ. 2482) ดิฉันสอบเสร็จแล้วรู้ว่าสอบได้จากผู้จัดการโรงเรียน แต่เขายังจะไม่ให้ประกาศนียบัตรจนกว่าจะถึงเดือนกรกฎาคมหรือสิงหาคม ตอนนั้นจำกดกลับมาเมืองไทยได้หลายเดือนแล้ว เขาเขียนไปบอกดิฉันว่า สงครามจะต้องเกิดขึ้นแน่นอนในเดือนกันยายน (และสงครามก็เกิดขึ้นจริง ๆ ในวันที่ 2 กันยายน) ถ้าดิฉันไม่ยอมติดค้างอยู่ตอนสงคราม ก็ต้องจัดการรีบเดินทางกลับเมืองไทยเสียก่อนเวลานั้น ดิฉันไปบอก Mr. Cardew ท่านบอกว่ารัฐบาลจะไม่ยอมให้กลับจนกว่าจะรู้เป็นทางการว่าเรียนจบแล้วจริง ๆ ตอนนั้น ดร. มอนเตสซอรีไปประชุมลูกเสือโลกอยู่ที่ Edinburgh

ดิฉันเขียนจดหมายลงทะเลเบียนถึง ดร. มอนเตสซอรี ขอให้ท่านแจ้งมายัง Mr. Cardew ว่าดิฉันสอบได้แล้ว ดร. มอนเตสซอรีให้ Mr. Mario ลูกเลี้ยงของท่านซึ่งเป็นล่ามให้ท่านด้วยตลอดเวลาที่ท่านสอน (ดร. มอน-

เทศชอริสสอนเป็นภาษาอิตาเลียน) โทรเลขมาถึงดิฉันว่า “You’ve passed with honours and we would like you to be our pedagogical representative in Siam” ดิฉันเอาโทรเลขไปให้ Mr. Cardew ดู ท่านบอกว่าตกลง ดิฉันกลับเมืองไทยได้แล้ว ดิฉันขอเงินรางวัลซึ่งตามปกตินักเรียนทุกคนจะได้รับเมื่อเรียนจบแล้ว และเตรียมตัวกลับเมืองไทย ท่านบอกว่าดิฉันเรียนน้อยปี เอาไปแค่ 25 ปอนด์ก็แล้วกัน (คนอื่น ๆ ได้กัน 50 ปอนด์) ตอนนั้น ดิฉันไม่มีจำกัดช่วยทะเลาะ หนึ่ง ดิฉันต้องรีบที่สุด เพราะมีเวลาเตรียมตัวเพียง 7 วัน ก่อนออกเดินทางจะต้องไปจัดหาและจองตั๋วเรือด้วยตัวเอง นึกว่าได้ 25 ปอนด์ ก็ยังดีกว่าไม่ได้เลย จึงรับเงินมาโดยมิได้ต่อล้อต่อเถียงแต่อย่างใด

ตอนนั้น Mr. Cardew เกิดใจดีขึ้นมา บอกดิฉันว่าอันที่จริงเงินงบประมาณของดิฉันยังเหลืออยู่ ทำไมไม่คิดอยู่เรียนอะไรเล่น ๆ อีกสัก 3 หรือ 6 เดือนเล่า ดิฉันเองก็อยากทำเช่นนั้น ถ้าไม่เป็นเพราะกลัวว่าสงครามจะเกิดขึ้นเสียก่อน ตอนนั้นทั้ง ๆ ที่สงครามยังไม่เกิดขึ้น พวกเราก็ไม่ได้รับอนุญาตให้เดินทางไปพักผ่อนในต่างประเทศอย่างที่เคย ต้องมีการซ่อมลงหลุมหลบภัยทางอากาศ ได้รับแจกหน้ากากป้องกันไอพิษ ซ่อมอพยพ และทุกคนต้องไปลงชื่อสมัครว่าเราจะช่วยอะไรถ้าสงครามเกิดขึ้น ดิฉันสมัครช่วยอพยพเด็กทารก เขาให้ไปฝึกตอนกลางคืนอยู่จนดึก ๆ ฉะนั้นคิดดูแล้วก็ไม่เห็นมีประโยชน์อะไรที่จะอยู่ต่อไป ดิฉันกลับมาถึงเมืองไทยเดือนสิงหาคม โดยเรือเยอรมันชื่อ *Scharnhorst* และเรือลำนั้นก็ไม่ได้กลับไปยุโรปอีก ไปติดอยู่ที่ญี่ปุ่น เพราะสงครามได้เกิดขึ้นในยุโรปตอนต้นเดือนกันยายน

Mr. Cardew จะกรุณาเลี้ยงอาหารเย็นแก่ดิฉันก่อนเดินทางกลับ ท่านได้ให้เลือกภัตตาการแถว Piccadilly ท่านบอกว่าน่าจะกินอาหารยุโรปก่อนกลับเมืองไทย ดีกว่ากินอาหารจีน แต่ถ้าดิฉันไม่ชอบก็เปลี่ยนได้ ดิฉันเห็น

ด้วยกับท่าน และอยากกินอาหารอังกฤษแท้ๆ ที่โปรดปรานคือ Roast beef กับ Yorkshire pudding เป็นครั้งสุดท้าย แต่ครั้งจนถึงวันนัด Mrs. Cardew เกิดป่วยเป็นหวัดอย่างแรง Mr. Cardew โทร. มาขอเปลี่ยนวันเลี้ยง แต่ดิฉันก็เลยขอบคุณท่าน และบอกท่านว่าไม่ให้กังวลเรื่องเลี้ยง เนื่องจากตัวดิฉันเองก็จะต้องไปกินกับเพื่อนๆ อีกหลายคนเพื่ออำลากลั้มเมืองไทย เวลาที่ยังเหลืออีกไม่กี่วันแล้ว ตอนที่ดิฉันกลั้มนั้นเพื่อนหลายคนยังไม่ทราบเลย

เมื่อกลั้มเมืองไทยแล้ว ดิฉันก็ไม่ได้ติดต่อกับ Mr. Cardew อีกเลย เนื่องจากต้องพินไฟฟ้าทำมาหากินเพื่ออยู่รอด และทางยุโรปก็เกิดสงครามแล้ว ติดต่อกไม่ได้เลย มาติดต่อกอีกครั้งตอนที่จำกั้ดถึงแก่กรรมแล้ว Mr. Cardew ได้เขียนมา 2-3 ฉบับ ทุกครั้งที่เห็นลายมือของท่านที่จำหน้าซอง ดิฉันมือไม้สั่นไปหมดด้วยความดีใจ กว่าจะเปิดซองได้ก็ตั้งหลายสิบวินาที ท่านถามข่าวคราวของโรงเรียนดิฉันด้วย และได้กรุณาสั่งสอนไม่ให้เก็บค่าเรียนแพงเกินไป ถ้ามีปัญหาด้านการเงินให้ปรึกษาคุณประยูร วิทยุรัตน์

ตอนที่ทราบข่าวว่า Mr. Cardew จะมาเยี่ยมเมืองไทยนั้น ดิฉันดีใจอย่างบอกไม่ถูก แต่แล้วก็ต้องผิดหวังอย่างใหญ่หลวง เมื่อปรากฏว่าท่านป่วยเป็นอัมพาตเสียแล้ว ดิฉันตั้งใจอย่างเด็ดเดี่ยวว่าจะต้องไปเยี่ยมท่านให้ได้

ในปี 1967 (พ.ศ. 2510) นับได้ 28 ปี หลังจากทีดิฉันจากประเทศอังกฤษมา ดิฉันก็ได้กลับไปอีกครั้งหนึ่ง ตอนนั้นไปกับคณะทัวร์ แต่เมื่อคณะกลั้มแล้ว ดิฉันอยู่ต่อ ไม่กลั้มพร้อมเขา สถานที่แรกในลอนดอนที่ดิฉันไปเดินดูคือ 51 Barkston Gardens สำนักงานผู้ดูแลนักเรียนไทยที่ Mr. Cardew เคยทำงานอยู่ และ 23 Ashburn Place สถานทูตไทยเก่า แล้วดิฉันก็ติดตามไปเยี่ยม Mr. Cardew ที่บ้านใหม่ของท่านที่ 35 Capers Cope Road, Beckenham ตอนนั้นท่านแยกอยู่กั้บ Mrs. Cardew คนเดิมแล้ว และอยู่กั้บสุภาพสตรีผู้ซึ่งเคยเป็นเลขานุการของท่าน

การไปเยี่ยม Mr. Cardew ตอนนี้ ต้องปิดไม่ให้ Miss Harrison รู้ เพราะ Miss Harrison โกรธ Mr. Cardew มากในเรื่องนี้ นัยว่า Miss Harrison เป็นญาติห่างๆ กับ Mrs. Cardew คนเดิม แต่เท่าที่ฟังมา ตัว Mrs. Cardew เองนั้นกลับไม่เคียดรื้อนอะไรเลย อันที่จริงการที่ Mr. Cardew มีสุขภาพสตรีซึ่งยังแข็งแรงว่องไวกระฉับกระเฉงดูแลปรนนิบัติท่านตอนที่ท่านยังป่วยนี้นับว่าเป็นบุญของท่านแล้ว เพราะตัว Mrs. Cardew เองนั้น แต่เดิมาก็อ่อนแอออกแดดอยู่ก่อนแล้ว ยิ่งแก่ตัวลงก็คงไม่มีกำลังวังชาช่วยดูแลสามีได้เป็นแน่ และตัวสุขภาพสตรีผู้นี้ก็เล่าให้ดิฉันฟังว่าเขายังติดต่อส่งข่าวคราวให้กับ Mrs. Cardew อยู่เสมอ

ในการไปเยี่ยมครั้งแรกนี้นอกจากจะนำรูปโปสการ์ดของสถานที่สำคัญๆ และทัศนียภาพที่สวยงามของเมืองไทย เหริยญต่างๆ ของไทย และเครื่องใช้จำพวกไหมไทยไปให้ท่านแล้ว ดิฉันยังได้นำสมุดข่อยซึ่งได้ล่าลายเซ็นของเพื่อนๆ นักเรียนเก่าอังกฤษไปได้เป็นอันมาก โดยเริ่มต้นชื่อแรก คือ คุณสุนทร หงส์ลดารมภ์ ไปให้ท่านด้วย ซึ่งท่านปลื้มเปรมที่สุด ดูแล้วดูเล่าดูไปมา อ่านชื่อไปก็ถามถึงคนโน้นคนนี้ไป แล้วยังเล่าให้ฟังว่า ท่านยังจำได้ถึงวันแรกที่นักเรียนบางคนไปถึงอังกฤษ เช่นคุณทองสุข พงศทัต เป็นต้น ท่านภูมิใจในนักเรียนในปกครองของท่าน ที่ได้เป็นใหญ่เป็นโตหลายคน โดยเฉพาะคุณสุนทร ที่ได้ไปเป็นเอกอัครราชทูต และคุณป้วย ซึ่งยังคงติดต่อกับท่านอย่างใกล้ชิดเสมอมา

หลังจากคราวนั้นแล้ว ดิฉันก็เดินทางไปอังกฤษอีกทุกปี ไปอยู่ครั้งละ 7-10 วัน และในระยะนี้จะต้องไปหา Mr. Cardew 1-2 ครั้งเสมอไป ครั้งหนึ่งดิฉันได้เอา pamphlet เรื่องร้านมณียา และ Lotus Room ของคุณหญิงมณีให้ท่านดู ท่านก็ปลื้มมาก ชักใช้ไล่เรียงเป็นการใหญ่ พอดีมีญาติของท่านคนหนึ่งมาเยี่ยม ท่านก็เอาไปอวดเขา แล้วก็แนะนำด้วยว่าดิฉัน

เป็นเจ้าของโรงเรียนซึ่งมีนักเรียนถึง 400 คนแล้ว ความจริงในตอนนั้นนักเรียนของดิฉันมี 600 คนแล้ว แต่ดิฉันไม่กล้าบอกความจริงแก่ท่าน เพราะในประเทศอังกฤษนั้น โรงเรียนที่มีนักเรียนถึง 400 คน จะต้องมีสถานที่ใหญ่โตมากทีเดียว ดิฉันเรียนท่านว่าในเมืองไทยโดยเฉพาะในกรุงเทพฯ โรงเรียนยังขาด ไม่พอกับจำนวนเด็ก ฉะนั้นแต่ละโรงเรียนจึงอาจจะ overcrowded ที่ว่ามีนักเรียน 400 คนนี้ อันที่จริงสถานที่ไม่ได้ใหญ่โตอะไรเลย ครั้งหนึ่งหลานชายห่างๆ ของท่านมาเยี่ยม ท่านวานให้เขาถ่ายรูปหมู่ตัวท่าน สุภาพสตรีแม่บ้าน ลูกของหลานคนนั้น และดิฉันรวมกัน ตอนนั้นคุยกันไปคุยกันมา จึงทราบว่าท่านเกิดวันที่ 19 พฤศจิกายน ดิฉันดีใจที่สุด ไม่น่าเชื่อเลย ท่านเกิดวันเดียวกับดิฉัน ดิฉันนึกคิดว่าอาจเป็นเพราะเหตุนี้กระมังที่ทำให้ดิฉันรักท่านมากมาโดยตลอดทั้งๆ ที่ไม่เคยทราบวันเกิดของท่านมาก่อนเลย

ดิฉันโศกเศร้าและเสียใจอย่างสุดซึ้ง เมื่อได้ข่าวจากคุณป้าว่า Mr. Cardew ได้ถึงแก่กรรมเสียแล้ว ในเดือนเมษายนปีนั้น เมื่อดิฉันไปอังกฤษอีกก็ได้ไปหาสุภาพสตรีผู้เป็นแม่บ้าน ขอให้เขาพาดิฉันไปที่ Golders Green Crematorium ซึ่งเป็นที่เผาศพของท่าน อัฐิและเถ้าถ่านของท่านยังคงอยู่ที่นั่น ซึ่งดิฉันได้นำดอกไม้ไปเคารพด้วย แต่ไม่ปรากฏว่ามีชื่อของท่านอยู่เลย มีชื่ออยู่แต่ในสมุดทะเบียนในวันที่เผาศพเท่านั้น สตรีผู้เป็นแม่บ้านบอกว่าทางการจะติดชื่อให้ ต่อเมื่อเราจ่ายเงินให้ 50 ปอนด์ ดิฉันรีบมอบเงิน 50 ปอนด์ให้เขาทันที ขอให้เขาติดต่อทางการให้จัดทำป้ายชื่อของ Mr. Cardew ต่อมาดิฉันทราบว่าสตรีแม่บ้านนั้นได้ย้ายไปอยู่ที่อื่น ดิฉันยังคงไปอังกฤษทุกปี แต่ก็ไม่มีโอกาสติดต่อกับเขา เลยยังไม่ได้ไปเคารพ Mr. Cardew อีกจนบัดนี้

ตามที่ได้เล่ามาแล้วนี้ เพื่อน ๆ คงจะหลับตาวาดภาพ Mr. Cardew ในทุก ๆ ตอนได้ ยามที่ท่านพูดกับเราอย่างเอาจริงเอาจังเรื่องการเรียน และ ยามที่ท่านยิ้ม หัวเราะ เมื่อเราเถียงกับท่านอย่างบ้า ๆ บอ ๆ บางคนหัวฟัด หัวเหวี่ยงเมื่อเถียงกับท่าน ขออะไร ๆ จากท่าน ซึ่งท่านไม่ยอมให้ ส่วนมาก เป็นการขอเงินค่าใช้จ่ายพิเศษต่าง ๆ ใครจะโกรธอย่างไรก็ช่าง ท่านก็ยัง ใจเย็น พูดอย่างสุภาพ อธิบายเหตุที่ท่านจ่ายให้ไม่ได้ ยังไม่เคยเห็นใครถูก ท่านตะเพิดเอ็ดตะโรเลย นักเรียนในปกครองของท่านมีหลายร้อยคน แต่ ท่านก็ดูแลเอาใจใส่แต่ละคนได้อย่างใกล้ชิดทั่วถึง สมัยนี้จะหาผู้ปกครอง คนไหนในโลกที่ทำได้ออย่างนี้จะยากแสนยาก แต่ตอนนั้นพวกเราไม่เข้าใจ (หรือแสร้งไม่เข้าใจ) พากันทะเลาะทู่เถียง และโกรธท่านเป็นนิจิสล ถ้าไม่ ไปทะเลาะด้วยตนเอง ก็เขียนจดหมายไป ท่านต้องตอบจดหมายนักเรียนวัน หนึ่ง ๆ นับไม่ถ้วน ตัวดิฉันเองเคยรวบรวมจดหมายของท่านไว้ปึกเบ้อเรอ และเชื่อว่าพวกเราหลาย ๆ คน ก็คงจะเป็นเช่นเดียวกัน

บางครั้งที่มีเรื่องคว่น คนพิมพ์พิมพ์ให้ไม่ทัน ท่านก็ลงทูนเขียนด้วย ปลายมือท่านเอง เพื่อให้ทันกับความต้องการของนักเรียนคนนั้น ๆ ดิฉันเอง เคยได้รับจดหมายที่ท่านเขียนเองอย่างน้อย 2-3 ฉบับ สำหรับนักเรียนบางคน ที่ยุ่งกับท่านมาก ๆ เช่นจำกัศ ท่านก็คงจะเบื่อหน้าเอบ้างเป็นบางครั้ง แต่ ในเวลาเดียวกัน จำกัศมีความรู้สึกที่ท่านยังรักและเมตตาเขาอยู่เสมอ และ ตัวเขาเองก็รักท่านมากเหมือนกัน เขาเก็บจดหมายของท่านใส่รวมกันได้ แฟ้มใหญ่ทีเดียว และทะนุถนอมมันมาก นาน ๆ ก็ดัดขึ้นมอ่านเมื่อคิดถึง ท่าน ในจดหมายนั้นมีทั้งสั่งสอน คำว่า และชมเชย นอกนั้นยังได้สนุกกับ คำพูดอันแสดงถึง sense of humour อันน่าสรรเสริญของท่าน

เสียขายเหลือเกินที่ดิฉันอุตส่าห์หอบจดหมายเหล่านั้นอพยพไปไว้ที่บ้านต่างจังหวัดในระหว่างสงคราม แต่อนิจจา เกราะห้ร้ายที่สุดได้เกิดขึ้นโดยมิได้คาดฝัน บ้านดิฉันถูกไฟไหม้หมด ข้าวของ เอกสารสำคัญ ทั้งของจำกัดและของดิฉันถูกไฟเผาผลาญไปสิ้น ไม่มีอะไรเหลืออยู่เลย รวมทั้งจดหมายอันมีค่ายิ่งของ Mr. Cardew ด้วย

พระคุณของผู้ดูแล (และครู) คนที่สอง-จำกัฒ พลาญกูร

ดังได้เล้ามาแล้วในหนังสืออัฐชีวประวัติเล่ม 1 ภาคปฐมวัยตอนปลาย ถึงตอนที่ดิฉันได้พบจำกัฒครั้งแรกที่บ้านคุณประเสริฐ เรื่องสกุล และครั้งที่สองตอนที่เขาได้รับคำขอร้องจากกำแหง น้องชาย ให้ช่วยย้ายบ้านให้ดิฉัน เขาเชิญดิฉันไปกินน้ำชาที่ร้านเล็ก ๆ แห่งหนึ่ง และขอให้เล่ารายละเอียดเรื่องบ้านให้ฟัง

ตอนกินน้ำชาด้วยกันนั้น จำกัฒชวนคุยและถามเรื่องเบ็ดเตล็ดต่างๆ เล็กน้อย และคงจะจับความได้ว่าดิฉันชอบดนตรีและชอบวาดรูป เขาบอกว่าเขามีแผ่นเสียงดี ๆ และรูปภาพดี ๆ เยอะ จะให้ดิฉันชม

เริ่มศึกษาดนตรีคลาสสิกและภาพเขียน

หลังจากย้ายบ้านได้ประมาณ 1 สัปดาห์ เขาก็มารับดิฉันไปกินน้ำชาที่บ้านของเขา เพื่อถามว่าบ้านใหม่เรียบร้อยดีหรือไม่ และให้ดิฉันได้ชมแผ่นเสียงของเขาซึ่งมีอยู่มากมายจริงๆ ดิฉันไม่เคยฟังเพลงของบรามส์ (Brahms) เบโทเฟิน (Beethoven) ฯลฯ พวกนี้มาก่อน จึงไม่เข้าใจและไม่ใคร่จะสนใจนัก ในใจคิดไปถึงตอนที่อาจารย์ ม.ล. ปิ่น มาลากุล เอาเพลง *Moonlight Sonata* ของเบโทเฟินมาเปิดให้พวกเรานักเรียนฝึกหัดครูฟัง ไม่เห็นมีใครชอบสักคน ทั้ง ๆ ที่อยากจะเอาใจอาจารย์ แต่ก็รับไม่ไหว

จำกัฒดูเหมือนจะเข้าใจความคิดของดิฉัน จึงเปิดเพลงเบา ๆ ให้ฟังไปก่อน เช่น *Santa Lucia*, *Merry Widow*, *Woman is fickle* (*La donna e mobile*) ล้วนแต่เพลงเพราะ ๆ ทั้งนั้น ตอนนั้นดิฉันออกจะตื่นเต้นมาก รีบจกรยชื้อเพลงพวกนี้ไว้เพื่อจะได้ไปซื้อมาฟังเองบ้าง แต่จำกัฒไม่รู้จักเพลงไทยเลย ไม่ว่าไทยเดิมหรือไทยสากล ดิฉันแอบคิดในใจว่า อย่างน้อยก็ยังเอาชนะเขาได้ในข้อนี้

ต่อมาอีกนาน ดิฉันได้ฟัง *Moonlight Sonata* อีกนับครั้งไม่ถ้วน โดยไปซื้อมาฟังเองจนค่อยๆ ชอบมากขึ้นทุกที ภายหลังเมื่อรู้ความไพเราะของมันพอสมควรแล้ว จึงรีบเขียนจดหมายมารายงานอาจารย์ ม.ล. ปิ่นเพื่อให้ท่านดีใจด้วย

ส่วนภาพเขียน (paintings) นั้น จำกัดมีสมุดภาพของจิตรกรที่มีชื่อเสียงหลายคน เช่น ฟานก๊อก (Van Gogh) โกยา (Goya) เรมбранด์ (Rembrandt) โมเนต์ (Monet) มานเนต์ (Manet) ฯลฯ ภาพเหล่านี้ดูไม่ยาก แต่ดิฉันเข้าใจเพียงถึงสมัยอิมเพรสชันนิสม์ (Impressionism) เท่านั้น หลังจากนั้น จำพวกเซอร์เรียลลิสม์ (Surrealism) ดูไม่รู้เรื่องเลย และไม่เคยสนใจที่จะศึกษา

ดิฉันชอบวาดรูปมาตั้งแต่เด็กๆ อยู่โรงเรียนได้คะแนนเต็มเป็นส่วนมาก เคยไปถามค่าเรียนเขียนรูปที่ลอนดอนดูแล้ว แพงหูฉี่เลยทีเดียว แพงกว่าค่าเรียนวิชาคำนวณและภาษาหลายเท่า และถ้าจะเรียนก็ต้องออกเงินเอง เพราะวิชานี้ไม่ได้อยู่ในโครงการที่จะเรียนต่อไป จึงหมดหวังที่จะเรียนวาดรูปโดยสิ้นเชิง

ในจำนวนภาพทั้งหมดที่จำกัดเอามาให้ดูนั้น ที่ดิฉันสนใจมากที่สุดคือภาพวาดของเรมбранด์ ดูแล้วดูอีก ไม่รู้ว่าเขาเขียนอย่างไรจึงทำให้เป็นแสงชัดเจนนั่น จำกัดท่าทางพอใจมากที่ดิฉันชอบดนตรีและภาพเขียน หลังจากนั้นนานๆ ที เขาจะมารับดิฉันไปรับประทานอาหารข้างนอกแล้วพาไปฟังดนตรีที่บ้าน เขาบอกว่าดนตรีคลาสสิกนั้น ถ้าได้ฟังนานๆ เข้าก็จะชอบและติดไปเอง ซึ่งดิฉันก็เชื่อเพราะได้ฟังจนแล้วจากเพลง *Moonlight Sonata*

จัดหนังสือให้อ่านตามขั้นตอน

จำกัดบอกว่าคุยกับดิฉันแล้วสบายใจดี เขาไม่ต้องระวังตัวอะไรเลย เพราะดิฉันไม่ทำตัวเป็นสาว แต่คล้ายเด็กมากกว่า เมื่อนึกขึ้นอะไรก็หัวเราะออกมาดังๆ ไม่ทำเป็นอึ้มอายกระมิดกระเมี้ยน จะชอบหรือไม่ชอบอะไรก็พูดออกมาตรงๆ เขาสอนและอธิบายประเพณีต่างๆ ของอังกฤษให้ดิฉันฟัง และเขียนรายชื่อหนังสือมากมายที่ดิฉันควรจะอ่านนอกเหนือไปจากหนังสือที่เรียนกับครู

เขายังพาดิฉันไปซื้อหนังสือเหล่านั้นเองด้วยซ้ำ ส่วนมากเป็นหนังสือเก่า (secondhand) แต่ยังอยู่ในสภาพดี ซึ่งวางขายเบะกะดินอยู่ตามบาทวิถี หนังสือเหล่านี้ราคาถูกมาก ซื้อตั้งมากมายไม่เสียเงินเท่าไรเลย แต่เขาไม่มีใบเสร็จรับเงินให้ ดิฉันเขียนรายชื่อหนังสือเหล่านี้ทั้งหมดส่งไปให้ผู้ปกครอง บอกว่าเป็นเงินเท่านั้นๆ แต่ไม่มีใบรับเงิน เพราะเป็นหนังสือเก่า ผู้ปกครองส่งเงินมาใช้ให้ในทันที โดยไม่อดเอื้อนเลย

วันหยุดคริสต์มาสครั้งแรก

ตอนหยุดคริสต์มาส (Christmas) ครั้งแรกนั้น มณีกับดิฉันขออนุญาตไปพักผ่อนที่บอร์นมัท (Bournemouth) เมืองชายทะเล Mr. Cardew บอกว่าต้องไปขออนุญาตท่านทูต คือเจ้าคุณราชวังสันก่อน เราก็จัดการไปขออนุญาตตามระเบียบ (คงจะเป็นระเบียบเฉพาะนักเรียนหญิง) เมื่อไปถึงบอร์นมัท เราสองคนไปอยู่ที่บ้านซึ่งผู้ปกครองจัดไว้ให้ ใกล้เคียง กับบ้านของคุณกัลย์ อิสรเสนา และคุณสมมาทย์ สุขยางค์ และเจ้าของบ้านของทั้งสองคนนี้ได้เชิญเราให้ไปร่วมรับประทานอาหารกลางวันในวันคริสต์มาสด้วย เพื่อให้เห็นพิธีการต่างๆ ของเขา เข้าใจว่าผู้ปกครองคงจะขอร้องหรือตกลงไว้กับเขาเป็นแน่

วันหนึ่งจำกั๊ดได้ไปกับเพื่อนฝรั่งคนหนึ่งโดยรถยนต์ของเพื่อนคนนั้น และแวะไปหาดิฉัน เมื่อเขารู้ว่าดิฉันได้ไปร่วมพิธีคริสต์มาสเช่นนั้น ก็บอกว่า ดีแล้ว ถูกร้องขอให้หมั่นสังเกตอะไรต่างๆ เอาไว้ แล้วจะดีเอง แล้วเขารับดิฉันไปกินน้ำชาข้างนอก (ตอนนั้นมณีออกไปข้างนอกกับเพื่อนแล้ว) เขาบอกว่าไหน ๆ มาอยู่เมืองบอร์นมัทก็น่าจะได้เห็นบ้านเมืองและสถานที่ที่มีชื่อเสียงของเขา เราเล่นรถชมเมือง แล้วไปกินน้ำชาที่ The Pavillion (เข้าใจว่าชื่อนี้) ซึ่งมีฟลอร์เต้นรำใหญ่โตมาก คนเต้นรำกันเป็นร้อยเป็นพันคู่ เบียดเสียดแน่นไปหมด

เต้นรำครั้งแรกในชีวิต

จำกั๊ดบอกให้ดิฉันออกไปเต้นรำกับเพื่อนฝรั่งของเขา ดิฉันตกใจเพราะไม่เคยเต้นรำเลยในชีวิต และรองเท้าที่ใส่ไปก็เป็นรองเท้าผ้าใบพื้นยาง เพราะคิดว่าเขาจะพาไปเดินเล่น มีหน้าซ้ำเพลงที่กำลังบรรเลงอยู่นั้นก็เป็นจังหวะแทงโก้ (Tango) เสียด้วย แต่ไม่รู้จะปฏิเสธเขาอย่างไร

ทั้งสองคนนั้นบอกกับดิฉันว่าคนแน่นออกอย่างนั้น ใครเต้นเป็นไม่เป็นก็ไม่มีใครรู้หรอก หนึ่ง ฝรั่งคนนั้นบังเอิญเป็นชาวอาร์เจนตินาและได้รับรางวัลในการเต้นแทงโก้มาแล้วเสียด้วย จำกั๊ดบอกว่าเขาจะหิ้วตัวดิฉันไปเอง ขอแค่เพียงให้อ่อนตัวตามเขาไป อย่าขึ้นตัวก็แล้วกัน ดิฉันयरกร้องไห้มากกว่า แต่ไม่กล้าขัดเขา และก็จริงอย่างเขาว่า อีกตาคนนั้นแกล้งหิ้วดิฉันไปตามเรื่องของแก สักพักหนึ่งก็เลิก บอกว่าดีแล้วนี่ ตามได้ดีแล้ว!

พอที-pour tea

พอนั่งที่โต๊ะเล็กๆ ของเราได้สักประเดี๋ยวเดียว เสียงจำกั๊ดบอกว่า “พอทีสิ ฌลบ” ดิฉันงง ก็นั่งอยู่เฉยๆ ไม่ได้ทำอะไรเลย ทำไมเขาจึงบอก

ว่า “พอที” เขาบอกซ้ำอีกครั้ง ครั้นเห็นดิฉันทำหน้างกก็จะมีขึ้นได้ แล้วชี้ไปที่กาน้ำชาที่ตั้งอยู่บนโต๊ะของเรา

พุทโธเอ๋ย! ดิฉันเพิ่งเข้าใจ เขาบอกว่า “pour tea” (รินน้ำชา) นะ เป็นธรรมเนียมของเขาที่จะให้เกียรติแก่สุภาพสตรีที่มาด้วย จำกัดเลยอธิบายข้อหานี้ให้เพื่อนเขาฟัง กินน้ำชาเสร็จ เขาพามาส่งบ้าน บอกว่าเห็นดิฉันอยู่สบายดีแล้วก็หมดห่วง และยังแถมบอกว่าดิฉันเข้ากับเพื่อนฝรั่งของเขาได้ดีพอใช้ ไม่เคอะเขิน! ดิฉันมาคิดได้หลังจากนั้นตั้งนานว่าจำกัดเล่นทดสอบดิฉันหลายๆ แบบนั่นเอง

เรื่องตลก

ก่อนวันคริสต์มาสที่บ้านนี้ มีเรื่องตลกซึ่งอยากเล่าสู่กันฟัง ก็คือดิฉันบอกแม่บ้านว่าดิฉันเพิ่งมาถึงอังกฤษได้เพียงประมาณ 2 เดือนเท่านั้น ยังไม่ค่อยรู้จักใครเลย แต่ปรากฏว่าทุกๆ เทียวเมล์ ดิฉันได้รับการ์ดอวยพรวันคริสต์มาส ครั่งละหอบ แม่บ้านพูดว่าไหนๆ ไม่รู้จักใครอย่างไรละ ดิฉันอายมาก ไม่รู้ว่าใครเล่นตลกอะไร คูลายเซ็นในการ์ดเหล่านั้นเห็นชื่อเต็มๆ ก็มีชื่อย่อก็มี ไม่รู้ว่าส่งมาจากคนละกี่ใบ และทั้งนี้เป็นความคิดของใคร แต่ที่แน่ๆ ก็คือว่าคนนั้นอยากจะแกล้งข่มขู่ดิฉัน เขารู้ว่ามันจะต้องได้รับการ์ดเยาะเย้ย และดิฉันจะไม่ใคร่ได้รับเลย หน้าของบางใบน่าเกลียดมาก ก็เขียนถึงมณีแล้วขีดชื่อทิ้ง เปลี่ยนเป็นชื่อดิฉัน ดิฉันกลัวว่ามณีจะเดือดดาลและหมั่นไส้ดิฉัน แต่มณีเขาเข้าใจ รู้ว่าดิฉันไม่รู้เรื่องด้วย เพียงแต่มีคนรวมหัวกันเล่นตลกขำเขาเท่านั้น

ชีวิตของนักเรียนในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด

นักเรียนมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดสมัยนั้น เมื่ออยู่ปีที่ 1 จะต้องอยู่ประจำใน College (วิทยาลัย) เพราะนอกจากการเรียนแล้ว เขายังอบรมสั่งสอนให้รู้จักขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ พร้อมทั้งการเข้าสังคม และดูแลเรื่องความประพฤติด้วย มีกฎเกณฑ์ต่างๆ เข้มงวดมาก เช่นแขกผู้หญิงจะต้องออกจาก College อย่างช้าที่สุด 18 น. นักเรียนจะไปไหนมาไหนก็ตาม จะต้องกลับเข้า College ไม่เกิน 22 น. ฯลฯ

นักเรียนแต่ละคนมีสองห้อง คือห้องนอนและห้องรับแขก ทุกคนต้องมีเครื่องใช้ เช่นชุดน้ำชา และชุดแก้ว Sherry เพราะจะต้องมีการหัดเลี้ยงน้ำชา โดยเชิญเพื่อนๆ มาที่ห้องของตน ต่างผลัดกันเลี้ยง บางทีก็มี Sherry party จำกัดเคยพาดิฉันไปตาม party เหล่านี้ใน College ต่างๆ เข้ามหากันเยอะแต่ห้องเล็ก ฉะนั้นจะไม่มีที่นั่งพอ ต้องยืนคุยกัน แต่ก็ไม่เห็นเขว้ากอะไร คุณสุกรีนเริงดี

นักเรียนปี 2 ขึ้นไปแล้วจึงจะออกไปอยู่ตามบ้านต่างๆ ที่ได้ลงทะเบียนไว้กับมหาวิทยาลัยได้

ดิฉันเดาว่าทางเจ้าของบ้านคงจะต้องมีการรายงานเรื่องกิจกรรมและความประพฤติของนักเรียนนั้นๆ ให้แก่ทาง College เป็นแน่ แต่สังเกตดูว่าพวกเจ้าของบ้านทำท่าทางเกรงใจนิตเหล่านี้อยู่น้อย อาจเป็นเพราะคิดว่านักเรียนมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดส่วนมากเป็นผู้ดีมีเงิน เพราะค่าเรียนและค่ากินอยู่แพงกว่าที่มหาวิทยาลัยอื่นๆ มากมายทีเดียว

ตอนที่ดิฉันพบนักเรียนไทยผู้ชายทุกคนในครั้งแรกนั้น เขาออกมาอยู่บ้านข้างนอกกันหมดแล้ว ส่วนมากบ้านจะไม่ไกลจากตัวเมืองหรือมหาวิทยาลัยมากนัก แต่บ้านแรกของจำกัดที่ดิฉันไปนั้นอยู่ไกลออกไปมาก

แสดงว่าเขาคงจะไม่ค่อยได้พบปะกับเพื่อนฝูงคนไทยมากนัก แต่ภายหลัง เขาก็ย้ายมาอยู่ใกล้เมืองเหมือนคนอื่น ๆ

ประเพณีพิเศษ

มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดมีประเพณีที่แตกต่างจากมหาวิทยาลัยอื่น ๆ อยู่อย่างหนึ่ง คือว่าถ้าใครสอบ (ตอนจบ) ครั้งแรกตก เขาจะส่งให้ไปเรียนที่เมืองอื่น และห้ามเข้ามาในรัศมี 1 ไมล์โดยรอบนับจากใจกลางของตัวเมือง จะเข้ามาได้ก็ในวันที่จะมาสอบอีกเท่านั้น ถ้าใครทำผิดกฎและถูกตำรวจของมหาวิทยาลัยที่เรียกกันว่า “Bull Dog” จับได้ก็จะต้องถูกลงโทษ ส่วนมากคนพวกนี้จะไปเรียนเสริมที่ลอนดอน และเมื่อกลับมาและสอบได้แล้วจะได้เพียงปริญญา B.A. โดยไม่มีคำว่า Hons. อยู่ด้วย ฉะนั้นเมื่อเพื่อน ๆ พบกัน และทักว่า “ดีใจที่ได้พบ หายไปไหนมาเสียนาน?” อีกคนหนึ่งจะรีบตอบว่า “ไม่ได้ถูก sent down นะ ไปต่างประเทศมานะ”

ดิฉันได้ประสบเหตุการณ์นี้ด้วยตนเองเมื่อไปกับเพื่อนแหม่มคนหนึ่ง และเขาอธิบายให้ดิฉันฟัง

นิสัยติดตัว

นักเรียนไทยในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดหลายคน เวลาพบกันชอบถกเถียงกันแต่เรื่องวิชาการและการเมือง ตอนหลังมณี อนุนาถ ก็อยู่ในกลุ่มนี้ด้วย บางทีได้เถียงกันรุนแรงอะอะถึงกับทุบโต๊ะยังกับจะโกรธกันจริงๆ จำกดเป็นตัวได้เถียงประจำ ไม่ยอมลดละแม้แต่กับผู้หญิง แต่พอจากกันไปแล้วก็ลืมเรื่องที่เถียงกันไปเลย

สอนทุกอย่างรวมทั้งภาษาอังกฤษ

จำกัคงจะเห็นว่าดิฉันมีแวและพอที่จะสอนขึ้นโดยไม่ต้องเสียเวลามากนักจึงตั้งหน้าตั้งตาสอนเอาจริงๆ จังๆ ภาษาอังกฤษก็สอนด้วย จำได้ว่าครั้งหนึ่งครูพิเศษภาษาอังกฤษบอกดิฉันให้เขียน essay เรื่อง Spring (ฤดูใบไม้ผลิ) ดิฉันก็เขียนบรรยายไปว่า ในฤดูใบไม้ผลิ อากาศดี ต้นไม้ดอกไม้สวย อย่างนั้นอย่างนี้ไปตามเรื่อง ก่อนส่งครู จำกััดเอาไปอ่าน แล้วบอกว่า Childish มากไป ให้เขียนเสียใหม่

จำกััดออกความคิดให้เขียนด้วย ซึ่งดิฉันจำได้เพียงเลาๆ ว่า ระหว่างฤดูหนาวถึงหกเดือนนั้น ธรรมชาติ (และวิญญาณของมนุษย์) ดูเหมือนจะตายหรือหลับไปชั่วระยะนั้น ครั้นถึงฤดูใบไม้ผลิ ทุกสิ่งทุกอย่างจะฟื้นคืนชีพเหมือนกับตัวพระเยซูคริสต์ซึ่งได้สิ้นพระชนม์ไปชั่วระยะหนึ่ง แล้วก็กลับฟื้นขึ้นมามีอีก ฉะนั้นเทศกาลในฤดูใบไม้ผลิ คืออีสเตอร์ (Easter) เขาจึงมีสัญลักษณ์เป็นรูปไข่ ของไข่ของขวัญต่างๆ ทำเป็นรูปไข่หรือรูปลูกไก่ ซึ่งกำลังจิกเปลือก และโผล่ออกมาจากไข่ ฯลฯ

พอดิฉันเอา essay ไปส่งครู ครูบอกว่าท่านไม่ได้ตั้งใจจะให้เขียนปรัชญาแบบนั้นเลย อยากให้เขียนบรรยายอย่างที่ดิฉันเขียนครั้งแรกนั่นเอง!

ส่วนทางด้านประวัติศาสตร์นั้น เขาบอกว่าจะต้องเรียนกันเป็นเรื่องเป็นราว เขาไม่มีเวลาพอที่จะสอนให้ได้ จึงเขียนจดหมายไปบอกผู้ปกครองขอให้ดิฉันไปเรียนพิเศษกับเพื่อนฝรั่งของเขาคนหนึ่ง ซึ่งเป็นครู (Don) อยู่ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดนั่นเอง ครูผู้นี้เรียนจบทางประวัติศาสตร์โดยตรงเป็นชาวอังกฤษ แต่ดิฉันลืมนชื่อเสียแล้ว ดิฉันต้องไปเรียนกับเขาสัปดาห์ละครั้ง เรียนในห้องนั่งเล่นใน College ของเขา ดิฉันว่าการที่จำกััดทำเช่นนี้เป็นการยิงนกสองตัวด้วยหินก้อนเดียว ก็นอกจากดิฉันจะได้ความรู้แล้วเพื่อนของเขาก็กังได้คำสอนพิเศษอีกด้วย

พลอยได้เพื่อนต่างชาติ

เพื่อนชาวอินเดียของจำกัลดคนหนึ่งชื่อ Dr. Amiya Chakravarty (จักรพรรดิ) เป็นผู้สนิทยศชอบกับรพินทรนาถ ตะกอร์ (Rabindranath Tagore) กวีเอกของอินเดีย จำกัลดได้รับรูปถ่ายของตะกอร์พร้อมลายเซ็น โดยผ่านทาง Dr. Chakravarty นี้ เพื่อนอินเดียคนอื่นๆ อีกหลายคนชอบเรียกดิฉันว่า “มหารานี” เพราะนามสกุลของดิฉันคือ “มหารานีรานนท์” พบหน้ากัน ที่โรจะต้องถามว่า “How is the maharani today?” แต่ Dr. Chakravarty เขาไม่ล้อเลียนดิฉันแบบนั้นเลย เขาเป็นผู้ดีเต็มตัว เป็นสุภาพบุรุษทั้งแท้ แสดงกิริยาจาอ่อนน้อมต่อสุภาพสตรีทั่วไป รวมทั้งดิฉันด้วย ทั้งๆ ที่เขาอายุแก่กว่าดิฉันมาก หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เขาได้ข่าวว่าจำกัลดเสียชีวิตแล้ว เขาและภริยา (ชาวเดนิช Danish) ได้มาเยี่ยมดิฉันถึงโรงเรียน และอีกครั้งหนึ่ง เขาได้รับเชิญไปปาฐกถาที่ประเทศหนึ่งในเอเชีย จึงจัดการเดินทางให้ผ่านประเทศไทย เพื่อจะได้พบดิฉันด้วย

บางครั้งระหว่างที่พวกนักวิชาการเมืองได้เถียงกันอยู่นี้ คุณพิพรรณ ไกรฤกษ์ เคยชวนดิฉันไปคุยต่างหาก เขาบอกว่า “ไม่เห็นสนุกเลยนะ เรามาคูยเรื่องอื่นๆ ที่สนุกกว่ากันเถอะ!”

ครั้งหนึ่งดิฉันใจคอไม่ดี เห็นจำกัลดอะอะกับมณีมาก ดิฉันไม่อยากให้สองคนนี้โกรธกัน เพราะมณีเป็นเพื่อนรักของดิฉันด้วย แต่ก็ไม่รู้จะทำอย่างไร

หลังจากนั้นไม่กี่วัน จำกัลดชวนดิฉันไปร้านแผ่นเสียงและซื้อเพลงที่เขาต้องการมา 2-3 แผ่น ขณะนั้นพอดีมีคนเปิดฟังเพลง *One day when we were young* เขาก็เลยซื้อแผ่นหนึ่ง ดิฉันสงสัยว่าจำกัลดชอบเพลงนี้ด้วยหรือ เขาบอกว่าเปล่าหรอก แต่มณีเคยบอกนานแล้วว่าชอบเพลงนี้ เขาจะซื้อให้หลายหนแล้วแต่ลืมไปได้ทุกที คราวนี้มาได้ฟังเลยนึกขึ้นได้

ดิฉันฟังเช่นนั้นก็ดีใจจนบอกไม่ถูก จำกัดลืมนึกถึงเรื่องที่เขาทะเลาะกับมณีแล้วและหวังว่ามณีก็จะลืมนึกด้วย แต่ในที่สุด จำกัดจะได้เอาแผ่นเสียงนั้นไปให้มณีตามที่ตั้งใจหรือเปล่า ดิฉันก็ไม่ได้ติดตามเรื่อง

เพื่อนที่สนิทที่สุดของจำกัดอีกคนหนึ่งเป็นนิโกร ชื่อ ดร.เอริก วิลเลียมส์ (Dr. Eric Williams) เขาได้เกียรตินิยมอันดับหนึ่งทางประวัติศาสตร์ และตอนหลังจบปริญญาเอก (D. Phil.) ด้วย วันที่เขาจบปริญญาเอก ดิฉันได้ร่วมไปกับญาติมิตรของเขาแล้วก็ไปเลี้ยงฉลองกัน ซึ่งก็มีเพียง 5-6 คนเท่านั้น เขาเป็นนักเรียนทุนของรัฐบาลตรินิแดด (Trinidad ใน West Indies) มาจากครอบครัวที่ค่อนข้างยากจน และทุนที่ได้รับก็เป็นเงินน้อยกว่าทุนของรัฐบาลไทยมาก จำกัดจึงพยายามหารายได้พิเศษช่วยเหลือเขา โดยขอให้ผู้ปกครอง (Mr. Cardew) จ้างเขาทวดวิชาประวัติศาสตร์ให้คุณประเสริฐ เรืองสกุล และคุณพิพรรณ ไกรฤกษ์

นอกจากนี้ ภริยาของเขาชื่อเอลซี (Elsie) เรียนจบได้ประกาศนียบัตรของ Royal Academy of Music แห่งลอนดอน จำกัดก็ขอให้ดิฉันเรียนเปียโนกับเขา เพราะวิชาเปียโนนี้อยู่ในหลักสูตรวิชาอนุบาลด้วย ซึ่งผู้ปกครองก็เต็มใจ

เมื่อจำกัดกลับเมืองไทยแล้ว ดิฉันก็ยังไปไหนมาไหนกับสามีภริยา คู่นี้ ภริยาของเขาเป็นช่างตัดเสื้อด้วย ได้เคยเย็บให้ดิฉันหลายตัว วันไหนเมื่อเรียนเปียโนเสร็จแล้ว ดิฉันมักจะอยู่กินข้าวเย็นกับเขา โดยซื้ออาหารสดมาให้และช่วยทำครัวด้วย บ้านของเขาอยู่แถวแฮมป์สเต็ด (Hampstead) ไม่ห่างจากบ้านดิฉัน และโรงเรียนมอนเตสซอรีเท่าใดนัก เอริก วิลเลียมส์บอกว่าเมื่อพบดิฉันครั้งแรก เขาคิดว่าดิฉันเป็นใบ้เสียอีก ไม่รู้ว่าจำกัดชอบได้อย่างไร แต่เดี๋ยวนี้ดิฉันกลายเป็น chatterbox (คนช่างพูด) ไปแล้ว!

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ตรินิแดดประกาศอิสรภาพจาก อังกฤษ ดร.เอริก วิลเลียมส์ ได้รับเลือกเป็นนายกรัฐมนตรี และดำรง ตำแหน่งนี้เรื่อยมาโดยไม่มีใครกล้าแข่งขันกับเขาเลย เขาเป็นนายกฯ อยู่ ประมาณ 15 ปี ก่อนที่จะสิ้นชีวิตไป ขณะที่เขายังเป็นนายกฯ ตอนท้ายๆ ลูกชายซึ่งทำงาน PAN AM ได้มาหาดิฉัน ดิฉันบอกให้เขาชวนพ่อมาเที่ยว เมืองไทย เขาบอกว่าพ่อไปไหนไม่ได้หรอก เพราะมีโรค ดิฉันถามว่าโรค อะไร เขาบอกว่าโรคนายกรัฐมนตรีไงล่ะ ไม่เป็นอันทำอะไรอย่างอื่นเลย แม้แต่ตัวเขาเองก็เกือบจะไม่มีเวลาได้พบหน้าพ่อเลย เขาบอกว่าหลายครั้ง ที่รู้ว่าพ่อไปไหนๆ ก็จากหนังสือพิมพ์ อย่างไรก็ตาม เขาบอกว่าแม่ได้เล่า เรื่องจำกัดและดิฉันให้เขาฟัง และกล่าวเตือนเราทั้งสองอย่างมากมาย

Party ตาม Colleges

ขอวกกลับมาพูดถึงเรื่องออกซฟอร์ดอีกครั้งหนึ่ง จำกัดพาดิฉันไปในงานเลี้ยงน้ำชาใน College แห่งหนึ่ง เจ้าภาพได้เชิญนักเขียนสตรีชื่อ Ethel Mannin มา หลังจากคุยกันไม่นาน สุภาพสตรีผู้นี้ขอลากลับไปก่อน โดยบอกว่ามีนัดต่อที่อื่นอีก ยังไม่ทันที่เธอจะลืบทาไป พวกเด็กฝรั่ง 4-5 คน ก็เริ่มวิจารณ์เธอทันที คนหนึ่งพูดว่าหมั่นไส้ ทำตัวเป็นคนสำคัญ มีนัดที่โน่นที่นี่ บางคนก็ว่าหน้าตาไม่เอาไหนเลย อีกคนหนึ่งว่าบ้าๆ บอๆ ต่างๆ มีหน้าใช้คำพูดที่ไม่สุภาพด้วย

จำกัดมองดูตาดิฉัน ดิฉันก็ไม่ว่าอะไรจึงทำเฉยๆ จำกัดทำท่าทางให้พวกนั้นรู้ว่าเขาไม่พอใจ บางคนรู้ตัวก็เสียบไป แต่บางคนก็ยังขึ้นพูดต่อไปอยู่นั่นแหละ จำกัดจึงทำปึงปึงแล้วพาดิฉันกลับ สั่งว่าต่อไปถ้าพบคนพูดบ้าๆ อย่างนั้นให้ลุกขึ้นกลับเลย ไม่ต้องไปเกรงใจ เพราะพวกนี้มันไม่มีมารยาท อย่างน้อยเมื่อมีสุภาพสตรีอยู่ด้วยก็น่าจะระวังคำพูดไว้บ้าง เขา

ถือว่าพวกนั้นดูถูก ไม่ให้เกียรติดิฉันเลย ดิฉันเชื่อว่าเมื่อดิฉันกลับแล้วพวกนั้นก็คงจะวิจารณ์ดิฉันต่อไปแน่ๆ นี่ขนาดนักเรียนมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ซึ่งได้รับการยอมรับอย่างดีพอสมควรแล้วยังเป็นอย่างนี้ แดนนั้นแหละพวกนี้ยังเป็นเด็กหนุ่มเพิ่งอยู่ปี 1 เท่านั้น พออายุมากขึ้นคงจะดีเอง

นักวิจารณ์

อันที่จริง ว่าไปแล้วจะไปตำหนิเด็กพวกนั้นมากนักก็ไม่ถูก ดิฉันเข้าใจว่านักเรียนอังกฤษทุกคนคงได้รับการฝึกฝนให้ชอบการวิจารณ์ วิจารณ์ทั้งนั้น ไม่ว่าจะเป็นหนังสือออกใหม่ หรือเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น หรือบุคคลใดที่กำลังเป็นข่าวอยู่ในหนังสือพิมพ์ คำพูดที่ติดปากของทุกคนคือ “What do you think of ...?” ฉะนั้นเมื่อได้พบหรือรู้จักคนใหม่ๆ พอบุคคลนั้นไปแล้ว พวกข้างหลังจะต้องถามว่า “What do you think of her (or him) ?” คำวิจารณ์ของเขานั้นไม่ว่าจะเป็นเรื่องไม่ดีเสมอไป อาจจะเป็นคำชมเชยอย่างเลอเลิศก็ได้ ตัวจำกัดเองก็มีนิสัยนี้ติดแน่นทีเดียว เขาถามดิฉันแบบนี้บ่อยครั้งเสียจนบางทีดิฉันเลยดักคอเขาเสียก่อนว่า “What do you think of ...?” โดยที่เขายังไม่ทันจะเอ่ยปากถามดิฉัน !

ชมรมละคร

ที่มหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดนั้นมีชมรมต่างๆ อยู่หลายอย่าง มีชมรมละคร (Drama Society) ด้วย จำกัดเคยพาดิฉันไปดูอุปรากร (opera) ซึ่งพวกนิสิตแสดงกันเอง ชื่อเรื่อง *สาวตรี* เป็นวรรณคดีที่มีชื่อของอินเดีย นอกจากนี้แล้วยังได้ไปดูละครของเชกสเปียร์ทำให้เข้าใจเรื่องราวดีกว่าการอ่านหนังสือเสียอีก เพราะผู้แสดงพูดจาชัดเจน เว้นวรรคตอน และเน้นบางตอน น่าฟังมาก เมื่อเข้าใจเรื่องราวดีแล้วก็ทำให้จำเรื่องนั้นได้ติดตาติดใจ

บางครั้งเมื่อมีนักดนตรีเอกของโลกมาแสดงดนตรี (เช่น ลีไว โอลิน) ที่ออกซฟอร์ด ตัวราคาแพงและหาซื้อได้ยาก แต่จำกัดก็พยายามแหวกว่ายไปหาซื้อมาได้ ดิฉันไม่ค่อยจะเห็นด้วยกับเขาในเรื่องนี้ แต่ไม่เคยออกความเห็นอะไรเลย เพราะเขาอาจจะได้รับความสุขคุ้มค่านั้นก็ได้ แต่ตัวเขานั้นปฏิเสธไม่ไปด้วยโดยเด็ดขาด เพราะเห็นว่าเราเป็นเพียงนักเรียนมีเงินน้อย มีหนทางอื่นที่จะใช้เงินให้คุ้มค่าได้มากกว่านั้น น่าเสียดายถ้าจะทุ่มเทใช้เงินไปในสิ่งที่ตนเองยังไม่สามารถจะชื่นชม หรือกอบโกยเอาความสุขออกมาได้มากพอ

ดูเหมือนจำกัดจะเห็นว่าดิฉันเป็นของสิ่งหนึ่งที่เขาได้หล่อหลอมสร้างขึ้นมา และเขาก็พอใจในผลิตผลอันนั้น ไม่อยากให้สูญหายหรือหลุดลอยไป แต่สำหรับตัวดิฉันเองนั้น การคบหากับจำกัดเป็นการเรียนลัด คือไม่ต้องไปลงมายความหาอะไรต่ออะไรเอาเอง เขาเคยค้นคว้ามาก่อน และเรียงลำดับให้เราเสร็จ เช่น หนังสือ ก็รู้ว่าควรอ่านจำพวกไหนก่อน และขยับขึ้นเป็นขั้นๆ ไป ศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ก็ได้พบเห็นและเรียนไปในตัว

P.E.N. Club

เมื่อจำกัดย้ายบ้านมาอยู่ใกล้ๆ เรา ก็ได้พบกันบ่อยขึ้น สนทนากันมากขึ้น พวกนักเรียนไทยในออกซฟอร์ดซึ่งมีเพียงไม่กี่คนนี่คงจะสังเกตเห็น จึงเริ่มมีการล้อเลียน ดูเหมือนทุกคนจะประหลาดใจที่จำกัดมีเพื่อนหญิง ดิฉันพอจะจับความได้ว่า แต่ก่อนนี้จำกัดคงจะได้ชื่อว่าเป็นหนอนหนังสือ อยู่อยู่กับปรัชญาอย่างเดียว ไม่สนใจใครหรืออะไรอื่นเลย รวมทั้งสตรีด้วย ทางออกซฟอร์ดคงจะส่งข่าวไปลอนดอน ส่วนลอนดอนนั้นเปรียบเสมือนหนังสือพิมพ์ฉบับใหญ่ ประเดี๋ยวเดียวก็รู้กันทั่วเมืองแล้ว

ใคร ๆ เริ่มคิดว่าเราเป็นคู่รักกันจริงๆ หรืออะไรทำนองนั้น ทั้ง ๆ ที่ตัวฉันเองยังไม่ได้คิดอะไร และจำกัดก็ไม่เคยได้พูดอะไร ฉันถือว่าเขาเป็นเพื่อนรุ่นพี่ ย่าเกรงเขายิ่งกว่าพี่เสียอีก (ถึง ๆ จะเป็นพ่ออยู่แล้ว) รู้สึกเป็นหนี้บุญคุณเขามากมายที่ได้สละเวลาสั่งสอนอะไรต่ออะไรให้ทั้งทางตรงและทางอ้อม ส่วนจำกัดจะคิดอะไรในตอนนั้น ฉันไม่อาจทราบได้ แต่ยืนยันได้ว่าเขาไม่ได้คิดอะไรในเรื่องผู้ชายกับฉันเลยในตอนแรก ๆ ที่เรารู้จักกัน เขาช่วยฉันด้วยความบริสุทธิ์ใจแท้ ๆ

ดังได้กล่าวแล้วว่าเขาคือคนใจกว้างจริงๆ พร้อมทั้งจะช่วยเหลือทุกคน เช่นตอนก่อนที่จะกลับเมืองไทยนั้น ได้เริ่มมีการซ้อมอพยพกันแล้วเตรียมพร้อมสำหรับสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่กำลังจะเกิดขึ้น จำกัดช่วยใครต่อใครโยกย้าย แล้วไปบอก Mr. Cardew ท่านตอบขอบใจมากมาย แต่แล้วถามอีกว่า “Since when have you been made Second Superintendent?”

ถ้าเป็นคนทั่วไปอาจจะโกรธ แต่จำกัดได้รับการฝึกฝนมาให้มี Sense of humour แบบคนอังกฤษ และได้โต้ตอบกับผู้ปกครองแบบนี้เป็นนิสัยอยู่แล้ว กลับเห็นว่าขันดี

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงยามวิกฤตจริงๆ ทุกคนคิดว่าสงครามจะเกิดขึ้นในวันสองวันนั้นแน่ ๆ Mr. Cardew ได้ขอร้องให้ Second Superintendent คนนี้ช่วยติดต่อกับบรรดานักเรียนที่ท่านไม่สามารถติดต่อได้ จำกัดต้องขึ้นรถไปทั่วสารทิศและจัดการทุกอย่างได้สำเร็จเรียบร้อย!

จำกัดเป็นสมาชิกของ Left book Club ฉะนั้นเมื่อหนังสือจำพวกนี้พิมพ์ออกมาใหม่ ทาง Club จะส่งมาให้เขา โดยที่ได้ราคาถูกเป็นพิเศษ ฉะนั้นความรู้ของเขาทางเรื่องการเมืองจึงทันสมัย (up to date) ที่สุด

ครั้งหนึ่งจำกัดพาดิฉันไปงาน P.E.N. Club dinner ในลอนดอน งานนี้พวกนักเขียนทั้งหลายจะไปพบกัน สั้สสรค์และถกเถียงกัน โดยเฉพาะในเรื่องหนังสือใหม่ ๆ ที่ที่คนเขียนนั้นจะเป็นสมาชิกของ Club หรือไม่ก็ตาม

มีนักเขียนชายคนหนึ่งค่อนข้างจะมีอายุแล้ว มาพูดกับดิฉันอย่างนอบน้อม และถามว่าดิฉันเขียนหนังสือเกี่ยวกับเรื่องอะไร ดิฉันรู้สึกอายเป็นที่สุด รีบบอกเขาว่าดิฉันไม่ใช่คนเขียน แต่เป็น Guest ของเพื่อนผู้ชายไทยที่เป็นนักเขียนเท่านั้น

ไม่ยอมเสียเวลาในบางเรื่อง

จำกัดต้องเสียเวลาและอดทนกับความโง่เขลาของดิฉันต่อเรื่องต่าง ๆ มากมาย แต่มีอยู่เพียงสองอย่างที่เขาไม่ยอมเสียเวลาให้ คือเรื่องเล่นไพ่บริดจ์ และเรื่องขับรถยนต์

จำกัดชอบเล่นบริดจ์มาก พอพบเพื่อนครบชุด (สี่คน) เมื่อไร เขาจะลงมือเล่นทันที ดิฉันเล่นไม่เป็นได้แต่นั่งดูเขาอยู่ใกล้ ๆ ไม่สนุกเลย เขาเล่นกันอย่างเคร่งขรึมราวกับจะเอาเป็นเอาตาย จะไปพูดอะไรกับคนไหนก็ไม่ได้ทั้งนั้น เขาไม่ยอมยกพูดด้วย ได้แต่ใช้มือโบกให้หยุด หรือให้ไปไกล ๆ ดิฉันไม่อยากจะอยู่นอกวงเช่นนั้นเรื่อยไป วันหนึ่งจึงขอร้องจำกัดให้สอนการเล่นบริดจ์ให้

พอตั้งต้นจำกัดก็พูดว่า “คืออย่างนี้นะ โอ้ No Trump นะ...” ดิฉันถามว่า No Trump อะไร ฟังไม่รู้เรื่อง จำกัดพูดถึงอะไรต่ออะไรอีก ซึ่งดิฉันก็ไม่รู้เรื่องทั้งนั้น เขาชักกะเอะใจชักใช้ไล่เสียง ปรากฏว่าดิฉันไม่เคยรู้จักชื่อไพ่เหล่านั้นเสียด้วยซ้ำ club, diamond, heart, spade (ดอกจิก/ข้าวหลามตัด/โพแดง/โพดำ) นี่ไม่รู้เอาตอนหลัง เขาร้องว่า “โอ้ ตายละ แล้วจะเรียนไป

ทำไมล่ะ อย่าดีกว่า เสียเวลาเปล่าๆ” คงหมายถึงว่าเสียเวลาทั้งของเขาและดิฉัน

อีกครั้งหนึ่ง ดิฉันให้เขาสอนวิธีขับรถ เขาสอนเพียงหลักใหญ่ๆ ให้แล้วไม่เห็นพาไปหัดขับเลย ทำอยู่ 2-3 ครั้งก็เลิก เข้าใจว่าเขาคงไม่ยอมให้ดิฉันขับรถเป็น คงจะกลัวเป็นอันตรายหรืออะไรทำนองนี้ ดิฉันจึงไม่มีความรู้เกี่ยวกับรถเลย ครั้งหนึ่งในเมืองไทย รถยางแตก จำกั้ออกไปเปลี่ยนยางเอง ดิฉันจะลงไปช่วยก็ไม่ยอม บอกให้นั่งในรถเฉยๆ เพราะแควร้อนมาก ดิฉันก็จึงมีความรู้เพียงว่ายางรถนั้นแตกได้ แต่วิธีการเปลี่ยนยางทำอย่างไรก็ไม่รู้ ไม่รู้ด้วยซ้ำว่ายางที่แตกนั้นเขาต้องเอาไปปะ

ที่น้ำขุ่นที่สุดก็คือหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อจำกัลดเสียชีวิตแล้ว ดิฉันนั่งรถไปกับเพื่อนคนหนึ่ง ผ่านถนนหลานหลวง เห็นป้ายใหญ่เบือเรอเขียนไว้ว่า ล้าง อัด ฉีก ดิฉันถามเขาว่า ร้านนี้ประหลาด ล้าง อัด แล้วทำไมต้อง ฉีก ด้วย เขาหัวเราะใหญ่ บอกว่าไม่ใช่ฉีก-ฉีกต่างหาก แต่เขียนเกือบไม่มีหัวตัว ค จึงมองเห็นเป็น ตัว ก ไป ดิฉันถามอีกว่า ฉีกอะไร? เขาว่าฉีกน้ำมันรถนะซี ล้าง อัด แล้วต้องฉีกด้วย ดิฉันคิดว่าล้างรูป อัดรูป จึงสงสัยว่า ทำไมต้องฉีกทั้งด้วย! เขาคงแปลกใจที่เห็นดิฉันโง่เต็มประดาเช่นนั้น!

ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะดิฉันไม่เคยเห็นจำกัลด ล้าง อัด ฉีก รถของเขาเลย เขาใช้รถ D.K.W. ยังจำได้ว่าเลขทะเบียน ก.ท. 7203 เขาจะเคยล้างเช็ดรถหรือไม่ก็ไม่เคยรู้เคยเห็น จำได้แต่ว่ามีหน้าที่นั่งเฉยๆ เท่านั้น และเรานั่งกันแต่เพียงเบาะหน้า ไม่มีใครนั่งเบาะหลังเลย จนกระทั่งวันหนึ่งเห็นโยเมงมูมเกาะติดข้างเบาะหลัง ยังได้หัวเราะกันเลย!

รับรู้ความในใจ-ขอแต่งงาน

วันหนึ่งเมื่อกลับจากการประชุมสามัคคีสมาคมในลอนดอนแล้วไม่กี่วัน เราก็อพบกันอีกที่บ้านของจำกดเอง ตามปกติถ้าไม่พบกันข้างนอกตามร้านอาหาร ร้านหนังสือ หรือสวนสาธารณะ เราจะพบกันที่บ้านของเขา เพราะพวกนักเรียนออกซฟอร์ดได้รับงบประมาณมากกว่านักเรียนอื่น ๆ มาก เขาจึงเข้าบ้านได้ใหญ่โตกว่าเรา เป็นประเภทห้องที่มีโต๊ะเก้าอี้ไว้รับแขกด้วย จำกดมีหนังสือ แผ่นเสียง รูปวาด และของอื่น ๆ มากมาย จึงต้องอยู่ห้องเช่นนี้ ผิดกับห้องของดิฉัน ซึ่งเป็นห้องนอนแท้ ๆ และเล็กนิดเดียว รับแขกไม่ได้ ถ้ามีใครมาหาจะต้องไปใช้ห้องรับแขกของเจ้าของบ้าน ซึ่งไม่มีใครจะสะดวกนัก เพราะมักจะมีแขกของคนอื่น ๆ อยู่เสมอ

ขณะที่ฟังแผ่นเสียง และดิฉันกำลังนั่งอ่านหนังสืออยู่ด้วยนั้น จำกดซึ่งกำลังเดินไปเดินมา โดยที่ดิฉันก็ไม่ได้สังเกตว่าเขากำลังทำอะไร จู่ ๆ ก็เดินเข้ามาหาและพูดว่า “ฉลบ! คุณจะแต่งงานกับผมได้ไหม? “ ดิฉันตกใจเพียงนิดหน่อย เพราะหวั่นใจอยู่แล้วว่าเรื่องอย่างนี้อาจจะเกิดขึ้นในวันใดวันหนึ่งเป็นแน่ แต่ไม่คิดว่าจะเป็นวันนั้น

ดิฉันเข้าใจว่าจำกดคงอยากพูดอย่างนี้มานานแล้วแต่ไม่กล้า เพราะเขารู้ว่าดิฉันไม่ได้คิดอะไรอย่างนั้นกับเขาเลย แต่เมื่อเห็นเพื่อน ๆ ทั้งในออกซฟอร์ดและลอนดอนล้อเลียน และแม้แต่ Mr. Cardew ก็พลอยทำเป็นรู้ โดยที่ดิฉันก็ไม่ทำท่าทางโมโหหรือไม่พอใจอะไร ตามที่ได้เล่าไว้แล้วในเรื่อง Mr. Cardew เขาเห็นดิฉันทำเฉย ๆ จึงกล้าพูด เขาบอกว่าไม่ได้เร่งเร้าอะไร ดิฉันจะเรียนไปอีกสักกี่ปีเขาก็รอได้ ดิฉันบอกว่าไม่คิดจะแต่งงานในชีวิตนี้ อย่างหนึ่งเป็นเพราะดิฉันมีหน้าที่จะต้องช่วยพ่อแม่เลี้ยงดูน้อง ๆ อีกตั้ง 10 คน และยิ่งกว่านั้น ดิฉันคิดว่าถ้าไม่แต่งงานจะมีชีวิตที่เป็นอิสระมากกว่าด้วย อยากรู้ก็ตาม ถ้าดิฉันเกิดเปลี่ยนใจคิดจะแต่งงานขึ้นมาเมื่อไร และจำกด

ยังคงรอดิฉันอยู่ ดิฉันก็จะเลือกแต่งงานกับเขาก่อนคนอื่น ขณะนั้นขอเป็นเพื่อนกันไปก่อนถ้าจำกัดจะยอมรับ

ดูจำกัดจะผิดหวังเล็กน้อย แต่เขาคงจะคาดการณ์ไว้แล้วว่าดิฉันคงจะตอบอะไร ๆ ทำนองนั้น เขายอมรับหลักการโดยดุษณีทำให้ดิฉันแปลกใจเล็กน้อยที่เหตุการณ์ลงเอยได้ง่ายเกินกว่าที่เคยประหวั่นพรั่นพรึงไว้ ดิฉันเชื่อแน่ว่า จำกัดคงจะมั่นใจในตัวเองว่าสักวันหนึ่งคงสามารถทำให้ดิฉันเปลี่ยนใจแต่งงานกับเขาได้ เพราะจำกัดเป็นคนเด็ดขาด ลองได้มุ่งมั่นจะทำอะไรแล้วจะมุ่งมั่นต่อสู้อย่างเต็มที่จนบรรลุทุกอย่าง เพื่อให้สำเร็จสมประสงค์จนได้

เปิดเผยความลับในใจ

ดิฉันสงสารจำกัด และคิดว่าวันหนึ่งถ้าแต่งงานกับเขาก็ควรจะให้เขา รู้ความจริงในเรื่องอดีตของดิฉันทั้งหมด เมื่อเขารู้แล้ว จะเปลี่ยนแปลงความตั้งใจอะไรก็ได้ทั้งนั้น ดิฉันจะไม่เสียใจเลย ฉะนั้นวันหนึ่งดิฉันจึงตัดสินใจเล่าให้เขาฟังว่าการที่ดิฉันตั้งใจจะไม่แต่งงานตลอดชีวิตนั้น นอกจากเหตุผลที่บอกเขาแล้ว ยังมีเหตุที่สำคัญที่สุดที่ยังไม่ได้บอกเขา และดิฉันก็เล่าเรื่องต่อไปนี้ :-

แรกรัก-ปวดร้าว

เห็นหัวเรื่องแล้ว หลายคนคงจะประหลาดใจบ้าง ตกใจบ้าง หรือสงสัยไปต่างๆ นานาบ้าง และเมื่อได้อ่านตลอดเรื่องแล้ว ความคิดของแต่ละคนที่เคยมีต่อดิฉันแต่เดิมอาจจะถูกกระทบกระเทือนหวั่นไหวไปไม่มากนักก็ย่อมบางคนอาจจะสงสาร บางคนคงจะสมเพชเวทนา หรือโดยเฉพาะถูกศิษย์บางคนอาจจะถึงกับผิดหวัง ว่าครูของเราที่แท้ก็เป็นปุถุชนธรรมดาๆ นี่เอง ไม่ได้วิเศษวิโสไปกว่าเราเลย—แต่ข้อนี้แหละที่ดิฉันถือเป็นความภาคภูมิใจว่า

ตัวเองนั้นมีชีวิตเป็นไปตามธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ มิได้มีการขาดตกบกพร่อง หรือข้ามขั้นตอนอะไรอันจะทำให้เป็นที่เสียหายไปเลย

รักแรกของดิฉันนั้นเกิดขึ้นรวดเร็วและคงอยู่เพียงชั่วเวลาอันสั้น ก่อนที่จะตัดสินใจเลิกไปอย่างสุดแสนจะทรมานใจ

ตามที่ได้เล่ามาแล้วในหนังสืออัตชีวประวัติเล่ม 1 ของดิฉัน ถึงตอนจบปฐมวัย เรื่องนี้ความจริงเกิดขึ้นตอนปลายปฐมวัย (ตอนก่อนบรรลุนิติภาวะ) แต่เพิ่งเอามาเล่าในตอนนี้ ก็เพราะต้องการให้จำกัดทราบอดีตของดิฉันโดยตลอด

ดิฉันเรียนอักษรศาสตร์ที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จบปี 2 แล้วไปเรียนต่อฝึกหัดครู (ป.ม.) หลังจากนั้นก็กลับไปเรียนอักษรศาสตร์ปี 3 ต่อตอนนั้นเพิ่งอายุ 19 ปี 6 เดือน

ระยะนี้เองที่ดิฉันได้พบกับชายผู้หนึ่งซึ่งเป็นที่ถูกใจอย่างประหลาด ยิ่งได้พบกันหลายครั้งเข้า ความชอบก็เพิ่มขึ้นเป็นทวีคูณ ดิฉันรู้สึกมีความสุขอย่างบอกไม่ถูกเมื่อได้พูดคุยกับเขา บางครั้งเพียงได้พบกันก็เกิดความชื่นบานขึ้นทันที ดิฉันสงสัยในตนเองว่าทำไมจึงเป็นเช่นนั้น ลองคิดๆ ดูก็คงจะเป็นความรักแรกของเด็กหนุ่มสาว (Calf love) ซึ่งควรจะเกิดขึ้นตอนอายุ 15-16 ที่เรียกกันว่า teenage นั่นเอง แต่ดิฉันเติบโตช้า เพิ่งจะรู้จักรักเอาเมื่อตอนจะพ้น teenage อยู่แล้ว ขำงุ่มง่ามอะไรเช่นนั้น!

ดิฉันใจหายและตกใจอย่างสุดขีดเมื่อได้ทราบว่าชายคนนี้อายุอ่อนกว่าดิฉันเกือบ 2 ปี มาพูดกันสมัยนี้คนส่วนมากคงไม่เข้าใจว่าต้องใจหาย - ตกใจไปทำไมกะอีเรื่องอายุ แต่ในสมัยนั้น (กว่า 70 ปีมาแล้ว) ขนบธรรมเนียมและประเพณีของสังคมออกจะเคร่งครัด โดยเฉพาะพวกหัวโบราณ ตัวดิฉันเองยอมรับว่าเป็นหนึ่งในจำพวกวิกลจริตเรียนทั้งหลาย ดิฉันมีความคิดฝังอยู่ในหัวมาแต่ไหนแต่ไรแล้วว่าผู้ชายที่จะแต่งงานด้วยนั้น

จะต้องมีอายุแก่กว่าดิฉัน ความรู้สูงกว่าดิฉัน และมีอะไร ๆ หลายอย่างที่จะนำพาและปกป้องคุ้มครองชีวิตของดิฉัน และเป็นทีนบถือของดิฉันได้

เวรกรรมอะไรหนอที่ทำให้ดิฉันเกิดไปรักคนที่เด็กกว่า รักมากจริง ๆ เสียด้วย อย่างที่เรียกว่ารักสุดหัวใจโดยแท้ อย่างไรก็ตาม ดิฉันตัดสินใจว่าจะแต่งงานกับเขาไม่ได้แน่ ๆ และในเมื่อแต่งงานกับผู้ชายที่เรารักไม่ได้ก็ไม่แต่งงานเสียตลอดชาติจะดีกว่า ดิฉันนอนร้องไห้อย่างขมขื่นเย็นจะขาดใจทุกคืนตลอดระยะเวลาสั้น

แต่เมื่อได้พบกับเขาอีก ความทุกข์ใจทั้งหมดก็เลื่อนหายไป ไม่คิดอะไรอย่างอื่น ขอแต่เพียงได้อยู่ใกล้กับเขาก็พอแล้ว ความรักครั้งแรกนี้ช่างบริสุทธิ์ผุดผ่องเสียจริง ๆ ไม่เคยมีการละเมิดศีลธรรมใด ๆ ทั้งสิ้น แม้แต่คำว่า “รัก” ก็ไม่เคยเอ่ยกันเลย เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อกว่า 70 ปีมาแล้ว ถ้าเป็นเด็กสมัยนี้คงจะเคล็ดเปิดเปิงไปนานดู

หลายคนอาจคิดว่าช่างโงะอะไรเช่นนั้น เรื่องเล็กน้อยก็เอามาทำเป็นเรื่องใหญ่โต ไม่เห็นจะสำคัญอะไรเลยกับเพียงเรื่องอายุ เดียวนี้เมื่อตัวดิฉันเองคิดย้อนกลับไปที่รู้สึกแปลกใจเหมือนกัน ว่าทำไมดิฉันจึงถือเอาเป็นเอาตายกับเรื่องเช่นนั้น แต่ขอให้ท่านผู้อ่านลองวาดภาพถึงหัวใจน้อย ๆ อันบริสุทธิ์ผุดผ่องของเด็กสาวแรกรัก แล้วเกิดจะต้องเปลี่ยนแปลงการดำเนินชีวิตไปตลอดชาติ โดยการไม่แต่งงานนั้น สำคัญต่อเขาเพียงไร ความจริงชีวิตของดิฉันก็เคยได้มีการเปลี่ยนแปลงไปแล้วหลายครั้ง คือไม่เป็นตามที่คาดหมายไว้ แต่ครั้งนี้จะเป็นครั้งที่ยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุด ซึ่งอาจจะทำให้มีทุกข์ไปตลอดจนตายก็ได้

อีกเหตุหนึ่งที่ดิฉันต้องจำใจเลิกรักก็เพราะดิฉันจะต้องจากเขาเพื่อไปเรียนต่อที่ประเทศอังกฤษ ใครจะรู้ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในอนาคตอันไกลนี้ ทั้งเขาและดิฉันอาจจะเกิดประสบการณ์อะไรซึ่งจะทำให้รักของเราต้อง

ขาดไปโดยไม่รู้ตัวมาก่อน ตอนนั้นแหละ ความปวดร้าวคงจะยิ่งใหญ่กว่านี้เป็นหลายเท่าทวีคูณ ที่เขากล่าวกันว่า “ควรตัดไฟเสียแต่ต้นลม” นั้น จึงเป็นการเหมาะสมแล้ว

เพื่อน ๆ ของดิฉันหลายคนไม่ยอมอ่านนวนิยาย เขาว่าเป็นเรื่องไม่จริง ชายหญิงจะรักกันอย่างหวานหยดย้อย บ้าบออย่างที่พรรณนาไว้ในหนังสือ นั้น มันเป็นไปได้ไม่ได้ ดิฉันได้แต่ฟังเขาเงิบ ๆ ไม่ออกความเห็น ดิฉันเข้าใจซาบซึ้งในความรักของหนุ่มสาว อยากจะบอกเขาว่าเป็นไปได้สิ เพราะดิฉันเองก็เคยมีประสบการณ์มาแล้ว และเดี๋ยวนี้ก็ยังพอใจว่าเราก็เคยมีความสุขอย่างหนึ่งของชีวิตไม่แพ้คนอื่น !

เมื่อดิฉันไปถึงอังกฤษแล้ว เราก็ยังติดต่อกันอยู่อีกนาน ทั้ง ๆ ที่ดิฉันคิดจะเลิกก็เลิกไม่ลงสักที พยายามลืมนก็ลืมไม่สำเร็จ จนกระทั่งเมื่อจำกัลดมาขอแต่งงานด้วย ดิฉันรู้ว่าจำกัลดเหมาะสมตามความต้องการแต่เดิมของดิฉันทุกอย่าง แต่ดิฉันไม่มีความรักเหลือให้ใครอีกแล้ว ดิฉันสงสารเขาเพราะรู้ว่าเขารักดิฉันจริงจึงจำเป็นต้องเล่าเรื่องนี้ให้เขาฟัง และบอกว่าถ้าดิฉันลืมนเรื่องเก่านี้ได้และเปลี่ยนใจจะคิดแต่งงานก็จะเลือกเขาเป็นคนแรก ดิฉันแปลกใจที่จำกัลดไม่รู้สึกระส่ำระสายใจอะไรเลยในอดีตของดิฉัน เขาเพียงบอกว่าจะรอให้ถึงวันนั้น

ดิฉันให้จำกัลดจดหมายที่เพื่อนชายของดิฉันเขียนมาด้วย เขาบอกว่าถ้าดิฉันคิดจะลืมนผู้ชายคนนั้นจริงๆ ก็ต้องทำลายทุกสิ่งที่จะเตือนความจำ เช่น รูป ของที่ระลึก และจดหมาย เป็นต้น ฉะนั้นเพื่อแสดงให้เห็นว่าดิฉันตั้งใจจริง ไม่ใช่เสแสร้งแกล้งทำ ดิฉันจึงเผาสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดในเตาผิง (ไฟฟืน) ต่อหน้าเขาทีละอย่างๆ ด้วยหัวใจที่สุดแสนจะทรมานและปวดร้าว แต่ก็ทำได้อย่างซำๆ และสงบ

ดิฉันไม่ได้เล่าแต่เพียงเท่านี้ คิดว่าไหน ๆ จะเล่าเรื่องนี้แล้วก็ควรจะเล่าเสียให้หมดถึงเพื่อนชายทุกคนที่เคยมาติดต่อกับดิฉันแต่ดิฉันไม่ได้รักตอบ เพราะเกรงว่าถ้าดิฉันเกิดแต่งงานกับจำกัศจรรย์ ๆ แล้วไปพบคนพวกนี้เข้า จำกัศอาจเกิดการกังขาว่าทำไมดิฉันจึงไม่เล่าให้เขาฟังด้วย

แน่นอน เรื่องของยอดเพื่อนชายที่ดิฉันได้เขียนไว้ในอัตชีวประวัติเล่มที่ 1 นั้น ดิฉันก็เล่าให้เขาฟังอย่างละเอียด ว่าไปแล้วเขาก็มีคุณสมบัติอย่างที่ดีจนเคยต้องการไว้แต่เดิมทุกประการ แต่ทำไมดิฉันจึงไม่รักเขาแบบที่เขารักดิฉันก็ไม่ทราบ อาจเป็นเพราะตอนนั้นความรักเยี่ยงหนุ่มสาวยังไม่เกิดขึ้นในหัวใจของดิฉัน เขาอาจมาเร็วไปนิดหน่อยก็ได้ นี่แหละที่เขาเรียกว่า “พรหมลิขิต” ละ คุณเห็นด้วยไหม?

นักเรียนรัฐศาสตร์จุฬาฯ คนหนึ่งเขียนจดหมายรักถึงดิฉันปีกบ่อเรอแต่ดิฉันไม่สนใจ ไม่ได้อ่านจดหมายจบด้วยซ้ำ เอาให้เพื่อน ๆ อ่านแทน ภายหลังเพื่อนของเขาคนหนึ่งซึ่งเรียนชั้นเดียวกับดิฉันรู้เรื่องเข้า จึงไปตักเตือนห้ามปราม ดิฉันเอ่ยถึงชายคนนี้เพราะเมื่อจำกัศถึงแก่กรรมแล้ว เขายังติดตามเขียนจดหมายมาถึงดิฉันอีก ดิฉันเรียกเขาว่าพ่อนักเขียนจดหมายตัวง !

ยังมีอีกคนหนึ่งซึ่งดิฉันรักและบูชาหัวใจของเขา ดิฉันรู้จักเขามานานแล้วและรู้มาแต่ต้นว่าเขาอายุอ่อนกว่าดิฉันก็จึงไม่สนใจเลย แต่เขาก็พยายามทุกอย่างและหวังดีกับดิฉันมาโดยตลอด ทั้ง ๆ ที่เขารู้ว่าดิฉันจะไม่มีวันแต่งงานกับเขาเลย เขามีน้ำใจนักกีฬาโดยแท้ ไม่เคยโกรธหรือเกลียดจำกัศเลย เมื่อเขาแหว่วว่าจำกัศมาชอบดิฉัน เขาก็ยอมแพ้จำกัศโดยดี เพราะเขาจำได้ว่าดิฉันชอบคนที่มีคุณสมบัติอย่างไร

เมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 จบลงและจำกัศถึงแก่กรรมแล้ว เขาส่งสารถึงดิฉัน มาเป็นเพื่อนกินอาหารเย็นด้วยทุกวัน ตอนนั้นเขาหมั่นแล้ว ดิฉัน

เดือนเขาว่าคู่หมั้นของเขาอาจจะเข้าใจผิด เขาบอกว่ารับรองได้ คู่หมั้นของเขาจะต้องเข้าใจและไว้วางใจเขา มิฉะนั้นก็คงจะแต่งงานกันไม่ได้ เราเป็นเพื่อนที่ดีต่อกันตลอดมา เขาเอาลูกมาเข้าโรงเรียนดิฉันด้วย เขาตายก่อนคนอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด ดิฉันดีใจที่ได้มีโอกาสไปเยี่ยมเขาบ่อย ๆ ก่อนที่เขาจะลาโลกไป

ขอวกกลับไปถึงรักแรกของดิฉันอีก ดิฉันเขียนไปแล้วเรื่องจำกัดให้เขาฟัง บอกว่าจำกัดกำลังพยายามทำทุกอย่างเพื่อช่วยให้ดิฉันลืมเขา เขาเขียนตอบมาว่า “คุณทำไม่ถูก” แล้วขีดคำว่า ไม่ ออกเสียและเติมคำว่า แล้วลงไป กลายเป็นว่า “คุณทำถูกแล้ว” และนั่นเป็นจดหมายฉบับสุดท้ายที่เขาเขียนมาตามคำขอร้องของดิฉัน ความรักของเราขาดสะบั้นลงจริง ๆ ตอนนี้องขาดกันโดยพฤตินัย แต่ในหัวใจแล้ว ดิฉันยังมีเขาอยู่ต่อมาอีกนาน แต่เขาจะคิดอย่างดิฉันหรือไม่ก็ไม่ทราบได้

เราไม่ได้พบกันอีกนานทีเดียวจนกระทั่งหลังสงคราม ดิฉันเปิดโรงเรียนอีกครั้งหนึ่ง เมื่อเด็กมาบอกว่าเขามาหา ดิฉันตกใจ ไม่อยากพบเขาเลย เพราะไม่รู้ว่าความรู้สึกเก่า ๆ ที่เคยมีต่อเขาจะยังคงอยู่หรือเปล่า ใจสั่นไปหมด ขณะนั้นพอคิมี่เพื่อนมาหาอยู่ เพื่อนคนนี้เป็นคนเดียวที่รู้เรื่องเรา ดิฉันขอร้องให้เขาออกไปเป็นเพื่อนเพื่อเป็นกำลังใจ แต่เขาไม่ยอม บอกว่าดิฉันควรออกไปเองจะได้ตั้งใจให้เด็ดขาด เราเถียงกันอยู่นานจนกระทั่งเมื่อดิฉันออกไปพบเพื่อนคนนั้น เขาต่อว่าที่ให้อ่อนนายน เขาว่ายังกับมานางพญาเนาะ

ดิฉันแปลกใจตัวเองมากที่ไม่มีความรู้สึกเช่นเดิมเลย ดิฉันพบหน้าเขาอย่างพบเพื่อนธรรมดา ๆ เราคุยกันได้อย่างปกติ ดิฉันชอบใจตัวเองเหลือเกินที่ได้เช่นนั้น

เขาพาลูกมาเข้าโรงเรียนดิฉัน แต่ดิฉันก็เลี้ยงไม่พบกับเขาเลย จนกระทั่งลูกเขาออกจากโรงเรียนไป หลายปีหลังจากนั้นเขาเคยโทรศัพท์ถึงดิฉัน จะนัดไปกินข้าวข้างนอก แต่ดิฉันบ่ย้างขอโทษเขาบอกว่าไม่ว่างจริงๆ แต่เขาคงเข้าใจ

ต่อจากนั้นอีกเกือบ 40 ปี เมื่อดิฉันอายุเกือบ 70 ปีแล้ว เราได้พบกันในงานสังคมแห่งหนึ่ง เขาบอกดิฉันว่าเพิ่งรู้ว่าตัวเองไม่ได้อายุอ่อนกว่าดิฉันเลย ยังจะแก่กว่าเสียด้วยซ้ำ แต่ตอนที่ไปลงทะเบียนเกิดนั้น พ่อแม่ของเขาลงชื่อไป 2 ปี ดิฉันไม่ต่อเรื่องให้ชั้ยยาว เลี่ยงไปพูดเรื่องอื่นเสีย เป็นแต่นึกในใจว่าเป็นเพราะไม่ใช่บุพเพสันนิวาสนั่นเอง

หลังจากนั้นก็ไม่ได้พบกันอีกเลย จนกระทั่งได้ข่าวจากหนังสือพิมพ์ว่าเขาถึงแก่กรรมแล้ว ดิฉันไม่ได้ไปเยี่ยมเยียนเขาเลย เพราะขาดการติดต่อ จึงไม่ทราบว่าเขาเจ็บป่วยด้วยโรคอะไร เมื่อนึกถึงเขาตอนนี้ก็ไม่เห็นเขามีพิเศษอะไรมากไปกว่าเพื่อนอื่นๆ เลย จึงไม่เข้าใจว่าทำไมหัวใจของดิฉันจึงแทบสลายเพราะต้องตัดขาดจากเขาเช่นที่เล่ามา

ป่วยหนัก

ตอนอยู่ที่บ้าน Miss Dickinson 74 Woodstock Rd. เมืองออกซฟอร์ด วันหนึ่งดิฉันป่วยเป็นโรคหอบหืดอย่างรุนแรง อุณหภูมิขึ้นถึง 104 องศา อยู่หลายวัน จำกดตกใจกลัวว่าดิฉันจะตายจึงเขียนไปขออนุญาต Mr. Cardew เชิญหมอที่เก่งที่สุดในออกซฟอร์ดมารักษาดังที่ได้เล่ามาแล้ว หมอให้หานางพยาบาลพิเศษและห้ามเยี่ยมโดยเด็ดขาด แต่จำกดมาฟังข่าวทุกวัน โดยส่งดอกไม้พร้อมด้วยจดหมายสั้นๆ มาทุกครั้ง

มีเรื่องจำขึ้นที่อยากจะเล่า คือคุณหมอมาดิฉันว่า gargle เป็นใหม่ ดิฉันบอกว่าไม่เป็น แกก็เลยทำให้ดูและให้ดิฉันลองทำตามโดยบอกว่าให้

พยายามทำให้นานเท่าที่จะทำได้ ดิฉันเกรงใจหมอเลยทำเสียนานทีเดียว หมอหัวเราะชอบใจ พูกว่า “ไหนว่า gargle ไม่เป็นไรล่ะ นี่ทำยังกับเป็นลูกสาว เจ้าของยา gargle ที่เดียว!” อันที่จริงตอนแรกนั้นดิฉันไม่รู้คำว่า gargle นั้นหมายถึงกลั้วคอนี้เอง

วันหนึ่งนางพยาบาลเดินไปนอกห้อง ดิฉันจึงลุกไปเข้าห้องน้ำเอง พอกลับมาไม่เห็นดิฉันอยู่ในเตียง แดกตกใจมาก พอติดิฉันโผล่เข้าประตูมา แกร็องว่า “naughty girl! naughty girl!” แล้วรีบเอาตัวดิฉันเข้าเตียง แดก พูกว่ารู้หรือเปล่าว่าอาจจะเป็นปอดบวมได้

เริ่มใจอ่อน

เมื่อดิฉันค่อยยังชั่ว เขาอนุญาตให้คนขึ้นมาเยี่ยมได้ จำกัดมาเป็น คนแรก พอโผล่ประตูเข้ามาเห็นดิฉันนั่งห้อยเท้าอยู่บนเตียงโดยประสานมือ ทั้งสองอยู่บนตัก เขาตรงเข้ามาจับมือดิฉันบีบและเขย่าค่อยๆ พลังพร่ำ พรณนาว่า “ฉลบ ผมดีใจจริงๆ ที่คุณหายป่วยแล้ว ดีใจเหลือเกิน ดีใจ จนบอกไม่ถูกเลยทีเดียว” เขาพูดอะไรทำนองนั้นซ้ำๆ หลายครั้ง ดิฉันเห็น หน้าตาท่าทางของเขาน่าสงสาร รู้สึกว่าเขาพูดด้วยใจจริง

ดิฉันลุกขึ้นพาเขาไปนั่งที่โต๊ะรับแขกใกล้ๆ นั้น ก็ลงกราบเขาด้วยความรู้สึกซาบซึ้งและตื้นตันจนอยากจะร้องไห้ เพราะระหว่างที่ป่วยนั้น ดิฉันคิดถึงบ้านเหลือเกิน คิดว่าถ้าอยู่เมืองไทยคงจะมีเพื่อนฝูงญาติมิตรมา ห้อมล้อมรอบข้าง นี่มาป่วยอยู่คนเดียว ดีแต่จำกัสดั่งน้ำใจมาเยี่ยมทุกๆ วันจึงค่อยอบอุ่นใจบ้าง บุญคุณของเขาคงครั้งนี้มากมายนัก ดิฉันรู้สึกว่าหัวใจ ของดิฉันอ่อนปวกเปียก รู้สึกสงสารและเห็นใจในความรักอันแท้จริง ของเขาอย่างจับใจ ความรักของดิฉันที่มีต่อเขาคงจะเริ่มขึ้นเล็กน้อยในตอนนี้ กระมัง!

ขอเปลี่ยนสรรพนาม

เรายังคงคบหากันต่อไป ภายนอกก็ทำตามกิจวัตรธรรมดา ไม่มีอะไรเปลี่ยนแปลง แต่ไม่ต้องสงสัยเลยว่า ภายในจิตใจนั้นย่อมมีการเปลี่ยนแปลงนิดหน่อยแน่ ๆ เพราะเดี๋ยวนี้ต่างคนก็รู้แล้วว่าใครกำลังทำอะไร และรู้สึกอย่างไรอยู่ จำกัดไม่พยายามเร่งเร้าคิดน้ออีก ทำให้คิดน้อค่อยโล่งใจ และสบายใจขึ้น แต่เขาขอเปลี่ยนสรรพนามแทนตัวเขาว่า “ฉัน” แทนคำว่า “ผม” และเรียกฉันว่า “เธอ” แทนคำว่า “คุณ” อย่างแต่ก่อน เพื่ออยากจะทำให้สนิทสนมมากขึ้น

ฉันไม่ขัดข้องเพราะไม่เห็นเสียหายอะไร ส่วนตัวฉันเองนั้นไม่ได้เปลี่ยนแปลงอะไร เพราะฉันเรียกตัวเองว่า “ฉัน” บ้าง “ฉัน” บ้างกับเขามาตั้งแต่ต้นแล้ว แต่จำไม่ได้จริงๆ ว่าทำไมฉันจึงเรียกเขาว่า “จำกัด” เฉย ๆ ไม่มีคำว่า “คุณ” นำหน้าอย่างที่ฉันเรียกเพื่อนๆ ของเขา ซึ่งฉันถือว่าเป็นรุ่นพี่ เช่นคุณง่วนบี คุณวัฒนา คุณชัชวาล คุณประเสริฐ ฯลฯ

ตามปกติฉันจะเรียกเพื่อนรุ่นเดียวกันโดยชื่อเฉย ๆ เช่น กำแพง สุนทร สมาน ฯลฯ สงสัยว่าจำกัดจะให้ฉันเปลี่ยนกระมัง หรือไม่ก็คงตามแบบมณี ซึ่งเรียกใคร ๆ โดยชื่อเฉย ๆ ทั้งนั้น รวมทั้งจำกัดด้วย และจำกัดก็เรียก “มณี” เฉย ๆ เหมือนกัน ส่วนฉันนั้น จำกัดเรียก “ฉลบ” เฉย ๆ มาตั้งแต่ต้น เหมือนอย่างที่รุ่นพี่ทุกคนเรียก ซึ่งฉันชอบมากกว่า เพราะรู้สึกว่าการทำให้สนิทสนมกันดี

บางคนอาจจะสงสัยว่าทำไมฉันจึงเอาเรื่องนี้มาเล่าให้ใคร ๆ ฟัง ขอตอบว่าฉันกำลังเขียนประวัติของตนเองอยู่ ก็อยากจะเขียนความจริงทั้งหมด ทั้งส่วนดีและส่วนเสีย ไม่บิดเบือนหรือปิดบัง แล้วก็ความจริงนั้น ฉันอยากเล่าให้จำกัดได้ฟังเลยโดยเฉพาะด้วย ให้เขาสบายใจได้ว่ารักแรกของ

ดิฉันนั้นเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของวัยหนุ่มสาว ผ่านมาเร็ว ๆ เบา ๆ ไม่มีรากฝังลึก เปรียบได้กับฟองสบู่ ซึ่งสวยงามแต่บอบบางไม่ทนทน ผิดกับความรักของดิฉันที่ให้กับจำกัด ซึ่งค่อยงอกรากแผ่ซ่านออกมาทีละน้อย ๆ และยึดมั่นจนแข็งแรงแน่นหนา แยกอย่างไรก็ไม่ออก และดิฉันเชื่อว่าความรักของเขาที่มีต่อดิฉันนั้นมีค่าสูงสุดควรแก่การบูชา เป็นรักแท้ อันยิ่งใหญ่กว่าที่มีใครเคยให้ดิฉัน

ถ้ามีใครตั้งคำถามว่า หากเกิดใหม่ได้ ดิฉันจะเลือกเกิดอย่างชาตินี้ไหม? คำตอบคือจะเกิดแบบไหนก็ได้ ขอเพียงให้อยู่กับจำกัดเท่านั้น

นอกเหนือไปจากความรักในฐานะภริยามีต่อสามีแล้ว ความรักแบบที่ดิฉันให้กับเพื่อนที่รักที่สุด ความรักและการพ่อกุณครูและท่านผู้ใหญ่ที่ดิฉันรักมากที่สุด และสุดยอคือความรักคุณพ่อคุณแม่ฉัน รวมอยู่ในความรักของดิฉันที่มีต่อเขาทั้งสิ้น เพราะเขาเป็นทั้งสามี เพื่อน ครู และ (เกือบจะเป็น) พ่อแม่ที่ประเสริฐจริง ๆ ในเวลาเดียวกัน

ในบรรดาเพื่อนชายทั้งหลายที่ได้เล่ามาแล้วทั้งหมด มีข้อเหมือนกันอยู่อย่างหนึ่งคือทุกคนเอาลูกมาเข้าโรงเรียนดิฉัน ดิฉันขอขอบคุณทุกคนเป็นอย่างมากที่ไว้วางใจให้ดิฉันได้มีส่วนอบรมลูกของเขา บัดนี้เขาทั้งหมดถึงแก่กรรมไปแล้ว เหลือแต่ดิฉันคนเดียวซึ่งกำลังเขียนเรื่องราวของเขาอยู่

ดิฉันขอให้เพื่อนทุกคนไปสู่สุคติ ได้สถิตอยู่ในสัมปรายภพด้วยความสงบและสันติ ถ้าชาติหน้ามีจริง เราจะได้พบกันและเป็นเพื่อนที่ดีต่อกันอีก

ชีวิตประจำวันของนักเรียนไทยในอังกฤษ

ตามปกตินักเรียนจะถูกจัดให้อยู่กับครอบครัวซึ่งเป็นที่รู้จักและไว้วางใจได้ คือมีพ่อแม่บ้านแม่บ้านที่ได้รับการศึกษาพอสมควร หลายแห่งมีพ่อแม่ที่

เป็นครูด้วย ซึ่งก็ยังเป็นการดี บ้านแบบนี้มักจะอยู่ตามเมืองชายทะเลที่มีชื่อ และตามเมืองที่มีมหาวิทยาลัย เช่นออกซฟอร์ด เคมบริดจ์ ลิเวอร์พูล และแมนเชสเตอร์ เป็นต้น

พวกนักเรียน Junior มักจะอยู่ตามเมืองบ้านนอกและไม่ใคร่ได้รับอนุญาตให้เข้าลอนดอน นอกจากวันที่มีการประชุมประจำเดือน ซึ่งผู้ปกครองจะเขียนมาถามว่าต้องการไปร่วมประชุมหรือไม่ ถ้าออกไปก็จะจัดบ้านที่พักให้ ไม่ใช่ไปอยู่ที่ไหน ๆ ตามใจชอบ และจะจองที่ในการประชุมให้ด้วย ซึ่งส่วนมากมักจะไปประชุมกันตามร้านอาหารจีน ซึ่งหลายแห่งคุ้นเคยกับนักเรียนไทยเป็นอย่างดี เช่นร้านฟูจิ (Fuji) ที่ Charing Cross และอีก 2-3 แห่งแถว Piccadilly เช่นร้านแมกซิม (Maxim) เป็นต้น

โดยเฉพาะร้านฟูจินั้น เมื่อเลิกประชุมแล้วแต่นักเรียนยังอยู่คุยต่อกัน ไปจนถึงดึกดื่น เจ้าของร้านจะกลับบ้านก่อน และบอกว่าใครออกไปเป็นกลุ่มสุดท้ายให้ช่วยกรุณาปิดกุญแจประตูให้ด้วย! บางครั้งเมื่อนักเรียนได้รับเช็คจากผู้ปกครองแล้วแต่ไม่มีเวลาไปขึ้นเงินที่ธนาคาร (National Provincial Bank) หรืออาจจะตรงกับวันเสาร์-อาทิตย์ จะมาขอขึ้นเงินกับร้านจีนนี้ก็ได้!

สำหรับนักเรียนหญิงนั้นคงจะมีกฎเกณฑ์พิเศษ บ้านไหนที่เจ้าของบ้านมีลูกชาย-หลานชายหนุ่ม ๆ อยู่ด้วยจะไม่ได้รับอนุญาตให้อยู่ นอกเสียจากว่าเขาจะมาพักเพียงวันเดียว

ดิฉันเพิ่งมารู้ตอนหลังว่าแม้แต่ว่านักเรียนชายที่เรียนจบแล้ว ก่อนกลับเมืองไทยได้รับอนุญาตให้ออกจากครอบครัวและไปหาบ้านเช่าเอาเองได้ แต่ผู้ปกครองมีอำนาจไปตรวจตราได้ เพราะไม่ต้องการให้อยู่อย่างซอมซ่อไร้ศักดิ์ศรี บ้านที่ลงโฆษณาในหนังสือพิมพ์ก็ถือว่าไม่มีศักดิ์ศรี อยู่ไม่ได้ด้วย!

กิจวัตรในวันจันทร์-ศุกร์

ตอนเช้าหลังจากกินอาหารแล้วก็ไปเรียนหนังสือ รัฐบาลจ่ายค่าอาหารกลางวันข้างนอกให้วันละ 2 ชิลลิง (1 บาทกว่าๆ) แต่ดิฉันมักจะทำตามอย่างเพื่อน ๆ แหม่ม คือกิน pork pie 1 ชิ้น หรือแอปเปิ้ลเพียง 1 ลูก ซึ่งราคาเพียง 1 เพนนี เหลืออีก 1 ชิลลิง 11 เพนนี เก็บสะสมออมไว้เป็นค่ารถไปเที่ยวในวันหยุดต่าง ๆ

ส่วนมากเราจะสละสวดงค์ในเย็นวันศุกร์โดยนัดหมายไปกินข้าวตามภัตตาคารจีนเพื่อได้พบปะสังสรรค์กันบ้าง เพราะไม่มีที่อื่นที่จะไปพบกัน สมัยดิฉันนั้นนักเรียนไม่มีใครได้ไปสถานทูต นอกจากงานเลี้ยงวันเฉลิมพระชนมพรรษา วันรัฐธรรมนูญ วันปีใหม่ เป็นต้น

วันสุดสัปดาห์

ในวันเสาร์-อาทิตย์ ถ้ากลุ่มใดมีรถยนต์ก็มักจะรวมกลุ่มกันไปเที่ยวเมืองใกล้ๆ ลอนดอน เช่น ออกซฟอร์ด เคมบริดจ์ ไบรตัน (Brighton) ดิฉันเคยไปไบรตันโดยรถของคุณบุญมา วงศ์สวรรค์ ครั้งหนึ่ง นั่งเบียดกันไปตั้ง 5-6 คน ไปถึงที่นั่นบางคนแยกไปทำธุระ พวกที่เหลือชวนกันไปดูแข่งหมา ดิฉันอยากดูเพื่อเป็นความรู้จึงไปกับเขาด้วย แต่สัญญากันว่าถ้าหมดเงินไป 1 ปอนด์แล้วจะต้องหยุด ต้องไม่เล่นต่อไป เราแทงไปแทงมาจนเงิน 1 ปอนด์เกือบจะหมดทุกคนแล้ว เหลือเที่ยวสุดท้ายเลยตกลงกันว่า จะแยกแทงกันคนละตัว ยังไงๆ ก็จะต้องมีลูกสักคนเป็นแน่ แต่ท่านเชื่อไหมหมามีห้าตัว เราสี่คน แทงคนละตัวไม่ซ้ำกัน ปรากฏว่าตัวที่ห้าที่เราไม่ได้แทงนั้นแหละชนะ! หลังจากนั้นดิฉันไม่เคยไปดูแข่งหมาอีกเลย

มีเรื่องจำขึ้นเกี่ยวกับการไปครั้งนี้ คือเมื่อเห็นว่าบ่า่มากแล้วจึงชวนกันกลับ พอรถแล่นออกมาได้หน่อย พวกเราคนหนึ่งมองไปทางหลังรถ

เห็นเมฆดำมืดกำลังมา เขาบอกว่าฝนจะตกใหญ่แล้ว รีบขับให้เร็วหน่อยจะได้พ้นเมฆกลุ่มนั้น คุณบุญมาจึงเร่งรถให้เร็วขึ้น แต่ขับมาตั้งนาน หันไปดูเมฆกลุ่มนั้นก็ยังอยู่ ชักแปลกใจ ทุกคนจึงหันไป พุทโธเฮ้ย! กระจกหลังรถของคุณบุญมาติดฟิล์มสีค่อนข้างดำนั่นเอง เลยได้หัวเราะกันครืนใหญ่

เรื่องขำขันเกี่ยวกับการแข่งกีฬาของพวกเขา

ถ้าไม่ไปไหนในวันสุดสัปดาห์ก็มักจะเล่นกีฬากันทั้งเช้าและบ่าย ส่วนมากเล่นเทนนิสและสควอช (Squash) ค่าสนามเล่นถูกมาก ส่วนคริกเก็ต (Cricket) ที่เป็นการเล่นประจำชาติของเขานั้น ต้องเล่นเป็นคณะเหมือนฟุตบอล พวกที่อยู่ตามบ้านมักไม่ได้เล่น (ถ้าเป็นนักเรียนประจำไม่ว่าโรงเรียนใดก็ต้องถูกบังคับให้เล่นแน่ ๆ) เราเพียงแต่ดูการแข่งขันของเขาในหนังสือเท่านั้น (สมัยนั้นยังไม่มีโทรทัศน์) ถ้าวันไหนที่มีการแข่งนัดใหญ่ จะเห็นรถบัสคันใหญ่ ๆ มากมายถ่ายกองบรรทุกคนมาจากหัวเมือง โรงแรมเล็กใหญ่มีคนจองแน่นเกือบไม่มีว่างเลย

วันเสาร์หนึ่ง คุณสุนทร สิงหะ มารับดิฉัน โดยบอกว่าจะพาไปดูพวกเพื่อน ๆ เล่นกีฬากัน แต่ให้ดิฉันสัญญาก่อนว่าจะต้องไม่พูดอะไรเลยจนกว่าเขาจะบอกให้พูด ดิฉันฟังดูแล้วมันทะแม่ง ๆ ยังไงชอบกล แต่ในเมื่อรู้อยู่แล้วว่าคุณสุนทรเป็นคนช่างเล่น หัวไว ไปอยู่กลุ่มไหนก็จะทำให้กลุ่มนั้นสนุกสนานครืนเคร่งกันเสมอ คราวนี้ไม่รู้ว่าจะมาทำไหน แต่ยังไง ๆ ก็คงจะสนุกแน่ ๆ จึงรับคำเขาและไปด้วยอย่างเต็มใจ

เขาพาไป ณ ที่เล่นสควอชแห่งหนึ่ง พบคุณประพจน์ วัชรากัย กำลังซ้อมอยู่คนเดียว คุณประพจน์เป็นนักกีฬาด้วย รูปร่างสูงใหญ่ เก่งกีฬาหลายชนิด คุณสุนทรร้องเรียกว่า “เฮ้! ประพจน์ มาแล้ว” พูดเสร็จก็ส่งไม้สควอชให้ดิฉันอันหนึ่ง และพยักพยิดให้ดิฉันขึ้นไปบนลานสควอช

ดิฉันไม่เข้าใจ มองหน้าเขา เขาทำท่าเอานิ้วชี้ปิดปาก ไม่ให้ดิฉันพูดอะไร (ตามที่สัญญาไว้) แล้วก็ตะโกนว่า “เฮาเลย!”

คุณประพจน์ดีลูกไปกระทบฝ่าแล้วกระดอนออกมา สุนทรทำท่าให้ดิฉันดีลูกกลับ แต่จะเป็นไปได้อย่างไรในเมื่อดิฉันไม่เคยรู้จักการเล่นสควอชมาก่อนเลย ลูกสควอชวิ่งไปตกโดยไม่ได้กระทบไม้ของดิฉันเลย ลูกที่สองก็แบบเดียวกัน คุณประพจน์คงซัดกะใจ แต่ก็ยังดีลูกที่สามต่อไป ตอนนี้คุณสุนทรอดไม่ไหว หัวเราะงอหาย คุณประพจน์ไม่ขันเลย ถามว่า “นี่มันอะไรกัน?” ตัวดิฉันนั้นนั่งเป็นไก่ตาแตก

ในที่สุดคุณสุนทรก็สารภาพว่าได้ปั่นเรื่องหลอกคุณประพจน์ว่าจะมีแชมป์ผู้หญิงมาท้าแข่งด้วย แล้วยังทำที่เป็นเดือนคุณประพจน์ว่าอย่าให้แพ้ผู้หญิงเขยวนา! ดิฉันคิดว่าคุณประพจน์คงอยากจะเอาไม้สควอชตีหัวคุณสุนทรให้แตกเป็นเสี่ยงๆ แต่อีกใจหนึ่งก็อดขันไม่ได้เหมือนกัน เลยได้แต่พูดว่า “บ้าจริงๆ เสียเวลา เสียแรง และเสียทรัพย์ (ค่าสนาม) ไปเปล่าๆ” ตัวดิฉันเองนั้นพอเข้าใจเรื่องก๊อคหัวเราะไม่ได้ขำเหมือนกัน แต่ได้บอกคุณประพจน์ว่าดิฉันไม่ได้มีส่วนรู้เห็นในเกมตลกนั้นเลย ตัวเองก็เพิ่งรู้ว่าถูกเขาหลอกมาแท้ๆ

กีฬาฤดูร้อน

ในฤดูร้อนมีกีฬาที่จะเล่นได้มากกว่าในฤดูหนาว ที่ออกซฟอร์ดมีการพายเรือ (กรรเชียง) และถ่อเรือด้วย ในแม่น้ำ Isis ซึ่งกว้างนิดเดียว เหมือนคลองมากกว่า แต่จะผ่านทิวทัศน์ทั้งสองฝั่งที่แสนจะสดชื่นรื่นรมย์ มีต้นหลิว (weeping willows) ทอดกิ่งระย้า โอนอ่อนลงไปในน้ำ เป็นที่น่าประทับใจจริงๆ และมีเรือ (barge) จอดอยู่เป็นระยะๆ และมีศาลาเล็ก ๆ ริมฝั่ง ให้นักถ่อเรือได้กินน้ำชาซึ่งราคาก็ไม่แพงนัก

ที่ออกซฟอร์ด ครั้งหนึ่งดิฉันอยากถ่อเรือจึงชวนจำกัดไป แต่เราทั้งสองไม่มีใครจะถอดนัก จึงไปชวนคุณประเสริฐ เรืองสกุล ไปด้วย ครั้งแรกคุณประเสริฐอดเอื้อนบอกว่ากำลังดูหนังสือสอบ แต่เรารู้ว่าเธอชอบถ่อเรือและถ่อเก่งมาก จึงเกลี้ยกล่อมสำเร็จ เราบอกว่าจะให้คุณประเสริฐนั่งดูหนังสือกลางเรือ ดิฉันและจำกัดจะเปลี่ยนกันถ่อให้เอง แต่ปรากฏว่าเรากำทางนี้ เรือหันไปทางโน้น เอื้อนไม่กำทางโน้น เรือหมุนไปทางนี้ เรายกถ่อไป ๆ มา ๆ น้ำกระเซ็นไปเปียกเสื้อคุณประเสริฐหมด คุณประเสริฐคงจะรำคาญเต็มที บอกว่านั่งเฉย ๆ ดีกว่า แล้วเธอก็ถ่อให้เราได้อย่างสบายไปเลย

การแข่งขันเรือออกซฟอร์ด-เคมบริดจ์

ทุก ๆ ปีมีการแข่งเรือระหว่างมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดและเคมบริดจ์ ดิฉันไปดูทุกครั้งเพื่อให้กำลังใจนักพายเรือด้วย ครั้งหนึ่งออกซฟอร์ดแพ้ แต่เรายังกลัดเข็มที่มีริบบิ้นสีน้ำเงินแก่ของออกซฟอร์ดอยู่ พอตีพวกเคมบริดจ์เดินสวนมา เขาชี้และบอกให้เราดึงเครื่องหมายนั้นทิ้งเสียเพราะแพ้แล้ว! ถ้าเป็นเมืองไทย เรื่องเช่นนี้อาจจะถึงกับชกต่อยหรือตีรันฟันแทงกันเลย แต่ที่โน้นเขาเห็นเป็นของขำดี

การชิงแชมป์เทนนิสของโลกที่วิมเบิลดัน

การแข่งขันเทนนิสที่วิมเบิลดัน (Wimbledon) ในฤดูร้อนนั้น เป็นที่มุ่งหมายตั้งหน้าตั้งตาคอยของคนส่วนมาก ต้องซื้อตั๋วเข้าไปชม คนดูเบียดเสียดเหยียดอยู่กลางแสงแดดที่ร้อนจ้า จึงมีคนเป็นลมคนแล้วคนเล่า ตัวดิฉันเองก็ได้มีประสบการณ์เป็นลมไม่รู้สึกรู้สกับเขาด้วย เขาห้ามไปทำการพยาบาลในดินที่พยาบาล เมื่อฟื้นขึ้นมาเขาก็ห้ามไม่ให้เข้าไปอีก

ภาพยนตร์

โรงหนังในอังกฤษมักเป็นโรงเล็กๆ ไม่ใหญ่โตมโหฬารอย่างในเมืองไทย ซึ่งส่วนมากฉายหนังขาวสด ๆ ร้อน ๆ ที่เกิดขึ้นในวันนั้น ดิฉันอ่านหนังสือพิมพ์เสียอีก หนังขาวนี้เขาฉายไม่หยุดเลย เราเข้าไปดูตอนไหนก็ได้ เมื่อมันวนกลับมาถึงตอนที่เราดูครั้งแรกแล้วก็แปลว่าจบ เราออกมาได้

หนังเรื่องก็มี ราคาไม่แพงนัก ตามแถวชานเมืองลอนดอน ตัวหนังราคาถูกกว่ากลางเมืองมาก แต่มักจะฉายซ้ำกว่าในลอนดอนไปสัก 2-3 วัน มีโรงหนังแห่งหนึ่งฉายเรื่องเกี่ยวกับประวัติศาสตร์โดยเฉพาะ ดิฉันเคยไปดูกับจำกัดหลายครั้ง ไม่เคยผิดหวังเลย

ครั้งหนึ่งจำกัดให้กำแหงพาดิฉันไปดูหนังเรื่อง *ทาร์ซาน* (Tarzan) เพราะเขาทนดูหนังแบบนี้ไม่ได้เลย เขาว่า childish ไร้สาระ เสียเวลา ดูแล้วปวดหัวเปล่า ๆ เมื่อถึงตอนสนุก กำแหงหัวเราะเสียงดังลั่น แล้วกระทุ้งข้อศอกทั้งสองข้างเข้า ๆ ออก ๆ ทั้งข้างขวาและซ้าย ดิฉันนั่งติดกับเขา ถูกตองเสียจนแขนเจ็บไปหมด พอหนังจบเดินออกมา เขาว่าสนุกดีนะ ดิฉันก็ว่าหนังสนุกเหมือนกัน แต่ตอนที่ถูกตองนี้สิ ไม่สนุกเลย !

ละคร

โรงละครในลอนดอนมีไม่กี่แห่ง ค่าดูละครแพงกว่าค่าดูหนังมาก และโรงละครก็โอ้อ่ากว่าโรงหนัง ดิฉันเคยไปดูละครเรื่อง *My fair lady* และเรื่อง *Geneva* ของจอร์จ เบร์นาร์ด ชอว์ (George Bernard Shaw) ด้วย ชอบมากทั้งสองเรื่อง ผู้ที่อยากดูละครของเชกสเปียร์ (Shakespeare) จะต้องไปดูที่สแตตฟอร์ด (Stratford) เมืองเกิดของเชกสเปียร์เอง จึงจะสมใจอยาก

ความแตกต่างระหว่างฤดู

ในฤดูหนาว เมืองลอนดอนไม่น่าดูและไม่ مأายู่เลย อากาศหนาวมาก ท้องฟ้ามีครึ้ม ฝนตกพรัๆ ทั้งวัน ดิกรามบ้านช่องเป็นสีเทาๆ ถนนลาดยางเมื่อถูกฝนแล้วก็จะออกสีดำๆ ด้วย สถิติบอกว่าคนฆ่าตัวตายมากในฤดูนี้

เมื่อดิฉันไปถึงอังกฤษครั้งแรกนั้น อากาศเริ่มหนาวแล้ว ดิฉันได้ยินเสียงคนร้องขาย “Coal!” (ถ่านหิน) โพล่หน้าต่างออกไปดู เห็นคนขับรถม้าวิ่งเหยาะๆ ไปพลาง เคี้ยวๆ ตะโกนทีหนึ่งว่า “Coal!” ดิฉันคิดถึงบ้านเหลือเกิน กลับเข้าไปนอนร้องไห้บนเตียง

กรันถึงฤดูร้อนกลายเป็นตรงข้าม สวนสาธารณะใหญ่ๆ ที่มีอยู่เต็มเมืองปกคลุมไปด้วยต้นไม้และดอกไม้สดชื่นน่าดู และรอบๆ ลอนดอน ทั้งสองข้างทางรถหรือรถไฟ จะเห็นทุ่งหญ้าสีเขียว มีม้า วัว และแกะ ยืนเล็มหญ้าอยู่ โดยที่มีภูเขา (Chalk hills) เป็นฉากหลัง น่าดูยิ่งนัก

การท่องเที่ยวทั้งในและนอกประเทศระหว่างที่อยู่ในอังกฤษ

เป็นอุปนิสัยของดิฉันเองที่ชอบเรื่องสนุกสนานมากกว่าเรื่องที่เป็นสาระหรือวิชาการ ฉะนั้นจะขอเล่าเรื่องท่องเที่ยวก่อนเรื่องการเรียนรู้ การไปเที่ยวที่ไหนนั้นดิฉันจะไม่เล่าถึงตัวเมืองนั้นๆ ซึ่งใครๆ ก็เขียนกันแล้ว แต่จะเล่าเรื่องเฉพาะที่เกี่ยวกับตัวเองเท่านั้น

ในประเทศอังกฤษ นอกจากลอนดอนกับออกซฟอร์ดที่ดิฉันอยู่แล้ว ดิฉันก็หาโอกาสไปเที่ยวเมืองใกล้ๆ เช่นเคมบริดจ์ สแตทฟอร์ด กับเมืองชายทะเลต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว

ตามปกติในระหว่างวันหยุดสั้นๆ นักเรียนทุนรัฐบาลจะถูกส่งไปพักผ่อนตามเมืองต่างๆ ซึ่งโดยมากเป็นเมืองชายทะเล เพราะถึงแม้ว่าเราไม่ไปเราก็ต้องเสียเงินค่ากินอยู่เท่ากับที่เสียให้ตามเมืองที่เราไปอยู่ดี ไม่เหมือนอยู่

เมืองไทย ถ้าเราอยู่บ้านของเราเองไม่ต้องเสียเงิน ถ้าไปอยู่ที่อื่นก็จะเสียเงิน จำไม่ได้ว่าต้องเสียค่ารถเองหรือเปล่า หรือว่ารัฐบาลออกให้ แต่ถ้าเสียเงินเอง เขาก็จะค่อยๆ หักเงินจากเงินกระเป๋าของเราเองทีละเล็กละน้อย ผู้ปกครองจะติดต่อกับครอบครัวที่ไว้วางใจได้ในเมืองนั้นๆ ก่อนที่จะส่งเราไปอยู่ด้วย

ดังได้เล่ามาแล้วว่าตอนเทศกาลคริสต์มาสปีแรกนั้น ดิฉันถูกส่งไปอยู่เมืองชายทะเลบอร์นัมท์ ได้ไปเรียนรู้ขนบธรรมเนียมประเพณีการฉลองคริสต์มาสของเขาพอสมควร ส่วนในวันหยุดอีสเตอร์ได้ไปอยู่ที่อีสต์บอร์น (Eastbourne) เมืองชายทะเลเหมือนกัน ที่เมืองนี้ยายแม่บ้านให้ดิฉันอ่านนวนิยายให้ฟังวันละเล่ม ไปนั่ง-นอนอ่านกันในวันเสาร์ เพราะตอนนั้นอากาศดี เมื่อดิฉันอ่านออกเสียงผิดหรือออก accent บางคำผิด แก่ก็สอนให้ นับว่าได้ประโยชน์ดีเหมือนกัน

ในตัวเมืองลอนดอนเองนั้นมีสถานที่ให้ไปเที่ยวดูและศึกษาอย่างมากมาย เช่นพิพิธภัณฑ British Museum ซึ่งใหญ่โตมหาศาล ไปก็ครั้งก็ยังไม่ทั่ว พิพิธภัณฑเฉพาะเรื่องและเฉพาะวิชาที่มีหลายแห่ง เช่น Science Museum เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์หลายแขนง Victoria & Albert Museum เกี่ยวกับเสื้อผ้าหลาย ๆ ประเทศ ซึ่งสืบเนื่องกันมาหลายร้อยปีแล้ว Tower of London เป็นที่เก็บเครื่องเพชรนิลจินดาของราชวงศ์ ซึ่งนักท่องเที่ยวทั่วโลกมาขึ้นเข้าแถวยาวเหยียดเพื่อจะเข้าชม

เวลาจำกัดมาลอนดอน ส่วนมากเขาจะพาไปดูรูปวาดที่ Tate Gallery และ National Gallery ไปดูเสียหลายครั้งจนแทบจะจำได้ว่ารูปไหนที่สำคัญ ติดไว้ห้องไหน ศิลปะนี้มีอิทธิพลลึกลับอะไรไม่ทราบอยู่ในตัวของมันเอง ไปดูหลายๆ ครั้งแทนที่จะเบื่อ กลับชอบมากขึ้นๆ

สวนสาธารณะที่ใหญ่ที่สุดคือไฮด์ปาร์ก (Hyde Park) นั้น เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจอันรื่นรมย์ของประชาชน มีอะไร ๆ ให้ดูให้ชมมากมาย

แห่งอื่น ๆ เช่น St. James's Park, Green Park และ Regent's Park ซึ่งมีสวนสัตว์อยู่นั้นก็กว้างขวาง และเป็นที่ดินของผู้คน Kensington Gardens เป็นสวนใหญ่พอใช้ ส่วน Kew Garden เป็นสวนพฤกษชาติที่สมบูรณ์ที่สุด เราจะได้เห็นต้นไม้ดอกไม้หลายร้อยหลายพันชนิด บางมุมเช่นดง Rhododendrons นั้น สวยสุดที่จะบรรยายจริงๆ

นอกจากสวนใหญ่ๆ เหล่านี้ ลอนดอนยังเต็มไปด้วยสวนเล็กๆ ทุกถนน เพื่อให้ประชาชนที่อยู่โนพาร์ตเมนต์รอบๆ นั้น ได้ออกมานั่งพักผ่อน และสูดอากาศสดชื่น แทนที่จะอยู่ในห้องที่ปิดตลอดวันตลอดคืน สวน Barkston Gardens ซึ่งสำนักงานครูแลนักเรียนไทยตั้งอยู่นั้นเป็นตัวอย่างที่ดีของสวนแบบนี้

พระราชวัง Buckingham, Windsor Castle และ Hampton Court นั้นก็น่าสนใจ มีสวนสวยงามน่าดู ดิฉันไม่เคยเข้าไปในพระราชวัง Buckingham เพราะดูเหมือนเขาจะไม่อนุญาตให้ใครเข้า พวกนักท่องเที่ยวยกไปยืนดูทหารที่สวมเครื่องแบบสวยงาม เดินแถวมาทำพิธีเปลี่ยนยามรักษาการณ์

พิธีที่น่าชมอีกอย่างหนึ่งคือการมอบธงประจำกรมกองแก่ทหารตัวพระราชหรือพระราชินีจะทรงม้ามาทำพิธีนี้ด้วยพระองค์เอง ผู้คนจะพากันไปดูอย่างแน่นขนัด ดิฉันเคยได้ไปชมที่ไฮด์ปาร์กครั้งหนึ่ง

พิพิธภัณฑ์หุ่นขี้ผึ้งของมาดามทุสโซ (Madame Tussauds) มีรูปปั้นด้วยขี้ผึ้งของคนสำคัญๆ ทั่วโลก รูปปั้นนี้รูปร่างหน้าตาและผิวพรรณเหมือนตัวจริงที่ยังมีชีวิต เข้าใจว่าพิพิธภัณฑ์นี้จะเป็แห่งแรกของโลก แต่เดี๋ยวนี้อาจมีในหลายประเทศแล้ว

สถานที่ที่น่ากล่าวถึงของอังกฤษ โดยเฉพาะของลอนดอน คือผับ (Pub) ต่างๆ ที่ขึ้นชื่อลือชาและมีอยู่ทั่วไปหมด ผู้ชายอังกฤษตั้งแต่หนุ่มจนแก่จะถือเอาเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนอารมณ์ โดยมากเขาจะเข้าไปคุยกัน

คีมเบียร์หรือเครื่องคีมอย่างอื่น พร้อมกับกินของแกล้มเบาๆ บางคนก็เล่นหมากรุกกัน ผับของเขาไม่เคยเห็นเกิดเรื่องวุ่นวายอย่างของเราเลย ฉะนั้นคนเข้าผับก็เป็นของธรรมดา ไม่เป็นที่น่ารังเกียจอย่างใด

สมัยที่ดิฉันอยู่อังกฤษนั้นเป็นเพียงนักเรียน และเป็นผู้หญิงด้วย ก็เลยไม่มีโอกาสได้เห็นในคัลลับของเขา ได้เคยถามพวกผู้ชาย เขาว่ามีเยอะเยอะ แต่พวกเขาก็ไม่มีใครได้เข้าไป เพราะจะต้องเสียเงินแพงมาก

การเดินทางในตัวเมืองลอนดอนนั้น ตามปกติใช้รถเมล์หรือไม่ก็รถไฟใต้ดิน ซึ่งรวดเร็วและตรงเวลามาก พวกเราไม่นิยมใช้รถแท็กซี่ นอกจากจะขวนของไปไหนมาๆ พวกมีรถส่วนตัวก็ไม่เอามาใช้ในเมือง จะใช้ตอนไปเที่ยวตามหัวเมือง หรือตอนไปพักผ่อนวันหยุดนานๆ เท่านั้น

รอบๆ เมืองลอนดอนจะมีรถไฟสายสั้นๆ มาจากทุกทิศ คนที่อยู่ตามชานเมืองจะขึ้นรถไฟไปถึงใกล้ๆ เมืองลอนดอน แล้วต่อรถเมล์หรือรถไฟใต้ดินเข้าไปในตัวเมืองอีกต่อหนึ่ง

ส่วนเมืองออกซฟอร์ดนั้นเป็นเมืองเล็กนิดเดียว มี college ของมหาวิทยาลัยตั้งอยู่ทั่วไป ไม่ได้อยู่ในบริเวณเดียวกันอย่างของเรา ตึกสำคัญของ college เหล่านี้มักจะเป็นแบบโบราณ สร้างด้วยสถาปัตยกรรมชั้นสูง งดงาม น่าดูกว่าตึกสมัยใหม่ที่สร้างขึ้นอย่างเรียบๆ ง่าย ๆ มาก บริเวณของแต่ละ college ก็จะมีสวนซึ่งตกแต่งและรักษาไว้อย่างสวยงาม ในฤดูร้อน ผู้คน (โดยเฉพาะนิสิตชาย-หญิง) จะแต่งตัวสีสดไส ไปกระเรียนหรือถ่อเรือกันในแม่น้ำ Isis ซึ่งทั้งสองฝั่งเรียงรายไปด้วยต้นหลิว เป็นภาพที่น่าดูและน่าประทับใจมาก

นอกเมืองออกซฟอร์ดโดยรอบมีทิวทัศน์ธรรมชาติที่งดงาม สถานที่ที่คนไปชมกันก็คือ Kenilworth Castle และก็มีที่หย่อนอารมณ์คือ Trout Inn ดิฉันชอบนั่งรถไฟไปปิกนิกกับเพื่อนๆ แถวๆ รอบเมืองนี้ ไปนั่งเล่น

นอนเล่นชมทิวทัศน์อันสวยงาม ทำให้จิตใจรื่นเริงแจ่มใส คนที่ไปอยู่กับธรรมชาติเช่นนี้นาน ๆ จะรู้สึกรักธรรมชาติไปเอง ไม่ต้องเสียเวลาให้ใครมาสั่งสอน

ก่อนที่จะจบเรื่องเที่ยวเมืองอังกฤษนี้ ดิฉันอยากขอแถมเล่าเรื่องเหตุการณ์ยิ่งใหญ่สองครั้งที่เกิดขึ้นตอนดิฉันไปถึงอังกฤษไม่นาน

เรื่องแรกคือไฟไหม้คริสตัลพาเลซ (Chrystal Palace) เสียหายวอดวาย ประชาชนเศร้าสลดและเสียใจกันมากทีเดียว

เรื่องที่สองดูเหมือนจะน่าตื่นเต้นยิ่งกว่าคือ ตอนที่พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 8 ทรงสละราชสมบัติเพื่อที่จะแต่งงานกับนางซิมป์สัน (Mrs. Simpson) และให้พระอนุชาขึ้นครองราชย์แทน เป็นพระเจ้าจอร์จที่ 6 ตอนนั้นพระนางอลิซาเบธ พระราชินีองค์ปัจจุบัน และพระชนิษฐา มากาเร็ต โรส ยังเพิ่งจะอยู่ในวัยรุ่น

ทางการประกาศว่าพระราชามีพระดำรัสกล่าวลาประชาชนทางวิทยุ ผู้คนรีบกลับบ้านไปฟังกัน ถนนต่างๆ วุ่นเปล่าแทบจะไม่มีคนเดิน พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดทรงจบคำอ้ำอ่าว่า “I cannot live without the woman I love!” หลังจากนั้น ประโยชน์นี้ได้เอามาพูดกันฮือฮาเป็นที่ครื้นเครง นักปาฐกหลายคนจบปาฐกถาด้วยประโยคนี้ ทั้งๆ ที่ไม่เกี่ยวข้องกัน ผู้คนชอบใจ ประมอื่อกันเกรียวกราวทุกครั้งไป

ตอนนั้นเกิดการทะเลาะเบาะแว้งกันในครอบครัวทั่วประเทศ สามีนภริยาเถียงกันว่าพระเจ้าแผ่นดินทำผิดหรือถูก สามีนส่วนมากกว่าทำถูกแล้ว แต่ส่วนภริยาจะเถียงหัวฟัดหัวเหวี่ยงว่าไม่ถูกแน่ๆ !

ไปอยู่ออกซฟอร์ด

เมื่อมาถึงอังกฤษได้ไม่กี่วัน ผู้ปกครองก็พาตัวไปออกซฟอร์ดเพื่อให้เรียนเพิ่มเติมวิชาประวัติศาสตร์ ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และเริ่มเรียนภาษาเยอรมันด้วย การเรียนที่นั่นเป็นแบบ private lessons ทุกวิชา เข้าใจว่า จะเสียเงินไม่ใช่น้อย—สำหรับภาษาอังกฤษและฝรั่งเศสนั้น ครูจะให้เขียน essay เรื่องที่กำหนดให้เป็นส่วนมาก ท่านตรวจแก้คำ วลี และประโยคที่ผิด จำได้ว่าไม่มีใครได้เรียนไวยากรณ์เท่าไรเลย ส่วนภาษาอังกฤษนั้นเน้นหนักไปในทางวรรณคดี นอกจากอ่าน-เรียนหนังสือเป็นเล่ม ๆ แล้วก็เรียนโคลง เพลง และบทละครของนักเขียนที่มีชื่อเสียงด้วย ภาษาฝรั่งเศสเรียนทำแบบฝึกหัดบ้าง ส่วนภาษาเยอรมันเพิ่งเริ่มเรียนไปได้ไม่เท่าไร แต่ท่านก็ว่าไปได้เร็ว จำชื่อครูได้คนเดียวคือครูเยอรมันชื่อ Miss McCalman

ดังที่ได้เล่ามาแล้ว ดิฉันไปเรียนประวัติศาสตร์กับ Don (ครู) คนหนึ่งของมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดด้วย ไม่รู้ให้เรียนไปทำไม เพราะไม่เห็นได้ใช้ประโยชน์อะไรเลยในการสอบเข้ามหาวิทยาลัย

การไปเรียนนั้น เดินไปเกือบทุกแห่งเพราะว่าอยู่ไม่ไกลนัก บางแห่งมีการไปด้วยรถเมลล์บ้าง ครั้งหนึ่งดิฉันไปขึ้นคอยรถเมลล์พร้อมกับคนอื่น ๆ อีกหลายคน คอยเท่าไร ๆ รถก็ไม่มา คนที่ต้องการขึ้นรถเพิ่มมากขึ้น ๆ ในที่สุดคนหนึ่งเอะใจ บอกว่าน่ากลัวรถเมลล์จะประท้วงหยุดงานเสียแล้ว ดิฉันตื่นเต้นมากที่ได้พบการสไตรค์ เพราะตอนนั้นเมืองไทยยังไม่มีแบบนี้เลย

ดิฉันเขียนไปถึง Mr. Cardew ขอเงินซื้อรถจักรยาน ท่านบอกมาว่า ไม่เสียค่าเงินหรอก เพราะไม่เท่าไร แต่เกรงจะได้รับอุบัติเหตุเป็นอันตราย ตกลงก็เลยต้องเดินไปเรียนอย่างเดิม

ถูกเห็นเป็นหญิงพม่า

สมัยที่อยู่ออกซฟอร์ด วันหนึ่งไปฟังปาฐกถาของอาจารย์ในมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด ซึ่งได้เชิญปาฐกหลายคนมาร่วมด้วย จำไม่ได้ว่าเรื่องอะไร แต่คิดว่าคงจะเป็นเรื่องความรู้ทั่วไปที่ดิฉันเห็นถึงจะมีประโยชน์ และสถานที่ก็จำไม่ได้ว่าชื่ออะไรอีก เพียงแต่จำได้ว่าเป็นห้องใหญ่ และดูเหมือนจะมีที่นั่งเป็นอัฒจันทร์รอบข้างด้วย

พอดิฉันย่างเข้าไปนั่งบนอัฒจันทร์แถวกลางๆ สังเกตว่ามีอะไรผิดปกติ คือผู้ฟังทั้งหลายพากันจ้องมองดิฉัน บางคนถึงกับชี้มือเลย จะว่าเขามองเพราะดิฉันเป็นคนต่างชาติน่าจะใช่ เพราะคนต่างชาติในออกซฟอร์ดมีไม่ใช่น้อย ดิฉันชักใจคอไม่ดี ไม่รู้ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือร้าย แต่ก็พยายามข่มสติสงบจิตใจ นั่งฟังไปเรื่อย ๆ โดยรู้เรื่องบ้างไม่รู้บ้าง

พอถึงตอนกลาง ๆ มีคนออกมาประกาศว่าขอโทษและเสียใจที่นักการเมืองหญิงพม่าคนสำคัญ ที่ว่าจะมาร่วมปราศรัยด้วยนั้น เกิดมีธุระสำคัญเป็นเรื่องด่วน มาไม่ได้จริงๆ จึงบอกมาอย่างกะทันหัน

ตอนนี้ดิฉันเพิ่งถึงบางอ้อ พวกที่พากันจ้องมองดิฉันนั้นคงคิดว่าดิฉันเป็นหญิงพม่าคนสำคัญที่ว่าจะมาร่วมปาฐกถานั้นเอง ความวิตกกังวลหายไปเป็นปลิดทิ้ง โล่งใจอย่างบอกไม่ถูก แต่ก็แน่ใจว่าพวกคนฟังเหล่านั้นก็คงยังคิดว่าดิฉันเป็นหญิงพม่าอยู่นั่นเอง แต่เป็นหญิงพม่าอีกคนหนึ่งซึ่งต้องการมาฟังสตรีร่วมชาติคนสำคัญปราศรัย ตอนนี้ใครจะมองอีกก็ช่าง ดิฉันไม่สนใจแล้ว

กลับไปลอนดอน

เมื่อเรียนที่ออกซฟอร์ดได้ปีกว่าๆ เขาให้กลับมาเรียนต่อที่ลอนดอน เพื่อเตรียมสอบเข้ามหาวิทยาลัย Mr. Cardew บอกว่าอยากให้ไปมหาวิทยาลัย

ทางเหนือ แต่กลัวว่าดิฉันจะไปนั่งร้องไห้จู้มูกโป่ง ท่านยังเห็นว่าดิฉันเป็นเด็กอยู่นั้นแหละ ท่านคงจะจำได้ถึงตอนที่ดิฉันร้องไห้จะตามท่านจากออกซฟอร์ดกลับลอนดอน การเข้ามหาวิทยาลัยออกซฟอร์ดก็ไม่ต้องคิดถึง เพราะข้อสอบทางภาษายากกว่าทางลอนดอน อนึ่งการเข้าออกซฟอร์ดนั้นจะต้องทำเรื่องมาก เพราะงบประมาณของนักเรียนธรรมดาปีละ 250 ปอนด์ แต่นักเรียนออกซฟอร์ดต้องใช้ถึง 350 ปอนด์

กลับมาอยู่ลอนดอนได้ไม่นานนัก ดิฉันไปที่สำนักงานดูแลนักเรียน พบ Miss Harrison ผู้ดูแลคนที่สอง เมื่อพูดธุระกันเสร็จแล้ว ท่านพูดว่า “I’ve been wondering which would you choose, Oxford or London !” ท่านเข้าเพราะท่านเห็นดิฉันไปไหน ๆ กับจำกัดและคุณประยูรเสมอ (คุณประยูรอยู่ลอนดอน)

ดิฉันตอบว่าก็กลับมาอยู่ลอนดอนแล้วนี่ไง ท่านว่ากระนั้นก็ยังสงสัยอยู่!

Miss Harrison รักจำกัดมาก ช่วยเหลือจำกัดในเรื่องต่างๆ ตลอดเวลา และจำกัดก็รักท่านมากด้วย เมื่อจำกัดตายแล้วท่านเขียนจดหมายถึงดิฉันหลายต่อหลายฉบับ แต่ละฉบับนั้นเขียนยาวจนสุดกระดาษ air letter ที่เดียวท่านแนะนำไม่ให้ดิฉันส่งลูกสาวไปอังกฤษตอนจบ ม. 8 เพราะว่าอายุน้อยอยู่ และขณะนั้นกำลังเกิดมีพวกฮิปปีวุ่นวายมาก ท่านบอกรอให้จบมหาวิทยาลัยแล้วจึงค่อยส่งไป เพื่อจะได้มีวิจารณ์ญาณตัดสินใจได้ดีขึ้นว่าอะไรดี-ไม่ดี ควร-ไม่ควร ดิฉันก็ทำตามที่ท่านแนะนำและได้ผลจริงๆ

นักเรียนไทยในลอนดอน

นักเรียนไทยในอังกฤษ โดยเฉพาะในลอนดอน เวลามารวมกลุ่มกันเมื่อไร มักจะมีเรื่องแปลกๆ มาเล่าสู่กันฟังเสมอ และในไม่ช้า เรื่องเหล่านั้นก็จะกระจายไปทั่วลอนดอน คนที่ตกเป็นข่าวจะโกรธเคืองก็ใช่ที่ เพราะ

ทุกคนได้รับการอบรมให้รู้จัก sense of humour กันพอสมควรแล้ว และเรื่องขำนั้นก็ไม่ใช่เป็นเรื่องร้ายแรงอะไร เป็นแต่เพียงเรื่องขำขัน มากบ้าง น้อยบ้าง คนที่มีปฏิกิริยาดีอาจสอกลกลับไปให้ขำขันยิ่งขึ้น แต่สำหรับคนที่สมองช้าอย่างดิฉันนั้น คิดอะไรไม่รวดเร็วพอที่จะได้ตอบกับเขาได้ทัน เลยได้แต่ยิ้มเหี้ยๆ ไปเท่านั้น

ดิฉันได้ประสบการณ์เช่นนี้กับตัวเองหลายครั้ง ดังจะได้ชักตัวอย่างมาเล่าสู่กันฟังสักเล็กน้อย

ตอนที่ดิฉันอยู่ออกซฟอร์ด ได้เขียนจดหมายถึงเพื่อนนักเรียนไทยในลอนดอนหลายคน เป็นเรื่องที่คุยกันสนุกๆ ไม่มีสาระอะไร แต่พอดิฉันเข้ามาในลอนดอนจึงได้รู้ว่าคนในลอนดอนรู้เรื่องในจดหมายของดิฉันแทบทุกคนแล้ว ทั้งนี้ก็เพราะว่าเขาเอาไปแลกกันอ่านและเล่าต่อๆ กันไปด้วย ดีแต่ว่าดิฉันไม่ได้เขียนกล่าวร้ายใคร มิฉะนั้นคงจะมองหน้าใครไม่ติดเป็นแน่

เรื่องขำที่จะเล่าก็คือว่าเมื่อดิฉันได้กลับเข้ามาอยู่ในลอนดอนแล้ววันหนึ่งเดินไปตามถนนกับเพื่อนผู้ชายคนหนึ่งเพื่อจะไปสถานที่ที่เรานัดประชุมกัน วันนั้นดิฉันสวมหมวกสักหลาดอ่อน เป็นแบบหมวกหนีบ พับได้ และมีขนนกสีดิสเล็ก ๆ ปักไว้ เพื่อนคนนั้นชมว่าหมวกของดิฉันเก๋ดี ดิฉันก็บอกเขาว่าหมวกใบนั้นราคาถูกมาก เพียงไม่กี่ชิลลิง เท่านั้นแหละ เขาพูดว่าฉันออกไปเดินห้างๆ กันดีกว่า เขาไม่อยากให้ผู้คนเห็นว่ามากับคนใส่หมวกราคาถูกๆ! (แน่ละ เขาพูดเล่นเท่านั้น แต่ทำท่าขึงขังเหมือนเป็นจริงเป็นจัง ถ้าใครใจน้อยอาจจะหลงโกรธไปเลยก็ได้)

เราเดินกันต่อไปโดยดิฉันเอามือซ้ายเกาะแขน overcoat ด้านขวาของเขา พอถึงจุดหมาย ดิฉันจำผิคิดว่าจะต้องเลี้ยวซ้ายเข้าไป จึงหันขวับไปทางซ้ายอย่างรวดเร็ว (แบบที่เรียกว่า “หันคว้น” นะ) ส่วนเพื่อนเขาจำได้ หันขวับมาทางขวา เร็วพอใช้เหมือนกัน เท้าขวาของดิฉันเลยไปถูกเท้าซ้าย

ของเขา ชนกันเบ้งใหญ่ โชคดีที่ตอนนั้นเดินก้าวช้าลงแล้ว มิฉะนั้นคงไป
นอนวัดนอนกันทั้งคู่ เพื่อนคนนั้นเซเซตๆ เกือบล้ม ส่วนดิฉันจะมีหลัก
ดีกว่า จึงเพียงเซนิดๆ เท่านั้น เขาขัน หัวเราะนิดหน่อย แต่ในใจคงจะ
เดือดดาลบ้างเป็นแน่ ตัวดิฉันเองทั้งขันทักใจ หัวเราะออกมาเหมือนกัน
—แต่ละตอนนี่เดินห่างกัน เพราะถึงที่แล้ว

พอเข้าไปถึงในห้องประชุม เพื่อนๆ ยังยืนกันเป็นกลุ่มๆ อยู่ ดิฉัน
เดินเลยพวกเขาไป ประเดี๋ยวได้ยินเสียงหัวเราะกันครืน แล้วคนหนึ่ง
พวกนั้นแก้มงุดๆ เพื่อให้ดิฉันได้ยินด้วยว่า “ขอประกาศให้ทุกคนทราบ
ว่า ต่อไปนี้เวลาเดินไปไหนกับฉลบ ต้องระวังตัวให้ดี มิฉะนั้นอาจถูกพี่แ
เตะล้มเค่เกล้งไปก็ได้!” (ดิฉันแสร้งทำเป็นไม่ได้ยิน) เขาพูดต่อไปว่า
“กิดคูชี ขาขาวไปเตะขาซ้ายของเขาได้ มัน impossible จริงๆ!” แล้วก็
ฮาครืนอีก

เพื่อนผู้ชายคนนั้นคงจะไปสาธยายให้เพื่อน ๆ เขาฟัง และคงเพิ่มเติม
เพื่อให้รสชาติเข้มข้นขึ้น โดยคำว่า “เตะ” ซึ่งที่จริงแล้วทั้งเขาและดิฉันก็อยู่
ในสภาพเดียวกัน จะผิดก็ผิดเท่าๆ กัน และดิฉันไม่ได้ “เตะ” เพียงแต่ทำ
ชนกันเท่านั้น

ในไม่ช้า หนังสือพิมพ์ลอนดอนฉบับใหญ่นั้น (กลุ่มผู้ประกาศ) ได้
แพร่ข่าวไปทั่ว ดิฉันไปที่ไหนก็ถูกล้อเรื่องนี้ ดิฉันจะไปเถียงหรืออธิบาย
ให้ฟังก็คงไม่มีใครยอมฟัง ทั้งๆ ที่เขาก็คงรู้กันดีแล้ว ก็เลยนิ่งเสียไม่ต่อความ
ยาวสาวความยืด ปล่อยให้เรื่องนั้นค่อยๆ สงบไปเอง — แต่มารู้ทีหลังว่า
เรื่องนี้ยังได้แพร่จากลอนดอนไปยังเมืองอื่นๆ ด้วย!

ควีนส์คอลเลจ

ดิฉันไปเข้าชั้นเรียนที่ควีนส์คอลเลจ (Queen's College, Harley Street) เรียนหลายวิชา บางวันก็เพิ่มเรียน private lessons ด้วย ยังจำได้ว่า ตอนนั้นอากาศหนาว ดิฉันถือโอกาสเดินผ่านเข้าร้านสรรพสินค้าใหญ่ๆ ไป แทนที่จะเดินไปตามบาทวิถีเพื่อให้ได้ไออุ่น

ปารีส

มีหลายครั้งที่ดิฉันถูกส่งไปปารีสเพื่อเรียนภาษาฝรั่งเศส เพราะว่าปารีส อยู่ใกล้อังกฤษนิดเดียว ดิฉันมักจะไปอยู่ที่ Collge Franco-Britannique ใน Cité internationale Universitaire และเรียนภาษาฝรั่งเศสกับครูพิเศษ ทำงานนอกวันละ 1-2 ชั่วโมง การกินอยู่ที่ฝรั่งเศสตอนนั้นถูกกว่าในอังกฤษ มากทีเดียว เราถือเงินปอนด์ไปแลกจะได้เงินฟรังก์เยอะ กลายเป็นคนรวย ไปเลย ฉะนั้นนักเรียนอังกฤษส่วนมากจะขอไปปารีสโดยออกค่าโดยสารเอง ที่ปารีสจะได้พบนักเรียนอังกฤษหลายคนนั่งตามร้านกาแฟแถว Quartier latin ใกล้มหาวิทยาลัยซอร์บอนน์ (Sorbonne)

การเรียนภาษาฝรั่งเศสที่ปารีสนั้น ครูมักจะให้หัวข้อ essay มาให้ เขียนไปส่งทุกวัน เรียนภาคเช้าเท่านั้น ตอนบ่ายถือโอกาสไปเที่ยวตาม สถานที่สำคัญๆ ที่ควรจะต้องดู เช่น พิพิธภัณฑ์ลูฟว์ (Louvre) ซึ่งจะต้องดูตั้ง หลายครั้งกว่าจะทั่ว โบสถ์นอเตรอดาม (Notre Dame) อันลือชื่อ และ สวนสาธารณะ (Bois de Boulogne) ที่แสนรื่นรมย์ เป็นต้น

ตอนกลางคืนต้องทำการบ้านส่งครูในวันรุ่งขึ้น ครั้งหนึ่งครูให้เขียน เรื่องปารีสว่ามีอะไรประทับใจบ้าง ดิฉันเขียนไปว่านอกจากอนุสาวรีย์และ สถานที่สำคัญๆ ซึ่งสร้างอย่างสวยงามแล้ว ตึกกรมบ้านช่องทั่วไปเป็นระเบียบเรียบร้อย แม้แต่สะพานข้ามแม่น้ำแต่ละแห่งก็จะมีรูปปั้นแกะสลัก

ประดับ รวมความว่าสถาปัตยกรรมของเมืองปารีสเป็นเลิศ ยิ่งกว่านั้นตลอดสองข้างถนน มีต้นไม้ปลูกเป็นระยะถี่ๆ ดูสวยงามดงาม ครึ่งนี้ครูหัวเราะชอบใจ บอกว่าขณะที่ดิฉันกำลังเขียน essay นั้นเป็นฤดูใบไม้ผลิ ถ้ามาปารีสในฤดูหนาวก็จะเห็นต้นไม้ใบโกร๋น มีแต่กิ่ง เหมือนเมืองอื่นๆ !

ดิฉันพยายามหาโอกาสออกนอกประเทศให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพราะคิดว่าในชาตินี้คงไม่มีโอกาสได้ไปอีกแล้ว สมัยนั้นการเดินทางจากเมืองไทยต้องไปทางเรือ ใช้เวลาเป็นเดือน ไม่ได้มีเครื่องบินไปได้ง่ายๆ อย่างเดี๋ยวนี้—ดิฉันไปปารีสหลายครั้ง เพราะไม่ว่าจะไปเยอรมนี ออสเตรีย หรือสวิตเซอร์แลนด์ ก็ขอให้ได้ผ่านปารีสเข้าไว้ก่อน ระหว่างอยู่ที่นั่นต้องไปสถานทูตไทยเกือบทุกวันเพื่อไปรับจดหมายซึ่งส่งต่อมาจากอังกฤษ จนจำเบอร์โทรศัพท์ของสถานทูตได้ดี Passy 8522 ปีนั้นมีงานนิทรรศการใหญ่ (Exposition) บริเวณประตูชัย (Arc de Triomphe de l'étoile) และหอไอเฟล (Tour Eiffel) วันหนึ่งได้พบท่านผู้หญิงพูนศุขและคุณนวนจันทร์ น้องสาวที่สถานทูตไทย รู้สึกดีใจมาก

จำไม่ได้ว่าปีเดียวกันนั้นหรือเปล่าที่ในหลวงรัชกาลที่ 8 เสด็จไปปารีส พร้อมด้วยพระราชชนนี พระพี่นาง และพระอนุชา นักเรียนไทยมีโอกาสดูได้เฝ้าที่สถานทูตไทยด้วย

ไปสวิตเซอร์แลนด์คนเดียว

ประเทศที่ดิฉันได้ท่องเที่ยวหลายเมืองก็คือสวิตเซอร์แลนด์ ดิฉันขออนุญาตผู้ปกครองเพื่อจะไปประเทศนี้ ท่านไม่อนุญาต บอกว่าท่านไม่มีความสะดวกที่ไว้ใจได้ซึ่งท่านติดต่ออยู่เหมือนในประเทศอื่น ถ้าอยากไปจริงๆ จะต้องให้บิดามารดาทางเมืองไทยเขียนจดหมายอนุญาตมาก่อนด้วย ตอนนั้นบังเอิญคุณประยูร วิญญรัตน์ กลับมาจากสวิตเซอร์แลนด์ เล่าให้ฟัง

ว่าที่แรกเขาไปพักอยู่โรงแรม พอคุณหลวงสิริราชไมตรี (เจริญ สิงหนณี) รู้เข้า ก็มาเคาะยื่นขอเอาตัวไปพักที่บ้านของท่าน เขาว่าให้ฉันทน์เขียนจดหมายไปถึงคุณหลวงสิริฯ ขอไปพักกับท่าน บางทีผู้ปกครองอาจจะอนุญาตก็ได้

ฉันทน์ไม่เคยรู้จักคุณหลวงสิริฯ มาก่อน แต่เพื่อน ๆ นักเรียนที่อังกฤษ รุ่นพี่รู้จักท่านดี เพราะท่านเคยเป็นเลขานุการเอกที่สถานทูตไทยในอังกฤษ มาแล้ว ฉันทน์ทราบว่ารกริยาของท่านคือคุณอนงค์ สิงหนณี เป็นนักเรียนราชินี โรงเรียนเดียวกับฉันทน์ ท่านคงจะกรุณาฉันทน์เป็นแน่

อารามที่อยากไปมาก รับผิดชอบการทันที คุณหลวงก็แสนจะใจดี ท่านเขียนตอบมายัง Mr. Cardew รับรองจะดูแลฉันทน์ให้ เมื่อได้จดหมายอนุญาตจากคุณพ่อและได้รับอนุญาตจากท่านทูตแล้ว Mr. Cardew ก็ยินยอมส่งฉันทน์ไปโลซานน์

ที่นี่มีปัญหาอีกว่าคุณหลวงไม่เคยรู้จักฉันทน์ จึงจำเป็นต้องนัดแนะวันเวลาถิ่นให้แน่นอน และบอกด้วยว่าฉันทน์จะแต่งตัวอย่างไรเพื่อที่ท่านจะได้มารับลูก-แต่พอไปถึงที่นั่นจริงๆ ไม่มีปัญหาเลย เพราะดูเหมือนฉันทน์จะเป็นคนเอเชียคนเดียวที่มาในรถไฟขบวนนั้น และฉันทน์ก็มองหาท่านไม่ยาก เพราะเห็นผู้ชายไทยแต่งกายภูมิฐานกำลังสวดส่ายส่ายดาหาคคนในกลุ่มผู้โดยสารที่กำลังลงจากรถไฟอยู่

ฉันทน์อยู่กับครอบครัวคุณหลวงและมาตามสิริฯ ที่เมืองโลซานน์ (Lausanne) อย่างสุขสบายมากที่สุด บ้านท่านอยู่ริมทะเลสาบ (Lake Geneva หรือ Lac Lemman) ชื่อบ้าน Le Cygne (หงส์) คุณอนงค์ทำอาหารเก่งมาก ท่านปรับปรุงเปลี่ยนแปลงเอาผลิตภัณฑ์นั้นมาทำเป็นอาหารไทยที่เรีอคร่อย นานาชนิด แทบจะไม่ซ้ำกันเลย ทั้งสองท่านคุ้นเคยกับชีวิตในอังกฤษ ยังใช้ข้าวของและเครื่องประกอบอาหารของอังกฤษอยู่ตลอดเวลา ฉันทน์ก็ได้อินน้ำชากับท่านทุกวัน ตอนนั้นท่านมีลูกชายคนโตชื่อปิเอโตร (Pietro)

คนที่สองชื่อนิกกี (Nickie) อยู่เมืองไทยไม่ได้ไปด้วย คนที่สามชื่อจอร์จี้ (Georgie) คนที่สี่เป็นหญิงชื่อซูซาน (Suzanne) แล้วภายหลังก็มีคนที่ห้าเป็นหญิงอีก ชื่อแองเจลา (Angela) ซึ่งตอนนั้นยังไม่เกิด

วันไหนว่าง คิฉันชอบปีนขึ้นไปบนต้นพรุณ (Prune) หน้าบ้าน ซึ่งมีลูกเต็มไปหมด กินบนต้นนั้นแหละ ไม่ต้องเสียเวลาเก็บมากินข้างล่าง ตอนเย็น ๆ ชอบไปเดินเล่นกับจอร์จี้ที่หาดทรายหน้าบ้าน จอร์จี้ยังพูดไทยไม่คล่อง เลยต้องใช้ภาษาฝรั่งเศสกัน ซึ่งคิฉันพูดผิดบ้างถูกบ้าง โดยเฉพาะตัว r เช่นคิฉันพูดว่า Le train ออกเสียง r เป็น ร เฉย ๆ เขาไม่เข้าใจเลย เพราะ r ของเขาจะต้องออกเสียงขึ้นจมูกหรืออะไรทำนองนั้น คุยกันตั้งนานกว่าจะรู้เรื่อง

ซูซานยังเล็กมาก ได้เอาไปฝากเลี้ยงที่สถานเลี้ยงเด็กบนภูเขา ทุก ๆ วันสุดสัปดาห์ คุณพ่อคุณแม่ก็ขับรถขึ้นไปเยี่ยม ณ สถานที่นี้มีท่านผู้หญิงบุญเรือน ชุมพะวัน กำลังฝึกหัดการดูแลเลี้ยงเด็กอยู่ สถานที่ถูกสุขลักษณะและน่าอยู่มาก หากลับเราจะแวะถอนต้นลาเวนเดอร์ (Lavender) สีม่วงตามภูเขา เพื่อเอามาปลูกที่บ้าน มันขึ้นเองเยอะแยะ ไม่มีใครหวงห้าม นอกจากการไปเยี่ยมซูซานแล้ว เมื่อคุณหลวงว่างมักจะกรุณาขับรถพาคิฉันไปเที่ยวทั่ว ๆ เมืองด้วย

เป็นธรรมเนียมว่าคนไทยที่มาถึงโลซานน์จะต้องไปเฝ้าในหลวงรัชกาลที่ 8 ที่วิลล่าวัฒนา (Villa Watana) คุณหลวงสิริฯ ซึ่งเป็นราชเลขานุการในพระองค์ จะต้องไปร่วมเสวยทุกเย็นวันศุกร์ และคนไทยที่ไปเฝ้าก็จะได้รับเชิญไปในวันนี้ด้วย คิฉันได้เข้าเฝ้าในหลวง แต่ไม่ได้ไปร่วมเสวยในวันศุกร์ คุณอนงค์ซึ่งตามปกติไปบ้างไม่ไปบ้าง ก็เลยไม่ได้เข้าเฝ้าตลอดเวลาหนึ่งเดือนเต็มที่คิฉันไปอยู่กับท่าน

ดิฉันกะแผนการไปเที่ยวเมืองต่างๆ ของสวิตเซอร์แลนด์ โดยออกเดินทางแต่เช้านี้ ขึ้นรถไฟไปยังเมืองนั้นๆ ซึ่งอยู่ไม่ไกลนัก เช่นเจนีวา (Geneva) เบิร์น (Berne) ลูเซิร์น (Luzern) และกลับมาบ้านให้ทันอาหารเย็น ก่อนไปได้ศึกษาว่าเมื่อไปเมืองนั้นๆ แล้วควรดูอะไรบ้าง ภายในตัวเมืองเขาใช้รถรางเป็นส่วนมาก เมืองอินเทอร์ลาเก้น (Interlaken) ดิฉันก็ไปด้วย แต่ต้องไปค้างคืนเพราะไกลจากโลซานน์มาก การท่องเที่ยวไปคนเดียวนี้ ก็สนุกไปอีกแบบหนึ่ง

วันหนึ่งดิฉันไปเจนีวา นั่งรถรางดูเมืองทั่วๆ ไป พอลงจากรถรางคันหนึ่งพบร้านทำเกี้ยว ะหมี่ เหมือนของเราดีๆ นี่เอง แต่เขาทำเฉพาะเป็นของดิบ ขายส่ง ไม่ได้เป็นร้านอาหารที่เราจะเข้าไปนั่งกินได้ ยืนดูอยู่ตั้งนาน แล้วถามเขาว่า League of Nations (สันนิบาตชาติ) อยู่ใกล้ไหม เขาว่าไกลพอควร คิดว่าดิฉันจะเดินไป ที่แท้พอขึ้นรถรางอีกคันหนึ่ง เดี่ยวเดียวก็ถึงแล้ว

ดิฉันเดินเข้าไปดู เห็นนักท่องเที่ยวกลุ่มหนึ่งมีไกด์นำชมและอธิบายถึงห้องต่างๆ ดิฉันถือโอกาสเดินตามเขาไปใกล้ๆ ขณะนั้นห้องประชุมใหญ่ปิดซ่อมแซม ไม่อนุญาตให้ใครเข้า แต่ดิฉันดูอะไรต่ออะไรเพลิน พลัดกับนักท่องเที่ยวกลุ่มนั้น หาทางออกไม่ถูก เดินวนไปวนมา เลยเข้าไปในห้องประชุมใหญ่ ซึ่งคนงานกำลังเร่งรีบทำอยู่ ดิฉันขอให้เขาชี้ทางออกให้ และเมื่อออกมาแล้วก็ดีใจที่มาไม่เสียเที่ยว ได้ดูห้องประชุมใหญ่ด้วย

วันหนึ่งดิฉันไปเฝ้าในหลวงที่ตำหนักวิลล่าวัฒนา พระราชชนนีและพระพี่นางทรงสวามิฉันได้ดี เพราะสมัยที่พระพี่นางเรียนอยู่ชั้นอนุบาลที่โรงเรียนราชินีนั้น พระราชชนนีไปรับทุกวัน ดิฉันชอบไปเล่นกับเด็กอนุบาล จึงคุ้นเคยกับท่าน แล้วพระพี่นางยังทรงเรียนต่อถึงชั้นประถมอีก ตอนนั้นพวกเราเรียกพระพี่นางว่า “พระองค์บี” หรือพระองค์หญิงกัลยา และพระราชชนนียังเป็นเพียงหม่อมสรวงสวลย์อยู่

ตอนจะกลับอังกฤษ ผู้ปกครองส่งเงินค่ากินอยู่มาให้คุณอนงค์ แต่อย่างไร ๆ ท่านก็ไม่ยอมรับ ให้ดิฉันเอาเงินเก็บไว้ใช้เอง ท่านว่าถ้าอยากจะให้อะไรท่าน ไปถึงอังกฤษแล้วส่งเครื่องประกอบอาหารอังกฤษมาให้ท่านบ้างก็แล้วกัน เมื่อดิฉันกลับมาจึงหาซื้อกระเป๋าเดินทางใบใหญ่แต่แบบเบา ๆ ราคาถูกมา แล้วบรรจุอาหารลงไปจนเต็มกระเป๋า จำไม่ได้ว่าฝากใครไป ได้แต่ว่ามี Jelly กล่องของอังกฤษ ซึ่งที่บ้านนั้นชอบมากด้วย

คุณหลวงและมาดามสิริฯ ให้ความสนทนสนมแก่ดิฉันมาก เมื่อกลับมาอยู่เมืองไทยแล้วได้ส่งลูกสาวสองคน คือชูชานและแอ่งเจล่ามาเริ่มเรียนภาษาอังกฤษที่โรงเรียนดิฉัน เพราะตอนนั้นทั้งสองคนรู้แต่ภาษาฝรั่งเศส

สนุกมากที่มิวนิก

เมื่อตอนที่ดิฉันถูกส่งตัวไปเข้า Summer Course ที่เมืองมิวนิก (หรือภาษาเยอรมันว่า München—มินเช่น) ประเทศเยอรมนี เพื่อเรียนภาษาเยอรมันเป็นเวลาสามเดือนนั้น ตอนเดินทางไปเราไปกันสามคน คือจำกั๊ด คุณประยูร และดิฉัน

เราซื้อตั๋วรถไฟให้ผ่านปารีสตามเคย แล้วต่อไปยังเมืองโคโลญจ์ (Cologne) และคูมหารวิหารอันสวยงามและมีชื่อเสียงของเขา เราเริ่มต้องใช้ภาษาเยอรมันแล้วตอนนี้ คุณประยูรบอกให้จำกั๊ดเป็นผู้นำเพราะเขารู้ภาษาเยอรมันดีกว่า แต่จำกั๊ดบอกว่าเขาไม่ได้ใช้ภาษาเยอรมันมานานแล้ว ไม่รู้ว่าจะเป็นสนิมเกรอะกรังแค่ไหน

มีเรื่องขำอีกแล้ว เมื่อไปถึงโคโลญจ์มีคนเอาของมาขายที่หน้าต่างรถไฟเต็มไปหมด ทุกคนซืวน้ำหอมแล้วร้องว่า Kölnisch Wasser กันเสียงแซ่ ดิฉันนึกในใจว่าเจ้าพวกนี้ช่างโง่งจริงๆ ทำไมไม่เอา Eau de Cologne มาขาย เพราะมาถึงที่แล้ว ใคร ๆ ก็ต้องอยากซื้อ Eau de Cologne จากเมือง

ต้นตอ แต่ที่ไหนได้ คิฉันเองนั่นแหละโง่เอามากๆ เพราะปรากฏว่า Kölnisch Wasser ภาษาเยอรมันนั่นก็คือ Eau de Cologne ในภาษาฝรั่งเศสนั่นเอง!

ในเมืองโคโลญจน์ เราเข้าไปในร้านอาหารแห่งหนึ่ง พอนั่งที่โต๊ะตัวหนึ่ง บริกรมาบอกว่าโต๊ะนี้มีคนจองไว้แล้ว เราก็ไม่ว่าอะไร ย้ายไปนั่งที่โต๊ะถัดไป สักครู่หนึ่งมีชาวเยอรมันกลุ่มหนึ่งมานั่งที่โต๊ะตัวที่ว่างแล้ว จำกัดฟังเขาพูดกัน รู้ว่าพวกนั้นไม่ได้จองโต๊ะนั้นไว้เลย เขาลุกขึ้นพรวดพราดถามหาผู้จัดการ แล้วก็เล่นงานใหญ่ ภาษาเยอรมันไหลพรั่งพรวดออกจากปากของเขาราวกับกระสุนปืนกล เขาถามว่าเงินมาร์กของเราเล็กกว่าของชาวเยอรมันหรือ? บริกรจึงไม่ยอมให้เรานั่งโต๊ะแรก เขาส่งเสียงดังจนผู้คนหันมามองดูกันใหญ่ ผู้จัดการขอโทษอย่างอ่อนน้อมครั้งแล้วครั้งเล่า จำกัดสั่งสอนเขาให้ดูแลลูกน้องดีๆ อย่าไปเล่นพิเรนทร์แบบนี้กับคนอื่นอีก มิฉะนั้นโดนคนจริงเข้าจะลำบาก!

เมื่อไปถึงมิวนิกแล้ว คุณประยูรกับจำกัดไปเช่าบ้านของ Baron แก่คนหนึ่งที่ดินถนน Kunigundenstrasse ค่าเช่าบ้านถูกมาก คิฉันไปอยู่ Studenten Haus ก็เสียเงินเพียงวันละ 1 มาร์ก ซึ่งเท่ากับ 1 ซิลลิง หรือ 50 สตางค์เท่านั้น เขาสั่งเบียร์มากินทีละ 5-6 ถัง เพราะเบียร์ราคาถูกมาก ที่นั่นเขาดื่มกันต่างน้ำ มีอยู่มากมายหลายยี่ห้อ แต่ที่พวกเราชอบมากที่สุดคือ Hofbrau และ Löwenbrau

คิฉันเรียนเฉพาะภาคเช้า ตอนบ่ายเขามักสอนเพลง Folksongs และเบ็ดเตล็ด สัปดาห์ละ 2-3 ครั้ง เขาจะพาไปเที่ยวตามทะเลสาบต่างๆ ซึ่งล้วนแต่สวยงามและมีอยู่มากมายหลายแห่งรอบเมืองมิวนิก จำกัดกับคุณประยูรมาขอซื้อตั๋วร่วมไปเที่ยวกับเราทุกครั้ง

ครั้งหนึ่งเขาพาเราไปที่ Starnbergersee ซึ่งเราชอบมาก มีร้านอาหารเย็นลงไปที่ริมทะเลสาบ และมีพวกขับซิมาร้องเพลง สีไวโอลิน ไปตามโต๊ะ

ต่าง ๆ ไพร่ระมาก ฉะนั้น วันหนึ่งที่เขาไม่มีโปรแกรมให้ เราก็ซื้อตั๋วไป
กันเองสามคน ได้ไปดูคนเล่นเรือใบ และตัวเราเองก็เช่าเรือมาผละกัน
กรรเชียง ได้ทั้งการออกกำลังกายและความสนุกสนาน

นักเรียนใน Summer Course ร่วมชั้นกับดิฉันนั้นมาจากประเทศต่าง ๆ
กัน มีนักเรียนหญิงจากอังกฤษ 3-4 คนด้วย ทั้งเขาและดิฉันดีใจมากที่ได้
พบกันและคุยภาษาอังกฤษกัน มีความรู้สึกคล้าย ๆ ได้พบคนไทย

เวลาครูเรียกชื่อให้อ่านหรือตอบทีละคนนั้น ชื่อของดิฉันทำพิชอีก
แล้ว ครูเรียก Fräulein (นางสาว) Ma... แล้วหยุดจ้องกระดาษที่ถืออยู่ในมือ
ดิฉันรู้ว่าหมายถึงตัวเองแน่ ก็เลยไม่รอให้อ่านจบ ลุกขึ้นต่อให้ว่า Mahani-
rananda (มหานีรานนท์) ครูชอบใจ และคนอื่น ๆ ก็หัวเราะกัน เหตุการณ์
เช่นนี้เกิดซ้ำซากกับครูอื่น ๆ ด้วย

เวลาอยู่ในห้องเรียน ดิฉันเข้าใจเมื่อครูอธิบาย แต่พอออกไปพูดกับ
คนในร้านขายของหรือตามถนน จะฟังเขาไม่รู้เรื่องเลย ดิฉันไปถามครูว่า
ทำไมเป็นเช่นนั้น ครูหัวเราะและอธิบายว่าเวลาอยู่ในชั้น ครูพูดดัง ช้า ชัด
และเน้นคำบางคำด้วย นักเรียนจึงเข้าใจง่าย แต่เมื่อออกไปพูดนอกโรงเรียน
ผู้คนพูดค่อยและเร็ว ภาษาของเรายังอ่อน จึงไม่ค่อยเข้าใจ

ภาษาเยอรมันนี้ ดิฉันเพิ่งเริ่มเรียนที่ออกซฟอร์ดนี่เอง เรียนอยู่ไม่นาน
นัก รู้อย่างฉาบฉวยและผิวเผิน จึงลืมได้ง่าย ผิดกับภาษาฝรั่งเศสซึ่งเริ่ม
เรียนตั้งแต่ ม.7-8 แล้วเรียนต่อที่จุฬาฯ อีกสองปี เมื่อได้มาเรียนเพิ่มเติมที่
ออกซฟอร์ดนิดหน่อยจึงทำให้แน่นขึ้นพอสมควร ทั้งมาหลายสิบปีแล้ว ลืม
ไปมาก แต่ก็ยังเหลืออยู่พอที่จะขอข้าวขอน้ำเขากินได้ ส่วนภาษาเยอรมัน
นี่สิ ลืมเอาหมดเลยจริงๆ เดียวนี้จะให้เขียนสักประโยคเดียวยังไม่ได้
จำได้แค่เพลงเยอรมัน 2-3 เพลงเท่านั้น เพราะดิฉันเป็นคนชอบเพลงอยู่แล้ว

บ่ายวันหนึ่งเขาปล่อยให้อ่างน้ำจืดไม่ยอมปล่อยให้เสียเวลาเปล่า จึงพากันไปที่สำนักงานรถทัวร์ ทางแผนที่ให้เขาดู แล้วเอามือจิ้มไปที่ทะเลสาบแห่งหนึ่งที่เรายังไม่เคยไป ดูเหมือนจะชื่อ Konigsee บอกเขาว่าขอซื้อตั๋วไปที่นั่น เขาก็จัดให้เราไปอย่างง่ายดาย เพราะมีรถไปทางนั้นอยู่เสมอแล้ว

เมื่อรถของเราไปถึงชายแดนเยอรมนี มีการตรวจหนังสือเดินทาง ดูวีซ่า เราเอาพาสปอร์ตติดตัวไป แต่ไม่มีวีซ่าเข้าออสเตรีย เราเพิ่งตระหนักเดี๋ยวนั้นเองว่าทะเลสาบที่เราต้องการไปนั้นไม่ได้อยู่ในประเทศเยอรมนีแต่อยู่ใกล้ชายแดนของออสเตรียต่อกับเยอรมนี จึงเกิดปัญหาขึ้น ที่แรกเขาจะทิ้งเราสามคนไว้ที่ชายแดนและคอยให้รถมารับตอนเรากลับ ซึ่งก็ไม่ว่าอีกกี่ชั่วโมง แต่ผู้โดยสารอื่นๆ สงสารเรา เพราะศาลาชายแดนนี้เล็กนิดเดียวและอยู่ในป่าแท้ๆ ไม่มีอะไรจะดูเลย เจ้าหน้าที่ที่ส่งสารเราทุกคน จึงพยายามติดต่อสอบถามเข้าไปในเมือง สักครูก็เดินยิ้มออกมาบอกว่า O.K. คนไทยเข้าออสเตรียได้โดยไม่ต้องมีวีซ่า!

ตอนเย็นเรามักจะนัดไปกินข้าวด้วยกัน วันหนึ่งไปที่ Hofbrauhaus ซึ่งเป็นร้านกินเบียร์ที่ใหญ่โตมาก จุคนได้หลายพันคน เราสั่งไก๋อบตัวเล็กๆ มากินกับเบียร์คนละตัว เบียร์สดที่เขาเสิร์ฟก็คือเบียร์ Hofbrau ของเขาเอง ใส่ถ้วยกระเบื้องเคลือบมีหู สูงตั้งเกือบฟุต เรียกว่า mug ฉะนั้นสั่งบริการหญิงคนหนึ่งให้เอาเบียร์มาครึ่ง mug เขาไม่เชื่อหู คิดว่าได้ยินผิด พอรู้ว่าสั่งครึ่ง mug จริงๆ เขาหัวเราะงอหายเลย เพราะปกติเขาดื่มกันอย่างน้อยคนละ 3-4 mug ที่รอง mug เป็นกระดวยแจ่งกลมๆ มีตราของร้านเหมือนกันทุกแห่ง นักดื่มเบียร์บางคนเมื่อดื่ม mug หนึ่งก็ขีดเส้นบนริมกระดวยรองนี้ที่หนึ่ง ไม่น่าเชื่อว่าบางคนขีดไว้จนรอบกระดวยนี้ อยู่กันจนดึกจนดื่น เขามีห้องสุขาเรียงรายอยู่หลายสิบห้องให้นักดื่มเข้าสลับกับการดื่มเบียร์ ทุกคนในที่นั้นจะมีความสุขสนุกสนานกันครื้นเครง บางกลุ่มร่วมกันร้องเพลงต่างๆ เสียงเฮฮาตลอดเวลา

เจ้าหน้าที่มาถามเราว่ามาจากประเทศไหน พอรู้ว่าเป็นคนไทย ก็พาเราไปที่โต๊ะตัวหนึ่ง บอกว่าพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 เคยมาประทับที่นั่น

เมืองมิวนิกนี้อยู่ในแคว้นบาวาเรีย (Bavaria/Bayern) ผู้คนเป็นอันมากแต่งตัวแบบชาวเขา ใส่หมวกสักหลาดสีเขียวแก่ และมีขนนกเสียบสีสดใส พวกเราก็ก็นั่งไปซื้อผ้าใส่ข้างเพื่อให้อุ่นสบาย พวกนี้ใจคอดี ชอบเป็นมิตรกับคนแปลกหน้า ทำเป็นกันเอง วันหนึ่งขณะที่เรากำลังกินอาหารอยู่ มีชายผู้หนึ่งมาทักทายจำกัด พวกกันอยู่ 2-3 คำ จำกัดแนะนำให้อู้จัก ดินัน ดินันยื่นมือให้จับ เขาย่อเข่าลงข้างหนึ่งยกมือดินันขึ้นจูบ พลังพูดว่า Gnädiges Fräulein (Gracious lady) ดินันตกใจหมด ดีหน้าหายๆ แต่เขาคูด้วยอย่างดี ประเดี๋ยวก็ลาไป

ที่ไหนมีคนดีก็ย่อมมีคนไม่ดีอยู่บ้าง วันหนึ่งดินันออกไปกินไอศกรีมคนเดียว มีผู้ชาย 2-3 คน เดินมาหา และถามว่ามาคนเดียวหรือ ต้องการเพื่อนคุยบ้างไหม ฯลฯ ดินันตกใจแต่คุมสติไว้ได้ ทำสีหน้าธรรมดา ซึ่งส่งเดชไปที่โต๊ะที่มุมไกลตัวหนึ่ง บอกว่าเพื่อนของดินันอยู่ที่นั่น เขาจึงกลับไป

ตอนกลางคืนเราไปดูโอเปร่ากัน เขามีตั๋วชนิด season ticket ขายราคาถูกมาก ซึ่งใช้ได้ตลอดฤดูนั้น เราดูกันฉ่ำใจจริงๆ ทั้ง tragedy และ comedy ในโรงโอเปร่าจะเห็นผู้หญิงแต่งตัวสวยๆ ซึ่งเป็นชาวอเมริกันเสียเป็นส่วนมาก

ระยะนั้น ฮิตเลอร์ ผู้นำประเทศเยอรมนีกำลังโฆษณาเป็นการใหญ่เพื่อให้คนไปเที่ยวประเทศของเขา โดยให้เงินมาร์กพิเศษ (special mark) ด้วย แต่ภายในวงเงินและเวลาจำกัด พวกเราไปแลกเงินมาร์กพิเศษนี้สัปดาห์ละครั้งที่สถานีรถไฟ ทุกแห่งจะเห็นนักท่องเที่ยวเต็มไปหมด พวกนี้จับจ่ายเงินซื้อของกันไม่อันเพราะของส่วนมากราคาถูกจริงๆ ไม่ว่าจะเป็นกล้อง

ถ่ายรูป นาฬิกา ฯลฯ แต่ประเทศของเขานั้นประหยัดกันมาก เรามาจาก ปารีสที่เต็มไปด้วยแสงสีเจิดจ้าในตอนกลางวัน มาถึงที่นี่จะมืดมัวซัว ใน ตลาดจะมีเนื้อสัตว์สดๆ ขายเพียงสัปดาห์ละครั้งเท่านั้น ของใช้ต่างๆ ที่เรา เริ่มเอาไปรีไซเคิลกันในสมัยนี้ เขาทำมาแล้วแต่สมัยนั้น สาวใช้คอยเก็บ กล่อง หลอดยาสีฟัน กระป๋อง หรือขวดที่เราทิ้งแล้ว เอาไปแลกเงินหรืออะไร ก็จำไม่ได้ ฮิตเลอร์กำลังเตรียมทำสงครามใหญ่มาหลายปีแล้ว

ตอนที่เรายู่ในเมืองมิวนิกนั้น บังเอิญตรงกับเทศกาลศิลปะของเขา (Tag der Deutschen Kunst) ทุกปีเขาจะจัดขบวนรถสวยงามเหยียดยาว เล่นซ้ำๆ ไปตามถนนสายต่างๆ โดยมีผู้นำประเทศและคณะหลายคน นั่ง รถเปิดประทุนนำหน้าเพื่อให้คนได้ชม (บาร์มี!) อย่างใกล้ชิด สองฟากถนน ที่ขบวนจะผ่านไปนั้น เขาสร้างอัฒจันทร์ไว้ให้คนซื้อตั๋วมานั่งชม โดยขีดเส้น เป็นช่องๆ ไว้เฉพาะตัวคน มีเครื่องขยายเสียงติดไว้ตามต้นไม้ต่างๆ ให้คน ได้ยินเสียงเพลง ซึ่งถึงใครไม่ยอมฟังก็ต้องได้ยินอยู่นั่นเอง ผู้คนร้องรำ ทำเพลงกันกลางถนนทั่วไป

ขณะที่เรากำลังนั่งคอยขบวนอยู่นั้น พวกเราคนไทยตัวเล็ก นั่งติดกัน แล้วยังเหลือที่ว่างอีกตั้งเกือบหนึ่งช่อง มีชายชาวเยอรมันคนหนึ่งซึ่งตัวใหญ่มากเป็นพิเศษ นั่งเกินช่องของเขาเข้ามา แล้วยังมาเอะอะจั่วเรานั่งเกินช่อง จำกัดเคียดดาลมาก ซึ่ให้ดูว่าเขาต่างหากที่นั่งเกินช่อง ผู้คนที่นั่งอยู่ใกล้ๆ รู้ว่าเรากลัวก็เชียร์เราใหญ่ จำกัดคึดเอาสมุดโน้ตเล็กๆ ออกมา ถามชื่อผู้ชาย คนนั้น ทำท่าจะจด (บลัฟ) ตาอ้วนคนนั้นตกใจ คงจะคิดว่าเราต้องเป็นคน ต่างชาติที่สำคัญและยิ่งใหญ่ รับขอโทษโดยดี แล้วพยายามขยับตัวให้เข้าไป อยู่ในช่องของเขา

ฮิตเลอร์เป็นผู้นำแบบเผด็จการ ผู้คนไม่มีใครกล้ากล่าวคำวิจารณ์หรือ ตำนานิตติเยน เพราะกลัวจะถูกจับหรือถูกฆ่า เขามีทหารหน่วยพิเศษของเขา

แทรกซึมอยู่ทั่วไป ครั้งหนึ่งจำกัดพาพวกเราไปหาคนที่เคยรู้จักคนหนึ่ง พอเข้าไปในห้องแล้วเขาริบล้อคประตูทันที และพูดกันเบาๆ เขาสอนให้เราทำเช่นนั้นด้วย มิฉะนั้นจะเป็นอันตราย เราทำตามจนเกือบจะกลายเป็นนิสัย พอกลับมาถึงอังกฤษใหม่ๆ ไม่ว่าจะเข้าห้องกินข้าว ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ฯลฯ เราจะริบล้อคประตูทุกครั้ง เป็นที่ขบขันและประหลาดใจของเพื่อน ๆ พูดกันว่ามิกนรักฮิตเลอร์ 99 % มีเกลียดเพียง 1 % แต่น่าขันและน่าแปลกใจที่ว่าไม่ว่าเราไปที่ไหนจะพบแต่คน 1 % นี้เสมอ

ไม่ว่าจะไปที่ไหนกัน เราจะพูดภาษาไทยเพื่อไม่ให้คนอื่นรู้เรื่อง แต่วันหนึ่งกลับจากร้านเบียร์ ขึ้นรถราง (trolley bus) เราพูดภาษาอังกฤษกันตลอด จนเกือบจะลงจากรถอยู่แล้วจึงนึกขึ้นได้ว่าทำไมเราต้องพูดอังกฤษด้วย ทำไมไม่พูดไทย ผลสรุปคือว่าหลังจากดื่มเบียร์มากเกินไป เราทุกคนถ้าไม่เมา ก็คงจะมึนเป็นแน่ ฉะนั้นที่ใครว่าดื่มเบียร์ไม่เมานั้น ไม่จริง กินมาก ๆ ก็จะมีเมาไปเอง

คุณประยูรมีธุระต้องกลับไปอังกฤษก่อน แต่ในวันเดียวกันนั้น ทั้งเอริก วิลเลียมส์ และเอลซีก็สวนมาอยู่กับจำกัด เราพากันลงเรือใหญ่ไปล่องทะเลสาบต่างๆ ที่เรายังไม่เคยไป ก็สนุกสนานดี

วันหนึ่งปรากฏว่าจำกัดไม่สบาย ท้องเสียด้วย เอริกบอกว่าเขาจะต้องกินอาหารอ่อนและ plain ที่สุด ฉะนั้นจึงไปทำข้าวต้มเครื่องให้เขา สองคนนั้นเห็นเข้าหัวเราะกันใหญ่ บอกว่านี่นะหรือ อาหาร plain ที่สุดของไทย?!

สองคนนี้อยู่ไม่นานก็กลับไปพร้อมกับจำกัด แต่ฉันทัดเรียนต่อไปให้ครบคอร์สสามเดือน วันหนึ่งมีจดหมายจากตำรวจมาเรียกตัวให้ไปพบ ฉันทัดแกล้งทำเฉยเสีย แล้วฉบับที่ 2 ที่ 3 ก็ตามมา ก็เลยต้องไป—ไม่มีอะไรมาก เขาถามว่า ทำไมมาอยู่มิวนิกนานเกินไป ผิดกับนักท่องเที่ยวยุโรป ฉันทัดเลยต้องอธิบายว่ามาเรียน ไม่ใช่มาเที่ยว เรื่องจึงจบไป—แต่ที่ฟังๆ ดู

รู้สึกว่าการวางของเขาจะรู้เรื่องอะไร ๆ มากพอใช้ แต่ละคนรู้เขตของตนดีว่า ถนนไหนมีกี่บ้าน และบ้านนั้น ๆ มีคนกี่คน ใครเข้าใครออก ดูจะรู้หมด แต่ทำไมเขาไม่รู้เรื่องดิฉัน สันนิษฐานว่าเขาคงรู้ แต่อยากจะพบตัวเพื่อ สัมภาษณ์ (หรือขู่) หน่อยเท่านั้น

กลับมาที่อังกฤษใหม่

เรียนสันสกฤต

ระหว่างนี้ได้ไปเรียนภาษาสันสกฤตที่ School of Oriental Studies คิดว่าคงจะเรียนกับโปรเฟสเซอร์แก่ๆ แต่ที่ไหนได้ กลายเป็นหนุ่มพื้ทีเดียว ครู่มักจะสงสัยว่าทำไมดิฉันรู้คำต่างๆ หลายคำที่ครูยังไม่ได้อสอน ดิฉันบอก ท่านว่าภาษาไทยของเราเอาคำมาจากสันสกฤตไม่ใช่น้อย ครูว่าดิฉันเรียน ได้เร็วพอใช้ แต่เรียนอยู่ไม่นาน ทำไมจึงเลิกเสียก็จำไม่ได้ คงคิดว่าข้อสอบ สันสกฤตเข้ามหาวิทยาลัยลอนดอนนั้นยากมากกระมัง

เรียนพฤกษศาสตร์

ได้ไปเรียนพฤกษศาสตร์ กับกำแหง พलगูร เพราะดิฉันมั่นใจในวิชา นี้มากพอใช้ จะเลือกสอบวิชานี้อย่างแน่นอน ได้เรียนคำนวณด้วย ซึ่งดิฉัน ไม่ชอบเลย รู้ตัวว่าถ้าสอบวิชานี้คงจะผ่านลำบาก แต่ทำไมจึงเลือกก็จำ ไม่ได้ คงจะเป็นวิชาบังคับอย่างหนึ่ง ความจริงเลือกสันสกฤตน่าจะดีกว่า

สอบเข้ามหาวิทยาลัยลอนดอน

ตกลงกันว่าให้ดิฉันเลือกสอบอังกฤษ ฝรั่งเศส พฤกษศาสตร์ และ คำนวณ

วิชาพฤกษศาสตร์ผ่านไปได้อย่างสบาย ยังจำได้ว่าดิฉันไม่รู้คำว่า weeds อย่างเดียว แต่เขามีข้ออื่นให้เลือกจึงไม่มีปัญหา

ภาษาฝรั่งเศสง่ายมาก มีคำเดียวเหมือนกันที่เขาให้แปลจากฝรั่งเศส เป็นอังกฤษ คือคำว่า Peuplier ที่แท้ก็คือต้นป๊อปลาร์ (Poplar) นั่นเอง ดิฉันคงจำได้ไปจนตาย

ภาษาอังกฤษก็ง่ายมาก เขาให้เขียนเรียงความเรื่อง My School ด้วย ดิฉันจับจุดได้ว่าคนอังกฤษห่อเจ้า ดังนั้นจึงมีเรื่องโรงเรียนราชินีเสียยกใหญ่ บอกว่าตั้งขึ้นโดยพระราชินีของรัชกาลที่ 5 จึงได้ชื่อว่า Queen's College ครูประจำชั้นทุกคนเป็นเจ้าหญิง ดิฉันเองมีเพื่อนเป็นเจ้าเยอะเยะ และ โรงเรียนนี้ได้จ้างคนอังกฤษแท้ๆ มาสอนภาษาอังกฤษด้วย

ตอนสัมภาษณ์ กรรมการสองคนได้ซักถามดิฉันถึงเรื่องโรงเรียน บอกว่า Your essay is very interesting. ดิฉันจึงรู้ว่าสอบผ่านภาษาอังกฤษแน่

ที่นี้มาถึงคำนวณ ปรากฏว่าตกอย่างไม่มีท่าเลย เขาบอกว่าให้ไปเรียนเพิ่มเติมเสีย!

จดหมายจากกระทรวงฯ

ตอนกลาง ๆ ปี ดิฉันได้รับจดหมายจากกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ) ส่งผ่านมาทางผู้ปกครองนักเรียน ขอให้เรียนวิชาอนุบาลด้วย โดยบอกว่าทางเมืองไทยกำลังก่อสร้างโรงเรียนละอออุทิศอยู่ อยากให้ดิฉันกลับมาทำหน้าที่นี้ถ้าเป็นไปได้ ดิฉันไปถามมณี สุดา และ ม.ร.ว. จีร วรวรรณ (ไปหลังดิฉันหนึ่งปี) ก็ไม่มีใครได้รับจดหมายแบบนี้เลย ดิฉันแปลกใจว่าทำไมกระทรวงธรรมการจึงเจาะจงเขียนมาถึงดิฉันคนเดียว เพราะอันที่จริงทุนที่ดิฉันได้รับนั้นเป็นทุนพิเศษ เราจะเลือกเรียนวิชาอะไรก็ได้ เขาไม่บังคับ แต่คิด ๆ ดูแล้ว อาจเป็นเพราะดิฉันจบ ป.ม. จาก

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และมีประสบการณ์ในการเป็นครูมาบ้างแล้วด้วย
 หนึ่ง ก่อนออกเดินทางมาประเทศอังกฤษนั้น ดิฉันถูกส่งไปอบรมอยู่ที่
 กระทรวงธรรมการประมาณ 3 เดือน ฉะนั้นคงเป็นเพราะเหตุนี้เอง

ระหว่างนั้นผู้คนในทุกประเทศของยุโรปเริ่มได้กลิ่นอายของสงคราม
 ทุกคนรู้ว่าในประเทศเยอรมนีนั้น ฮิตเลอร์ได้เตรียมการรบอยู่ตลอดเวลา
 ใคร ๆ ก็เข้าใจว่าสงครามคงจะระเบิดขึ้นภายใน 1-2 ปี อย่างแน่นอน ถ้า
 ดิฉันไปสอบซ้ำอีก ถึงแม้ว่าจะเข้ามหาวิทยาลัยลอนดอนได้ ก็ต้องใช้เวลามาก
 3-4 ปี จึงจะจบ และก่อนนั้นสงครามคงจะต้องเกิดขึ้นแน่ ๆ เวลาที่คงจะ
 ยืดไปอีก ไม่รู้ว่าอีกกี่ปีจึงจะได้กลับบ้าน นายแชมเบอร์เลน (Neville
 Chamberlain) นายกรัฐมนตรีของอังกฤษขณะนั้น เดินทางไปเจรจากับ
 ฮิตเลอร์ ได้กระดากมาแผ่นหนึ่ง ขึ้นรถเปิดประทุนขอให้ประชาชนดูผ่าน
 ถนนต่าง ๆ (ดิฉันก็ได้เห็นด้วย) บอกว่าสงครามจะยังไม่เกิด แต่ก็หากคน
 เชื่อยาก และแล้วก็เป็นอย่างที่ประชาชนคาดไว้

โรงเรียนฝึกหัดครูมอนเตสซอรี

ดิฉันจึงไปปรึกษา Mr. Cardew ท่านก็เห็นอย่างเดียวกันว่าควรจะยึด
 เรียนอนุบาลเสียก่อนให้ได้แน่ ๆ แล้วภายหลังถ้าสถานการณ์บ้านเมืองยัง
 ไม่เป็นไร ก็จึงค่อยคิดกันใหม่ ท่านช่วยสอบถามเรื่องโรงเรียนสอนวิชา
 อนุบาลหลายแห่ง เห็นว่าที่น่าเรียนกว่าที่อื่นก็คือโรงเรียนฝึกหัดครูมอน-
 เตสซอรี (Montessori Teacher's Training College) ซึ่งอยู่แถว Hampstead
 ท่านให้ดิฉันไปติดต่อสอบถามรายละเอียดเอาเอง

ดิฉันตกลงใจไปติดต่อขอคู่มือหลักสูตรและระเบียบการของเขา เรามี
 หลักสูตรสามอย่างคือ 1-2-3 ปี คนที่จบมาเพียงโรงเรียนธรรมดาจะต้อง
 เรียน 3 ปี คนที่จบวิชาชั้นสูงมาแล้วแต่ยังไม่เคยเรียนวิชาครูมาเลย จะต้อง

เรียน 2 ปี ส่วนคนที่เรียนจบวิชาครูแล้วเพียงแต่จะมาฝึกระบบมอนเตสซอรี อนุญาตให้เรียนเพียง 1 ปี แต่ใครจะจบหลักสูตร 1-2-3 ปีแล้วก็ตาม ถ้ายังไม่ได้เรียนกับตัว ดร.มอนเตสซอรี (Dr. Maria Montessori 1870–1952) เอง ก็ถือว่ายังไม่จบ ตอนนั้นท่านพำนักอยู่ในฮอลแลนด์ และจะมาสอนที่ลอนดอนทุกๆ สามปี ครั้งละสามเดือน บังเอิญปีนั้นเป็นปีที่ ดร.มอนเตสซอรีจะมาสอนพอดี ดิฉันเลยแจ้งให้ผู้ปกครองทราบ ซึ่งท่านก็เห็นด้วยและจัดการให้สมัครเข้าเรียนในโรงเรียนฝึกหัดครูมอนเตสซอรีทันที

ย้ายที่อยู่จาก Crosby Hall

ก่อนเข้าเรียนมอนเตสซอรี ดิฉันพักอยู่ที่หอพัก Crosby Hall, Chelsea หอพักนี้ใหญ่โตแต่รับเฉพาะผู้ที่เรียนจบอย่างน้อยอนุปริญญามาแล้วเท่านั้น ราคาแพงกว่าหอพักรธรรมดา มีคนมาจากประเทศต่างๆ ทั่วโลก แต่ส่วนมากจะมาจากอเมริกา (สุดาก็อยู่ที่นี้ด้วย) การอยู่หอพักเช่นนี้เราจะไม่ได้พบกับเพื่อนๆ ใกล้ชิดเหมือนอยู่กับครอบครัวตามบ้าน แต่เขามีห้องนั่งเล่นใหญ่โตให้ไปนั่งอ่านหนังสือหรือพูดคุยกันได้ จะพาเพื่อนมาคุยกันจากข้างนอกก็ได้ ถือเป็นห้องรับแขกไปในตัว ดิฉันได้เพื่อนในหอพักก็ตอนนั่งในห้องนี้

การกินอาหารเวลาอยู่ตามบ้านเราจะต้องกินพร้อมกัน แต่หอพักมากินเมื่อไรก็ได้ระหว่างเวลาที่กำหนดไว้ สะดวกสบายมาก อาหารเขามีให้เลือกให้กินเหลือเพื่อ เรียกว่าเป็นอาหารมื้อใหญ่ทีเดียว หลายคนกินอาหารเช้าอิ่มท้องแล้วก็ไม่ต้องกินอาหารกลางวัน

ตอนกลางวันเขามีอาหารขาย ราคาถูกมาก จำได้ว่าเพียงจานละชิลลิงเดียวเท่านั้น จะพาเพื่อนมากินก็คิดราคานี้ ถึงกระนั้นก็มีคนกินน้อยมาก เพราะต้องไปเรียน ไปทำงานที่ไกลๆ ไม่คุ้มที่จะกลับมากินกลางวันที่หอพัก

แต่ตอนเย็นแทบทุกคนมากินร่วมกัน เกือบเต็มห้องอาหาร ดูก็คักดี ได้เพื่อนในห้องนี้อีกหลายคน

โรงเรียนฝึกหัดครูมอนเตสซอริอยู่ที่ Hampstead, Camden Town ไกลจาก Chelsea มาก ดิฉันจึงจำเป็นต้องย้ายไปอยู่ที่ 11A Belsize Avenue เป็นห้องเช่าที่มีแม่บ้านดูแล แต่ไม่ใกล้ชิดเหมือนอยู่ตามครอบครัว บ้านนี้อยู่ห่างจากโรงเรียนเพียง 1-2 สถานี (รถไฟใต้ดิน)

วิชาที่เรียน

ตอนเข้าเรียนวิชาหลักที่โรงเรียนนี้ มี Mr. & Mrs. Goldsborough เป็นผู้จัดการ มีเรียนชีววิทยาและจิตวิทยาด้วย สำหรับวิชาหลังนี้เขามักพาไปฟังปาฐกถาของมหาวิทยาลัยลอนดอน ยังจำได้ว่าครั้งหนึ่งเขาพูดเรื่องปมด้อย เขาว่าดูง่ายนิดเดียว ใครที่ผูกเนคไทตราโรงเรียนหรือมหาวิทยาลัยนั้นแหละ มีปมด้อยอยู่ในใจแล้ว ผู้คนหันไปหันมา มองหาคนที่ผูกเนคไทตราโรงเรียน ปรากฏว่าจาก 200-300 คน มีคนผูกเนคไทแบบนั้นหลายสิบทีเดียว ทุกคนหัวเราะกันครืนใหญ่

ตอนบ่ายเรียนภาคปฏิบัติ วิธีใช้เครื่องอุปกรณ์การสอนระบบมอนเตสซอริ เขามีสมุดลงเวลาไป-กลับของนักเรียนด้วย เพื่อกันไม่ให้ขาดเรียนมากนัก

ครั้งหนึ่งครูให้ตัดกระดาษสีรูปกิ้ง-ปู มาประกอบการสอนอนุบาล ให้ไปทำมาเป็นการบ้าน ก่อนครุมาเราเอาของที่นำมาไปอวดกัน ทุกคนตัดรูปกิ้ง-ปู ด้วยกระดาษสีแดง นอกจากดิฉันคนเดียวที่ใช้สีเขียวหม่นแกมเทาอย่างสีของกิ้ง-ปู ดิบ ๆ จริง ๆ เพื่อนอะอะกันใหญ่ว่าคนไทยนี้ queer (ประหลาด) กิ้ง-ปู สีไม่เหมือนใคร! แต่พอครุมาถึงก็หัวเราะชอบใจ บอกว่าของดิฉันถูกแล้ว ครูขอโทษที่ไม่ได้บอกก่อนว่ากิ้ง-ปู ดิบ ๆ จะต้องเป็นสี

เช่นนั้น นักเรียนอื่น ๆ พวกกันแปลกใจมากบอกว่าตั้งแต่เกิดมาก็เคยเห็นแต่ กุ้ง-ปูสีแดง หลายคนทำท่าจะไม่เชื่อว่ามันเปลี่ยนสีได้ขนาดนั้นเทียวหรือ

เพื่อนร่วมชั้น

ในชั้นเดียวกันดิฉันมีนักเรียนต่าง ๆ หลายชาติด้วยกัน แต่ที่สนิทกับดิฉันมากเป็นเด็กผู้หญิงอินเดียสองคน ครั้งหนึ่งเด็กคนหนึ่งชื่อลีลา (Leela Thacker) มาถามดิฉันว่า Have you got a foot? ขณะนั้นอยู่ในห้องเรียน เด็กอังกฤษคนหนึ่งที่ยืนอยู่ใกล้ได้ยิน ไม่เชื่อหู ถามว่า “a what?” เด็กแขกคนนั้นก็ยืนยันว่า “a foot, I left mine at home!” คนฟังดีหน้าเหยมองดูดิฉัน ดิฉันหัวเราะแทบกลิ้ง กว่าจะอธิบายให้เด็กอังกฤษฟังว่าเราหมายถึงไม้บรรทัด (ruler) เพราะไม้บรรทัดยาวหนึ่งฟุต ที่ดิฉันรู้จักเพราะว่าสมัยก่อนคนไทยเคยเรียกไม้บรรทัดว่า “ไม้ฟุต” เหมือนกัน เด็กแขกคนนั้นพอรู้ว่าพูดผิดก็เลยหัวเราะไปด้วย

เด็กคนนี้เป็นคนชั้นสูง แต่ไปแต่งงานกับผู้ชายที่วรรณะต่ำกว่า เลยถูกตัดจากกองมรดก เขาเอาหนังสือพิมพ์แขกฉบับหนึ่งมาอดดิฉัน ซึ่งปกหน้ามีรูปตัวเขาเกือบเต็มแผ่นกำลังฟ้อนรำอย่างสวยงาม

ผู้หญิงแขกคนหนึ่งอายุมากแล้ว ประมาณ 30-40 ปี นับว่าเป็นคนรวยมาก ได้ยินเรื่องที่ลีลาเล่าให้ดิฉันฟังก็แทบช็อค ถามเสียงดังว่า “Why did you do that, why?” เขาหมายถึงการที่ไปแต่งงานกับคนที่วรรณะต่ำกว่าแล้วทำท่ารังเกียจลีลาขึ้นมาทันที ผู้หญิงคนนี้มีเรียนมอนเตสซอรีแล้วจะมารักษาตัวด้วย เขาบอกว่าจะไม่ไปโรงพยาบาล จะให้หมอมาทที่บ้านเขา เสียเงินเท่าไรก็ยอม ดิฉันเข้าใจ เพราะคนไทยสมัยก่อนก็ทำเช่นนี้เหมือนกัน

เด็กแขกอีกคนหนึ่งชื่อลีลาเหมือนกัน (Leela Munthe) มีคู่หมั้นแล้ว และบ้านอยู่ใกล้กับดิฉัน วันหนึ่งเขาชวนดิฉันไปทำอุปกรณ์การสอนที่บ้าน

เขา เพราะเขามีโต๊ะใหญ่ทางกระดานใต้สะดวก ระหว่างนั้น คู่หมั้นของเขา มาหา พาเพื่อนมาด้วยคนหนึ่ง เขาพูดอะไรกันดิฉันได้ยินไม่ถนัด ได้ยินแต่ ตอนที่ลิล่าพูดดังๆ ว่า “Oh, that sounds very much like a Jew.” คู่หมั้น ของเขาพยายามทำสัญญาอนุญาตให้หยุดพูด แต่เขาไม่เข้าใจ ยังคงพูดต่อไป พอ เพื่อนกลับไปแล้ว คู่หมั้นบอกว่าเพื่อนของเขาคนนั้นเป็นคนยิว!

มีเด็กอีกคนหนึ่งชอบมาคุยกับดิฉัน ดูเหมือนจะมาจากโปแลนด์ และ ดูเหมือนจะอยู่ในแวดวงการเมืองด้วย ตอนนั้นฮิตเลอร์บุกยึดโปแลนด์ยับ ไปแล้ว เขามาเล่าทุกวันว่าหนังสือพิมพ์ลงข่าวว่าเพื่อนของเขาคนหนึ่งถูกฆ่า อีกวันก็มาบอกว่าถูกฆ่าอีกสองคนแล้ว เขาร้องไห้สะอึกสะอื้น บอกว่าคง ไม่มีโอกาสกลับไปโปแลนด์อีกแล้ว พวกเราทุกคนสงสารเขามาก

เพื่อนร่วมชั้นอื่นๆ มีอายุแตกต่างกันมาก หลายคนเป็นครูใหญ่ถูก ส่งให้มาเรียนเพื่อไปปรับปรุงโรงเรียนของเขา มีแม่ชีฝรั่งคนหนึ่งหน้าตาดี ทำทางเรียบร้อย และลายมือสวยมาก เป็นเพื่อนที่ดี ให้ดิฉันดูสมุดโน้ต ของเขาโดยไม่รังเกียจเลย

ออกทำการสอน

เมื่อเรียนไปได้ประมาณสามเดือนแล้วเขาส่งให้ไปสอนตามโรงเรียน เทศบาลต่างๆ ในภาคเช้า ทางโรงเรียนได้ตกลงกับโรงเรียนนั้นๆ ไว้แล้ว วันแรกที่ได้ไปได้นำจดหมายแนะนำตัวไปด้วย และครูใหญ่เป็นผู้ดูแลการไป- กลับของเรา โรงเรียนเทศบาลนี้หาไม่ยาก เพราะรูปร่างเหมือนกันหมด ทุกแห่ง คือทำด้วยอิฐแดงทั้งหลังแบบไม่ทาสี และมีอยู่ทั่วทุกตำบล เรา แต่ละคนไปโรงเรียนไม่ซ้ำกัน ดิฉันต้องมีการซ้อมไปก่อนวันไปจริง เพราะ กลัวว่าถ้ามีวุ่นแต่เพียงคันหาที่จะไปโรงเรียนสาย

พอฝึกสอนไปได้ 3-4 สัปดาห์ ก็สลับเปลี่ยนโรงเรียนกัน แต่ตอนบ่ายทุกคนต้องไปเรียนรวมกันอีกที่โรงเรียนฝึกหัดครูที่ Camden Town เขาเช็กเวลาไป-กลับ ตามเคย

เราฝึกสอนอยู่ประมาณ 3-4 เดือนก็หยุด ซึ่งดิฉันเสียดายมาก เพราะอยู่กับเด็กเล็ก ๆ นั้นสนุกดี โดยเฉพาะตัวดิฉันซึ่งเป็นชาวเอเชีย แปลกกว่าพวกเขา เด็ก ๆ จะถามอะไรแปลก ๆ ด้วยความไม่เดียงสา เช่นถามว่าบ้านดิฉันมีประตูหรือเปล่า มีบันไดไหม เขาคงวาดภาพในใจว่าดิฉันอยู่อุโมงค์หรืออะไรทำนองนั้น

เรียนกับ ดร. มอนเตสซอรี

เมื่อหยุดฝึกสอนแล้ว เราเปลี่ยนวิธีเรียน คือตอนเช้าไปเรียนที่โรงเรียน ตอนบ่ายไปเรียนกับ ดร. มอนเตสซอรี สถานที่นั้นชื่ออะไรจำไม่ได้ จำได้แต่ว่าเป็น hall ใหญ่ อยู่ใกล้ ๆ Holborn เราเรียนกับท่านสองชั่วโมงรวดทุกวัน แปลกใจมากที่ท่านไม่ทำท่าเหินห์เหิน้อยเมื่อยล้าอาเลย ทั้ง ๆ ที่ตอนนั้นท่านอายุเกือบ 70 ปีแล้ว ท่านพูดเป็นภาษาอิตาลี และ Mr. Mario บุตรบุญธรรมของท่านแปลเป็นอังกฤษ เรียนไปนาน ๆ เข้าพวกเราชักคุ้นกับภาษาอิตาลี บางครั้ง Mr. Mario ยังไม่ทันจะแปลเลยเราก็เข้าใจและหัวเราะกันครืนใหญ่

ในระยะเวลาสามเดือนที่เรียนกับ ดร. มอนเตสซอรีนี้ เขากวดขันเรื่องเวลาเรียนมาก นักเรียนทุกคนจะได้รับสมุดสี่เหลี่ยมเล่มเล็ก ๆ ข้างในตีเป็นตารางไว้สำหรับให้เจ้าหน้าที่ตอกตรา M ทุกครั้งก่อนที่จะเข้าเรียนกับตัว ดร. มอนเตสซอรีเอง

ไปดูงานที่ฮอลแลนด์

ระหว่างที่เรียนกับ ดร.มอนเตสซอรีนั้น ท่านพาพวกเรา (นักเรียน) ไปดูโรงเรียนที่กรุงอัมสเตอร์ดัม (Amsterdam) เพราะโรงเรียนของรัฐบาล ที่นั่นใช้ระบบมอนเตสซอรีทั้งสิ้น

ค่าเดินทางไปนั้นต่างคนต่างจ่าย Mr. Cardew ได้จัดซื้อตั๋วรถไฟและเรือทั้งไป-กลับ ให้ดิฉันได้ร่วมไปกับคณะโดยที่ดิฉันไม่ต้องทำอะไรเองเลย ถึงตอนลงเรือข้ามช่องแคบอังกฤษจาก Dover-Osten นั้นระยะทางไกลกว่า Dover-Calais มาก เมื่อลงเรือไปได้สักครู่ เจ้าหน้าที่มาพาดิฉันไปดูห้องโดยสาร (cabin) ดิฉันก็เลยถือโอกาสนอนพัก ตื่นขึ้นมา ขึ้นไปบนคาเฟ่ พบพรรคพวกอยู่ที่นั่นทั้งหมด เขาถามว่าดิฉันหายไปไหนมาคนเดียว พอรู้ว่าไปนอนในห้องมา เขาก็เอะอะแปลกใจกันใหญ่ ว่าข้ามช่องแคบแค่นี้ต้องมีห้องไว้พักผ่อนด้วยหรือ ดิฉันบอกว่าผู้ปกครองจัดให้ทุกอย่าง ดิฉันเองก็ไม่ว่า คิดว่าคนอื่นๆ ก็คงมีห้องพักอย่างเดียวกัน เขาบอกว่ารัฐบาลไทยนี้ช่างใจดีจริงๆ

เวลานั่งรถไฟไปอัมสเตอร์ดัมนั้น ดร.มอนเตสซอรีไปนั่งที่รถเสบียง เมื่อกินอาหารเสร็จแล้วก็นั่งต่อไปไม่กลับไปที่นั่งเดิม เพราะรถเสบียงว่างมาก ไปรงสบายดีด้วย ดิฉันและเพื่อนๆ อีก 2-3 คน ก็เลยไปนั่งใกล้ๆ ท่านตลอดทาง ฟังรู้เรื่องบ้างไม่รู้บ้าง เพราะท่านใช้ภาษาอิตาลี มีอังกฤษแกมเพียงนิดหน่อย เราต้องเดาๆ เอาบ้าง อย่างไรก็ตาม ได้รู้ว่าท่านชอบเพลง *Santa Lucia* ท่านยังได้ฮัมเพลงนี้ให้เราฟังด้วย

พอลงจากรถไฟที่อัมสเตอร์ดัมปรากฏว่ามีช่างภาพของหนังสือพิมพ์หลายฉบับมาคอยถ่ายรูปพวกเราแล้วเอาไปเขียนข่าว เขาถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ในการที่ ดร.มอนเตสซอรีพาคณะนักเรียนจากอังกฤษ มาดูงานโรงเรียนในฮอลแลนด์

เราพักที่หอพักของนักศึกษาหรือที่ไหนก็ไม่ใคร่ได้ จำได้แต่ว่าตลอดเจ็ดวันที่อยู่ที่นั่นได้กินเนยแข็งกับอาหารทุกมื้อ โดยเฉพาะตอนเช้ามีแต่ขนมปัง เนย และเนยแข็งเท่านั้น เรามีเนยแข็งหลายสิบอย่าง ดิฉันชอบอยู่แล้ว เลยกินทุกชนิด และกินจำนวนไม่อันด้วย หลังจากนั้นปรากฏว่าไม่ต้องซื้อเนยแข็งมากินเองอีกนาน !

วันหนึ่งมีเสียงอะอะที่หน้าบ้านพักแต่เช้าตรู่ เขาว่ารถชนกัน จึงวิ่งออกไปดูบ้าง ที่แท้กลายเป็นรถจักรยานชนกันเท่านั้น ที่อัมสเตอร์ดัมนี้พื้นที่ราบ ไม่มีเนินขึ้น ๆ ลง ๆ อย่างที่อื่น คนจึงนิยมใช้จักรยานกันมากทีเดียว

อยู่ไปได้ 2-3 วัน ทางเทศบาลเมืองอัมสเตอร์ดัมเชิญคณะเราทั้งหมดไปที่สำนักงานเทศบาล ให้ได้พบกับคณะเจ้าหน้าที่ของเขาทั้งหมด แล้วออกไปข้างหลัง มี garden party ต้อนรับเป็นทางการอย่างหรูหราพอใช้บนพื้นที่ที่ไม่น่าเรียกว่า garden เพราะกว้างขวางใหญ่โตและสวยงามมากด้วย ดิฉันว่าเรียก estate จะเหมาะสมกว่า

เราเกริ่นเรื่อง garden party แก่เรามาก่อนแล้ว ดิฉันดีใจที่ได้นำเสื้อ garden party ติดตัวไปด้วยตอนก่อนออกจากเมืองไทย ผู้ที่ช่วยแนะนำให้ดิฉันตัดเสื้อผ้าได้จัดการตัดเสื้อสำหรับ garden party มาให้ด้วย เป็นเดรสลายดอกสีสดใส ยาวคลุมน่องแต่ไม่ยาวจนคลุมราตรี มีระบาย (frill) สีขาวแต่งตรงแขนและหน้าอกด้วย เขาบอกว่าให้มาหาซื้อหมวกฟางปีกใหญ่สีขาวสำหรับใส่เข้าชุดกับเสื้อตัวนี้ที่อังกฤษ ตอนนั้นดิฉันไม่พอใจเลย ไม่คิดว่าจะได้ไป garden party ที่ไหน อย่างไรก็ตาม ดิฉันเอาหมวกฟางปีกใหญ่ติดไปด้วยเพราะเป็นฤดูร้อน ก็เลยได้แต่งตัวเหมือนคนอื่นเขา ไม่มีปมค้อย

ดร. มอนเตสซอรีพาเราไปดูโรงเรียนหลายแห่งซึ่งใช้วิธีสอนแบบมอนเตสซอรี ไม่ใช่เฉพาะอนุบาลเท่านั้น ชั้นสูง ๆ ขึ้นมาก็ใช้แบบเดียวกัน

ด้วย เขาให้นักเรียนใช้เครื่องมืออนเตสซอรีให้เราดู เด็กๆ ทำได้ดีเกินคาด เราทุกคนพอใจมาก

เป็นอันว่าไปอัมสเตอร์ดัมครั้งนี้ได้ความรู้เป็นสำคัญ และได้ความ สะดวกสบาย สนุกสนาน คຸ້ມคຸ້ມเงินและเวลาที่เสียไปอย่างแน่นอน

การสอบทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ

การสอบเริ่มในเดือนกรกฎาคม สอบข้อเขียนก่อนแล้วสอบปฏิบัติ ที่หลัง Mr. Mario เป็นกรรมการสอบ ท่านว่าชื่อดิฉันเรียกยาก ขอเรียกว่า Miss Bangkok ก็แล้วกัน ในตอนสอบปฏิบัติ วิชาหนึ่งดิฉันทำเครื่องมือตก ท่านก็ร้องว่า Oh, Miss Bangkok! แต่คงเห็นว่าสีหน้าดิฉันไม่ดี ท่าน บอกว่าสิ่งนั้นไม่สำคัญเลย ไม่ต้องตกใจ

ผลปรากฏว่าดิฉันสอบได้ และได้รับอนุญาตจากรัฐบาลให้กลับ เมืองไทยได้

เตรียมตัวกลับเมืองไทย

ดังที่ได้เล่ามาแล้วในตอนที่เกี่ยวข้องกับ Mr. Cardew ว่ารัฐบาลอนุญาต ให้ดิฉันกลับเมืองไทยได้แล้ว ดิฉันเตรียมการเดินทางทันที Mr. Cardew ให้ไปจัดการจองห้องในเรือเอง ดิฉันไปที่บริษัทเรือ เขาเอาแผนผังเรือมา ให้ดู พอฉันมีห้องเดี่ยวเหลืออยู่เพียงห้องเดียวก็นั่งห้องนั้นเลย ส่วนเรื่อง การเงินเขาติดต่อกับ Mr. Cardew เอง

ตอนกลางวันเที่ยวซื้อของ โดยใช้เงิน 25 ปอนด์ ที่ได้จาก Mr. Cardew เป็นรางวัลในการเรียนจบ กับเงินที่ได้ดออมสะสมไว้หลายเดือน จากค่าอาหารกลางวัน ซึ่งเขาจ่ายให้วันละ 2 ชิลลิง แต่ดิฉันเอาอย่างพวก เด็กฝรั่งที่เรียนด้วยกัน เขาใช้วันละ 1 เพนนีเท่านั้น โดยกินแอปเปิ้ลเพียง

1 ผล หรือ pork pie ซึ่งราคาอันละ 1 เพนนีเหมือนกัน เป็นอันว่าเหลือเงินวันละ 23 เพนนี รวมแล้วก็เป็นเงินมากพอใช้

ของที่ดิฉันซื้อนั้นมีพวกผ้าตัดเสื้อที่จะเอามาเย็บใส่ในเมืองไทย เพราะดิฉันไม่มีเสื้อผ้าเมืองร้อนเลย ซื้อเครื่องมือในการเรียนการสอน เพราะรู้ว่าจะต้องกลับมาเป็นครูแน่ๆ เครื่องใช้ในบ้าน เพราะเตรียมกลับมาแต่งงานเลย มีชุดน้ำชา ชุดอาหาร และของใช้อื่นๆ เพื่อนๆ ยังได้ให้ของขวัญล่วงหน้าอีก เป็นพวกช้อนส้อม มีด ฯลฯ ของเหล่านี้ใส่กล่องสวยงาม ซึ่งกินเนื้อที่มาก แต่จะเอากล่องออกทิ้งก็เสียดาย ซื้อของฝากน้องๆ และเพื่อนๆ เป็นกระเป๋านักเรียน ราคาถูกๆ แต่มองดูเหมือนของดี กระเป๋าเหล่านี้เป็นของเบาๆ แต่กินเนื้อที่มากเช่นกัน ซื้อมากกว่า 10 ใบ รวมทั้งของตัวเองด้วย

ดิฉันไปซื้อกระเป๋าเดินทางใบใหญ่ๆ มาประมาณ 12 ใบ กระเป๋าเหล่านี้ทำด้วย fiber ราคาถูก และเบามาก แต่ไม่ทน ใช้เดินทางเพียง 2-3 ครั้งก็จะเสีย เอามาใส่หนังสือของจำกัคที่เหลือทิ้งไว้และของตัวเองด้วย ใส่เสื้อผ้าขนสัตว์ เช่น overcoat, spring coat, suit ต่างๆ และเสื้อผ้าขนสัตว์อื่นๆ ทั้งหมด แล้วยังใส่ของที่ไม่ว่าจะง่ายทั้งหลาย เช่น รองเท้า รวมส่วนหมวกนั้นมีกระเป๋าคลุมพิเศษอีกใบหนึ่ง ดิฉันยังมีจักรมือเย็บผ้า ซึ่งรูปร่างเหมือนกระเป๋าเดินทาง แต่ค่อนข้างหนัก มีโต๊ะพับสำหรับเล่นไพ่นิรด์จ์ โคมไฟฟ้าซึ่งเลื่อนขึ้นสูงถึงโต๊ะทำงาน และเลื่อนลงให้เคี้ยวพอจะตั้งบนโต๊ะได้ ของเหล่านี้ทั้งหมดเป็นของราคาถูกและไม่มีในเมืองไทยสมัยนั้น สรุปแล้วดิฉันมีของ 22 ชิ้น รวมทั้งหีบใบใหญ่ (trunk) ที่เอามาจากเมืองไทยด้วย รัฐบาลออกค่าขนส่งทั้งหมด เพราะมากับเรือ ไม่เปลืองเงินมากนัก

บริษัทรับจัดและส่งของ

ดิฉันไม่มีเวลาพอที่จะแพ็คของทั้งหมดได้ จึง โทร. เรียกบริษัทแพ็คและส่งของมาทำให้ เพราะเขามีประกันให้ด้วยในเรื่องความเสียหาย เขามาดูด้วยกันสี่คน ช่วยกันหีบของที่ไม่แตก โยนบ้างยัดบ้างใส่เข้าไปในหีบและกระเป๋ใหญ่ๆ ทั้งหลาย ไม่ถึงชั่วโมงก็เสร็จ เขาบอกว่าของเหล่านี้จะไปจัดเป็นระเบียบเรียบร้อยในห้องพักรับรองของดิฉัน เขาบอกด้วยว่าต้องรีบมาก เพื่อส่งขึ้นรถไฟไปลงเรือในวันนั้น เพราะเรือจะออกในวันรุ่งขึ้นอยู่แล้ว คุณเหมือนจะออกจากปอร์ตสมัท ส่วนตัวดิฉันเองนั้นจะเดินทางโดยรถไฟตามไปหลังจากนั้นอีกเจ็ดวัน ไปลงเรือที่เจนัว (Genoa) เลย โดยจะมีของไปกับตัวด้วยอีกหลายชิ้น

เมื่อส่งของส่วนมากไปแล้วก็โล่งอก ตอนเย็นใช้เวลาไปปรับเรียงส่งจากเพื่อนคนไทยที่อยู่ใกล้ๆ ส่วนพวกที่อยู่ไกลๆ และติดต่อยากนั้นไม่ได้บอกใครเลยด้วยซ้ำว่าจะกลับเมืองไทยแล้ว

Mr. Cardew กรุณาจะเลี้ยงส่งดิฉันด้วย แต่พอใกล้วันนัด Mrs. Cardew ป่วยเป็นไข้หวัดอย่างแรง ท่านจะขอเลื่อนวัน ดิฉันเลยบอกท่านว่าไม่ให้ถือเป็นเรื่องสำคัญ ขอขอบพระคุณท่าน เพราะดิฉันเองก็เกือบไม่มีเวลาว่างแล้ว

ออกเดินทาง

ดิฉันออกเดินทางจากลอนดอนโดยรถไฟ มีกระเป๋าใหญ่ซึ่งใส่ของที่อาจแตกได้ง่ายสามใบ กับกระเป๋าเล็กใส่เสื้อผ้าอีกสองใบ ได้แวะไปค้างที่ปารีสหนึ่งคืน ด้วยความกรุณาของคุณวิทย์ คิวะศรียานนท์ ซึ่งมารับที่สถานีรถไฟ คุณเลเอาข้าวของไปฝากไว้ที่ห้องรับฝากของที่สถานีรถไฟนั่นเอง เพราะถ้าเอาติดตัวเข้าไปในเมืองปารีสจะต้องเสียภาษีมาก คุณวิทย์ได้จองห้องในโรงแรมเดียวกับที่เธอพักอยู่ และวันรุ่งขึ้นก็อุตสาหะไปส่งขึ้นรถไฟ

เพื่อไปเจนนัวอีก ดิฉันเอากระเป๋าคิดตัวไปเพียงใบเดียว อีกสี่ใบให้ทางรถไฟ
ส่งไปให้ที่เจนนัวเพราะว่าเรื่องจะจอดคอยู่ที่นั่นแล้ว ของเหล่านี้เขาก็ประกันภัย
ให้ด้วยเหมือนกัน

กระเป๋ายังไม่มา

ไปถึงเจนนัวยังมีเวลาอีกตั้งครึ่งก่อนวันกว่าเรื่องจะออก "ได้" ไปถามถึง
กระเป๋าสี่ใบที่ส่งมาต่างหาก ปรากฏว่ากระเป๋ายังไม่มา คงจะมากับรถขบวน
ต่อไป พอรถขบวนนั้นมาถึงก็ไม่มีกระเป๋ามาด้วย ดิฉันเริ่มใจเสีย
โดยเฉพาะเมื่อเจ้าพนักงานรถไฟคนหนึ่งบอกว่ารถขบวนนั้นเป็นขบวน
สุดท้ายสำหรับวันนั้นแล้ว ถ้ามารถวันรุ่งขึ้นก็ต้องไม่ทัน เพราะเรื่องจะออก
วันนั้น เขาช่วยกัน โทร. หรือส่งวิทยุสอบถามกันเป็นการใหญ่ ก็ได้ความว่า
บังเอิญวันนั้นจะมีรถขบวนพิเศษอีกหนึ่งขบวน หวังว่าจะมากับรถขบวนนั้น
ดิฉันอยากจะร้องไห้เพราะไม่รู้ว่าจะหันไปหาใครให้ช่วยเหลือ เสียขายของ
มาก เพราะเป็นของที่ได้เสียเวลาเลือกเฟ้นหาซื้อมา เมื่อทำอะไรไม่ได้ก็
ได้แต่สวดมนต์ภาวนา ขอให้ของมากับรถขบวนพิเศษนั้น

เที่ยวดูเมือง

เนื่องจากยังมีเวลาอีกหลายชั่วโมงกว่าเรื่องจะออก มีผู้ชายคนหนึ่งอายุ
ราวๆ 50 ปี ทำทางภูมิฐาน มาชวนให้ดิฉันไปขึ้นรถเที่ยวดูเมือง ดิฉันกลัว
ไม่กล้าไป เพราะใจก็เสียเรื่องข้าวของอยู่แล้ว แต่สักครู่เห็นผู้ชายคนนั้น
เดินไป-มา ที่สถานีรถไฟ มีคนทักทายเขาไปทั่ว คงจะเป็นคนที่เชื่อถือได้
แต่กระนั้นก็ยังหวาดอยู่ เลยไปถามเขาว่าจะไปดูเมืองโดยรถม้าได้ไหม
เพราะคิดว่าถ้ามีอะไรไม่ชอบมาพากลจะได้กระโดดลงได้ เขาตกลงพาดิฉัน
ไปโดยรถม้าด้วยราคาที่ไมแพงมากนัก

พอเรากลับมาถึงสถานีรถไฟได้ประมาณครึ่งชั่วโมง รถพิเศษขบวนนั้นก็มาถึงและมีข้าวของของดิฉันมาด้วยจริงๆ ดิฉันดีใจอย่างบอกไม่ถูกทีเดียว เจ้าหน้าที่จัดการเอาของลงเรือให้ ส่วนตัวดิฉันเองนั้นยังไม่อยากลงเรือ เพราะตามปกติเป็นคนขี้เมาเรืออยู่แล้ว อยากรอไว้ไปลงเมื่อใกล้ๆ เวลาเรือออกจะดีกว่า

เรือออกจากเจนนัว

เรือที่ดิฉันเดินทางมานั้นชื่อ *Scharnhorst* เป็นเรือเยอรมัน ลำใหญ่พอใช้ จำได้ว่าตอนที่เรากลับเดินทางออกจากเมืองไทยโดยเรือญี่ปุ่น ชื่อ *Hakusan Maru* นั้น เมื่อไปจอดเทียบใกล้ๆ กัน ดูเรือของเราลำเล็กนิดเดียว เรายังพูดกันเลยว่าตอนกลับเมืองไทยจะขอมาเรือลำนี้ เวลาเรือออกยังมีการบรรเลงเพลงกระหึ่มด้วย น่าประทับใจมาก

ของที่ส่งมาล่วงหน้าหายหมด

พอดิฉันเข้าไปในห้องพัก คิดว่าจะพบของที่ส่งล่วงหน้ามาจากลอนดอนตามที่คนงานเหล่านั้นได้พูดเอาไว้ว่า ของจะจัดเรียงไว้อย่างเรียบร้อยอยู่ในห้อง ดิฉันไปแจ้งแก่เจ้าหน้าที่เรือ เขาจัดการค้นหากันเป็นการใหญ่ก็ไม่ได้ผล จึงวิทยุไปที่ลอนดอนด้วย วันนั้นทั้งวันยังไม่ได้เรื่อง ไม่รู้ว่าของไปอยู่ที่ไหน ตอนนี่ดิฉันร้องไห้จริงๆ เลย ของตั้ง 17 ชิ้นใหญ่ๆ ถ้าหายไปทั้งหมดจะอย่างไร ถึงแม้จะมีประกันไว้ก็ไม่ช่วยอะไรได้มากเลย

เพื่อนผู้โดยสารมาแสดงความเสียใจ

ในเรือลำนั้นดิฉันเป็นผู้หญิงชาวเอเชียเพียงคนเดียว มีผู้ชายจีนคนหนึ่ง และคณะนายทหารฟิลิปปินส์มากมาย ใครๆ เรียกเข่าว่ากองทัพ

ฟิลิปปินส์ นอกจากนั้นยังมีชาวอิงานวนไม่น้อยซึ่งถูกส่งออกมาจากเยอรมนี
นัยว่าจะไปอยู่ประเทศจีน ชาวอิงานวนนี้อยู่ต่างหากจากผู้โดยสารธรรมดา
ไม่เคยเห็นกันเลย ได้เห็นตอนเรือจอดตามเมืองท่าต่างๆ เท่านั้น

มีชาวผิวขาวมาด้วยหลายครอบครัว พวกนี้ส่วนมากเป็นคนแก่ ได้มา
หาดิฉัน แสดงความเสียใจเรื่องของหาย ตอนนั้นขำนี่ดูเหมือนจะรู้กันไป
ทั่วเรือแล้ว บางคนก็ถามว่ามีเสื้อผ้าใส่หรือเปล่า ถ้าไม่มีจะสละให้บ้าง แต่
ดิฉันบอกว่ายังมีเสื้อผ้าอยู่อีกกระเป๋าหนึ่ง และขอบใจพวกเขาทุกคน

ข่าวดี

วันรุ่งขึ้นได้ข่าวที่ทำให้ดีใจสุดขีดว่าพบข่าวของของดิฉันแล้ว กองอยู่
ข้างกราบเรือนั่นเอง ไม่มีใครคิดจะไปค้นหาแถวนั้น ได้มีการสอบสวนกัน
ขึ้น ปรากฏว่าของที่ส่งมาจากลอนดอนนั้นมาถึงปอร์ตสมัทเอาเวลาที่เรือ
กำลังออกพอดี เขาจึงเอาโยนลงเรือ สุ่มกองไว้ข้างกราบเรือตนเอง แล้วทุก
คนก็ลืมเรื่องนี้เสียสนิท ผู้โดยสารชุดเก่าได้กลับมาแสดงความยินดีด้วยอีก

กิจวัตรในเรือ

ตอนนั้นกำลังกลัวกันว่าสงครามจะเกิดขึ้นวันไหนก็ได้ ทุกคนจึง
สนใจฟังวิทยุกันทุกวัน ชาวเอเชียทั้งหลายวิตกมากกว่าพวกอื่น เพราะ
คิดว่าถ้าสงครามเกิด เราจะถูกกักตัว เพราะเราจะต้องเป็นพวกสัมพันธมิตร
แน่ๆ แต่เรื่องที่เรามาเป็นเรือเยอรมัน ผู้ขายจีนคนเดียวในเรือนั้นดูจะวิตก
มากกว่าคนอื่นๆ ดิฉันเองวิตกเพราะมาคนเดียว ถ้าสงครามเกิดจริงตอนนั้น
จะอย่างไร หาได้คิดไม่ว่าประเทศไทยจะเข้าร่วมกลุ่มอักษะด้วย!

ตอนกลางวันดิฉันหอบจักรมือไปนั่งเย็บเสื้อผ้าอยู่ในห้องรับแขก
เพราะจะให้ทันได้มาใส่เมื่อถึงเมืองไทย มีผู้หญิงแก่ๆ และเด็กๆ มารุมล้อม

เต็มไปหมด บางคนเชียร์ให้เย็บตัวนั้นตัวนี้ตามแพทเทิร์นที่ดิฉันเอาติดตัวมา มาก พอเย็บเสร็จเขาก็เชียร์ให้ใส่ในวันรุ่งขึ้น ซึ่งดิฉันก็ทำตาม และเขาก็ชอบกันใหญ่ เลยเป็นอันว่าดิฉันต้องเย็บให้เสร็จวันละตัวเพื่อสวมให้เขาชมทุกวัน การเย็บตามแพทเทิร์นนั้นง่ายและเร็วมาก เสื้อผ้าที่ดิฉันเย็บนี้เป็น กระโปรงลินินหลายตัว เสื้อแพรดอกสีสดๆ บ้าง กางเกงขาสั้นลินินสีขาว แบบสวมเล่นกีฬาบ้าง แล้วยังมี Jacket และ bolero อีก กว่าเรื่องจะมาถึง เมืองไทย ดิฉันก็ได้เสื้อผ้าพอใส่ได้หลายวันทีเดียว

ตอนนี้ขอเล่าแทรกหน่อยว่าเมื่อถึงเมืองไทย คุณวัฒนาพาไปเที่ยว เขาติน ดิฉันสวมกระโปรงลินินสีขาว เป็นพลัด (pleat) และเห็นแดดร้อน มากก็เลยใส่หมวกฟางสีขาวปีกใหญ่ คุณวัฒนามากะซิบว่า “ดูซิ! คนพวกนั้นเขาไม่ดูสัตว์แล้ว หันมาดูคุณกันทั้งนั้น” ตอนนั้นกระโปรงแท้ๆ ยังไม่ค่อยแพร่หลาย พวกผู้หญิงไทยชอบสวมผ้าจีนสำเร็จรูป ซึ่งดิฉันเย็บไม่เป็น

กีฬานเรื่อ

ผู้ชายจีนคนเดียวในเรื่อนั้นชอบเล่นปิงปอง เทียวชวนใครต่อใคร ก็ไม่มีคนเล่นด้วย เลยมาชวนดิฉัน ฝ่ายดิฉันก็ชอบเล่นปิงปองมาตั้งแต่เป็น นักเรียนมัธยมแล้ว ก็เลยเล่นด้วยหลายครั้ง ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะ สนุกดี คนส่วนมากชอบไปว่ายน้ำ เพราะตอนนั้นเป็นฤดูร้อน อากาศร้อนมากจริงๆ แต่ดิฉันไม่ได้เล่นน้ำ เพียงแต่นั่งดูเขาเล่นห่างๆ เท่านั้น ความจริงเสื้อผ้าชุดอาบน้ำก็มีมาเหมือนกัน ตอนเรือผ่านทะเลแดงนั้น ต้องเรียกว่าร้อนแทบดับแตก ต้องเปิดพัดลมในห้องตลอดเวลา ไม่มีการปิดเลย

พวงยิว

ผู้หญิงยิวคนหนึ่งเอาของมาขายให้ดิฉันหลายอย่าง เช่น นาฬิกาข้อมือ กล้องถ่ายรูป ขาขราคาถูก ๆ ได้ความว่าชาวยิวที่ถูกส่งตัวออกมานี้ เขากำหนดให้เอาเงินสดติดตัวมาได้น้อยมาก ฉะนั้นต่างคนก็เลยเอาข้าวของเครื่องใช้มาแท่งที่จะเอามาได้ แล้วมาแลกเป็นเงินสดแบบนี้ทั้งนั้น ดิฉันถามว่าที่เขาจะไปประเทศจีนนั้น มีญาติหรือเพื่อนอยู่ที่นั่นหรือ เขาบอกว่าไม่มี แต่พอไปถึงที่นั่นจะมีพรรคพวกยิวมาช่วยเหลือเอง ผู้หญิงคนนี้แอบมาหาดิฉันบ่อย ๆ ดิฉันสงสัยก็เลยซื้อน้ำขวดต่าง ๆ ให้กินบ้าง ดูเขารู้สึกขอบคุณมากจริง ๆ

กองทัพฟิลิปปินส์

นายทหารฟิลิปปินส์หนุ่ม ๆ ทั้งนั้น ประมาณ 20-30 คน ถูกส่งไปอบรมที่อเมริกา จะไปคนละ 1 ปี เมื่อคณะหนึ่งกลับก็จะมีอีกคณะหนึ่งไปแทน วงเวียนอยู่เช่นนี้ตลอดเวลา พวกนี้ไม่ต้องไปเป็นมิตรกับใครในเรื่องเพราะเล่นกีฬาและพูดคุยกันในระหว่างพวกเขา ก็พอแล้ว

ลี้มกระเป๋าสตางค์

เมื่อเรือมาถึงอินเดีย จะเป็นเมืองใดก็จำไม่ได้แล้ว ดิฉันขึ้นไปทำการไปรษณีย์ ไปส่งโทรเลขถึงจำได้ว่าจะขึ้นฝั่งที่สิงคโปร์ ในวันเวลานั้น ๆ อารามดีใจ ทั้งกระเป๋าสตางค์ไว้ที่เคาน์เตอร์ของที่ทำการไปรษณีย์นั่นเอง เดินออกมาตั้งไกลแล้ว รู้สึกตัว ตกใจวิ่งแนบไปที่นั่น นึกว่าคราวนี้แน่แน่ ๆ แล้ว เพราะเงินและเอกสารทั้งหมดอยู่ในกระเป๋าสตางค์นั้น แต่พอไปถึงช่องที่ส่งโทรเลข ยังไม่ทันจะเอ่ยปากถาม เจ้าหน้าที่ชาวอังกฤษ ผู้ที่รับเรื่องโทรเลขให้ ก็ยื่นกระเป๋ามาให้ทันที ดิฉันขอบคุณเขาเสียยกใหญ่ ถ้าเจ้าหน้าที่

เป็นคนพื้นเมืองอาจจะสูญเสียกระเป๋ามาแล้ว เดินทางคนเดียวก็มักจะมีเรื่อง ตกอกตกใจเช่นนี้เกิดขึ้นเสมอ

ถึงสิงคโปร์-กรุงเทพฯ

มาถึงสิงคโปร์ กว่าเรือจะเทียบท่าได้ก็กินเวลานานมาก มองเห็นพวกญาติมิตรที่ไปรอรับผู้โดยสารแต่ไกลเต็มไปหมด ดิฉันจำจำกัดได้ เพราะเขาสวมสูทลินินสีขาว ผิดกับคนอื่น ๆ แต่จะตะโกนอะไรก็ไม่ได้ยิน เพียงแต่โบกมือให้กันเท่านั้น ที่สิงคโปร์ไปพักที่โรงแรมจินอะไรก็ไม่รู้ ก่อนข้างสภปรก และมีเสียงคนเดินลากเกี้ยวแหวนहुตลอดกิน นอนไม่หลับเลย รุ่งเช้าขึ้นรถไฟมากรุงเทพฯ

มาถึงกรุงเทพฯ มีคุณวัฒนาไปรอรับที่สถานีหัวลำโพง นอกจากพวกญาติพี่น้องของดิฉันแล้ว พวกญาติพี่น้องของจำกัดก็ไปรับหลายคน ยังจำได้ว่าหมอโอกาส พलगูร (บิดาของอิทธิ พलगูร) ซึ่งตอนนั้นยังเป็นนักเรียนมัธยมอยู่ได้เฝ้าส่งไปถ่ายรูปเป็นการใหญ่

ก่อนจะจบเรื่องประเทศอังกฤษ ขออนุญาตกล่าวว่าดิฉันรักประเทศอังกฤษมาก ด้วยเหตุใดนั้น มีดังต่อไปนี้

เหตุใดดิฉันจึงรักประเทศอังกฤษ

พอเห็นชื่อเรื่องนี้ หลายคนอาจคิดว่าไม่เห็นต้องบอกเลย ไปเรียนที่อังกฤษก็ย่อมรักประเทศอังกฤษเป็นธรรมดา แต่เรื่องที่ดิฉันจะเล่าให้ฟังนี้ไม่ใช่เหตุผลธรรมดาอย่างที่คิด มันเป็นเรื่องประสพการณ์ต่าง ๆ ที่ดิฉันได้รับโดยเฉพาะ คงไม่ซ้ำแบบกับที่ใครอื่นได้ประสบมาแล้วนะ

ดิฉันรักความซื่อตรงของคนอังกฤษ ซึ่งได้พบด้วยตนเองหลายครั้งหลายครา

วันหนึ่งดิฉันถูกส่งไปสอนที่โรงเรียนอนุบาลแห่งหนึ่งซึ่งตั้งอยู่ห่างจากสถานีรถไฟได้ดินมากพอใช้ ตอนนั้นเป็นกลางฤดูหนาว และวันนั้นหนาวมากเป็นพิเศษ ทำให้มือไม้แข็งและชาไปหมด นอกจากกระเป๋าถือแล้ว ดิฉันยังต้องหอบหิ้วข้าวของหลายอย่าง เพื่อไปเป็นเครื่องมือสอนเด็กอนุบาล

เมื่อไปถึงโรงเรียนตรงไปจะเซ็นชื่อในสมุดลงเวลาทำงาน จะเปิดกระเป๋าถือเพื่อหยิบปากกา ปรากฏว่ากระเป๋าถือหายไปแล้ว ไม่ทราบว่าจะไปตกอยู่ที่ไหน ดิฉันบอกเรื่องนี้แก่ครูใหญ่ผู้ซึ่งใจดีมาก ท่านบอกดิฉันให้รีบเดินสวนทางกลับไปตามที่เดินมา และบอกว่าวันนั้นไม่ต้องกลับมาสอนแล้ว เพราะคงจะต้องใช้เวลามาก และจิตใจของดิฉันก็คงไม่อยู่กับตัวแล้ว

ดิฉันขอบคุณครูใหญ่ แล้วรีบออกเดินโดยมองหาไปตลอดทาง ตอนนั้นไม่รู้สึกหนาวเหมือนเมื่อชาไปเลย เดินมาจนถึงสถานีรถไฟได้ดินก็ไม่พบดิฉันจำได้ว่าตอนขึ้นจากสถานียังมีกระเป๋าอยู่ ฉะนั้นคงจะตกแถวถนนนั้นแน่ๆ ดิฉันจึงเดินย้อนกลับไปที่สถานีตำรวจซึ่งบังเอิญอยู่ในถนนนั้นเอง ไปแจ้งความโดยบอกลักษณะรูปร่างและสีของกระเป๋าที่หายไ้ ซึ่งยังจำได้จนทุกวันนี้ เป็นกระเป๋าหนังแท้สีน้ำตาลแก่ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าค่อนข้างยาว และมีหูถือเป็นโลหะสีขาว (สีโครเมียม) หูถือนั้นค่อนข้างเล็กและสั้น ฉะนั้นจึงหลุมมือไปโดยง่าย ดิฉันบอกคร่าวๆ ว่าในกระเป๋ามีของอะไรบ้าง บอกเวลาที่กระเป๋าหาย แล้วบอกชื่อ ที่อยู่ และเบอร์โทรศัพท์ของดิฉันด้วย

เสร็จแล้วดิฉันกลับไปบ้าน ไปนอนร้องไห้เสียทั้งวัน วันนั้นเป็นวันต้นๆ เดือน เงินเดือน 7 ปอนด์ และค่าใช้จ่ายอื่นๆ อยู่ในกระเป๋าทั้งหมด ยังไม่ได้ใช้เลย นอกจากนั้นยังมีบัตรอะไรต่ออะไรต่างๆ ที่สำคัญอีก ดิฉันไม่แน่ใจว่าควรจะบอก Mr. Cardew (ผู้ปกครอง) ทันทีหรือไม่ ในที่สุดคิดว่ารออีกวันสองวันดีกว่า แต่อย่างไรเสียจะต้องบอกแน่ๆ ไม่เช่นนั้นจะเอาเงินที่ไหนใช้ไปตลอดเดือน เกราะหัดที่ยังมีเงินเบ็ดเตล็ดเก็บไว้ที่บ้าน

เล็กน้อย นอนร้องไห้ กลางวันกินอะไรไม่ลง ทำงานอะไรก็ไม่ได้ เลยนอนหลับไปตลอดบ่าย

ตกเย็นราวๆ 18 น. แม่บ้านขึ้นมามอบกว่าตำรวจโทรศัพทมาขอให้ไปพบ ดิฉันตื่นเต้น ไม่รู้ว่าตำรวจจะให้ไปทำไม เขาพบกระเป๋าของดิฉันจริงๆ หรือ? ไม่น่าเป็นไปได้ บางทีอาจมีคนเก็บกระเป๋าของคนอื่นได้ หรือตำรวจต้องการข้อมูลจากดิฉันเพิ่มขึ้นอีก อย่างไรก็ตาม เรื่องมีแต่ทางจะดี คงไม่มีทางร้าย ฉะนั้นดิฉันจึงไม่รอช้า รีบไปที่สถานีตำรวจทันที

พอไปถึง เขาขอให้อธิบายรูปร่างลักษณะของกระเป๋าอย่างละเอียดอีกครั้ง และของในกระเป๋าคืออะไร พอพูดถึงเขาก็หยิบกระเป๋าของดิฉันออกมาส่งให้ บอกให้ตรวจสอบว่าของอยู่ครบหรือไม่ ดิฉันแทบไม่เชื่อสายตา มือไม้สั่นเปิดกระเป๋าพลางคิดในใจว่าของคงจะต้องหายไปบ้างแน่ๆ แต่ว่า คุณเชื่อไหม ของอยู่ครบหมดทุกอย่างไม่มีอะไรขาดเลย ปากกาหมึกซึมอย่างดี นาฬิกาข้อมือ ทุกอย่างครบถ้วน ดิฉันถามถึงชื่อคนที่เก็บกระเป๋าได้ คิดจะให้รางวัลเขา แต่ตำรวจบอกว่าไม่ต้องให้เงินรางวัล เพราะเขาทำทางเป็น “gentleman” เพียงแต่เขียนจดหมายไปขอบคุณเขาก็พอ แล้วตำรวจก็ให้ชื่อและที่อยู่ของคนนั้นแก่ดิฉัน

ดิฉันขอบคุณตำรวจ แล้วรีบกลับบ้านไปเขียนจดหมายถึง Mr. Hitchinson ผู้เก็บกระเป๋ามาคืนให้ดิฉัน ดิฉันจะไม่มีวันลืมชื่อคนคนนี้เลย เพราะเขาเป็นคนที่ทำให้ดิฉันรักคนอังกฤษ และประเทศอังกฤษมากขึ้นมาก

ยังมีอีกหลายครั้งที่ดิฉันทำของหาย แต่แล้วก็ได้คืนทุกที ครั้งหนึ่ง ลืมร่มไว้บนม้านั่งในสถานีรถไฟใต้ดินแห่งหนึ่ง ร่มนั้นเป็นแบบพับได้และเป็นร่มที่มีคุณภาพดี ราคาแพงพอสมควรในตอนนั้น ดิฉันเสียใจมาก พอขึ้นรถไฟใต้ดินไปได้ 2-3 สถานีก็ขึ้นได้ จึงนั่งรถย้อนกลับมา พอลง

จากรถก็เที่ยวมองหาไปทุกๆ ม้านั่ง เจ้าหน้าที่รถไฟคนหนึ่งเดินมาหาดิฉัน และถามว่ามองหาอะไร ดิฉันบอกเขาถึงลักษณะและสีของร่ม บอกเขา ด้วยว่าเพิ่งลืมไว้เมื่อไม่กี่นาที่มานี้เอง เขาเข้าไปในห้องทำงานเล็กๆ ที่อยู่ใน สถานีนั้น ประเดี๋ยวก็กลับออกมาพร้อมด้วยร่มของดิฉัน ร่มคันเดียวกันนี้ ยังหายอีก 2-3 ครั้ง แต่ทุกครั้งก็ได้คืนเสมอ

คราวหนึ่งตอนที่ดิฉันอยู่ลอนดอน แต่ไปเที่ยวออกซฟอร์ด และไป ดูหนังตอนกลางวัน ๆ ดิฉันใส่หมวกทรงสูงและมีขนนกปีก บังคนที่นั่ง ข้างหลัง เกรงใจเขา จึงถอดหมวกออกวางไว้บนที่นั่งข้างๆ ซึ่งว่างอยู่ ตอน หนึ่งเลิกกลับออกมาโดยลืมหมวกเสียสนิท จนกระทั่งขึ้นรถไฟกลับ ลอนดอน จึงนึกได้บนรถไฟนั่นเอง เมื่อไปถึงลอนดอนดิฉันเขียนจดหมาย ถึงผู้จัดการโรงหนังนั้น อธิบายลักษณะรูปร่างและสีของหมวก บอกแถว ที่นั่งและบอกวันเวลาที่วางลืมไว้ ส่งเงินไปกะว่าพอเป็นค่าไปรษณีย์ส่ง หมวกกลับ บังเอิญหมวกนั้นทำด้วยสักหลาดอย่างดี อ่อนนุ่ม พับให้แบนได้ คงจะไม่ยากแก่การใส่หีบห่อ เขียนบอกชื่อและที่อยู่ของดิฉันอย่างชัดเจน เท่านั้นเองรุ่งขึ้นอีกสองวัน ดิฉันก็ได้รับหมวกคืนโดยเรียบร้อย

วันหนึ่งดิฉันขึ้นรถบัสดับกลับจากโรงเรียน ตอนลงจากรถหิบบ่ามลงไป ไบเดียว อีกไบหนึ่งทิ้งไว้บนที่นั่งบนรถ พอก้าวลงจากรถแล้วรถเริ่มเคลื่อน ออก ผู้โดยสารคนหนึ่งร้องเรียกดิฉันเอะอะ แล้วโยนย่ามลงมาให้ ดิฉันวิ่ง กลับไปเก็บย่ามพลางตะโกนขอบใจเขา ความจริงถ้าเขาจะนั่งเฉยเสีย ทำไม่รู้ ไม่ชี้ ไม่ต้องลำบากยากเย็นอะไร เขาก็ทำได้ หรือยิ่งกว่านั้นเขาจะลงจากรถ ที่ป้ายหยุดถัดไป โดยเอาย่ามของดิฉันลงไปด้วยก็ไม่มีใครรู้ เพราะเรานั่ง ติดกัน ใครๆ อาจจะนึกว่าเป็นย่ามของเขาก็ได้

ดิฉันได้เคยเขียนเล่าไว้ในเรื่องเกี่ยวกับ Mr. Cardew แล้ว เรื่องที่ดิฉันซื้อจักรเย็บผ้าสีหือชิงเกอร์ผ่อนส่ง ส่งไป ๆ จนเงินครบแล้วก็ยังคงส่งต่อไปอีก ทางบริษัทซื้อตรงมาก ส่งเงินคืนมาพร้อมทั้งจดหมายอธิบายเรื่องราวและยังขบใจดิฉันอีกด้วยซ้ำ

ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ดิฉันเองก็ยังนึกขำตัวเองไม่หาย คือตอนนั้นอยู่ลอนดอน อยากจะส่งดอกไม้เป็นของขวัญวันเกิดให้จำกัดที่ออกซฟอร์ด ที่นี้จำซื้อร้านไม่ได้ ดิฉันก็ซื้อธนาณัติตามราคาที่ต้องการซื้อดอกไม้ เขียนจดหมายถึงเจ้าของร้านบอกว่าดิฉันต้องการดอกไม้เช่นนั้น ๆ สีนั้น ๆ ขอให้ส่งไปถึงจำกัดที่บ้านเลขที่นั้น ๆ ในวันนี้ ๆ เวลา 6 โมงเช้า เพราะจำกัดเป็นคนรักดอกไม้มาก ดิฉันอยากให้เขาได้รับแต่เช้าวันเกิดของเขาทีเดียว

ที่นี้ตอนจำหน้าของจำซื้อร้านไม่ได้ ดิฉันจึงเขียนไปว่าส่งร้านดอกไม้ที่อยู่ใกล้ ๆ มุมถนนนั้น (บอกชื่อถนน) ดูเหมือนจะอยู่ใกล้ร้านขายอะไร (บอกชื่อของ) และตรงข้ามกับร้านที่ขายอะไรบ้าง (บอกชื่อสินค้า) บุรุษไปรษณีย์คงจะต้องอ่านคำอธิบายที่หน้าซองของดิฉันอยู่หลายวินาที อ้อ ! ดิฉันเขียนขอโทษและขบใจบุรุษไปรษณีย์ไปด้วย

เชื่อไหมคะ บุรุษไปรษณีย์ก็ซื้อตรงต่อหน้าที่และเจ้าของร้านดอกไม้ก็ซื้อตรง จำกัดได้รับดอกไม้ตามชนิด สี และจำนวนที่ดิฉันสั่ง และได้รับในเวลา 6 น. ของเช้าวันเกิดอย่างที่ดิฉันต้องการทุกอย่าง อย่างนี้แหละจะไม่ให้ดิฉันรักคนอังกฤษได้อย่างไร

พูดถึงบุรุษไปรษณีย์ ดิฉันมักจะคุ้นเคยกับบุรุษไปรษณีย์แถวบ้านที่เคยอยู่ทุกแห่ง ทั้งนี้ก็เพราะดิฉันชอบเขียนจดหมายและมักจะเขียนเสร็จเอาจนแจกับเวลาที่เขามาไขกุญแจเปิดตู้จดหมาย

ที่เมืองไทยเรานี้ เวลาไขตู้ไปรษณีย์จะเท่ากันหมดทุกตู้ เช่น 8.30 น. 12 น. 16 น. ฯลฯ ต่างจากที่ในอังกฤษ ซึ่งแต่ละตู้เวลาจะไม่เหมือนกัน

เลย เขาคงจะมอบหมายให้บุรุษไปรษณีย์แต่ละคนเดินทางจากหัวถนนไป
ปลายถนน หรือไม่ก็จากปลายถนนมาหัวถนน เพราะตู้ไปรษณีย์จะเขียน
เวลาเปิดไว้ไม่พร้อมกัน เช่นตู้แรก เริ่ม 9.00 น. ตู้ต่อไปจะเขียนว่า 9.07 น.
และต่อไป 9.12 น. 9.18 น. ฯลฯ อะไรทำนองนี้

ดิฉันจะจดเวลาไขตู้ต่างๆ ที่อยู่รอบๆ บ้านไว้ทุกตู้ วันไหนที่เขียน
จดหมายไปทิ้งตู้ 9.07 น. ไม่ทัน ดิฉันก็จะวิ่งถัดไปยังตู้ 9.12 น. หรือ 9.18 น.
ตามแต่เวลาจะอำนวย ส่วนมากไปถึงจะพอดีกับเวลาที่บุรุษไปรษณีย์กำลัง
ไขตู้อยู่แล้ว เขาจะยิ้มหรือหัวเราะอย่างใจดี และพูดเสมอว่า “ทันเวลาพอดี
เชียวนะคุณ”

บุรุษไปรษณีย์จะปล่อยให้ดิฉันหย่อนจดหมายลงตู้เสียก่อน แล้วเขา
จึงหยิบออกมาใส่ถุง เขาไม่เคยรับจดหมายโดยตรงจากมือดิฉันเลย ดิฉัน
นับถือความตรงต่อเวลาของเขาจริงๆ ในฤดูหนาวบางปี ทางเหนือของ
ลอนดอนแถบที่ดิฉันอยู่มีหิมะตก เคยเห็นบุรุษไปรษณีย์เดินลุยไปจุดหิมะ
ออกจากด้านหลังตู้ไปรษณีย์ตรงที่เขาจะต้องไขกุญแจนั่นเอง คุณาสงสาร
มาก ดิฉันคิดอยู่ในใจว่าในเวลาเช่นนั้น ถ้าเขาจะมาเข้าไปข้างในน่าจะ
ดำหนิเลย เวลาเลิกเซอร์ ดร. มอนเตสซอร์รี่ได้เคยบอกพวกเราให้สอนเด็ก
อนุบาลให้รู้จักขอบคุณบุคคล เช่นบุรุษไปรษณีย์นี้ อย่าไปนึกว่าเขาทำงาน
เพราะได้รับเงินเดือนแล้วเท่านั้น

ในประเทศอังกฤษ (อย่างน้อยในสมัยนั้น) การส่งจดหมายแน่นอน
และรวดเร็วมาก พวกเราไม่เคยพลาดที่จะได้รับเช็คเงินเดือนตามวันและเวลา
ที่กำหนดเลย จดหมายจากลอนดอนไปหัวเมืองไกลๆ เช่นออกซฟอร์ด กิน
เวลาไม่ถึงวัน ส่งวันนี้บ่าย พรุ่งนี้เช้ามีผู้รับจะได้รับแล้ว และวันหนึ่งๆ
มีการส่งจดหมายหลายครั้ง ดิฉันเกือบจะไม่เคยต้องใช้โทรเลขเลย

สมัยนี้การไปรษณีย์ของเมืองไทยก็ได้ปรับปรุงขึ้นมากแล้ว โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ จะเห็นได้จากการเพิ่มที่ทำการไปรษณีย์และตู้ไปรษณีย์ไม่ให้ห่างกันเกินไป แต่ถึงกระนั้น ดิฉันก็ยังกลัว ยังไม่ค่อยกล้าไว้ใจอยู่ดี ไม่ว่าจะส่งจดหมายเรื่องอะไรก็ตาม ดิฉันจะต้องลงทะเบียนเสมอ ทำจนติดเป็นนิสัย ที่นี้เวลาส่งไปต่างประเทศ ผู้รับมักจะขอร้องมาไม่ให้ลงทะเบียน เพราะที่นั่นคนอื่นจะรับไว้แทนไม่ได้ ต้องให้เจ้าตัวรับเอง ถ้าบุรุษไปรษณีย์มาแล้วไม่พบเจ้าของจดหมาย เขาก็จะเอาจดหมายกลับไปเก็บไว้ที่ที่ทำการไปรษณีย์ แล้วทิ้งจดหมายสั้น ๆ บอกให้ตามไปรับเอาเอง ซึ่งสร้างความยุ่งยากและเดือดร้อนมากพอควร

การที่ดิฉันต้องลงทะเบียนจดหมายเสมอนั้น ก็เพราะเคยมีประสบการณ์ที่ไม่ดีมาแล้ว คือครั้งหนึ่งมีสาวชาวอเมริกันคนหนึ่งมาพักอยู่กับดิฉันหลายวัน ตอนจากไปเขาขอร้องให้ดิฉันช่วยส่งจดหมายซึ่งอาจจะมาถึงเขาต่อไปให้เขาด้วย ซึ่งดิฉันก็ทำตาม และส่งจดหมายต่อไปให้เขาโดยลงทะเบียนทุกฉบับ แต่มีอยู่ฉบับหนึ่งซึ่งคงจะสำคัญมากและเขาไม่ได้รับ เขาจึงเขียนมาถามดิฉัน ดิฉันถ่ายเอกสารต้นฉบับลงทะเบียนไว้ และส่งตัวจริงไปให้เขา ดิฉันคิดว่าเรื่องคงจบไปแล้วจึงลืมเรื่องนั้นโดยสิ้นเชิง ต่อมาประมาณเดือนกว่า ๆ วันดีคืนดีเจ้าหน้าที่ไปรษณีย์กลางโทรศัพท์มาขอให้ดิฉันไปพบเอาจดหมายได้ตอบกับสาวอเมริกันนั้นมาให้ดู และบอกดิฉันว่าจดหมายลงทะเบียนฉบับที่หายไปนั้น สอบสวนแน่นอนแล้ว ปรากฏว่าบุรุษไปรษณีย์เอาไปทำลายเสียจริงๆ และได้ถูกไล่ออกไปแล้ว เขามอบเงินค่าเสียหายให้ดิฉันราว 200 กว่าบาท บอกว่ามีกำหนดราคาที่แน่นอนไว้ เทียบกับเงินสวิส อย่างนี้จะไม่ให้ดิฉันกลัวได้อย่างไร

เดี๋ยวนี้เวลาส่งจดหมายพร้อมกันมาก ๆ เช่นครั้งหนึ่ง ๆ ประมาณ 40-50 ฉบับ ดิฉันไม่กล้าหย่อนตามตู้ทั่วไป ต้องเอาไปส่งที่ที่ทำการไปรษณีย์

เอง เพราะกลัวว่าบุรุษไปรษณีย์จะราคาแพงและโยนทิ้งเสียง่าย ๆ คิดว่าถ้าส่ง
ที่ที่ทำการไปรษณีย์เองคงจะไม่กลัว ยิ่งเวลาส่งบัตร ส.ค.ส. ในประเทศนั้น
ดิฉันส่งปีหนึ่ง ๆ ประมาณ 500 ฉบับ ต้องใช้เวลาประมาณ 3-4 วัน โดย
เอารถเล่นตระเวนไปตามที่ทำการไปรษณีย์ต่าง ๆ หลายแห่ง และแบ่งส่ง
แห่งละไม่เกิน 50 ฉบับ เพราะไม่กล้าทิ้งตามตู้ข้างถนน

ทีนี้จะขอเล่าเรื่องตำรวจบ้าง ตำรวจอังกฤษนั้นน่านับถือ น่าเกรงขาม
น่ารัก และช่างมีความรู้รอบตัวมากเสียเหลือเกิน ไม่ว่าไปที่ไหน ถ้าเห็น
ตำรวจ ดิฉันก็อุ่นใจขึ้นมาทันที ดิฉันเคยได้รับความช่วยเหลือจากตำรวจ
อังกฤษนับครั้งไม่ถ้วน เวลาไปไหนไม่ถูก ไปถามเขาแล้วไม่เคยผิดหวัง
สักทีเดียว เขาไม่เคยบอปปิด ถ้าสถานที่ที่เราจะไปนั้นอยู่ไม่ไกลนัก เขาจะ
อธิบายทางที่จะเดินไปอย่างชัดเจน บอกให้สังเกตร้านนั้น ป้ายโน้น ถ้า
ที่นั้นอยู่ไกลออกไป เขาจะบอกเบอร์รถบัสหรือสถานีรถไฟดิฉันให้ แต่ถ้าอยู่
ไกลมาก อธิบายลำบาก กลัวว่าจะจำไม่ได้ เขาจะแนะนำให้ไปถามตำรวจ
อีกคนหนึ่ง ที่จะยืนอยู่ที่ตรงนั้น ๆ ซึ่งก็ปรากฏว่าถูกต้องทุกประการ

ตามปกติดิฉันก็ไม่ค่อยเห็นตำรวจหลายคนนักบนถนน แต่ทำไมเวลา
มีอุบัติเหตุเกิดขึ้น ตำรวจมาปูบับทันที ไม่รู้ว่าไหล่ออกมาจากไหน ตาม
ถนนหลวงก็เหมือนกัน ครั้งหนึ่งดิฉันเคยไปเมืองแคนเตอร์เบอรีกับเพื่อน ๆ
ชาวต่างชาติโดยรถยนต์ส่วนตัว รถของเราเกิดไปชนกับรถอีกสองคัน ดิฉัน
คิดว่าแย่แล้ว วันนั้นคงไม่ได้ไปถึงแคนเตอร์เบอรีแน่ ๆ แต่ปรากฏว่าตำรวจ
มาเร็วเหลือเกิน และยังช่วยโทรศัพท์ถึงสมาคมรถยนต์หรือบริษัทประกันภัย
อะไรก็ไม่ทราบ ซึ่งได้นำรถมาเปลี่ยนให้เราเดินทางต่อไป โดยไม่ต้องคอย
เสียเวลามากเท่าไรเลย และเขายกกว่าจะนำรถของเราไปให้ที่บ้านของ
เจ้าของรถเอง ตกกลางเราก็ได้ไปเที่ยวตามที่ได้ตั้งใจไว้แต่เดิม วิเศษไหมคะ ?

สมรรถภาพของตำรวจอังกฤษที่ทำงานในสถานีตำรวจที่สูงมากทีเดียว ครั้งหนึ่งดิฉันต้องไปรายงานตัว จะเกี่ยวกับหนังสือเดินทางหรืออะไรก็ไม่ทราบ ที่สถานีตำรวจกลาง ซึ่งถ้าจำไม่ผิด ดูเหมือนจะอยู่แถวๆ Haymarket ดิฉันก็ว่าไปแต่เช้าแล้ว แต่กระนั้นต้องไปต่อแถว คิวยาวเหยียด นึกในใจว่าวันนี้คงจะต้องขาดเรียนเป็นแน่แท้ แต่ที่ไหนได้ ผลอแป๊บเดียว ก็วิ่งไปเร็วมาก จะถึงตัวดิฉันอยู่แล้ว แต่ดิฉันก็คิดว่าถึงตาเราเข้าจริง ๆ คงจะไม่เร็วหรอก เพราะเราเป็นคนต่างชาติ แล้วมีหน้าซ้ำ ชื่อของดิฉันยังอ่านลำบากเสียด้วย ไปถึงไหนก็ยุ่งทุกทีเกี่ยวกับชื่อนี้ แต่ครั้นแล้ว ไม่น่าเชื่อเลยล่ะ พอตำรวจเห็นชื่อของดิฉัน เขาหยุดคิดสัก 2-3 วินาที แล้วยึดตัวตรง ก้าวเท้าซ้ำ ๆ อย่างสง่าและองอาจ เดินตรงไปที่ตู้เหล็กใบหนึ่ง หยุดหน้าตู้ขึ้น มองกวาดตาขึ้นลงดูลิ้นชักเล็ก ๆ อีกสัก 1-2 วินาที แล้วก็ชักออกมาหนึ่งอัน เป็นลิ้นชักที่มีเรื่องของดิฉันถูกเป๊ะ ไม่มีพลาด ไม่ต้องมีการพลิกไปพลิกมา ชักลิ้นชักโน้นลิ้นชักนี้ หรือคันที่ตู้ขึ้นตู้ขึ้นอย่างที่ได้เคยพบเห็นมาเป็นอันว่าวันนี้ดิฉันกลับไปเรียนได้ทันเวลาอย่างสบาย

การดูแลรักษาความปลอดภัยให้ประชาชนก็เป็นที่น่าสรรเสริญ ดิฉันเพิ่งทราบตอนที่ไปค้างบ้านเพื่อนว่า ตอนดึก ๆ ตำรวจจะเดินมาดั่งและเข่าประคอบบ้านทุก ๆ หลัง ด้วยเกรงว่าเจ้าของบ้านจะล้มใส่กุญแจประตู อันนี้ดิฉันได้พบเห็นด้วยตัวเอง ทำให้รู้สึกอุ่นใจขึ้นมาทันที และอีกครั้งหนึ่ง ดิฉันไปกินข้าวเย็นที่บ้านเพื่อน เสร็จแล้วเล่นเกม Monopoly (เกมเศรษฐี) กันเพลินไป ตอนเดินกลับบ้านนั้นสองยามกว่าแล้ว บ้านเพื่อนอยู่ห่างจากบ้านดิฉันไปหลายบล็อกเหมือนกัน ดิฉันเองก็ชักใจไม่ดี ในถนนไม่เห็นมีผู้คนเดินกันเลย แต่ไปพบตำรวจคนหนึ่ง เขาปราดเข้ามาถามทันทีว่าจะไปไหน พอรู้ว่าจะกลับบ้านก็เดินมาส่งจนถึงบ้าน พลางสั่งสอนด้วยว่า “ทีหลังอย่าทำ ๆ”

ครั้งหนึ่งตอนที่ยังอยู่ออกซฟอร์ดและเข้ามาเที่ยวในลอนดอน พักบ้านเดิมที่เคยอยู่เมื่อตอนมาถึงเมืองอังกฤษใหม่ๆ วันนั้นออกจากบ้านไปซื้อของและแวะกินข้าวกลางวันแถวโซโห พอกลับมาถึงบ้าน ตกใจมาก เห็นตำรวจและรถดับเพลิงจอดกันหน้าบ้านเป็นแถวราว 4-5 คัน ดิฉันไม่รู้ว่าจะเกิดไฟไหม้ที่บ้านเบอร์ไหนแน่ แต่แล้วปรากฏว่าเหตุเกิดที่บ้านเราจริงๆ แต่เป็นเพียงว่าเขม่าในปล่องไฟคงจะสะสมกันมานาน เกิดลอยขึ้นไปลุกฟุ้งที่ปลายปล่อง พลเมืองดินนอกบ้านมองเห็นก่อนจึงโทรศัพท์ไปบอกตำรวจและรถดับเพลิง ซึ่งก็แห่กันมาทันที

เห็นไหมคะ ยังไม่ทันที่จะเกิดเพลิงไหม้เลยเขาก็มากันมากมายแล้ว เชนนี่จะไม่ให้ดิฉันอดนึกชมเชยและขอบคุณเขาได้อย่างไร

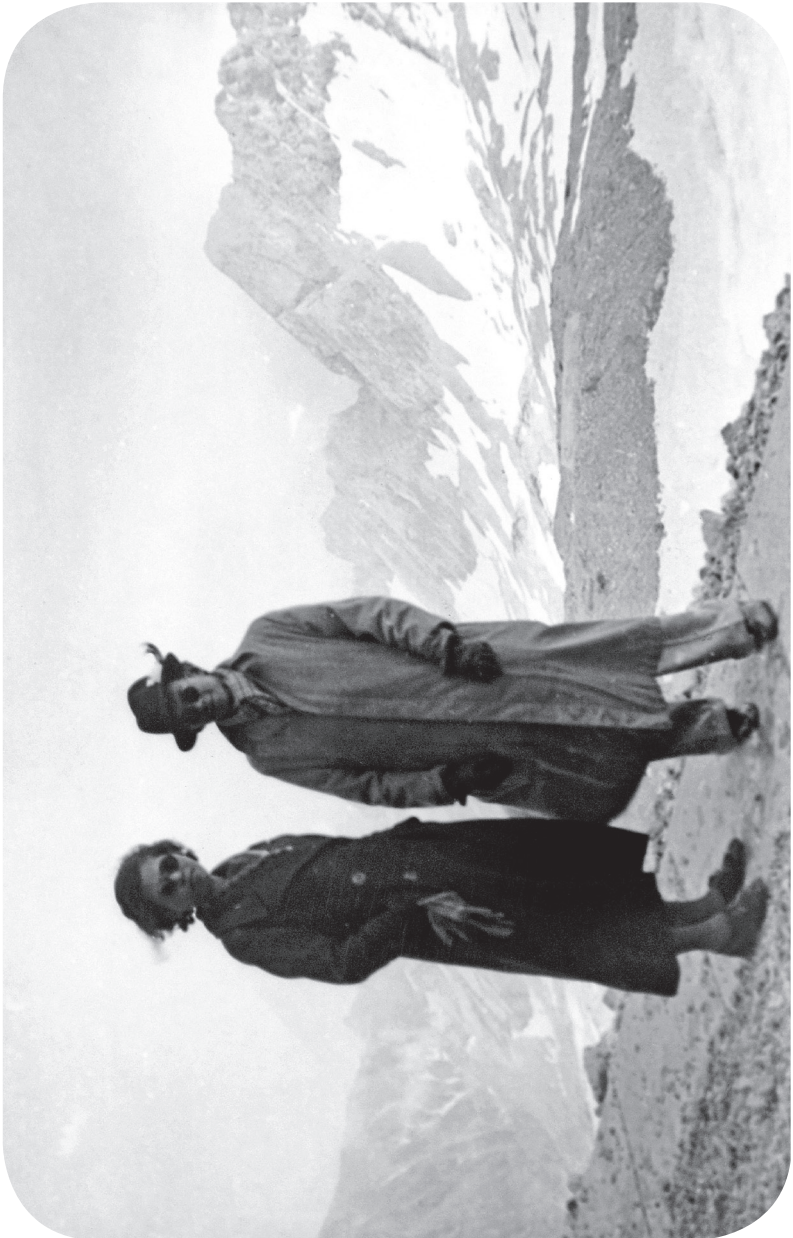

มัชฌิมวัยตอนต้น เริ่มชีวิตในเมืองไทย

อยู่ที่บ้านฝั่งธนฯ

ดิฉันไปพักอยู่ที่บ้านคุณปู่คุณย่า (ซึ่งถึงแก่กรรมแล้ว) บ้านนี้มีสวนติดด้านหลังโรงพยาบาลศิริราช แล้วในภายหลังได้ขายให้ทางโรงพยาบาล ซึ่งเป็นบริเวณตึก 84 ปีในปัจจุบันนั่นเอง ตอนนั้นถนนอรุณอมรินทร์หน้าบ้านยังไม่ได้ลาดยาง การจราจรก็ไม่มาก จำกัดจึงสามารถขับรถจากวงเวียนเล็กไปถึงบ้านดิฉันภายใน 10 นาทีเท่านั้น

คิดเรื่องแต่งงาน

ตั้งแต่วินาทีแรกที่ดิฉันพบจำกัดที่สิ่งโก้ปรี่ก็รู้สึกว่าการแต่งงานกับเขาโดยเร็วที่สุด เพราะท่าทางเขาไม่มีความสุข เต็มไปด้วยความวิตกกังวล จับความได้ว่าความกังวลยิ่งใหญ่อย่างหนึ่งของเขาก็คือว่าดิฉันจะแต่งงานกับเขาแน่หรือเปล่า เขากลัวมากกว่าพ่อแม่พี่น้องของดิฉันจะไม่ยอมให้แต่งงานกับเขา เพราะจำกัดถูกให้ออกจากการกระทรวงธรรมการ ก่อนดิฉันกลับเล็กน้อย เนื่องจากเมื่อครั้งเขาเป็นบรรณาธิการหนังสือ *สามัคคีสาร* (หนังสือพิมพ์ของนักเรียนไทยในอังกฤษ) ได้ไปเขียนวิพากษ์วิจารณ์ “ศาลพิเศษ” เข้า แล้วมีคนไปประจบสอพลอฟ้อง จอมพล ป. พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้น

จำกัดมาหาดิฉันทุกวัน ดิฉันไม่อยากให้เขาเสียเวลา เสียแรงโดยใช่เหตุ ควรเอาเวลาไปตั้งหน้าตั้งตาทำมาหากิน เริ่มต้นชีวิตใหม่ ต่อสู้กับโลกอย่างไม่ท้อแท้จะดีกว่า—แน่ละ เขากำลังต้องการกำลังใจอย่างที่สุด และในเมื่อดิฉันแน่ใจว่าตนเองจะเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยเขาได้มาก แล้วทำไมดิฉันจะไม่รีบรับหน้าที่อันควรอย่างยิ่งนี้เล่า

ความคิดเห็นขัดแย้งกัน

เรื่องการแต่งงานนี้ ดิฉันได้บอกพ่อแม่พี่น้องให้รับทราบแล้ว แต่คิดว่าทุกคนไม่เห็นด้วยเลย ดิฉันเข้าใจดี เรื่องที่ควรจะต้องตอบแทนบุญคุณของพ่อแม่ที่ได้เลี้ยงดูมา ดิฉันต้องใช้ความคิดหนัก คิดทบทวนหลายหลายทรมานใจเป็นที่สุด ไม่ได้คิดเอาแต่ใจของตัวเองอย่างที่บางคนเข้าใจ

ในที่สุดก็สรุปว่าเรื่องอื่นๆ นั้นยอมได้ แต่เรื่องนี้ขอยืนยันที่จะไม่เปลี่ยนแปลงความคิดอย่างแน่นอน เพราะพ่อแม่จะไม่ได้อยู่กับเราไปตลอดชีวิต ชีวิตต่อไปดิฉันจะต้องพึ่งพาตนเอง ไม่เห็นมีใครที่จะสามารถช่วยเหลือได้ ก็เห็นว่าจำกัณนี้แหละที่ดิฉันจะสามารถพึ่งพาได้ และในเวลาเดียวกันเขาก็จะได้พึ่งพาดิฉันทางจิตใจด้วย

ถ้าชีวิตจำกัณกำลังรุ่งเรือง กำลังมีความสุข ดิฉันอาจจะคิดลังเลใจ แต่ขณะนั้นเขากำลังแย่มาก เขาช่วยดิฉันมานานแล้ว ถึงเวลาที่ดิฉันควรจะตอบแทนบุญคุณเขาบ้าง ตลอดชีวิตของดิฉัน ดิฉันจะเป็นมิตรกับคนที่ได้รับความทุกข์เท่านั้น เพื่อนฝูงที่กำลังรุ่งเรืองเฟื่องฟูนั้นดิฉันจะตีตนออกห่างเสมอมา

หลายคนอาจจะคิดว่าดิฉันคิดผิด แต่ดิฉันแน่ใจว่าได้ทำในสิ่งที่คิดว่าควรกระทำ ไม่ผิดศีลธรรม เพราะถึงแต่งงานแล้วก็ixaจะหลบลี้หนีหายไปไหน ไม่ใช่เพียงเอาแต่ตัวรอดคนเดียวแต่ทอดทิ้งญาติพี่น้องทั้งหมด การแต่งงานของดิฉันจะไม่ทำให้ใครเดือดร้อน นอกจากจะคิดเดือดร้อนกันไปเอง มีหลายเรื่องที่ไม่สำคัญซึ่งดิฉันเคยขอความเห็นจากคนอื่น ๆ แต่เรื่องสำคัญที่สุดในชีวิตนี้ ดิฉันขอตัดสินใจด้วยตนเอง ผิดถูกก็ขอไปตายเอาดาบหน้า

ตัดสินใจแต่งงาน

เมื่อจับความได้ว่าพ่อแม่พี่น้องไม่อยากให้ดิฉันแต่งงานกับจำกั๊ด เพียงเพราะว่าจำกั๊ดเป็นผู้ที่รัฐบาลไม่พึงประสงค์ ถ้าดิฉันไปล้มหัวจมท้ายกับเขาแล้ว เกรงว่าชีวิตของดิฉันก็นับวันแต่จะทรุดลง ไม่มีโอกาสได้หลุดได้เกิดอย่างแน่นอน เช่นนี้แล้ว ดิฉันก็เข้าใจในความหวังดีของทุกคน เป็นธรรมดาอยู่เองที่ใคร ๆ ก็อยากให้ลูกหลานได้ดี แต่พวกผู้ใหญ่คาดจิตใจของดิฉันผิดถนัด ยิ่งเห็นมีคนไม่ชอบจำกั๊ดมากเท่าไร ดิฉันยิ่งตัดสินใจในทันทีเลยว่าจะแต่งงานกับเขาโดยเร็วที่สุด

เด็ก ๆ ที่อ่านเรื่องนี้ ขอย่จะได้คิดทำตามอย่างดิฉันเลย เพราะชีวิตของคนเราไม่เหมือนกัน แนวดวงญาติพี่น้องก็ต่างกัน สิ่งแวดล้อมทั้งหลายก็ผิดแผกจากกัน แต่ละคนมีความเป็นอยู่ของตนเอง ทุกคนควรคิดให้รอบคอบว่าจะดำเนินชีวิตอย่างไรในอนาคตอันยาวนาน ไม่ใช่เพียงระยะสั้น ๆ ตามอารมณ์

(เดี๋ยวนี้ดิฉันดีใจมากที่ได้ตัดสินใจถูกต้องในการแต่งงานกับจำกั๊ด ถึงแม้พรหมลิขิตจะได้ให้เราอยู่ด้วยกันเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้น จำกั๊ดเขียนบันทึกไว้ก่อนตายว่าเขามีความสุขที่สุดในชีวิตตอนที่ได้แต่งงานกับดิฉัน แต่ดิฉันก็เสียใจมากอย่างอธิบายไม่ถูกทีเดียว ที่ไม่ได้มีโอกาสช่วยเหลือเขาในยามที่เขาต้องการดิฉันอย่างที่สุด)

จดทะเบียนสมรส

เมื่อเห็นว่าอย่างไรเสียก็ไม่มียานทำให้ญาติพี่น้องเห็นด้วยได้ในการที่จะแต่งงานกับจำกั๊ด ดิฉันมาคิดว่าขึ้นรถต่อไป จำกั๊ดก็คงจะวุ่นวายใจแย่งทุกวัน จึงตัดสินใจว่าเราควรจะจดทะเบียนสมรสเป็นทางการเสียให้เสร็จสิ้นไปเลย พวกเพื่อน ๆ หลายคนเห็นด้วย เขียร์กันใหญ่ แต่เราไม่ได้ทำตามใจใคร เราทำตามความคิดของเราเอง

วันที่ 24 สิงหาคม พ.ศ. 2482 จำกดมารับดิฉัน เขามากับน้องสาว คือ คุณหญิงตระหนักจิต ะริณสุด ซึ่งตอนนั้นยังไม่ได้แต่งงาน ดิฉันขนข้าวของไปหมด ไม่มีใครในบ้านเห็น เพราะที่บ้านนี้ต่างคนต่างอยู่ เราไปจดทะเบียนสมรสที่ว่าการอำเภอปทุมวัน มีคุณวัฒนา อิศรภักดี และคุณหญิงตระหนักจิต ลงนามเป็นพยาน แล้วก็ไปถ่ายรูปคู่ไว้เป็นที่ระลึก

คุณเล้งเลี้ยงฉลองให้

หลังจากนี้เราพากันไปที่กรมบัญชีกลาง ขอให้คุณเล้ง ศรีสมวงศ์ เป็นผู้ใหญ่ช่วยรับรู้ ท่านแสดงความยินดีกับเรา บอกว่าทางญาติผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายดิฉันและฝ่ายจำกดจะมาดำหนิว่าอะไรท่านไม่ได้ เพราะท่านไม่ได้เป็นผู้จัดการเรื่องนี้ เราจัดของเราเอง เพียงแต่ไปเรียนให้ท่านรับทราบเท่านั้น ท่านเป็นคนหัวสมัยใหม่ ไม่ดำหนิอะไรเราเลย

คุณเล้งขอเลี้ยงฉลองโดยเชิญพวกเพื่อน ๆ นักเรียนอังกฤษ 6-7 คน ที่ทำงานกับท่าน ไปกินอาหารกลางวันที่โรงแรมราชธานี ท่านให้เปิดแชมเปญด้วย

ไปกราบผู้ใหญ่ฝ่ายจำกด

บ่ายวันนั้น หลังจากงานเลี้ยงแล้ว จำกดพาดิฉันไปกราบคุณพ่อของเขา (พระยาผดุงวิทยาเสริม) ท่านต้อนรับดิฉันดี แต่ท่านเกรงว่าจะเกิดการกินแหนงใจกับผู้ใหญ่ของดิฉัน ท่านว่าจะต้องพยายามหาทางประนีประนอมกันให้ได้ มิฉะนั้นดิฉันเองจะอยู่อย่างสงบไม่ได้ ท่านจัดให้เราอยู่บ้านไม้รูปร่างเป็นเรือนแถว แต่ไม่ได้กันห้อง เปิดตลอดถึงกันหมดทั้งสามห้อง ดูโล่งดี อยู่ได้อย่างสบาย บ้านนี้อยู่ติดกับถนนเพลินจิตตรงหัวมุมซอยร่วมฤดี ในบริเวณเดียวกับตัวบ้านใหญ่

แต่งงานตามประเพณีนิยม

หลังจากนั้นทางบ้านฝั่งชนฯ คงจะบอกไปทางคุณพ่อคุณแม่ว่าดิฉันออกจากบ้านไปแล้ว และคงจะพอเดาเหตุการณ์ได้ คุณพ่อให้คุณอาคนหนึ่ง ของดิฉัน ไปเจรจากับคุณพ่อของจำกั๊ด ขอให้จัดการแต่งงาน โดยมีพิธีรดน้ำสังข์ให้ถูกต้องตามประเพณีนิยม คุณพ่อจำกั๊ดรับตกลงรับคำอย่างเต็มใจเพื่อให้เรื่องราวใจหมดไปเสียที และพยายามเกลี้ยกล่อมจำกั๊ดและดิฉันให้ทำตามนั้น

เราไม่เห็นด้วยนักแต่ไม่อยากขัดและอยากให้เรื่องจบเสียเร็วๆ จะได้มีจิตใจคิดทำการงานจริงๆ จังๆ เสียที จึงตกลงจัดพิธีแต่งงานขึ้นที่บ้านคุณพ่อของจำกั๊ดในวันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2482 พระองค์เจ้าธานีนิวัติ (กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร) และคุณหลวงประดิษฐมนูธรรมกับท่านผู้หญิงพูนศุข ได้กรุณามารคน้ำด้วย ตอนเย็นมีการเลี้ยงโต๊ะจีนระหว่างพวกพี่ๆ น้องๆ และเพื่อนสนิทเท่านั้น ยังจำได้ว่ามีเพื่อนนักเรียนในเมืองไทยของดิฉันมาเพียงสองคู่ คือคุณราศีและคุณชล สมานนท์ กับคุณกระจ่างศรี และคุณชม รักตะกนิษฐ นอกนั้นก็เพื่อนนักเรียนอังกฤษที่พบกันอยู่บ่อยๆ เช่นคุณวัฒนาและคุณประยูร เป็นต้น

ชีวิตคู่

รู้จักเพื่อนทุกคนะ

4-5 เดือนหลังจากที่แต่งงานแล้ว จำกั๊ดก็ยังคงมีชีวิตต่อไปอย่างเดิมดังที่ได้เล่ามาแล้ว คือเหมือนเมื่อตอนก่อนที่ดิฉันจะกลับมา ผิดกันแต่ที่ว่าเดี๋ยวนี้เขาไม่ยอมไปไหนคนเดียวแล้ว ใครๆ จะต้องออกไปกว่าเมื่อเห็นจำกั๊ดก็ต้องเห็นฉลบ ไม่เคยเห็นเราแยกจากกันเลย แม้แต่เวลาไปสอนหนังสือที่โรงเรียนสตรีราษฎรทิศ เขาก็ให้ดิฉันไปช่วยสอนด้วย จิตใจของเขาสงบลง

มาก เขาบอกว่าเขามีความสุขพอควรแก่สภาพแล้ว

ดิฉันได้พบเพื่อนของจำกดทุกคน นอกจากเพื่อนนักเรียนอังกฤษแล้ว ก็มีคณะนักเขียนที่มีชื่อเสียง ซึ่งมีศูนย์รวมอยู่ที่โรงพิมพ์อักษรนิติของคุณชลอ รั้งควร และคณะผู้แทนราษฎร คือคุณเตียง ศิริขันธ์ คุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์ คุณจำลอง ดาวเรือง ที่สำนักงานคุณถวิล อุดล ถนนหลานหลวง ดิฉันรู้จักทุกคนเป็นอย่างดี ได้ฟังเขาคุยกันในหลายๆ เรื่องที่ไม่เคยรู้มาก่อน แต่เมื่อฟังไปนาน ๆ ก็เข้าใจไปเอง

ส่วนเวลาอยู่บ้านนั้น จำกดไม่ยอมให้ดิฉันทำอะไรให้เขาเลย แม้แต่เรื่องจัดเสื้อผ้าและหยิบเสื้อผ้าให้เขาแต่ละวัน เขาบอกว่าเขาทำเองได้ แต่ตัวเขานั้นกลับปฏิบัติตรงข้าม คือชอบทำอะไร ๆ ให้ดิฉันแทบทุกอย่าง ดิฉันปล่อยให้เขาทำ เพราะเห็นเขาพอใจที่จะทำเช่นนั้น

เขาไม่ยอมให้ดิฉันเสียเวลาไปในการทำกับข้าวหรือเย็บเสื้อผ้าซึ่งเป็นสิ่งที่ดิฉันชอบ แต่ขอให้ดิฉันช่วยดูแลเก็บรักษาหนังสือของเขาซึ่งมีอยู่มากมายนับพันเล่มให้คงอยู่ในสภาพที่ดี เช็ดฝุ่น ไล่ยาฆ่าแมลงและยากันปลวก

จัดหนังสือให้อ่าน

เขายังจัดหนังสือให้ดิฉันอ่านมากมายหลายแบบด้วย เป็นภาษาอังกฤษทั้งนั้น อ่านจบไปเล่มหนึ่ง ๆ ก็ต้องเล่าให้เขาฟังว่าเรื่องเป็นอย่างไร ชอบหรือไม่ ถ้าเป็นบทละครหรือนวนิยาย ดิฉันก็เล่าได้โดยง่าย แต่ถ้าเป็นเรื่องเกี่ยวกับการเมือง เล่าไม่ค่อยได้ เขาก็หาว่าดิฉันไม่ตั้งใจอ่าน แล้วบางครั้งเลยบังคับให้ดิฉันอ่านดั่ง ๆ ให้เขาฟัง ยังจำได้ว่าอ่านเรื่องการปฏิวัติของจีน อ่านเรื่อง *Long March* ของเหมาเจ๋อตุงให้เขาฟังดั่ง ๆ จนจบ ดิฉันสนใจเพียงเล็กน้อย ไม่ถึงกับรู้สึกสนุก

เมื่อถึงวันเกิดของดิฉัน เพื่อนๆ จำกดถามเขาว่าดิฉันชอบอะไร ควรจะให้อะไรเป็นของขวัญ จำกดรีบบอกว่าดิฉันชอบหนังสือ ใครๆ ก็เลยพากันเอาหนังสือมาให้ โดยเฉพาะพวกเพื่อนนักเขียนทั้งหลาย เช่นคุณ กุหลาบ สายประดิษฐ์ คุณมาลัย ชูพินิจ คุณสด กุรณะโรหิต ฯลฯ

เป็นเพื่อนคู่ทุกข์

จำกดชอบเขียนเรื่องไปลงหนังสือพิมพ์ต่าง ๆ หลายฉบับ ทั้งภาษาไทยและอังกฤษ บางเรื่องไม่มีหนังสือพิมพ์ฉบับใดกล้าลงให้เพราะกลัวจะถูกปิดโรงพิมพ์ เขาก็เอามาอ่านให้ดิฉันฟังแล้วฟังอีก ทั้งเสียเลยก็มี ดิฉันจึงรู้สึกตัวว่าอย่างน้อยที่สุดดิฉันก็ได้เป็นเพื่อนแท้ที่เขาจะปรับทุกข์และปรึกษาด้วยได้ และยังช่วยรับฟังความคิดเห็นต่าง ๆ ที่เขาอัดอั้นตันใจอยากพูดออกมา สรุปแล้วก็ทำให้เขามีกำลังใจว่าไม่ได้ถูกทอดทิ้งให้อยู่โดดเดี่ยวเดียวดาย อย่างน้อยยังมีอีกคนหนึ่งที่ยกยสนับสนุนเขาในทุก ๆ เรื่อง

กระทรวงฯ ต้องการรู้ว่าจะรับราชการหรือไม่

เมื่อกลับมาเมืองไทย ดิฉันไปรายงานตัวที่กระทรวงธรรมการ ปรากฏว่าโรงเรียนอนุบาลละอออุทิศยังสร้างไม่เสร็จ ขอให้ดิฉันรอไปก่อน หลังจากนั้นดิฉันไปฟังข่าวของตัวเองที่กระทรวงอีกหลายครั้ง ก็ไม่ได้รับคำตอบ เกิดเบื่อเลยไม่ไปอีก ประมาณ 4-5 เดือนต่อมา ดิฉันแต่งงานแล้ว กระทรวงธรรมการมีจดหมายมาถามว่าทำไมจึงหายเงียบไป ยังมีความประสงค์ที่จะรับราชการกับกระทรวงอยู่หรือไม่ ดิฉันจึงลุกคิดขึ้นมาได้ ปรึกษากับจำกดว่าถึงดิฉันจะรับราชการก็คงไม่ได้ดิบได้ดี เพราะดิฉันเป็นภริยาของจำกดคนหนึ่ง ดิฉันไปเรียนต่างประเทศด้วยทุนเล่าเรียนหลวง (King's Scholarship) ซึ่งเป็นทุนชนิดพิเศษ ไม่มีข้อผูกมัดที่จะต้องกลับมาทำราชการ ฉะนั้นจึง

เขียนตอบไปว่าดิฉันขอไม่รับราชการแล้ว เพราะอยากทำงานอิสระของตนเองมากกว่า

คิดตั้งโรงเรียน

จากนาที่นั่น ดิฉันกับจำกดก็เริ่มคิดเรื่องตั้งโรงเรียนอนุบาลของเราเองทันที โดยไม่ปล่อยเวลาให้ล่วงเลยไปแม้แต่เน้อย

เราตั้งใจแน่วแน่ที่จะให้โรงเรียนของเราเปิดได้ก่อนโรงเรียนละอออุทิศของรัฐบาล เมื่อก่อนแต่งงาน จำกดซื้อรถยนต์ D.K.W. คันหนึ่ง การติดต่อด่างๆ จึงค่อนข้างสะดวก

เราไปที่สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ ขอรายการบ้านเช่าหลังใหญ่ๆ ที่ยังว่างอยู่ ซึ่งพอจะทำเป็นโรงเรียนเล็กๆ ได้ เพราะเราไม่มีทุนเลย เรื่องจะหาที่ดินและปลูกสร้างอาคารโรงเรียนขึ้นเองนั้นไม่เคยเข้ามาในสมอง และเรารู้ว่าการเข้าบ้านของทรัพย์สินฯ นั้นมีหวังอยู่ไปได้ตลอดชีวิต โดยเฉพาะเมื่อทำเป็นโรงเรียน เขาคงจะไล่เรายาก

ทางทรัพย์สินฯ ได้ให้รายการสถานที่มาหลายแห่ง แต่ที่เราสนใจจะไปดูมีเพียง 4 แห่งคือ

1. บ้านศาลาแดงของเจ้าพระยาอมราช หัวถนนสีลม ภายหลังเป็นสโมสรนักเรียนอังกฤษ และแพทยสมาคมอยู่ระยะหนึ่ง (ขณะนี้ เป็นโรงแรมดุสิตธานี) แต่ตอนที่เข้าไปดูนั้นสภาพทรุดโทรมมากเหลือเกิน ถูกขโมยถังแฉะเอาอะไรต่ออะไรไปมากมาย แม้แต่หินอ่อนที่ปูพื้นและทางเดินก็ถูกฉัดเอาไปเสียจนเรียกว่าดูไม่ได้ทีเดียว เงินที่จะใช้ในการซ่อมแซมให้พออยู่ได้นั้นมากมายเกินกำลังที่เราจะหาได้ จึงเป็นอันว่าสถานที่นี้พับไป

2. บ้านในซอยงามดูพลี ทุ่งมหาเมฆ ซึ่งต่อมาเป็นโรงเรียนกัลยาณุกะระห์ บ้านนี้ไม่ทรุดโทรมมากนัก แต่ปล่อยบริเวณไว้เป็นพง หญ้าคา

ขึ้นสูงแทบว่าเสื่อจะชุ่มช้อนอยู่ได้ เราคิดว่าพอที่จะปรับปรุงบ้านนี้ได้ แต่ข้อเสียอย่างหนึ่งคืออยู่ในซอยลึกเข้าไป ไม่ค่อยสะดวกสำหรับเด็กเล็กในการไป-มานัก เพราะตอนนั้นซอยงามดูพลียังไม่มีบ้านคับคั่งเหมือนในขณะนี้ เรายังไม่ตกลงในทันที ขอคู่อื่นต่อไปก่อน

3. บ้านติดถนนสาทรใต้ มุมซอยอรรถการประสิทธิ์ ซึ่งภายหลังเป็น JUSMAAG ขณะนั้นเป็นเรือนไม้สองชั้น เป็นแถวยาว บ้านนี้เราก็ชอบเหมือนกัน แต่ภายหลังไปพบบ้านที่ 4 ซึ่งพอใจมากกว่า

4. บ้านเลขที่ 109 ถนนพญาไท เดิมเป็นบ้านของพระยานิพนธ์ พจนาคถ์ เจ้าของร้านขายหนังสือกรุงเทพมหานครที่มีชื่อเสียงมาก ใครๆ ก็รู้จักในสมัยนั้น เจ้าคุณท่านเอาไปจำนองไว้กับทรัพย์สินฯ นัยว่าจะปล่อยให้หลุด เพราะท่านไปจับจองที่ดินสุขุมวิท และตั้งชื่อขอยว่า “ไปดีมาดี” แล้ว บ้านเลขที่ 109 นี้เป็นบ้านหลังหนึ่งในสี่หลังซึ่งอยู่ในบริเวณเดียวกัน โดยมีถนนสั้นๆ ส่วนบุคคลแยกจากถนนพญาไท มีสะพานข้ามคูเล็กๆ ริมถนนพญาไท ถนนซอยนี้เล่นฝ่ากลาง มีบ้านซ้ายมือสองหลังและขวามืออีกสองหลัง บ้านเลขที่ 109 เป็นบ้านหลังเดียวที่ว่างอยู่ในขณะนั้น เป็นบ้านแรกทางซ้ายมือ มีสนามใหญ่หน้าบ้าน มีรั้วรอบขอบชิด ติดกับคูเล็กๆ ข้างถนนพญาไท แต่ทางเข้าบ้านนี้เข้าทางข้างๆ คือเข้าทางซอยส่วนตัวที่กล่าวแล้ว ส่วนอีกด้านหนึ่งเป็นคูเล็กๆ มีรั้วกันแบ่งเขตที่ดินที่ติดกับที่ของพระยานรรัตนฯ ซึ่งถวายให้เป็นสมบัติของวัดเทพศิรินทร์

เราเห็นว่าบ้านหลังนี้เหมาะที่สุด เพราะอยู่ติดกับถนนใหญ่ก็จริง แต่มีสนามใหญ่กันไว้ ตัวตึกไม่ติดถนน ดูสงบดี ส่วนถนนซอยเข้าบ้านก็ห่างจากถนนใหญ่ไม่กี่เมตร กำลังพอดี เหมาะสำหรับเด็กเล็กๆ ซึ่งถ้าออกตรงไปถนนใหญ่เลย อาจจะมีอันตรายได้ง่าย

อนึ่ง เราทราบจากทรัพย์สินฯ ว่าบ้านเลขที่ 113 หลังที่สองทางซ้ายมือ

ซึ่งอยู่ติดบ้าน 109 ทางด้านหลัง กำลังจะว่างอีกภายใน 6–8 เดือน เพราะผู้เช่าขณะนั้นกำลังปลูกบ้านใหม่อยู่แล้ว เราเห็นว่าเป็นสิ่งที่เหมาะเพราะจะได้มีทางขยายโรงเรียนต่อไป ส่วนบ้านแรกทางขวามือของถนนซอยส่วนตัวนี้ นายห้างเบอร์ลีย์เกอร์เช่าอยู่ และหลังบ้านนั้นเป็นที่อยู่ของครอบครัวพระยาธรรมศาสตร์ (สกุลสุวรรณทัต) เพื่อนบ้านทั้งหมดเป็นบุคคลที่น่านับถือ เราคงจะได้อยู่อย่างสงบสุข รอบบริเวณบ้านทั้งสี่หลังนี้มีรั้วกันมิดชิด และซอยส่วนตัวก็ตันเพียงเท่านี้ ฉะนั้นจึงไม่มีคนพลุกพล่านพิจารณาอยู่แล้วเห็นว่าเหมาะทุกประการ

เราชอบถนนพญาไท เพราะมีต้นจามจุรีใหญ่ ๆ ทั้งสองข้างโค้งกึ่งเข้าหากันคลุมถนนไว้ให้ร่มเย็นในตอนกลางวัน รถแล่นผ่านที่ไหน ๆ ที่แดดร้อนเปรี้ยง พอมาถึงถนนพญาไทจะรู้สึกถึงความร่มเย็นได้ทันที แต่สำหรับตอนกลางคืนนั้นน่ากลัว เพราะมืดทึบ ไฟถนนส่องลงไม่ถึง นอกนั้นยังเปลี่ยวมาก นาน ๆ จะมีรถแล่นผ่านสักคันหนึ่ง

เมื่อเข้าบ้านเลขที่ 109 แล้ว เราก็บอกจองบ้านเลขที่ 113 ข้างหลังเอาไว้ด้วย ค่าเช่าบ้านเพียงเดือนละ 80 บาท แต่ก็เป็นเงินมากพอใช้สำหรับเรา พอดีคุณชั่วฮ้อ (พิภพ) ตั้งคณะสิงห์ บอกว่าอยากจะขอ share ค่าเช่าคนละครึ่ง ให้เราใช้ชั้นล่างเป็นโรงเรียนอนุบาล ส่วนเขาจะขอใช้ชั้นบนเป็นโรงเรียนการบัญชี เราจึงตกลงทำสัญญาเช่ากับทรัพย์สินฯ

“ครูโณทยาน”

เมื่อได้สถานที่เรียบร้อยแล้วจึงปรึกษากันตั้งชื่อโรงเรียน แล้วยื่นใบขออนุญาตต่อกระทรวงธรรมการ ขอเปิดโรงเรียนอนุบาล โดยมีชื่อฉันเป็นเจ้าของและครูใหญ่ และจำกัดเป็นผู้จัดการ ครูคนแรกของโรงเรียนคือ ครูวินัย ปิตะเสน น้องสาวคุณนิवास ภริยาคุณเตียง ศิริขันธ์

ดิฉันขอให้ตั้งชื่อโรงเรียนของเราว่า “โรงเรียนครูโณทยาน” ซึ่งแปลว่า สวนของเด็ก ตรงกับคำเดิมภาษาเยอรมันว่า Kindergarten และภาษาอังกฤษว่า Children’s garden เพราะว่ามันนอกจากชื่อนี้จะแปลตรงความหมายดังกล่าวแล้ว ดิฉันยังมีความประทับใจฝังลึกมาตั้งแต่เด็กกับคำว่า “โณทยาน” ซึ่งเป็นชื่อของวังของสมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ผู้ประทานชื่อ “ฉลบทลัย์” ให้แก่ดิฉัน วังนี้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำแม่กลอง จังหวัดสมุทรสงคราม ตรงข้ามกับบ้านดิฉันนั่นเอง ดิฉันยังเคยไปเฝ้าพระองค์ท่านที่วังนี้หลายครั้ง

ซ่อมอาคารโรงเรียนด้วยตัวเอง

ตอนนี้ชีวิตจำกัลดเริ่มเปลี่ยนแปลงเล็กน้อย เขาต้องแยกจากดิฉันบ้าง บางครั้ง เพื่อต่างคนจะได้ทำหน้าที่ของตน จำกัลดรับผิดชอบภายนอกตัวอาคาร เขาต้องไปหาช่างมาซ่อมแซมรั้ว จ้างคนมาปรับสนามและสวน และปลูกต้นไม้เพิ่มเติมให้น่าดู ซึ่งเป็นของชอบของเขาอยู่แล้ว ส่วนใดที่ไม่จำเป็นจะต้องจ้างคน เราก็กู้ทำกันเองทั้งสิ้น แม้แต่ฉาบปูนสีเหลืองในส่วนที่เป็นตึก (บ้านเป็นไม้ครึ่งตึก) เพื่อให้ดูสดใสขึ้น เขาและดิฉันก็ยังช่วยกันทำเอง เราต้องการประหยัดเงินให้มากที่สุด อะไรพอจะทำได้เองก็ช่วยกันทำ จะได้ไม่เปลืองค่าจ้างมาก เพราะเราอาจหาญริอ่านก่อตั้งโรงเรียนโดยที่ไม่มีทุนรอนเลย

ประหยัดค่าใช้จ่ายทุกอย่าง

ตอนนั้นดิฉันยังไม่มียานพาหนะ ส่วนรายได้ของจำกัลด ทั้งๆ ที่ทำอยู่หลายแห่ง รวมทั้งสอนพิเศษเล็กๆ น้อยๆ ที่บ้านด้วย ก็ยังนับว่าน้อยมาก แต่ทุนที่สำคัญที่สุดที่เราเมื่ออยู่อย่างเต็มเปี่ยมคือกำลังใจและความมุ่งมั่น

อดทนของเราทั้งสองคน และอาศัยที่เราไม่มีการฟุ้งเฟ้อ ไม่ชอบการเที่ยวเตร่ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายจึงไม่ต้องซื้อหาใหม่มากนัก รายจ่ายหลักของจำกัดมืออยู่อย่างเดียวคือการซื้อหนังสือ แต่เขาก็พยายามคัดใจลดลงมาให้มากที่สุด เก็บหนังสือเก่าที่มีอยู่แล้ว เล่มไหนยังอ่านไม่ละเอียดนักก็เอากลับมาอ่านอีก เพื่อนฝูงของดิฉันในเมืองไทย ทั้งที่โรงเรียนราชินีและจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยไม่มีการได้พบปะกันเลย พบแต่เพื่อนนักเรียนอังกฤษไม่กี่คน รายจ่ายพิเศษจึงเกือบจะไม่มี

นอกจากนี้เรายังมีโชคดีหลายอย่าง เช่นไม่ต้องเสียค่าเช่าบ้าน เพราะยังคงอยู่ในบ้านเล็กบริเวณเดียวกับบ้านคุณพ่อ และเราได้สาวใช้มาคนหนึ่งอายุคงจะใกล้เคียงกับดิฉัน จ่ายเงินเดือนให้เพียง 6 บาท แต่เขาทำงานทั้งหมดในบ้าน กวาด-ถู-ซักผ้า-ไปตลาด-ทำกับข้าว เขาซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเรามาก ให้เงินไปตลาด 1 บาทสำหรับอาหารสามมื้อ ก็ทอนกลับมาให้ตั้งเยาะแยะทุกวัน ถ้าดิฉันไปจ่ายเองก็คงไม่ได้ใช้อย่างนั้น เขาคงจะสงสารเราจึงช่วยประหยัดไปด้วย

เช่นนี้แหละ เราจึงสามารถดำรงชีวิตไปได้เรื่อย ๆ โดยมีความสุขพอสมควร อย่างไรก็ตาม ดิฉันเอาของขวัญต่าง ๆ ที่เป็นเครื่องประดับซึ่งได้รับจากญาติผู้ใหญ่ทั้งฝ่ายดิฉันและฝ่ายจำกัดเมื่อตอนแต่งงาน เช่น แหวน สร้อยคอ และสร้อยข้อมือ อย่างละหลาย ๆ ชิ้น ให้จำกัดเอาไปขายเพื่อเอาเงินมาลงทุนซื้อข้าวของต่าง ๆ สำหรับโรงเรียนที่จะตั้งใหม่ ในอายุวัยนั้น ดิฉันไม่เคยชอบเครื่องประดับจำพวกนี้เลย ได้มาก็ไม่ได้สวมใส่ เอาเก็บทิ้งไว้ในลิ้นชักโต๊ะเขียนหนังสือ ฉะนั้นเอามาทำให้เป็นประโยชน์เสียยิ่งดีกว่า

เตรียมอุปกรณ์การเรียน

ขอย้อนกลับมาพูดถึงเรื่องการเตรียมโรงเรียนใหม่ สมัยนั้นยังไม่มีโรงเรียนสำหรับเด็กอายุ 2-3 ขวบ จึงไม่มีโต๊ะเก้าอี้เล็กๆ วางขายอย่างสมัยนี้ ดิฉันกับจำกัต้องไปด้วยตัวเอง ไปสั่งทำโต๊ะ-ม้านั่ง สำหรับนั่งเรียนและกินอาหาร ผู้สำหรับเก็บอุปกรณ์การเรียนและเครื่องใช้ในการรับประทานอาหาร ทุกอย่างนี้ต้องมีขนาดเล็กและเบา ให้เหมาะกับเด็กอายุ 2-3 ขวบ เครื่องเล่นในสนาม เช่น จิงช้า ไม้ลั่น ไม้กระดก ก็เช่นเดียวกัน เราใช้โรงเรียนช่างไม้ วัดสระเกษและโรงเรียนเพาะช่าง เขาต้องเอาเด็กมาลองทำทำนั่ง-ยืนให้เราดูว่าของชนิดนั้นๆ ควรจะมีขนาดกว้าง ยาว สูง สักเท่าใดจึงจะเหมาะ แล้วจำกัมีหน้าที่ไปคอยควบคุมทั้งสองโรงเรียนนี้ให้ทำถูกต้องตามที่ตกลงกันไว้ และมีหน้าที่ติดตามเรื่องที่ขออนุญาตไว้ที่กระทรวงธรรมการด้วย

ระยะนี้เขาต้องไปคนเดียวตลอดเวลา เพราะดิฉันมีเรื่องที่จะต้องทำเอง อีกมากมายภายในตัวอาคารโรงเรียน ดิฉันเลือกเองว่าจะเอาห้องไหนเป็นห้องเรียน ห้องกินอาหาร ห้องนอน ห้องดนตรี และห้องรับแขกด้วย ดิฉันซื้อรูปต่างๆ มาจากอังกฤษมากพอที่จะประดับประดาห้องเหล่านี้ตามที่เหมาะสม รูปสัตว์ ดอกไม้ และรูปเด็ก ล้วนแต่สวยและน่ารักทั้งนั้น การทำอุปกรณ์การเรียนเป็นเรื่องใหญ่ เครื่องใช้แบบมอนเตสซอรีต้องทำขึ้นเองทั้งหมดตามแบบและขนาดที่มีอยู่ในหนังสือ สิ่งเหล่านี้ก็ต้องใช้นักเรียนเพาะช่างและช่างสังกะสีช่วยด้วย การเขียนรูป เขียนตัวหนังสือ ตัวเลข บนกระดานแข็ง เป็นชุดๆ โดยใช้สีต่างๆ กันนั้น ดิฉันทำเองทั้งหมดโดยไม่ยากนัก เพราะเอาแบบจากอังกฤษมาทั้งหมด แต่ทำคนเดียวก็ต้องใช้เวลาไม่น้อย

การปั้นดินเป็นรูปต่างๆ ประกอบการสอนภูมิศาสตร์ก็สนุกดี ที่ต้องเหนื่อยมากแต่ก็ชอบคือการเย็บที่นอน หมอน ผ้าปูที่นอน ปลอกหมอน ผ้า

เช็ดมือ เสื้อคลุมทำงาน ฯลฯ ดิฉันเตรียมไว้สำหรับนักเรียนชั้นเดียว 30 คน ตอนนั้นเรายังอยู่ในบ้านมุขชอยร่วมฤดี เข้ามาทำงานที่โรงเรียน เย็นก็กลับบ้าน ใส่กุญแจเก็บข้าวของทั้งหมดไว้ที่โรงเรียนก็ปลอดภัยดี เพราะโจรผู้ร้ายไม่ชุมเหมือนในปัจจุบันนี้ ของใช้ต่าง ๆ ไม่มีร้านขายมากมายอย่างเดี๋ยวนี้ จำกัต้องพาไปซื้อที่สำเพ็ง แต่ถนัดไม่คิด ที่จอดรถก็สะดวก จึงไม่มีปัญหาอะไร ดิฉันทำงานคนเดียวแข่งกับเวลา เพราะตอนแรกคิดจะให้โรงเรียนเปิดทันเทอมต้น 17 พฤษภาคม แต่มีอุปสรรคอื่นซึ่งเราไม่คาดคิดเกิดขึ้น ทำให้โรงเรียนยังเปิดทำการสอนไม่ได้

อุปสรรคที่ไม่คาดคิด

อุปสรรคของเรานั้นดูเหมือนจะเนื่องมาจากตัวจำกัดนั่นเอง ทั้งจำกัดและดิฉันยื่นเรื่องขอตั้งโรงเรียนด้วยความบริสุทธิ์ใจ โดยลืมเรื่องของการจำกัดที่เกี่ยวกับกระทรวงธรรมการไปแล้ว คิดว่าเรื่องจบแล้วไม่น่าจะมีอะไรอีก เพราะเราก็จะหาเลี้ยงชีพโดยสุจริตของเราเอง โดยไม่ต้องพึ่งทางราชการ หลังจากยื่นเรื่องไปแล้ว จำกัดทอดเวลาไว้ระยะหนึ่ง แล้วจึงค่อยไปติดตามผู้คนที่กระทรวงก็ช่วยเหลือดี เรื่องค่อย ๆ ผ่านเรียบร้อยมาโดยตลอด แต่ช้ามาก อย่างไรก็ตาม โรงเรียนก็เปิดเทอมต้นไม่ทันอยู่ดี ตัวเราเองก็ไม่ว่าอะไร เพราะทางโรงเรียนเองยังไม่เรียบร้อย 100% ตามที่เราต้องการ ยังจะต้องทำอะไรต่ออะไรแต่งเติมอีก จึงปล่อยเรื่องไว้อีกระยะหนึ่งก่อน

ที่นี้ภายหลังเมื่อไปติดต่ออีก ปรากฏว่าเรื่องได้เสนอรัฐมนตรีไปแล้ว แต่เงียบหายไป จำกัดไปอีกหลายครั้ง เขาก็บอกว่าเรื่องยังไม่ผ่านออกมาหน้า ๆ เข้าจำกัดกลัวว่าไปอนุญาตจะออกไม่ทันเปิดเทอมกลางจึงไปกะยั้นกะยอลามเขา มีคนที่ส่งสารจำกัดมากระซิบบอกว่าเขาเอาเรื่องของเราวางไว้ข้างบนหลายครั้งแล้ว แต่กลับลงไปอยู่ข้างใต้ทุกที ทำทางจะลำบาก

รัฐมนตรีศึกษาฯ ช่วย

ตอนนั้น คุณหลวงสินธุสงครามชัย (สินธุ์ กมลนาวิน) เป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ แต่ท่านไม่ค่อยได้มากระทรวง เพราะมีธุระยุ่งเกี่ยวกับทหารเรือของท่านมากมาย รัฐมนตรีช่วยจึงทำหน้าที่แทน จำกัดเพ็ญรู้สึกตัวว่าเรื่องของเขายังไม่จบ อะไร ๆ ก็จะไม่ง่ายอย่างที่เขาคิดเสียแล้ว เราปรึกษากันแล้วจึงตัดสินใจไปหาคุณหลวงสินธุ์ ที่บ้านของท่าน เล่าเรื่องทั้งหมดให้ท่านฟัง ท่านก็เห็นใจและรับว่าจะช่วยเรา ต่อมาไม่นานถึงกำหนดวันที่ท่านไปกระทรวง ท่านจะทำอย่างไรไม่ทราบ แต่ผลดีคือว่าเรื่องของเราผ่านออกมาเรียบร้อย พรรคพวกที่กระทรวงฯ รีบส่งข่าวมาให้เราทราบก่อน แต่เราจะต้องรอขึ้นตอนอีกเล็กน้อย แล้วกระทรวงจะส่งใบอนุญาตมาให้เราเป็นทางการเอง

หนังสือพิมพ์ช่วยโฆษณา

ตลอดระยะเวลาตอนต้นที่ยังไม่ได้เปิดสอน เรามีเวลาตกแต่งโรงเรียนและทำเรื่องต่าง ๆ ได้เสร็จเรียบร้อยบริบูรณ์พร้อมที่จะให้คนชมได้ การโฆษณาเริ่มต้นโดยเราไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายเลย หนังสือพิมพ์หลายฉบับของพรรคพวกเราได้ช่วยเขียนข่าวเกริ่นว่าจะมีโรงเรียนอนุบาลประเภทมอนเตสซอรีเปิดเป็นแห่งแรกในเร็ว ๆ นี้ ที่นั่น ๆ มีคนสนใจมาขอชมสถานที่และอุปกรณ์ต่าง ๆ ทุกวัน ส่วนมากเป็นพวกเจ้านายและคุณพระคุณหลวงต่าง ๆ เราบอกว่าเราคงจะเปิดสอนได้แน่ในต้นเทอมกลางนี้ ขอให้เขาคอยฟังข่าวจากหนังสือพิมพ์ ตอนนั้นเทอมกลางเปิดวันที่ 5 กันยายน เรารู้ข่าวว่าจะได้ใบอนุญาตแน่แล้ว แต่ในเมื่อเรายังไม่ได้รับเป็นทางการ เราก็เปิดรับนักเรียนไม่ได้ อย่างไรก็ตามวันที่ 5 กันยายน 2483 เราเปิดสอนเด็กพรรคพวกเดียวกันสักคนไปก่อน เพราะกฎหมายมีอยู่ว่าถ้าสอนถึงเจ็ดคนจะต้องได้รับอนุญาตก่อน

นักเรียนรุ่นแรกของครูโณทยานได้แก่ 1. ค.ญ. สุรภิน สายประดิษฐ์ ลูกคุณกุหลาบ สายประดิษฐ์ (ได้เลขประจำตัว 1) 2. ค.ญ. ชลธิชา สุวรรณทัต ซึ่งบ้านอยู่ริ้วเดียวกับโรงเรียน 3. ค.ช. ปุ่ม และ 4. ค.ญ. ชุติพร รั้งควรร สองคนหลังนี้เป็นบุตรนายวรกิจบรรหารและคุณชลอ รั้งควรร เจ้าของโรงพิมพ์อักษรนิติ ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักเขียนสมัยนั้น

เปิดเป็นทางการ

เมื่อใบอนุญาตซึ่งลงวันที่ 5 กันยายน มาถึงในวันที่ 9 กันยายน 2483 เราจึงเปิดรับสมัครนักเรียนอย่างเป็นทางการ และถือเอาวันที่ 9 กันยายน เป็นวันเกิดของโรงเรียนครูโณทยาน

จำกัฉันมีหน้าที่รับแขกและรับสมัครนักเรียน เพราะฉันลงมือสอนเอง โดยมีคุณวินัยเป็นผู้ช่วย มีคนมาชมการสอนอยู่เรื่อย ๆ ขณะนั้นมีนักเรียนประมาณ 15–16 คน

น. ประภาสทิพย์ มาสัมภาษณ์

คุณกุหลาบส่งคุณนางเยาว์ ประภาสทิพย์ ซึ่งใช้นามปากกาว่า “บัวหลวง” มาสัมภาษณ์ฉัน แล้วเขียนเรื่องไปลงหนังสือพิมพ์ เล่าถึงกิจการของโรงเรียนครูโณทยาน ตั้งแต่นั้นมาก็เลยมีคนมาขอชมกันใหญ่ ภายในเวลาไม่นานเราจึงมีนักเรียนครบจำนวน 30 คนตามที่เตรียมไว้ ถึงตอนนี้ต้องหยุดรับชั่วคราว รอให้ปิดเทอมจึงจะทำการขยายได้ โชคดีที่คุณชั่วฮ้อบังเอิญเปลี่ยนใจ ไม่มาเปิดโรงเรียนการบัญชีตามที่ตั้งใจไว้แต่เดิม เราจึงขยับขยายขึ้นไปใช้ห้องชั้นบนได้ คราวนี้ฉันไม่ต้องเตรียมงานคนเดียวแล้ว มีคนช่วยทำเครื่องใช้เพิ่มเติมสำหรับนักเรียนอีก 30 คน รวมเป็น 60 คน และต่อมาในเดือนกรกฎาคม 2484 ยังไม่ทันครบปีที่เปิดสอนมา เราก็มีนักเรียน 90 คน เต็มตามที่เราต้องการแล้ว และไม่คิดขยายอีก

เปิดโรงเรียนศรีพลัตต์

ตอนนั้นบ้านเลขที่ 113 ของทรัพย์สินฯ ซึ่งอยู่รั้วเดียวกับโรงเรียนเรา ทางด้านหลังว่างลง จำกัดจึงไปขอเช่าและรื้อรั้วออกทำให้เป็นเขตเดียวกัน จำกัดและดิฉันย้ายสามะโนคร้วจากบ้านคุณพ่อมาอยู่ที่โรงเรียนเพื่อสะดวกแก่การดูแล และจำกัดได้ร่วมกับคุณบุญถิ่น อัตถากร และคุณพระสันธิวิทยา-พัฒน์ ตั้งโรงเรียนสอนพิเศษตอนเย็นสำหรับนักเรียนชั้นมัธยม 7-8 โดยให้ชื่อว่า “โรงเรียนศรีพลัตต์” ณ บ้านเลขที่ 113 นี้

ชีวิตของจำกัดตอนนี้ได้เปลี่ยนไปอีก มีครูอื่น ๆ อีกหลายคนมาช่วยสอนภาษาอังกฤษบ้าง ภาษาไทยบ้าง และมีเพื่อนนักเรียนอังกฤษอีก 2-3 คน มาร่วมด้วยเสมอ จึงทำให้มีบรรยากาศคึกคัก ได้ปราศรัยพูดคุยกันสนุกสนาน เราจึงคิดตั้งสนามแบดมินตันขึ้น ทุกบ่ายวันอาทิตย์ เพื่อน ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นนักเรียนอังกฤษจะมาร่วมเล่นกันหลายคน โดยต่างก็เอาแร็กเกตและลูกขนไก่ของตัวเองมา คนที่ชอบเล่นเป็นประจำคือคุณบุญมา วงศ์สวรรค์ และ ม.ร.ว. จีระ คนที่เล่นก็เล่นกันไป ใครที่ไม่เล่นก็คิมน้ำชาคุยเฮฮากันไป ตอนที่อยู่บ้านคุณพ่อนั้น พวกเพื่อน ๆ เกรงใจ ไม่กล้าไปเอะอะกัน แต่ที่โรงเรียนนี้เราอยู่อย่างอิสระ เราจึงไม่ต้องเกรงใจ เพราะตัวดิฉันเองก็รู้จักทุกคนอยู่แล้ว

บางวันบางคนก็คุยติดลม ไม่ต้องห่วงทางบ้าน และไม่รังเกียจที่จะกินข้าวกับไข่เจียว ก็อยู่จน 2-3 ทุ่มจึงจะกลับ บ่อยครั้งที่เราไปต่อกันที่ ลุมพินีรมย์ และระยะนั้น แทบทุกกลางวันวันเสาร์ มักจะไปกินอาหารร่วมกันที่ร้านจี่จั้นเหลา หรือเขายี่นที่เขาวราช จำกัดบอกว่าชีวิตของเขาช่วงนั้น นับว่ามีความสุขมาก

เขายังคงไปหาคณะคุณเตียง และไปโรงพิมพ์อักษรนิติเป็นประจำ และเมื่อดิฉันว่าง ดิฉันก็ไปกับเขาด้วย อย่างไรก็ตาม ถ้าดิฉันไม่ได้ไปกับเขา ไม่ว่าจะไปที่ไหนก็ตาม เมื่อถึงตอนกลางวัน เขาจะกลับมากินอาหารกับดิฉัน

เสมอ ตลอดเวลา 3 ปีครั้งที่ดิฉันได้มีชีวิตอยู่กับจำกัด เกือบจะพูดได้ว่าเรากินอาหารด้วยกันทั้งสามมือทุกวัน ดูราวกับว่าเขาจะมีलगสังหรณ์ว่าในชาตินี้เขาจะได้มีชีวิตอยู่ร่วมกับดิฉันไม่นานนัก

โรงเรียนศรีพลัตต์ แผนกสามัญ

เมื่อโรงเรียนอนุบาลตั้งมาได้ปีกว่า ๆ ผู้ปกครองนักเรียนหลายคนมาขอร้องให้เปิดชั้น ป.1 ต่อ เพราะเขายังไม่อยากระบายลูกไปอยู่โรงเรียนอื่น เราทนรับไม่ได้ จึงขออนุญาตกระทรวงเปิดโรงเรียนสามัญขึ้นที่บ้านเลขที่ 113 ซึ่งเป็นโรงเรียนศรีพลัตต์ตอนเย็นอยู่แล้ว กระทรวงอนุญาตให้เปิดเป็นทางการในวันเปิดเทอม 3 วันที่ 5 มกราคม 2485 แต่ต้องให้ใช้ชื่อ “โรงเรียนศรีพลัตต์ แผนกสามัญ” เพราะไปใช้สถานที่เดียวกันกับโรงเรียนศรีพลัตต์ เราไม่รับนักเรียนจากที่อื่น เพียงแต่รับนักเรียนที่จบจากโรงเรียนอนุบาลดุสิตนายนเท่านั้น เราเปิดเฉพาะชั้น ป.1 ก่อน ทั้งที่ได้รับอนุญาตให้เปิดได้ถึงมัธยม 6 และคิดว่าจะค่อย ๆ เปิดเพิ่มชั้นปีละชั้นต่อไป

คุณพ่อของจำกัดไม่เห็นด้วยกับวิธีนี้ ท่านบอกว่า “กว่าถั่วจะสุก งาก็จะไหม้เสียก่อน” ดิฉันเข้าใจในความหวังดีของท่าน ท่านเกรงว่าเราจะไปไม่รอดทางด้านการเงิน คือถ้าเปิดเพียงชั้นเดียว นักเรียนน้อย รายได้จะไม่พอกับรายจ่าย แต่ถ้ารับนักเรียนหลาย ๆ ชั้น จำนวนนักเรียนมาก การเงินก็คงจะดี แต่จำกัดมีอุดมคติที่ยึดมั่น เขาอยากให้นักเรียนของเรามีคุณภาพที่ดี ไม่ใช่จะเอาแต่ปริมาณอย่างเดียว เพื่อว่าโรงเรียนจะได้มีชื่อเสียง ถ้ารับนักเรียนซึ่งมาจากที่ต่าง ๆ กัน ความรู้ไม่เสมอกัน จะทำให้ครู ๆ หนักใจในเรื่องการสอน และเมื่อจบออกไปก็จะมีคุณภาพดี การแก้ไขภายหลังจะทำให้ยากมาก แต่ตัวเขาเองก็เกรงใจดิฉัน กลัวว่าดิฉันจะอดทนไม่ไหวต่อความลำบากเรื่องการเงิน ซึ่งจะต้องมีต่อไปอีกหลายปีกว่าจะถึงเวลาที่จะเปิด

ชั้นมัธยม 6 แต่เมื่อดิฉันรับรองว่าดิฉันเองก็มีความเห็นเช่นเดียวกับเขา และสัญญาว่าจะอดทนต่อสู้กับความลำบากทุกชนิดที่จะมีมา เขาก็ดีใจมาก เราตกลงจะร่วมทุกข์ด้วยกัน ไม่ว่าทุกขนั้นจะใหญ่ยิ่งเพียงใด เพื่อผลสำเร็จอันดีในภายหน้า

ญี่ปุ่นจีน

อย่างไรก็ตาม เมื่อถึงวันที่ 8 ธันวาคม 2484 กองทัพญี่ปุ่นเข้ารุกรานประเทศไทยเพียงไม่ถึงเดือนก่อนที่โรงเรียนสามัญของเราได้รับอนุญาตให้เปิดเป็นทางการ ทั้งๆ ที่ทั้งสองโรงเรียนยังคงเปิดต่อไปตามปกติ แต่ชีวิตจิตใจของจำกดไม่เป็นปกติเสียแล้ว มันได้เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก และหลังจากนั้น 1 ปีกับ 3 เดือน คือในวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2486 เขาก็เดินทางออกจากประเทศไทย และไปจบชีวิตในประเทศจีน

เนื่องจากเหตุการณ์ของสงครามโลกครั้งที่ 2 กระทรวงธรรมการสั่งให้โรงเรียนอนุบาลทุกแห่งปิดในเดือนมิถุนายน 2486 (เมื่อจำกดไม่อยู่แล้ว) และโรงเรียนสามัญก็ถูกสั่งให้ปิดในเดือนธันวาคม ปีเดียวกัน โรงเรียนสามัญเปิดใหม่ในเดือนพฤษภาคม 2487 แต่แล้วก็ต้องปิดอีกในเดือนมิถุนายน แล้วก็ปิดเรื่อยไปจนกระทั่งสงครามสงบเมื่อเดือนสิงหาคม 2488

จากวินาทีแรกที่ทราบว่ายี่ปุ่นเข้าเมืองไทย อารมณ์ของจำกดจะเปลี่ยนไปในทันที เขาทำหน้านิ่งคิดว่าขมวดครุ่นคิดอยู่ตลอดเวลา พุดน้อยลงไปตาม และเฝ้าเปิดวิทยุฟังข่าวต่างประเทศ ฟังข่าวสงครามด้านยุโรปทุกระยะ เมื่อไรได้ข่าวดีของพันธมิตรก็ใจขึ้น และหน้าตาแจ่มใสขึ้นเล็กน้อย แต่ถ้าข่าวไม่ดีก็ยิ่งกลัดกลุ้ม ของที่เคยชอบ เช่นหนังสือ ก็อ่านน้อยลง เข้าใจว่าไม่มีสมาธิ พอจับอ่านไปได้ไม่นานก็ต้องวาง การทำสวนปลูกต้นไม้ ดอกไม้ก็วางมือไปเลย อย่างดีก็ได้แต่เพียงเดินดูเท่านั้น เคยเปิดวิทยุฟังดนตรี

เพราะ ๆ ของต่างประเทศ ก็เปลี่ยนไปฟังแต่ข่าวอย่างเดียว (ตอนนั้นรัฐบาลห้ามฟังวิทยุต่างประเทศ แต่ผู้คนที่แอบฟังกันทั้งนั้น) สรุปแล้วความสุขของจำกดส่วนหนึ่งที่ได้จากการชื่นชมของเหล่านี้อลดลงไปมากมาย

วางแผนหนีออกนอกประเทศ

ในที่สุดเขาก็บอกดิฉันว่า ถ้าเรายังอยู่ในประเทศไทยก็จะต้องงอมืองอเท้าทำอะไรไม่ได้ แต่ถ้าเราได้ออกไปนอกประเทศ เราอาจจะมีโอกาสได้รับใช้ช่วยเหลือบ้านเมืองไม่มากนักหรอก อย่างไรก็ตาม หนทางที่จะออกไปนั้นมีคมนานเหลือเกิน เพราะมันเป็นเรื่องใหญ่โต และเรากำลังที่ศูนย์ ไม่มีทุน ไม่มีเครื่องมือ ไม่มีทางติดต่อ แต่กระนั้นเขาก็ไม่ล้มความมุ่งมั่น เขาถามดิฉันว่าจะยินดีไปกับเขาหรือเปล่า ดิฉันตอบได้ในทันทีโดยไม่ต้องคิดเลยว่า จะไปที่ไหนเมื่อไร โดยวิธีใด ดิฉันก็จะขอไปกับเขาด้วย ดิฉันไม่เคยนึกหัวนเกรงอะไรเลย ถ้ามีจำกัดอยู่ด้วย แม้จะต้องเสี่ยงภัยและจะตกทุกข์ได้ยากสักเพียงไหน ดิฉันก็จะทนและร่วมทุกข์กับเขาทุกประการ แล้วดิฉันถามว่า เราจะไปที่ไหนกันล่ะ เขาวางใจ ๆ ก็ต้องหาวิธีเล็ดลอดออกนอกประเทศให้ได้เสียก่อนก็แล้วกัน เขาไปหาเพื่อน ๆ นักเรียนอังกฤษหลายคน โดยเฉพาะพวกที่เป็นนักบิน ขวนให้เขาขับเครื่องบินออกไป แต่ไม่มีใครเห็นด้วย เกรงว่าจะเอาชีวิตไปทิ้งเสียเปล่า ๆ

จำกัดคิดหวังมาก แต่ก็ไม่ละความพยายาม ทุก ๆ เช้าเขาต้องออกจากบ้านไปสำรวจว่าทหารญี่ปุ่นอยู่ที่ไหนกันบ้าง และทำอะไรกัน เขาเที่ยวสำรวจไปทั่วกรุงเทพฯ ทีเดียว

เมื่อพันธมิตรเข้ามาถึงระเบิดทุกครั้ง รุ่งขึ้นจำกัดจะต้องไปสำรวจดูว่าญี่ปุ่นได้รับความเสียหายมากน้อยแค่ไหน เขาไปตัดสุทาสากลด้วยฝ่าสี่นิ้วเหมือนทหารบกไว้ชุดหนึ่ง บอกว่าต้องเตรียมไว้ให้พร้อม เพื่อจะมีประโยชน์

อาจจะมีเวลาที่จะต้องปะปนไปกับพวกทหารก็ได้ ดิฉันเชื่อว่าเขาคิดอะไรต่ออะไรอีกมากมาย แต่ดิฉันไม่อยากจะชักใช้กวนใจเขา เป็นแต่คอยรับฟังเขาทุกวัน ว่าเขาไปไหนมา ไปหาใคร ไปทำอะไร หรือเห็นอะไรมาบ้าง

จำคัดย่งคงไปโรงพิมพ์อักษรนิติอยู่ และไปหาคุณเตียงบ่อยขึ้น เขาจะบอกคุณเตียงเรื่องคิดอ่านออกนอกประเทศหรือไม่ ดิฉันไม่ทราบ แต่เรื่องคิดต่อต้านญี่ปุ่นนั้นเขาร่วมคิดกันแน่ จำได้รวบรวมเอาหลานชายรุ่นหนุ่ม นกกรจขของคุณเตียงมาไว้ที่บ้านเราหลายคน แล้วยังติดต่อชักชวนเด็กนักเรียนชายที่มาเรียนพิเศษที่โรงเรียนศรีพลัดถ์ตอนเย็น และลูกหลานของพวกฟ้องคนอื่น ๆ อีก เขาบอกว่าต้องมอง ๆ เตรียม ๆ เอาไว้ เอะอะจะได้รวบรวมกันได้ในทันที

โชคดีที่เกิดเหตุขุนเคื่องใจ

เพื่อน ๆ นักเรียนอังกฤษที่เคยมาครีกรีนเฮาส์กันที่โรงเรียนครูโธมยาน นั้น เริ่มลดน้อยไปเองโดยปริยาย เหตุหนึ่งก็เพราะว่าเพื่อน ๆ ทุกคนคงจะคิดเหมือนกับเรา คือหมดสนุก เมื่อมองไปเห็นทหารญี่ปุ่นทุกหนทุกแห่ง เต็มเมือง แล้วเกิดความอดทนระอาใจ อีกเหตุหนึ่งก็ดูเหมือนว่ารัฐบาลห้ามมีการชุมนุมกันเกินเท่านั้น ๆ คน อย่างไรก็ตาม ตอนแรก ๆ ยังมีการพบปะกันที่โรงเรียนครูโธมยานอยู่บ้าง คือทุกครั้งที่มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้น เพื่อน ๆ จะมาพบกันเองโดยมีต้องนัดหมาย เมื่อพบกันแล้วก็อดที่จะวิจารณ์และตำหนิใครต่อใครไม่ได้ ตอนหลังต่างคิดว่าไม่มีประโยชน์อะไรที่จะทำเช่นนั้น และไม่อยากจะเสี่ยงต่อการถูกจับกุม การพบปะจึงค่อย ๆ ห่างออกไป ตัวจำกัดเองนั่งเฉยเสีย ไม่สนับสนุนหรือรบเร้าให้เพื่อน ๆ มาพบกันอีก เพราะเขาเริ่มคิดว่า ถ้าเขาจะออกไปจากประเทศจริง ๆ แล้ว ก็จะต้องค่อย ๆ ทำตัวให้ห่าง ๆ กับเพื่อน ๆ ให้มากขึ้น เพื่อว่าเมื่อหายตัวออกไปจริง ๆ จะได้

ไม่มีใครสังเกตเห็นหรือรู้สึก จนกว่าเวลาจะผ่านไปอีกนานพอสมควร

แต่กับเพื่อนบางคนที่สนิทสนมมากและยากที่จะหยุดการไปมาหาสู่ ก็บังเอิญเกิดเหตุขึ้นเคียงใจกันขึ้น คือวันหนึ่งขณะที่ยังพบปะกันที่โรงเรียนครูโณทยาน คุณประยูรซึ่งเห็นว่าจำกัดมีรายได้น้อย อยากจะช่วยเหลือหรืออะไรทำนองนั้น ได้เอ่ยปากชวนจำกัดไปทำงานที่สำนักงานธนาคารชาติในฐานะลูกจ้าง จำกัดสนใจทางนี้และไปคลุกคลีอยู่กับเขาแทบทุกวันอยู่แล้ว แต่ยังไม่กล้ารับปาก หันมามองดิฉันทำนองจะขอความเห็น ดิฉันบอกไปในทันทีว่าดิฉันไม่อยากจะจำกัดไปเป็นลูกจ้างเขา อยากให้ทำงานอิสระของตนเองมากกว่า คุณประยูรคงจะผิดหวังมาก และโกรธดิฉันมากด้วย เขาพูดประชดดิฉันแบบปากตะไกรของเขา ด้วยเสียงดังราวตวาดต่อหน้าเพื่อน ๆ หลายคนว่า “ว่าไงนะ? ทำงานอิสระหรือ ทำอะไร? ถีบสามล้อก็อิสระดีนะ!”

จำกัดนั่งเงียบ จะคิดอะไรไม่ทราบ ดิฉันโกรธสุดขีดจนพูดไม่ออกเหมือนกัน ได้แต่ร้องกรี๊ดออกมา และอยากจะขี้นเขาให้แหลกลงไปเดี๋ยวนั้น ไขว่คว้าดิฉันจะไม่ทราบว่าเขารักและเป็นห่วงจำกัดด้วยใจจริง แต่ดิฉันก็ยัง ไม่อยากให้จำกัดไปทำงานกับเขาอยู่ดี เพื่อน ๆ พยายามพูดหันเหให้เป็นเรื่องอื่นไปเสีย แต่รอยร้าวในใจของเราได้เกิดขึ้นแล้ว ดิฉันเคยไปที่สำนักงานธนาคารชาติกับจำกัดบ่อย ๆ ก็ไม่ไปอีกเลย ส่วนจำกัดก็ค่อย ๆ ไปห่างเข้าทุกที และคุณประยูรก็หยุดไปมาหาสู่ที่บ้านเราเช่นเดียวกัน

อันที่จริงคิดไปแล้วต้องนับว่าเราโชคดีที่มีเหตุการณ์เช่นนั้นเกิดขึ้น มิฉะนั้นก็คงอีกนานกว่าเราจะค่อย ๆ แยกตัวจากเขาได้สำเร็จ เพื่อไม่ให้เขารู้เรื่องที่จำกัดจะเดินทางออกนอกประเทศ ยิ่งถ้าจำกัดไปทำงานกับคุณประยูรจริง ๆ ตอนจะหายตัวไปต่างประเทศก็ยากที่จะเก็บเป็นความลับได้

อย่างไรก็ตาม ดิฉันไม่ถามจำกัดหรือพูดกับจำกัดในเรื่องนี้เลย เพราะ

รู้ดีว่าเขาอัดอั้นตันใจอยู่แล้ว คุณประยูรเป็นเพื่อนสนิทที่เขารักและเชื่อถือมากที่สุด และงานที่เขาเสนอนั้นที่จริงก็เป็นงานที่จำกัดขอบ แต่ในเวลาเดียวกันเขาก็ไม่อยากจะฉ้อฉล และเขาก็เห็นเป็นโอกาสที่จะค่อย ๆ แยกตัวออกมา เพื่อไปทำงานตามจุดประสงค์อันยิ่งใหญ่ของเขาแล้ว ดิฉันเพียงแต่บอกจำกัดว่า ถึงแม้รายได้ของเขาจะน้อยเพียงไร ถึงแม้เราจะยากจนข้นแค้นจนต้องกัดก้อนเกลือกิน ดิฉันก็จะร่วมกับเขาตลอดไป เรื่องนี้ขอให้เขาหมดห่วงได้

เริ่มไปหาท่านปรีดี

ทันทีหลังจากญี่ปุ่นเข้าประเทศไทย ท่านปรีดี พนมยงค์ ซึ่งกำลังดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง (แต่ภายหลังมีความเห็นขัดแย้งกับนายกรัฐมนตรีในเรื่องที่จะให้ญี่ปุ่นกู้เงิน เลยถูกย้ายให้ไปเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์) นั้น ได้คิดอ่านต่อต้านญี่ปุ่นโดยวิธีใต้ดิน ท่านปรึกษาหารืออย่างลับ ๆ กับเพื่อนสนิทและลูกศิษย์ลูกหาที่ท่านไว้วางใจได้ ซึ่งทั้งหมดนี้ท่านจะพบทีละคน และมอบหมายให้แต่ละคนรับผิดชอบในหน้าที่ต่าง ๆ กัน โดยไม่มีใครรู้ว่าคนอื่น ๆ กำลังทำอะไร พวกที่ท่านมอบหมายงานเหล่านี้เป็นผู้ที่มีอิทธิพล มีพรรคพวกมาก ได้แก่พวกผู้แทนราษฎร และพวกข้าราชการในตำแหน่งสำคัญ ๆ ซึ่งจะใช้อำนาจให้เป็นประโยชน์ในการนี้ได้

การที่จำกัดเริ่มไปหาท่านปรีดีนับแต่แรกที่ญี่ปุ่นเข้าเมืองนั้น เพราะแน่ใจว่าท่านจะต้องไม่มีความเห็นคล้อยตามรัฐบาลขณะนั้นอย่างแน่นอน เมื่อพบกันหลายครั้งขึ้น ท่านก็เริ่มไว้วางใจและพูดกับเขาเรื่องที่ท่านคิดจะตั้งขบวนการใต้ดิน แต่ตอนนั้นยังไม่ได้พูดกันถึงเรื่องการส่งคนไปต่างประเทศอย่างที่จำกัดคิดไว้แต่ต้นว่าจะออกไปกับดิฉัน แต่เราทำไม่สำเร็จเพราะขาดทุนรอนและเครื่องมือ

ท่านปรีดี พนมยงค์ และคุณพูนสุข ได้ส่งคุณลลิตา บุตรสาวคนโตของท่าน ซึ่งมีความเจริญทางสมองช้ากว่าธรรมดา มาอยู่เป็นนักเรียนพิเศษประจำที่โรงเรียนดิฉัน โดยจัดพี่เลี้ยงมาอยู่ช่วยดูแลด้วย เพื่อมิให้เป็นภาระต่อดิฉันมากนัก ดิฉันคิดว่าท่านใช้กระสุนนัดเดียวยิงนกได้หลายตัว ก็นอกจากคุณลลิตาจะได้เปลี่ยนบรรยากาศจากบ้านมาอยู่โรงเรียน ได้มีเพื่อนหลายคนแล้ว ท่านยังได้ช่วยเราในเรื่องการเงินด้วย ยิ่งกว่านั้น ตอนน้ำท่วมใหญ่ พ.ศ. 2485 ท่านได้จัดส่งเรือสำปั้นลำใหญ่มาให้เราลำหนึ่ง และให้เราพาคุณลลิตาไปเยี่ยมบ้านอย่างน้อยวันเว้นวัน เพื่อมิให้เป็นที่น่าสงสัยในการที่จำกัดได้ไปหาท่านบ่อยเช่นนั้น ดิฉันยังจำได้ บางทีเราต้องแล่นเรือผ่านไปเฉียดๆ ทหารญี่ปุ่นที่กำลังฝึกแถว จำกัดหน้าตั้งขึ้นมาทันที ราวกับว่าอยากจะขย้ำพวกนั้นให้แหลกลาญ

อาสาสมัครเป็นตัวแทนออกจากประเทศ

การเตรียมการภายในประเทศซึ่งกินเวลามากมายหลายเดือนนั้น ดิฉันขอเว้นไม่เล่าในที่นี้ เพราะไม่เกี่ยวกับตัวดิฉัน แต่พอถึงตอนที่จะต้องเฟ้นหาตัวคนที่จะส่งไปติดต่อทางต่างประเทศ โดยตั้งประเด็นมุ่งไปหา ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช อัครราชทูตไทยในสหรัฐอเมริกาขณะนั้นก่อน เพราะคุณเสนีย์ได้ประกาศเป็นทางการว่าตัวท่านและพรรคพวกคนไทยอีกมากในสหรัฐฯ ไม่ยอมฟังคำสั่งรัฐบาล ในการนี้จะต้องได้คนที่มีความสามารถจริงๆ เพราะจะเป็นตัวแทนของคณะต่อต้านญี่ปุ่นได้สิน ไปติดต่อทั้งรัฐบาลจีน อเมริกา และอังกฤษ ได้ปรึกษาหารือกันอย่างกว้างขวางในคณะพรรคก็ยังไม่สำเร็จผล จำกัดจึงเสนอตัวต่อท่านปรีดีรับจะทำการนี้

ท่านปรีดีคงจะต้องลังเลใจอยู่ไม่น้อยในการจะส่งจำกัดไปเสี่ยงชีวิตเช่นนั้น เพราะอันตรายมีอยู่รอบด้าน ก่อนอื่นต้องส่งคนไปสอดแนมดูทาง

ด้านชายแดนหลาย ๆ จุด ว่าตรงไหนมีทหารญี่ปุ่นหรือสายลับของญี่ปุ่นอยู่น้อยที่สุด จำกัดอาจถูกจับหาว่าเป็นจารชน และถูกประหารชีวิตก็ได้ ซึ่งจำกัดจะต้องใช้ปฏิภาณช่วยตัวเองเท่าที่จะสามารถทำได้-จะต้องสืบสวนคว้าเส้นทางไหนบ้างที่พอจะเล็ดลอดไปยังประเทศจีนได้ เพราะบางแห่งเมื่อหลุดพ้นจากทหารญี่ปุ่นแล้ว อาจต้องเดินทางผ่านป่าเปลี่ยว ซึ่งเต็มไปด้วยโจรผู้ร้ายจันทกอยดักฆ่าชิงทรัพย์ของผู้เดินทาง หรือแม้แต่เมื่อออกไปถึงเมืองจีนแล้วก็อาจถูกทหารจีนสงสัยว่าเป็นจารชน จับยิงเป้าเสียอีกก็ได้ อย่างไรก็ตามจำกัดเขียนไว้ในบันทึกประจำวันของเขาว่า “ถ้าถูกจับได้ในขณะที่เล็ดลอดเข้าไป ก็พร้อมที่จะเสียสละเพื่อชาติ”

การที่มุ่งไปประเทศจีนก็เพราะจีนเป็นประเทศฝ่ายสัมพันธมิตร คงจะช่วยเราติดต่อกับอเมริกาและอังกฤษได้ คุณหลุย พนมยงค์ น้องชายท่านปรีดี เคยไปอยู่ประเทศจีนหลายปี และกว้างขวางในหมู่พวกพ่อค้าจีน ช่วยได้มากในเรื่องที่เกี่ยวกับคนจีน และอะไร ๆ ที่เกี่ยวข้องการเดินทางนี้ แต่ก็นัยว่าได้เคยมีการส่งชายเชื้อจีนสองคนไปแล้วหายสาบสูญ เข้าใจว่าคงเสียชีวิตแล้ว คุณหลุยได้เขียนแนะนำไปยังเพื่อนที่คุ้นหิมอีก เพื่อว่าจำกัดจะเดินทางไปทางนั้น และบอกว่าท่านรู้จักกับ ดร. ซุง (T.V. Soong) รัฐมนตรีต่างประเทศจีน และภริยาเป็นพี่สาวภริยาของเจียงไคเช็ค

ส่วนในด้านอื่น ๆ ทั้งหมด นอกจากเรื่องการเสี่ยงชีวิตนี้ ท่านปรีดียอมรับว่าจำกัดเหมาะสมในงานนี้ที่สุด (ความเห็นของท่านมีรายละเอียดอยู่ในหนังสือ *ชีวประวัติและงานเสรีไทยของ นายจำกัด พลางกูร* ของ ดร. นัฏททิพย์ นาถสุภา) ท่านคิดว่าถ้าไม่มีอุปสรรคอย่างมากมาย ภารกิจทั้งหมดควรจะเสร็จสิ้นภายใน 45 วัน นับแต่วันที่เดินทางออกจากประเทศไทย แต่ถ้าเหตุการณ์ไม่เป็นไปตามที่กะกันไว้ จำกัดอาจต้องตกค้างอยู่ที่นั่นจนกว่าสงครามจะสงบ ซึ่งคาดว่างคงเป็นเวลาราว ๆ สองปี ดังนั้นเมื่อตอน

จำกัดไปกราบลาท่านที่ทำเนียบท่าช้าง ท่านจึงพูดว่า “เพื่อชาติ เพื่อ Humanity นะคุณ เเคราะห์ดีที่สุดอีก 45 วัน คงได้พบกัน เเคราะห์ไม่ดีนักร้อยปีข้างหน้าอีกสองปีก็จะได้พบกัน และเคราะห์ร้ายที่สุดก็ได้ชื่อว่าสละชีวิตเพื่อชาติไป”

ปวดร้าวในความเงียบ

นับจากวันที่จำกัดบอกดิฉันว่าเขาจะออกเดินทางไปนอกประเทศ เป็นการแน่นอนแล้ว ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้กำหนดวัน เราก็เกือบจะไม่ได้พูดกันเลย จำได้นั่งนิ่งๆ อยู่ด้วยกันเสียเป็นส่วนมาก คงเป็นเพราะต่างคนต่างคิดหนัก ไม่เหมือนตอนที่ญี่ปุ่นเข้าเมืองไทยใหม่ๆ เมื่อจำกัดคิดจะออกไปครั้งแรกนั้นดิฉันจะไปกับเขา แต่คราวนี้เขาจะต้องไปคนเดียว ถึงแม้จำกัดหวังว่าจะกลับมารับดิฉันได้ภายในเวลาประมาณ 45 วันก็ตาม แต่ความจริงแล้วตัวเขาเองก็มีความหวังว่าจะรอดชีวิตได้เพียงราวๆ 50% เท่านั้น ดิฉันรู้ดีว่าเขาจะรู้สึกปวดร้าวเพียงใดในการที่จะต้องจากกัน เขาพยายามไม่แสดงความรู้สึก ไม่พูดอะไรออกมาทั้งนั้น แต่ภายในใจนั้นเขาคงจะต้องพูดอะไรต่ออะไรมากมายตลอดเวลา

ตัวดิฉันเองก็เช่นกัน ไม่เคยแสดงความอาลัยอาวรณ์ให้เขาเห็นมากนัก มีแต่พูดให้กำลังใจ สนับสนุนเขา ยินดีที่เขาจะได้ทำสิ่งที่เขาปรารถนาอย่างมากมายมาแล้ว และพูดถึงผลสำเร็จที่ได้รับ ซึ่งจะทำให้เขามีความสุขและภาคภูมิใจไปทั้งชาติ ทั้งนี้ก็เพราะไม่อยากจะให้เขากระอักกระอ่วนใจไหนๆ ก็ตัดสินใจเด็ดขาดว่าจะไปแล้ว ไม่มีการเปลี่ยนแปลงอะไรได้อีก ฉะนั้นจะพูดหรือทำอะไรที่ขัดต่อเรื่องนี้ก็จะหาประโยชน์อันใดไม่ รังแต่จะทำให้เขากลุ้มใจ ไม่สบายใจไปเปล่าๆ สิ่งที่เราต่างคนพูดกันซ้ำแล้วซ้ำเล่าก็คือให้ระวังดูแลรักษาตัวเองให้ดีเท่านั้น แต่แต่ละ ลับหลังจำกัดแล้ว

ดิฉันก็ไม่สามารถจะกลืนน้ำตาไว้ได้ เพราะคิดไปเรื่อยแปดพันประการ กลัวเหลือเกินว่าเราจะต้องเสียชีวิตด้วยอันตรายอย่างใดอย่างหนึ่งระหว่างการเดินทาง ดังได้กล่าวไว้แล้วข้างต้น ดิฉันเชื่อว่าลบล้างดิฉัน จำกัดก็คงจะเป็นเช่นเดียวกัน

ในใจจริงนั้น จำกัดคงอยากให้ดิฉันไปกับเขาเหลือเกิน แต่การเดินทางแบบนี้ เขายังไม่ทราบว่าตัวเองจะสามารถหลบหลีกปลอดภัยไปได้หรือไม่ ฉะนั้นถ้าดิฉันไปด้วยก็อาจจะได้รับอันตราย หนึ่ง ถ้าไม่มีดิฉันเขาอาจจะทำอะไรๆ ได้คล่องตัว ดิฉันเองก็ต้องยอมรับความจริงว่าต้องกลายเป็นตัวถ่วงแก่เขา แต่สิ่งเดียวที่ดิฉันอยากทำก็คือเพียงจะไปเป็นเพื่อนเขา เป็นที่ปรึกษาและคอยเป็นกำลังใจให้เขา เพื่อให้เขาไม่ต้องห่วงหน้าพะวงหลังด้วยเท่านั้น นอกจากนี้แล้ว ถ้าเขาเกิดเจ็บป่วยระหว่างการเดินทาง ดิฉันจะได้คอยช่วยรักษาพยาบาลด้วย

หากนพุดจีนได้ไปด้วย

ขณะพรรครอคิดกันว่า จำกัดควรจะมีใครที่พูดภาษาจีนได้ไปด้วยสักคน เพื่อจะได้เป็นประโยชน์ตอนเข้าแดนจีน คุณหลุยเลยไปพนายไพศาล ตระกูลลี มา บอกว่าจำกัดอยากจะจ้างเขาไปเป็นล่าม เพราะจำกัดเป็นพ่อค้าจะไปติดต่อซื้อขายสินค้าหลายอย่าง ในยามสงครามนั้น ถ้าใครโชคดีค้าขายถูกเรื่องถูกเวลา อาจจะเป็นเศรษฐีขึ้นได้ในทันที คุณไพศาลอาจโชคดีไปด้วย คุณไพศาลตกลง แต่ขอให้เราจ่ายเงินให้บิดาของเขาเดือนละ 100 บาท จนกว่าเขาจะกลับมา ดิฉันจึงมีหน้าที่เซ็นเช็คทุกเดือนตามสัญญา แต่ไม่ได้掏掏เงินเอง คุณหลุยเอาเงินจากไหนมาเข้าบัญชีให้ก็ไม่ทราบ

ทำสัญญาปลอม

นอกจากนี้ท่านปรีดี ยังจัดการให้ทำสัญญาขึ้นระหว่างจำกัดกับพ่อค้าข้าวคนหนึ่ง ความว่าได้มอบให้จำกัดเป็นตัวแทนจัดการซื้อ-ขายข้าว ทั้งนี้เพื่อให้เป็นหลักฐานอ้างอิง ถ้ามีข้าวรั่วไหลออกไปเรื่องที่จำกัดเดินทางออกนอกประเทศ แต่สัญญานี้ทำเสร็จไม่ทัน จำกัดออกเดินทางไปเสียก่อนแล้ว ท่านปรีดีเลยให้ดิฉันปลอมลายเซ็นของจำกัดลงในสัญญานั้น ยังจำได้คำว่า ท่านให้ดิฉันลงเซ็นลงในกระดาษเปล่าตั้งหลายสิบครั้ง พอเห็นว่าเขียนได้เหมือนและเหมาะสมดีแล้ว ก็สอดสัญญานั้นให้ดิฉันเซ็นปั๊บลงไปเลย

เริ่มเตรียมการเดินทาง

วันที่ 22 กุมภาพันธ์ 2486 จำกัดโทรเลขถึงคุณเตียง ศิริขันธ์ ว่า เสรี นวลมณี (หลานชายคุณเตียงซึ่งอยู่กับดิฉัน) จะไปหา ขออย่าได้ไปไหน แล้วรุ่งขึ้นก็ส่งเสรีถือจดหมายไปบอกคุณเตียงว่าจำกัดจะต้องไปขานอยคว่น ให้เตรียมรถยนต์มารับที่สถานีรถไฟอุดรธานี ในเย็นวันที่ 1 มีนาคม 2486 และให้จัดจ้างรถที่จะไปอินโดจีนให้ด้วย

เช้าวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2486 จำกัด ดิฉัน และอัสนี พลจันทร์ (ญาติดิฉัน) ขึ้นรถสามล้อไปสถานีหัวลำโพง คุณหลุยมาเย็นคอยส่งอยู่แล้ว เราไปค้างคืนที่โรงแรมไทยพัฒนา นครราชสีมา แล้วรุ่งเช้าเดินทางต่อไป พอไปถึงขอนแก่น เห็นคุณเตียงยืนรอรับอยู่ที่ชานชาลา เธอเคยถูกว่าจำกัดคงจะไปจูงกิ้ง ไกร้อน คอยไม้ไหว่ จึงมาดักที่ขอนแก่น รถไฟไปถึงอุดรธานี 17.45 น. คุณเตียงส่งรถบั๊ซของเธอเองมารับ แล้วเดินทางต่อไปถึงสกลนครราว 1.30 น. ของวันที่ 1 และเรานอนที่บ้านคุณเตียงในคืนนั้น

คุณเตียงจัดทุกสิ่งให้พร้อม

วันที่ 2 มีนาคม 2486 เวลาประมาณบ่ายโมง เราขึ้นรถบัสของคุณเตียงไปนครพนม โดยมีพวกฟองลูกหลานของคุณเตียงขอดิดไปเที่ยวด้วยเต็มรถ ซึ่งเราเห็นว่าดีเหมือนกัน จะได้ดูเป็นเรื่องธรรมดา

ไปถึงนครพนม พักที่โรงแรมไทยสว่าง รุ่งขึ้นวันที่ 3 คุณเตียงไปขอใบรับรองแพทย์มา 5 ใบ สำหรับตัวคุณเตียงเอง คุณนิवास (ภริยาคุณเตียง) คุณไพศาล จำกัด และดิฉัน เพื่อจะข้ามเข้าเขตอินโดจีน และไปขอให้ข้าหลวงจังหวัดนครพนม หลวงปรีวรตรวิจิตร (จันทร์ เจริญชัย) พี่ชายคุณบุญย์ เจริญชัย และเป็นญาติคุณเตียงด้วย ช่วยอำนวยความสะดวกต่างๆ ในการที่เราจะข้ามฟากไป คุณหลวงได้เขียนจดหมายถึงนายอำเภอเมือง ให้ออกใบแสดงสัญชาติให้คุณเตียง คุณนิवास และดิฉัน เพื่อจะได้ข้ามฟากไปส่งจำกัดและกลับเข้ามาได้ แล้วเราก็ลงเรือแจว ข้ามแม่น้ำโขงไปยังท่าแขก

บันทึกความในใจ

เราไปกินอาหารกลางวัน และนั่งพักผ่อนที่โรงแรมจีนเล็กๆ แห่งหนึ่ง สกปรกมาก ไม่มีทั้งน้ำประปาและไฟฟ้า เวลาที่เราจะจากกันจริงๆ กำลังจะมาถึงอยู่แล้ว จำกัดบันทึกไว้ตอนนี้ว่า

“ข้าพเจ้าเป็นห่วงภรรยาของข้าพเจ้ามาก แต่ในขณะเดียวกัน ข้าพเจ้าก็รู้สึกว่าคุณเจ้าต้องกัดฟันก้าวหน้าต่อไปเพื่อภูษาคี จะถอยสักก้าวเดียวก็ไม่ได้ ความรักชาติและความรักเมีย ได้ต่อสู้กันพักใหญ่ในดวงใจอันหมกมุ่นของคุณเจ้า ข้าพเจ้าปล่อยให้ความรักเมียเข้าครอบงำจิตใจครู่หนึ่ง ในขณะที่ร่างกายของคุณเจ้ากำลังเดินไปตามวิถีภูษาคีที่กำหนดไว้แล้ว”

จากกัน-ชั่วนิรันดร์

ราวๆ 15 น. พวกเราทั้งหมดเดินออกจากโรงแรมนั้น ตรงไปยังฝั่งแม่น้ำโขงอันสูงชัน ซึ่งปลายสุดของบันไดอันหนึ่งมีเรือแจวที่มีประทุนลำหนึ่งจอดคอยอยู่ จำกัดตามลงมาส่งเราด้วย เขาจับมือดิฉันบีบเบาๆ และพูดว่า “อยู่ดีๆ นะ” ตัวดิฉันเองนั้นพูดอะไรไม่ออกเลย มันเป็นประสบการณ์ที่แปลกที่สุด คือก่อนหน้านี้ตลอดเวลาที่เราจะได้ออกจากกันนั้น เราไม่ได้พูดอะไรกัน ไม่ได้สั่งเสียกันเรื่องอะไรทั้งนั้น เพราะทุกสิ่งทุกอย่างจะไร้ความสำคัญเสียหมดแล้ว แต่เราก็พูดกันในดวงใจ ทั้งอกทั้งใจของดิฉันนั้นดูเหมือนมีอะไรที่หนักแน่นหนักมาบีบและทับอยู่

แต่พอถึงตอนนั้นการณ์ก็กลับกลายเป็นตรงข้าม หัวใจของดิฉันนั้นดูเหมือนไม่มีอะไรอยู่เลย มันว่างเปล่าและเบาหวิวเสียจนบอกไม่ถูก ดิฉันอยากจะกอดจำกัดไว้ให้แน่นที่สุดและให้เขากอดดิฉันแน่นๆ ด้วย เพื่อให้กำลังใจแก่กันและกัน อยากจะซบลงบนอกของเขา และร้องไห้เสียให้คุ้มกับที่ได้อดอันไว้เป็นเวลาอันยาวนาน แต่ก็ทำไม่ได้ จำต้องกลั้วกลืนอดกลั้นต่อไปอีกด้วยความรู้สึกที่แสนจะปวดร้าว ดิฉันได้แต่เพียงบีบมือของเขาตอบ คิดว่าบีบแรงที่สุดแล้ว แต่ก็คงจะไม่แรง เพราะไม่มีแรงเหลืออยู่เลย ตอนนี้ไม่ใช่หัวใจเท่านั้นที่เบาหวิว มันเบาไปหมดทั่วร่างกาย ดิฉันรวบรวมกำลังครั้งสุดท้าย สลัดมือออกจากมือของจำกัด แล้ววิ่งเข้าไปในประทุนเรือโดยไม่หันกลับไปมองเขาอีก จนกระทั่ง 2-3 อึดใจ เมื่อเรือเริ่มออก ดิฉันจึงโผล่หน้าจากประทุนมองดูเขา ซึ่งเขาก็กำลังจ้องมองดูดิฉันเช่นเดียวกัน เรามองดูกันจนกระทั่งเรือเลี้ยวโค้งไป และเราก็ไม่สามารถมองเห็นกันได้อีกต่อไปแล้ว-ชั่วนิรันดร์

มัชฌิมวัยตอนปลาย

ไปคอยฟังข่าวที่หัวหิน

ก่อนที่จะจำกดจะเดินทางออกจากประเทศไทยเพื่อไปประเทศจีนในเรื่องงานเสรีไทยนั้น ได้ไปกราบลาท่านปรีดี และท่านพูดกับเขาว่าถ้าโชคดียังอีก 45 วันคงจะได้พบกัน โดยหมายความว่าถ้าจำกดไปถึงประเทศจีนได้สำเร็จจะติดต่อขอให้ทางสัมพันธมิตรส่งเครื่องบินทะเลมารับพวกเราออกนอกประเทศ ท่านจึงสั่งให้คุณพูนสุขและดิฉันจัดเสื้อผ้า 1 ชุด เสื้อนอน 1 ตัว และแปรงสีฟัน ยาสีฟัน ใส่กระเป๋าเล็กเตรียมพร้อมไว้

จำกดออกจากบ้านวันที่ 28 กุมภาพันธ์ 2486 ถ้าคิดเวลา 45 วัน ก็ควรจะเป็นประมาณกลางเดือนเมษายน ฉะนั้นราวๆ วันที่ 10 เมษายน (จำไม่ได้แน่) คุณพูนสุขพาดิฉันและญาติพี่น้องลูกหลานหลายคนไปหัวหิน ทำที่เหมือนไปตากอากาศอย่างธรรมดา คนอื่นๆ ไม่มีใครรู้นอกจากเราสองคน ที่หัวหินเราไปอยู่ในวังไกลกังวล เพราะท่านปรีดีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ถ้าไปหัวหินก็ควรจะต้องไปพักที่นั่น แต่ท่านปรีดีไม่ได้อยู่หัวหินด้วยตลอด เพียงแต่ไปเยี่ยมเท่านั้น เพราะมีงานเสรีไทยที่จะต้องพบใครต่อใครมากมายทางกรุงเทพฯ

ทุกๆ วัน ใครจะไปเที่ยวไหนก็ตาม แต่คุณพูนสุขกับดิฉันจะนั่งคุยกันในที่ที่มองเห็นทะเลได้มากที่สุด เราจะคอยจ้องมองไปไกลในทะเล ซึ่งเป็นจุดนัดแนะที่จะให้เขามารับ ไม่มีผู้ใดสงสัยเพราะเห็นเป็นของธรรมดา แต่อยู่ไปตั้งหลายวันก็ยังไม่มีวี่แววอะไรเลย

ครั้นแล้วประมาณวันที่ 16 เมษายน ท่านปรีดีให้คุณถวิล อุดล กับใครอีกจำไม่ได้ เอาวิทยุเครื่องหนึ่งไปจากกรุงเทพฯ เพราะไม่แน่ใจว่าเราจะมิวิทยุฟังหรือเปล่า เขาบอกว่าคืนวันก่อนที่เขาจะมานั้น มีข่าวทางวิทยุ

จากจุงกิง ความว่าจำกัดได้ไปถึงจุงกิงแล้ว เขาประกาศด้วยว่าจะพูดซ้ำอีกครั้งในคืนวันที่เขามาถึงนั้น ฉะนั้นพวกเราจึงไปฟังด้วยกัน ดิฉันก็ได้ยินกับหูตัวเองด้วย ใจความว่าดังนี้

“อาจงและอาลี ได้มาถึงที่นี่เรียบร้อยแล้ว ขอให้พี่น้องชาวไทยอย่าได้วิตกกังวลเลย”

นั่นเป็นข่าวของจำกัดที่ดิฉันได้รับเป็นครั้งแรก ทำให้ดีใจมากที่สุด เพราะความหวั่นเกรงว่าเขาจะถูกฆ่าตายเสียระหว่างการเดินทางนั้นได้หมดไปโดยสิ้นเชิงแล้ว ต่อไปก็คาดว่าคงจะมีข่าวดีตามมาบ้าง โดยหารู้ไม่ว่าข่าวครั้งแรกนั้นก็เป็นอย่างสุดท้ายด้วย !

พอถึงวันเกิดดิฉัน 19 พฤศจิกายน 2486 ท่านปรีดีมาที่โรงเรียน เอาของขวัญมาให้เป็นขันเงินใบใหญ่ มีพานรอง และทัพพีครบชุดสำหรับใส่บาตร ท่านคงจะทราบแล้วว่าจำกัดถึงแก่กรรมเมื่อ 7 ตุลาคม 2486 และคงจะสงสารดิฉัน แต่ตัวดิฉันเองนั้นไม่ทราบจนกระทั่งสงครามเลิกแล้ว (สิงหาคม 2488) ยังจำได้ว่าตอนนั้นน้ำท่วมอีก แต่ไม่มากถึงกับต้องใช้เรืออย่างเมื่อปี 2485 การจะเดินไปห้องรับแขกอีกตึกหนึ่งนั้นจะต้องได้สะพานไป ดิฉันจึงจำเป็นต้องต้อนรับท่านปรีดีในห้องเรียนอนุบาล เก้าอี้ตัวใหญ่ธรรมดาไม่มี ตัวเล็กของเด็ก ๆ ท่านก็นั่งไม่ได้ เลยต้องเชิญให้นั่งบนโต๊ะเรียนอนุบาล

ขนของไปเก็บต่างจังหวัด

เมื่อโรงเรียนทุกแห่งต้องปิดเนื่องจากสงคราม ดิฉันได้เก็บหนังสือของจำกัดซึ่งมีอยู่กว่า 1,000 เล่ม กับเอกสารสำคัญ ๆ พร้อมทั้งปริญญาบัตร และรูปต่าง ๆ ของเขาทั้งหมดบรรจุทุกกล่องเรือเอาไปเก็บไว้ที่บ้านคุณพ่อที่จังหวัดสมุทรสงคราม โดยเกรงว่าโรงเรียนอาจจะถูกระเบิดไฟไหม้หมด ทาง

ต่างจังหวัดน่าจะปลอดภัยกว่า

ส่วนตัวดิฉันนั้นไปอยู่กับครอบครัวท่านปรีดีเป็นส่วนใหญ่ แต่ก็กลับไปดูโรงเรียนบ้าง ซึ่งที่จริงไม่ต้องห่วง เพราะจำกัดเอาเด็กหนุ่ม ๆ หลานชายของคุณเตียง ศิริขันธ์ มาอยู่ด้วยหลายคน โดยเพื่อไว้ว่าอาจต้องเรียกใช้เป็นการด่วนเรื่องงานได้คืน

ไม่นานหลังจากนั้นเกิดเหตุร้ายที่ไม่เคยนึกฝันขึ้น คือไฟไหม้บ้านที่จังหวัดสมุทรสงครามหมดทั้งหลัง ได้ความว่าบ้านของเราอยู่ติดกับบ้านต้นเพลิง จึงชนของออกมาไม่ได้ทำอะไร

ดิฉันต้องไปช่วยคุณพ่อและนายจัดการเรื่องต่าง ๆ ทุกอย่าง และเมื่อพวกลูกโต ๆ ต้องกลับกรุงเทพฯ กันหมด เพราะมีงานต้องทำ ดิฉันก็เลยต้องอยู่เป็นเพื่อนคุณพ่อและนายต่อไป โดยท่านเจ้าอาวาสวัดบ้านแหลมให้ครอบครัวเราอยู่ในโรงเรียนนักธรรมทั้งหลาย ระหว่างที่กำลังสร้างบ้านชั่วคราวอยู่

ระยะนั้นพอดีกับที่เจ้าคุณพหลพลพยุหเสนาอพยพครอบครัวไปอยู่ที่จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งอยู่ใกล้กับสมุทรสงคราม พอท่านรู้ว่าดิฉันไปอยู่ที่นั่นเลยขอส่งลูกห้าคนมาอยู่เพื่อเรียนด้วย เพราะเด็ก ๆ ว่างไม่มีอะไรจะทำ แต่ก็อยู่เพียงระยะหนึ่ง พอท่านอพยพไปอยู่ที่อื่นก็มารับกลับไป ดิฉันเห็นว่าทางคุณพ่อนั้นอะไร ๆ เข้ารูปเข้ารอยพอสมควรแล้ว ก็จึงกราบลากลับไปเข้ากรุงเทพฯ

มาอยู่บ้านท่านปรีดี—ทำงานธนาคารเอเซีย

หลังจากนี้ท่านปรีดีให้คุณพูนสุขมารับดิฉันไปค้างที่บ้านท่านบ่อย ๆ และตอนหลังเมื่อเครื่องบินมาทิ้งระเบิดถี่ขึ้น ไม่ปลอดภัยแก่เด็ก ๆ กระทั่งศึกษาฯ จึงสั่งปิดโรงเรียนทุกแห่ง ท่านไม่อยากให้ดิฉันอยู่คนเดียว เลยมา

รับไปอยู่กับครอบครัวของท่านเป็นการถาวร ยิ่งกว่านั้นท่านเกรงว่าดิฉันอยู่
ว่างๆ อาจจะคิดมาก เลยจัดให้ไปทำงานที่ธนาคารเอเชีย ในตำแหน่งผู้ช่วย
สมุห์บัญชี แทนคุณทิพย์ฯ ณ บ่อมเพชร พี่สะใภ้ของคุณพูนสุข ซึ่งลาไป
คลอดบุตร และไม่คิดว่าจะกลับมาทำงานอีก ฉะนั้นเมื่อคุณพูนสุขและลูกๆ
อพยพตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ ไปอยู่ที่นนทบุรี แล้วตอนหลังไปอยู่
ที่อยู่ชญา ตอนแรกๆ นั้นดิฉันยังทำงานอยู่ จึงไปด้วยไม่ได้ แต่ได้ติดตามท่าน
ปรีดีไปเยี่ยมคณะอพยพทุกๆ สัปดาห์

ระหว่างนั้นเศรษฐกิจกำลังปั่นป่วน บรรดาธนาคารถูกกระทบกระเทือน
มาก ท่านปรีดีเป็นห่วง ให้ทางธนาคารเอเชียทำรายงานสรุปแสดงยอดเงิน
แต่ละวันให้ดิฉันเอามาให้ท่านดู ตอนนั้นทุกวันดิฉันรับประทานอาหารเช้า
กับท่านปรีดีและคุณเที่ยง จินดาวัฒน์ ซึ่งมาอยู่เป็นเพื่อนท่าน ท่านปรีดี
รับประทานอาหารน้อยมาก ตรงข้ามกับดิฉันซึ่งเจริญอาหาร และเป็นคนกินช้า
เสียด้วย ทุกครั้งที่ท่านอื่มาก่อน ท่านจะบอกว่า “คุณฉลบทลัษย์ตามสบายนะ”
ดิฉันต้องหัวเราะกับคุณเที่ยงเสมอ และพยายามหาหนทางหลีกเลี่ยงไม่กิน
อาหารกับท่าน หลายครั้งที่ดิฉันแะกินเสียก่อนที่บางลำพู และกลับมา
พูดปิดกับท่านว่าไปกินกับเพื่อนมาแล้ว ดิฉันจะไกลไปไหนนานนักก็ไม่ได้
เพราะต้องเอารายงานธนาคารมาส่งท่าน

ปัญหาธนบัตร 1000 บาท

สมัยนั้นรัฐบาลออกธนบัตร 1000 บาท ซึ่งคนไม่นิยมเลย หลายคนที่ไม่
ศรัทธาได้ออมาขายกันแถวๆ ธนาคารเอเชียในราคาใบละ 500 บาทเท่านั้น
โดยยอมขาดทุน 500 บาท เพราะคิดว่าดีกว่าที่จะสูญเปล่า ท่านปรีดีทราบ
เรื่องนี้จึงให้ดิฉันไปคูบัญชีของท่านที่ธนาคารเอเชียซึ่งทางมหาวิทยาลัยได้
ฝากไว้เป็นเงินเดือนของท่าน แต่ท่านไม่เคยเบิกมาใช้เลย ว่ามีเงินเท่าไรแล้ว

ท่านจะเซ็นเช็คยกเงินทั้งหมดให้ดิฉัน เพื่อดิฉันจะได้เอาไปซื้อธนบัตร 1000 บาท ในราคา 500 บาทมาเก็บไว้ แล้วภายในเดือนนั้นๆ จะได้กำไรถึงเท่าตัว ดิฉันถามว่าทำไมท่านถึงไม่ซื้อเอาไว้เสียเอง ท่านตอบว่าท่านทำอย่างนั้นไม่ได้ เพราะท่านต้องเชื่อมั่นในรัฐบาลที่ท่านสนับสนุนอยู่ (ทั้งๆ ที่ท่านไม่เห็นด้วยเลยมาแต่ต้น) ดิฉันกราบเรียนท่านว่าดิฉันอยู่กับท่านไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอะไรเลย และเงินเดือนจากธนาคารก็ได้มากอยู่แล้ว ไม่ทราบว่าจะเอาเงินไปทำอะไร เอาไว้ให้ดิฉันเผื่อครั้นเรื่องเงินจึงจะกราบขอรบกวนท่านเอง ท่านอึ้งและบอกว่า “ถ้าอย่างนั้นก็ตามใจคุณ” พอถึงกำหนดเวลาที่ท่านบอก พวกคนที่ซื้อธนบัตรไว้ในราคาเพียงใบละ 500 บาท ก็ได้กำไรเท่าตัวจริงๆ

ทำบุญแจกซองธนาคารหาย

ขณะทำงานที่ธนาคารเอเชีย ดิฉันต้องรับผิดชอบเก็บบุญแจกซองไว้ ดอกหนึ่งด้วย คือเก็บกันสามคน ผู้จัดการ สมุห์บัญชี และดิฉัน ต้องไขพร้อมกันทั้งสามดอก เซฟจึงจะเปิดได้ สมัยนั้นผู้จัดการคือ คุณหลวงประเจิดอักษรลักษณ์ (สมโภช อัสวนนท์) และต่อมาก็คือ คุณปพาฬ บุญ-หลง วันหนึ่งเป็นวันอาทิตย์ ดิฉันรู้สึกว่าได้ทำบุญแจกซองหาย จึงรีบไปกราบเรียนท่านปรีดี ท่านตกใจ แต่ก็ไม่ได้ตำหนิอะไรดิฉันเลย ท่านส่งสารดิฉันและพูดในทำนองว่าจิตใจของดิฉันไม่อยู่กับเนื้อกับตัว คงเกี่ยวกับการที่จำกัดจากไป แท้ที่จริงแล้ว ดิฉันเป็นคนขี้หลงขี้ลืมในสันดานเองต่างหาก! ท่านปรีดีบอกว่าต้องทำเรื่องควนสองอย่าง คืออย่างหนึ่งไปตามตัวช่างมาเตรียมระเบิดเซฟ เพราะรุ่งขึ้นจะเป็นวันจันทร์ อีกอย่างหนึ่งให้ดิฉันค่อยๆ คิดลำดับเหตุการณ์ให้คิดว่าอาจจะทิ้งบุญแจกไว้ที่ใดบ้าง

เท่านั้นแหละ ดิฉันถูกคิดขึ้นได้ทันทีว่าวางทิ้งไว้บนโต๊ะทำงานนั่นเอง และเรียนท่านว่ามีเจ้าหน้าที่ธนาคารผู้ชายจีนคนหนึ่งชื่ออาซี เป็นคนที่ทำงานมานานมากแล้ว และเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์ใจคอดีเหลือเกิน ในตำแหน่งนั้นที่จริงก็เป็นลูกน้องของดิฉัน แต่ดิฉันได้ฟังพาอาศัยเขาเสมอในหลายเรื่อง โดยเฉพาะในเรื่องเกี่ยวกับตัวหนังสือและตัวเลขภาษาจีน เพราะธนาคารเอเชียอนุญาตให้เขียนเช็คและเซ็นชื่อเป็นภาษาจีนได้ และดิฉันเป็นคนตรวจเช็คก่อนที่จะส่งให้สมุห์บัญชี อาซีกลับบ้านช้ากว่าใครๆ เข้าใจว่าเขาคงจะเก็บกุญแจไว้ให้ ท่านปริดีสืบได้ความว่าอาซีอพยพไปอยู่ในคลองไกลมาก จึงให้คนไปตามเพื่อนของอาซีมา และให้พาดิฉันลงเรือเช่าพิเศษไปบ้านอาซี พอเรือไปจอดหน้าบ้าน อาซีก็ยกกุญแจออกมาส่งให้เลย ดิฉันไม่รู้จะขอบคุณเขาอย่างไรดีจึงจะสมกับที่เขาได้ช่วยยกกุญแจออกไปจากอกได้ ท่านปริดีคงไม่อยากให้ดิฉันต้องกังวลใจอีก เลยบอกผู้จัดการให้มอบกุญแจดอกนั้นให้คนอื่นเก็บต่อไป

ช่วยฟังวิทยุและถอดรหัส

ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ท่านปริดีได้ก่อตั้งคณะเสรีไทยใต้ดินขึ้นนั้น ทุกคนที่เกี่ยวข้องต้องผ่านชีวิตไปวันหนึ่งๆ ด้วยความประหวั่นพรั่นพรึง ไม่ทราบว่าจะวันไหนญี่ปุ่นจะค้นพบความจริงและอาจจะถูกลงโทษถึงตายได้—ท่านปริดีเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์แต่ผู้เดียว ต้องดูแลความปลอดภัยของพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ (พระราชชนนี ในหลวงรัชกาลที่ 8 และพี่น้องยังอยู่ที่สวิตเซอร์แลนด์) คุณพูนสุขจึงช่วยแบ่งเบาภาระอันหนักส่วนหนึ่งของท่านปริดี โดยตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ ไปทุกแห่งและจัดตัวเองให้มีหน้าที่ไปเฝ้าทุกวันมิได้ขาดเลย ส่วนท่านปริดีก็เดินทางไปเข้าเฝ้าทุกปลายสัปดาห์ตลอดเวลาจนกระทั่งเสด็จกลับพระนคร

โดยที่ในระยะแรกดิฉันก็ได้ติดตามท่านไปด้วยดังได้เล่ามาแล้ว

จำได้ว่าก่อนที่ฉันพญสุจะอพยพไปนั้น วันอาทิตย์วันหนึ่ง คุณจรรยา สืบแสง และภริยามาเยี่ยม ดิฉันก็ร่วมคุยด้วย ท่านปรีดีได้แจกกระดาษ ดินสอ และพจนานุกรม (Concise Oxford) ให้เราทุกคน คอยจดข่าววิทยุ ซึ่งพันธมิตรกำลังจะส่งมาเป็นรหัสตัวเลข ท่านเปิดวิทยุให้ดังพอที่เราจะได้ยินทุกคน เราต่างคนต่างจดเป็นวรรคๆ ตามที่เขาบอกมา แล้วเอาตัวเลข มาทวนกัน พอตรงกันทุกคนแล้วก็เปิดพจนานุกรมถอดรหัส ดูเหมือนตัว หรือวรรคแรกบอกหน้าในพจนานุกรม เช่นหน้า 8 หน้า 25 ต่อไปบอกคำ หรือบรรทัดที่ อะไรทำนองนี้ ช่วยกันหา พอสำเร็จแล้วได้ใจความว่าเขาจะ มาทิ้งระเบิดในคืนนั้น ขอให้พวกเราออกไปให้ห่างจุดสำคัญๆ (ที่ไหนๆ ก็รู้ อยู่แล้ว) ท่านปรีดีโมโหใหญ่ คิดว่าจะเป็นเรื่องสำคัญอะไร หรือจะให้ดำเนินการอย่างไร ท่านว่า “ไม่หนีหรอก จะตายก็ให้ตายไป” ปรากฏว่าครั้งหนึ่ง ลูกกระเบิดลงมาถูกเรือนไม้สองชั้นริมน้ำในบริเวณท่าเทียบท่าช้าง (ที่พัก ของท่าน) พังจนน้ำไปเลย เกระเซ่หัดที่ตอนนั้นไม่มีคนอยู่ในบ้านนั้น ดิฉันที่ ดิฉันพักอยู่ห่างจากบ้านนั้นเล็กน้อย ทำเทียบท่าช้างอยู่ตรงข้ามกับสถานี รถไฟบางกอกน้อย ฉะนั้นลูกกระเบิดย่อมจะพลาดเป้าหมายที่บ้านท่านได้อย่าง ง่ายตาย

ดิฉันอยู่ที่บ้านท่านปรีดีได้รับความสะดวกสบายทุกอย่าง นึกในใจว่า เราไม่เคยทำอะไรให้ท่านเลย พอตีเป็นวันก่อนปีใหม่ ตั้งใจแน่วแน่ว่ารุ่งขึ้น วันปีใหม่นั้นจะต้องตื่นเช้าเป็นพิเศษไปกราบขอพรท่าน (ดิฉันตื่นสายเป็น กิจวัตร) แต่ที่ไหนได้ ยังไม่ทันจะเข้าดีเลย ท่านมาเคาะประตู พอดิฉัน เปิดออกไป ท่านส่งซองหนึ่งซึ่งมีธนบัตรอยู่ในนั้นให้ (จำไม่ได้ว่าเท่าไร) พร้อมกับพูดว่า Happy New Year ท่านบอกว่าท่านได้ให้ของขวัญคนในบ้าน ครบหมดทุกคนแล้ว คอยเท่าไรก็ไม่เห็นดิฉันตื่นสักที เลยต้องเคาะเรียก

และต้องขอโทษด้วย เพราะท่านมีธุระอื่นจะต้องทำอีก ดิฉันอายแทบจะมุดแผ่นดินไปเลย ได้แต่กราบขอบพระคุณท่าน และกราบ Happy New Year แก่ท่านด้วยเท่านั้น (สมัยนี้ยังไม่มีการบัญญัติศัพท์ว่า “สุขสันต์วันปีใหม่” ไว้)

ระยะนั้นเครื่องบินพันธมิตรบินมาทิ้งระเบิดตอนกลางวันด้วย ธนาคารจึงเปิดทำการช่วง 9–13 น. เท่านั้น แต่ธนาคารเอเชียนับว่ามีกิจการมากพอใช้ คนแน่นทุกวัน สมุดบัญชีเล่มใหญ่และหนักรมาก ที่ดิฉันต้องตรวจและลงชื่อนั้น เขาเอามาสุ่มๆ กันบนโต๊ะดิฉันสูงท่วมหัว ดิฉันไม่เคยมีเวลาได้เงยหน้าดูอะไรเลย ก้มหน้าก้มตากับสมุดนั้นไปทีละเล่ม พอจบเล่มสุดท้ายก็พอดี 13 น. ทุกวัน

เวลาเครื่องบินมา ดิฉันเคยไปเข้าหลุมหลบภัยที่บ้านเพื่อนซึ่งอยู่ใกล้ๆ กันนั้นก็มี แต่ตอนกลางคืนจะมีการทิ้งระเบิดบ่อยกว่าตอนกลางวันมาก ที่บ้านท่านปรีดีมีหลุมหลบภัยอยู่ใต้ถนน ครอบครวัควมหลวงสุภชาลัย (ท่านหญิงจารุพัตราและลูกๆ) ใค้อพยพมาอยู่อีกตึกหนึ่งในบริเวณเดียวกับท่านปรีดี แต่ที่ตึกนั้นไม่มีหลุมหลบภัย จะต้องมาเข้าหลุมเดียวกับท่านปรีดี ซึ่งก็มีดิฉันรวมอยู่ด้วย หลุมนี้อยู่ติดกับห้องซึ่งคุณวาณีลูกสาวคนสุดท้องของท่านปรีดีเองเคยอยู่กับคนเลี้ยง เวลาเครื่องบินมากระชะแต่ยังไม่ปลอดภัยทีเดียว ทุกคนจะออกมานั่งคุยกันในห้องนี้ ตอนระเบิดกำลังลงนั้น ใครจะสวดมนต์ขออะไรเป็นที่พึ่งก็ตาม แต่ส่วนตัวดิฉันนั้นขอเอาท่านปรีดีเป็นที่พึ่งก่อนละ ดิฉันคิดว่าท่านเป็นคนมีบุญ ได้ทำประโยชน์ให้บ้านเมืองมาตลอดเวลา และขณะนั้นกำลังทำงานได้คืนเป็นเรื่องใหญ่ เทพดาฟ้าดินคงจะไม่ยอมให้ท่านตายง่ายๆ ฉะนั้นเวลาท่านปรีดีไปนั่งตรงไหน ดิฉันก็พยายามนั่งให้ติดกับท่านมากที่สุด โดยที่ท่านเองก็ไมรู้ตัวเลย!

คืนหนึ่งยังหิวคำอยู่ ท่านมาเคาะประตูเรียกดิฉัน บอกว่าเช้าวันรุ่งขึ้น ให้เตรียมตัวเดินเข้าเป็นพิเศษ (ดิฉันชอบตื่นสาย) เพราะท่านจะให้ช่วยไปบอก คุณเตียง ศิริขันธ์ ขอแก้ข้อความที่จะเคาะวิทยุติดต่อกับพันธมิตร ระหว่างสงครามนี้ คณะเสรีไทยได้ดินส่วนหนึ่ง ทั้งพวกในประเทศ และพวกจากต่างประเทศที่โคตรมเข้ามา นำโดยคุณเตียง ได้ใช้สถานที่โรงเรียนครูโทยาน (โรงเรียนปิดตามคำสั่งกระทรวง) เป็นที่ตั้งวิทยุสื่อสารติดต่อกับฝ่ายพันธมิตร ตัวคุณเตียงเองและพรรคพวกก็พำนักอยู่ที่โรงเรียนดิฉันด้วย

ทำให้แกมีเพียงสองคำ แต่ท่านว่าสำคัญมาก ท่านกลัวว่าดิฉันจะตื่นไม่ทัน ถึงเวลานั้นมาเคาะปลุกอีก แต่ดิฉันตั้งนาฬิกาปลุกไว้แล้ว รีบแต่งตัวออกไปขึ้นรถตรงหน้าบ้าน (ท่าช้างวังหน้า) รถรางยังไม่ได้จัดแยกสายเลย ยังพ่วงกันมาเป็นขบวนยาว ยังมีคนต้องเปิดไฟด้วย ดิฉันบอกคนขับว่าจะไปสี่แยกปทุมวัน เขาก็ให้ขึ้นไปโดยไม่ต้องเสียเงิน เพราะคนเก็บเงินยังไม่ขึ้นมา รถแยกกันตรงนั้นบ้างตรงนี้บ้าง ดิฉันจำไม่ได้ แต่ในที่สุดก็พาดิฉันไปถึงสี่แยกสระปทุมตามความต้องการ ขณะนั้นยังไม่สว่าง คนเดินถนนก็ยังไม่มี แต่ตอนนั้นโจรผู้ร้ายไม่ซุกซมเหมือนเดี๋ยวนี้อดิฉันจึงเดินไปถึงโรงเรียนโดยไม่นึกกลัวเลย

ดิฉันไปบอกคุณเตียงให้แก้ข้อความได้ทันก่อนเขาส่งวิทยุ คุณเตียงพูดเป็นนัย ๆ ว่ามีคนที่คุณเตียงรู้จักมาทางไกล และขณะนี้อยู่ห่างจากดิฉันไม่กี่เมตร ดิฉันรู้ทันทีว่าจะต้องเป็นนักเรียนอังกฤษที่โคตรมลงมาทำการส่งวิทยุแน่ ๆ และคงจะอยู่ในห้องติด ๆ กันนั่นเอง ดิฉันไม่ซักถามต่อเลยทั้ง ๆ ที่ในใจอยากรู้จะแน่แล้วว่าเป็นใคร แต่ไม่อยากรับทราบความลับอันใดอีก ถ้าฟังภาระที่ต้องเก็บความลับเรื่องจำกัดไม่ให้ญาติพี่น้องและเพื่อน ๆ ของเขาทราบ ก็หนักมากพอแล้ว ดิฉันได้สัญญากับจำกดว่าจะไม่ไถ่ถามข่าวคราวของเขาจากใครเลย นอกจากจะมีคนบอกเอง เพราะเกรงว่าจะทำให้ท่าน

ผู้ใหญ่ไม่สบายใจ เพราะเหตุนี้เองดิฉันจึงไม่ทราบเรื่องการตายของเขานจนกระทั่งเกือบสองปีให้หลัง

ลาออกจากธนาคารไปอยู่บางปะอิน

ระหว่างระเบิดลงหนักขึ้น ๆ ท่านปรีดีไม่ไว้วางใจในความปลอดภัย จึงให้ดิฉันลาออกจากธนาคารไปอยู่กับครอบครัวของท่าน ครั้งแรกอยู่อยุธยา และต่อมาไปอยู่ในพระราชวังบางปะอิน ที่วังบางปะอินนี้มีเจ้านายฝ่ายในตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาฯ ไปอยู่กันคับคั่ง ท่านปรีดีได้ดูแลถวายความสะดวกสบายทุกประการโดยทั่วกัน ท่านไม่แน่ใจว่าสงครามจะยืดเยื้อไปอีกนานเท่าใด เห็นว่าเด็กที่อพยพไปก็มีไม่น้อย จึงได้จัดการขอตั้งโรงเรียนขึ้นชั่วคราวเป็นทางการจากกระทรวงศึกษาฯ สถานที่ที่ใช้เป็นโรงเรียนนั้นก็คือศาลาหลังคามุงจากซึ่งกว้างขวางพอใช้ พวกเด็ก ๆ ลูกหลานของคณะอพยพในวังและรอบ ๆ วัง ได้สมัครมาเรียนกัน ครูที่สอนก็คือพวกเราที่อพยพไปนั่นเอง

ตอนจวนสงครามเลิก เมื่อรู้ว่าญี่ปุ่นกำลังจะยอมแพ้แล้ว ท่านปรีดีส่งกำแหง พลังกูร น้องชายจำกัด ซึ่งโคตรมลงมาทำงานได้ดินอยู่ในเมืองไทยนานแล้ว ไปเยี่ยมและพักค้างอยู่กับดิฉันที่บางปะอิน 2-3 วัน ท่านคงจะให้ดิฉันดีใจที่ได้พบกำแหง ก่อนที่จะรู้เรื่องการตายของจำกัด ท่านยังให้คนไปเชิญคุณวัฒนา อิศรภักดี เพื่อนสนิทของจำกัดคนหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้พิพากษาอยู่ที่อยุธยา มาเยี่ยมดิฉันบ่อย ๆ ด้วย

ดิฉันเล่าให้กำแหงฟังว่าได้เอาเสื้อเชิ้ตเก่าของจำกัดแจกพวกเด็กผู้ชายหลานคุณเตียงไปหมดแล้ว ตอนนี้สมควรจะไปหาซื้อใหม่มาเตรียมไว้ให้เขาดีไหม กำแหงรีบตอบว่า “อย่าซื้อเลย เมื่อเขามาก็คงซื้อของใหม่ ๆ มาเองนั่นแหละ เราซื้อให้เดียวอาจไม่ถูกใจเขา”

สงครามสิ้นสุด

เราอยู่ที่บางปะอินกันอย่างสุขกายสบายใจ จนกระทั่งวันสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ ญี่ปุ่นประกาศยอมแพ้โดยไม่มีเงื่อนไขในวันที่ 15 สิงหาคม 2488 ประเทศไทยจึงประกาศให้วันที่ 16 สิงหาคม เป็นวันสันติภาพของไทย รุ่งขึ้นคุณพูนสุขเดินทางเข้ากรุงเทพฯ เพื่อไปสืบเรื่องราว ต่อมาอีกวันหนึ่งก็กลับมาบางปะอิน บังเอิญเป็นเวลาที่คุณวัฒนา อิศรภักดี มาเยี่ยม และดิฉันกำลังชี้ให้คุณวัฒนาดูต้นมะพร้าว ต้นหมาก และต้นปาล์มต่างๆ ซึ่งจำกัดขอบ แล้วเราก็อภัยกันถึงเรื่องจำกัดต่างๆ นานา ทั้งนี้ก็เพราะดิฉันคิดว่าคงจะได้พบจำกัดในเวลาอีกไม่กี่วันข้างหน้า คุณพูนสุขมาแล้วให้ฟังภายหลังว่าท่านเดินมาขึ้นอยู่ข้างหลังเรา (โดยที่เราไม่เห็นท่าน) แต่แล้วก็ต้องรีบเดินหนีไปเพราะไม่สามารถทนฟังต่อได้ เพราะท่านรู้มาแล้วว่าจำกัดเสียชีวิต และไปคิดว่าท่านจะมองหน้าดิฉันได้อย่างไร คงปิดไม่สำเร็จแน่ ท่านบอกพวกเราว่ายังทำธุระที่กรุงเทพฯ ไม่เสร็จบางอย่าง ขอลากลับไปกรุงเทพฯ อีก ซึ่งเราก็ไม่ตั้งใจสงสัยอะไรเลย

ตอนนั้น โรงเรียนที่บางปะอินหยุดสอนแล้ว และพวกเจ้านายบางพระองค์ก็เสด็จกลับกรุงเทพฯ แต่สมเด็จพระพันวัสสาฯ กับเจ้านายที่ใกล้ชิดอีกหลายองค์ยังคงประทับอยู่ต่อไป พวกญาติของคุณพูนสุขทั้งหมดก็ยังอยู่ด้วย

คุณพูนสุขคงจะไปบอกท่านปรีดีให้รีบแจ้งข่าวเรื่องจำกัดอย่างเป็นทางการแก่ดิฉันเสียโดยเร็ว เพราะดิฉันเคยบอกท่านว่าทุกๆ วันที่ 24 สิงหาคม ซึ่งเป็นวันแต่งงานของเรา จำกัดและดิฉันจะไปถ่ายรูปคู่กัน และเมื่อจำกัดไม่อยู่ ดิฉันก็ไปถ่ายคนเดียว ยังไงๆ ดิฉันก็ต้องเข้ากรุงเทพฯ ในอีกไม่กี่วัน และถ้าดิฉันมารู้เรื่องเอาเองก็จะเป็นการไม่สมควร ฉะนั้นท่านปรีดีจึงส่งคุณเฉลียว ปทุมรส ข้าราชการสำนักพระราชวังมารับดิฉันประมาณวันที่ 20–21 สิงหาคม 2488

ตลอดทางจากบางปะอินจนมาถึงกรุงเทพฯ คุณเฉลี่ยกับดิฉันไม่ได้พูดกันสักคำเดียว ซึ่งเป็นของแปลกมาก และดิฉันน่าจะคิดในเรื่องนี้ แต่ความที่ในใจดิฉันนั้นพูดกับตนเองอยู่ตลอดเวลา จึงรู้สึกว่ามันว่างเลย และคิดว่าดีแล้วที่ได้มีเวลาอิสระเช่นนั้น ไม่อยากให้ใครมาพูดกวนใจให้เสียเวลา แม้แต่น้อย—ดิฉันคิดว่าการที่ท่านปริดีให้มารับนี้ คงจะให้ได้พบกับจำกัดกรรมัง หรือว่าเพียงแต่คุณพูนสุขเห็นว่ายังไงๆ ดิฉันก็จะมากกรุงเทพฯ อยู่แล้ว ก็เลยช่วยส่งรถมารับท่านนั่นเอง—แต่ที่แปลกที่สุดก็คือว่า ทำไมใครๆ กลับมากันแล้ว แต่จำกัดยังไม่มา—คงจะเป็นอย่างนั้น ท่านจะเป็นอย่างนี้ หรืออาจจะเป็นอย่างโน้น—คิดไปสารพัดอย่าง แต่ในทางที่ดีทั้งนั้น—คุณเฉลี่ยจะรู้บ้างหรือเปล่าละ? แต่ไม่ได้—ไม่ว่าจะเป็นข่าวอะไรก็ตามที่เกี่ยวข้องกับจำกัด ดิฉันจะต้องทราบจากท่านปริดีเอง

ความหวังที่แตกสลาย

เมื่อมาถึงบ้านท่านปริดี ได้พบใครต่อใครหลายคน นอกจากท่านปริดี และท่านผู้หญิง ก็มีกำแหง น้องชายของจำกัด คุณหลุย น้องชายท่านปริดี คุณหมอบุญช่วย สุวรรณสร ญาติท่านผู้หญิง จะมีคุณจรรยา สืบแสง ด้วยหรือเปล่าไม่แน่ใจ ดิฉันหวังมาครั้ง ๆ ว่าอาจจะได้พบจำกัด แต่ไม่มีจำกัด และไม่เห็นมีใครพูดถึง ดิฉันครุ่นคิดอยู่ในใจว่าจำกัดอาจจะได้รับมอบหมายให้ทำธุระสำคัญอยู่ที่ใดที่หนึ่ง ยังทิ้งมาไม่ได้แน่ๆ เขาต้องยังไม่ตาย ตอนแรกๆ ที่เขาออกเดินทางไป ตลอดเวลา ดิฉันกลัวเหลือเกินว่าเขาอาจจะถูกฆ่าตายเสียก่อนที่เขาเขตนจีนได้ แต่เมื่อได้ฟังวิทยุจากเมืองจีน เมื่อวันที่ 16 เมษายน 2486 ว่าเขาไปถึงแล้วโดยปลอดภัย ก็หมดหวังแต่นั้นมา หวังไว้เต็มทีว่ายังไงๆ ถ้าไม่ได้พบกันก่อน ก็ต้องได้พบตอนสงครามสงบ

ระหว่างนั้นใครจะพูดอะไร ดิฉันได้ยืนบ้างไม่ได้ยืนบ้าง เพราะมัวแต่ครุ่นคิดอะไรต่ออะไรเรื่อยเปื่อย ทั้งด้านบวกและด้านลบ ดิฉันได้สัญญากับจำกดว่าจะไม่ตามข่าวคราวของเขาจากท่านปรีดีเลย เพราะถ้ามีอะไรควรบอกท่านก็คงจะบอกเอง ยิ่งระยะก่อนนั้น ดิฉันเองรู้อยู่เต็มอกว่าท่านกำลังแบกภาระอันหนักมากเพียงไหนอยู่—แต่มาถึงตอนนั้นทุกอย่างมันเบาบางลงแล้ว และสิ่งที่ดิฉันข้องใจที่สุดก็คือดิฉันรู้แน่ 100% ว่าถ้าไม่มีอะไรขัดข้องจนเหลือแค้นแล้ว จำกดจะกลับมาหาดิฉันในวินาทีแรกที่เขาทำได้—อย่างไรก็ตาม คินนั้นดิฉันนอนไม่หลับเลย

วันรุ่งขึ้นก็แบบเดียวกันอีก คนพวกเดิมมาพบกัน นั่งคุยกันในห้องรับแขกชั้นสาม แต่วันนี้มีท่านจิ้น (ม.จ. ศุภสวัสดิวงศ์สนิท สวัสดิวัตน์) มาร่วมด้วย จำได้ดีว่าระหว่างนั้นเสียงวิทยุที่เปิดอยู่นอกห้องดังชัดเข้ามาข้างใน บรรยายถึงเรื่องเสรีไทยตั้งแต่ต้น ว่าพวกแรกๆ ที่ส่งไปได้เสียชีวิตลง ดิฉันได้ยืนแต่ไม่สนใจเลย ไม่สังหรณ์สักนิดว่าจะเป็นเรื่องอะไรที่เกี่ยวกับตัวเรา หลังจากคุยกันอยู่สักพัก ท่านจิ้นขยับเข้ามานั่งใกล้ดิฉัน และเล่าว่าท่านได้ไปพบจำกดที่จุงกิง ได้ไปทำงานอะไรต่ออะไรด้วยกันมากมาย ดิฉันเริ่มใจไม่ดีแล้ว ยิ่งตอนที่ท่านเริ่มกล่าวสรรเสริญชมเชยจำกดหลายต่อหลายประการ ดิฉันยิ่งเริ่มจะแน่ใจ ฟังไม่ค่อยรู้เรื่องราวที่ท่านพูดอะไรต่อไปบ้าง จนในที่สุดท่านบอกว่าท่านเสียพระทัยอย่างสุดซึ้งในการเสียชีวิตของจำกด และขอแสดงความเสียพระทัยอย่างเหลือล้นต่อดิฉันด้วย

ดิฉันพูดไม่ออกเลย ลืมสติ เกลียดท่านจิ้นอย่างจับใจในฉับพลันนั้น คิดว่าถ้าที่นั่นเป็นบ้านของตนเองก็คงจะร้องกรีดออกมาดังๆ และถ้าท่านจิ้นเป็นสิ่งของ ก็คงจะทำลายให้แหลกทำลายไปกับมือ—แต่นั้นเป็นบ้านของท่านผู้ใหญ่ และอยู่ในหมู่คนที่ดิฉันเคารพนับถือทั้งนั้น ทำอะไรไม่ได้ แสนที่จะ

ปวดร้าวหัวใจ พยายามลุกขึ้นจากเก้าอี้ด้วยเร็วแรงที่เกือบไม่มีเหลืออยู่แล้ว
วิ่งเข้าไปในห้องนอน ซึ่งอยู่ห่างจากห้องนั้นไม่มากนัก—ไม่รู้ว่าจะร้องไห้
อย่างไรและแค่นั้นจึงจะสมกับความหวังที่แตกสลายไป ความสูญเสียครั้งนี้
อธิบายไม่ถูกว่ามันใหญ่หลวงเพียงไร รู้สึกได้ว่าในทรวงอกไม่มีอะไรอยู่เลย

ท่านปริศนากับกำแหงเดินตามเข้ามา ท่านโอบกอดทั้งกำแหงและดิฉัน
ไว้ แล้วพูดพลางร้องไห้ว่า “ต่อไปนี้ ขอให้เราถือเป็นครอบครัวเดียวกันนะ
มีอะไรขอให้มาบอกเล่าและปรึกษาหารือกัน” ท่านพูดอะไรอีกนั้น ดิฉันฟัง
ไม่ใคร่ได้ยิน ดิฉันได้แต่เพียงกราบท่านโดยมิได้พูดอะไรเลย เผยปาก
ไม่ออกจริงๆ ดิฉันรู้ซึ่งอยู่เต็มหัวใจว่าตัวท่านเองก็เสียใจไม่น้อยไปกว่าเรา
เลย ดิฉันหักใจได้ว่าการสูญเสียของดิฉันนี้ ไม่มีใคร (แม้แต่เทพยดาองค์
ไหน) จะสามารถทำอะไรให้ได้กลับคืนมา พรหมลิขิตโชคชะตาของเรา
ให้เป็นไปอย่างนี้ เราก็ต้องยอมรับโดยคุณ

ครูใหญ่หลังจากที่ท่านปริศนากับกำแหงกลับออกไปแล้ว เด็กรับใช้
คนหนึ่งมาเคาะและเปิดประตู เอาเสื้อกระโปรงสีดำของคุณพูนสุขมาให้ เอา
อีกแล้ว! คิดว่าหักใจได้อยู่หยกๆ แต่มันไม่่ง่ายเช่นนั้น ถ้าเป็นที่บ้านของ
ตัวเอง ดิฉันคงเอาเสื้อพร้อมทั้งไม้แขวน ขว้างหน้าเด็กคนนั้นไปแล้ว ไม่
อยากใส่เสื้อดำ ไม่อยากเห็นสีดำ กลับร้องไห้อีกพักใหญ่ แล้วนึกขึ้นได้ว่า
ขณะนั้นตนเองก็ไม่มีปัญหาที่จะทำอะไรให้วิญญาณของจำกดเลย การสวม
ชุดสีดำเพื่อเขาเป็นเพียงสิ่งเดียวที่จะทำได้ในตอนนั้น ก็เลยลุกขึ้นเปลี่ยน
เสื้อผ้า ใส่ชุดดำของคุณพูนสุข แล้วคงจะนอนหลับไปหรืออย่างไรไม่ทราบ
แปลกที่ว่าดิฉันจำเหตุการณ์ 2-3 วันหลังจากนั้นไม่ได้เลย

คุณพูนสุขคงจะรู้ว่าท่านปริศนากับดิฉัน และท่านเองก็จะ
คิดเช่นเดียวกัน ฉะนั้นท่านจึงปฏิบัติต่อดิฉันเหมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน

จริง ๆ มาโดยตลอด ไม่เคยมีอะไรเปลี่ยนแปลงเลย ซึ่งพระคุณอันสูงนี้ได้ฝังแน่นลึกอยู่ในดวงใจของดิฉัน แต่ก็ไม่มีปัญญาที่จะทดแทนท่านได้อย่างไร

ดิฉันรู้ว่าที่หลังว่าวันแรกที่ดิฉันมาถึงนั้น ท่านปรีดีได้จัดคณะที่จะช่วยกันแจ้งข่าวร้ายแก่ดิฉัน และจัดคุณหมออนุช่วยมาอยู่ด้วย เพื่อว่าดิฉันจะเป็นลมหมดสติไป แต่เอาเข้าจริง ถึงเวลาแล้วก็ไม่มีการล้าเอื่อยอะไรเลย วันรุ่งขึ้นจึงต้องไปทูลเชิญท่านขึ้นให้มาช่วยแจ้งแทน ดิฉันขอขอบพระคุณท่านทุกคนที่เห็นใจดิฉันถึงเพียงนั้น

กลับไปสงบจิตใจที่บางปะอิน

เนื่องจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง และทางการได้ประกาศวันสันติภาพไปใหม่ ๆ (16 สิงหาคม 2488) ผู้คนโดยเฉพาะพวกเสรีไทยเข้าออกบ้านท่านปรีดีด้วยธุรกิจต่าง ๆ กันแทบตลอดวัน ท่านปรีดีไม่ยอมให้ดิฉันเห็นคนพวกนั้น โดยเฉพาะพวกเสรีไทยจากประเทศอังกฤษ โดยเกรงว่าจะทำให้จิตใจดิฉันยิ่งพลุ่งพล่านไม่มีวันสงบ จึงบอกว่าอยากส่งตัวดิฉันกลับไปอยู่ที่บางปะอิน เพื่อให้ได้พักผ่อนเงียบ ๆ จิตใจจะได้ดีขึ้นบ้าง ตอนนั้นสมเด็จพระพันวัสสาฯ กับพระบรมวงศานุวงศ์หลายพระองค์ยังคงประทับอยู่ที่พระราชวังบางปะอิน ที่อพยพกลับกรุงเทพฯ มิเพียงไม่กี่พระองค์ และญาติ ๆ ของท่านผู้หญิงพูนศุขก็ยังคงอยู่ที่นั่น ดิฉันรู้สึกดีตื่นต้นในความหวังดีของท่านปรีดีและยินดีปฏิบัติตามที่ท่านกรุณาเสนอมาโดยไม่ลังเลใจเลย

เพื่อนคอยต้อนรับ

จำไม่ได้ว่ากลับไปบางปะอินกับใคร แต่ยังจำได้ดีว่าพอลงจากรถเดินขึ้นดึกที่เคยอยู่ ได้พบเพียงแขกก่อนคนอื่นตรงที่พักบันได เพียงแขกเป็น

น้องสาวของท่านผู้หญิงพุนสุข และเคยเป็นเพื่อนนักเรียนประจำที่สนิทมาก กับดิฉันเมื่อตอนอยู่โรงเรียนราชินีด้วยกัน เขายืนคอยดิฉันอยู่ พอดิฉันเดิน ขึ้นไปใกล้เขา เขาก็โถมตัวเข้ามากอดดิฉันพร้อมกับร้องไห้ ตัวดิฉันเองก็ กอดเขาแน่นและร้องไห้ไม่หยุดเลย เพราะกำลังต้องการกำลังใจเหลือเกิน เรายืนบนที่พักบันไดในท่านั้นอยู่นานหลายนาทิตี เพียงແยังคงร้องไห้พร้อมกับ พุดพำชำแล้วชำอีกว่า “ฉันเสียใจเหลือเกินฉลบ ฉันสงสารเธอจริงๆ” ส่วนดิฉันพุดอะไรไม่ออกเลย แม้แต่คำขอใจเขา ร้องไห้ทำเดียวไม่ยอมหยุด ในที่สุดเพียงเขาพาดิฉันไปนอนพักในห้องที่ดิฉันเคยอยู่ โดยพุดว่า “นอน หลับเอาแรงเสียก่อนนะ ตอนนี้จะยังไม่ให้ใครมาทวนเธอเลย” ดิฉันได้แต่ เพียงขอใจเขาสั้น ๆ และค่อย ๆ พอเขาออกจากห้องไป ดิฉันล้มตัวลงนอน ด้วยความอ่อนระโหยโรยแรง ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เปลี่ยนเสื้อผ้าเลย จำได้ว่านอน หลับไปไม่ต่ำกว่าสองชั่วโมง

กัฉวัตรที่บางปะอิน

ที่บางปะอินระยะหลังนี้ ดิฉันไม่ได้ทำอะไรเลย ใช้เวลาส่วนมาก ในการนอนอย่างเดียว ดิฉันเพิ่งระลึกถึงคำพุดที่ว่า “คิดถึงทุกลมหายใจ เข้าออก” นั้นเป็นความจริง พอล้มตาขึ้นครั้งไรก็จะคิดพร้อมกันไปด้วยว่า “จำกัฉตายแล้ว” แล้วก็ร้องไห้ เป็นอย่างนี้ทุกวันทุกคืน ไม่รู้ว่าน้ำตามันมา จากไหนมากมายไม่รู้จักหมดเช่นนั้น

คงจะเนื่องจากประสาทของดิฉันถูกกระทบกระเทือนมากหรืออย่างไร ก็ไม่ทราบได้ แต่ดิฉันเจ็บปวดไปทั่วทั้งร่างกาย แม้แต่ผมก็หิวไม่ได้ ลอง เอามือลูบคูดยง์เจ็บถึงสะดุ้ง เลยต้องปล่อยให้หัวกระเซิงอยู่เช่นนั้น กินอะไร ก็ยากเพราะเวลากลืนจะเจ็บคอบอก แม้แต่กลืนน้ำก็เจ็บ เกรงใจคนที่มา ห้อมล้อมปลอบใจ ทั้ง ๆ ที่ไม่หิวเลย ก็พยายามจะกินเพื่อให้พวกเขาโล่งใจ

และพอใจ ซึ่งก็ไม่มีใครจะสำเร้จนัก น้ำหนักตัวเริ่มลดลงอย่างรวดเร็ว เดิมคณหนัก 60 กก. มาตั้งแต่เริ่มเป็นสาวแล้ว แต่หลังจากรู้เรื่องจำกัดเพียงสองสัปดาห์กว่าๆ น้ำหนักก็เหลือเพียง 44 กก. เท่านั้น และน้ำหนักคงที่เช่นนี้ อยู่ตั้งหลายปี ทั้งๆ ที่ภายหลังได้พยายามทำทุกวิถีทางก็ไม่ยอมขึ้นเลย ในระหว่างที่พอมมากอยู่นั้น วันหนึ่งไปเฝ้าท่านหญิงอิง (ม.จ. อัจฉราฉวี เทวกุล แห่งโรงเรียนราชินี) จะเป็นด้วยกิจธุระอะไรก็จำไม่ได้ ท่านรับสั่งว่า “นี่หรือยายฉลบ ทำไมแกพอมโซอย่างนี้ล่ะ?”

เพื่อนนักเรียนอังกฤษมาเยี่ยม

ที่บางปะอินนี้ คุณวัฒนา อิศรภักดี เพื่อนนักเรียนอังกฤษที่สนิทมาก ที่สุดคนหนึ่งของเรา ซึ่งขณะนั้นรับราชการเป็นผู้พิพากษาอยู่ที่อยุธยา ได้มาเยี่ยมบ่อยๆ คุณวัฒนารักจำกัดมาก เราสองคนคงจะคิดอะไรๆ เหมือนกัน เต็มในใจ จึงต่างก็พูดอะไรไม่ออก ทั้งๆ ที่เคยคุยกันสนุกสนาน เลยพากันไปกราบเยี่ยมเจ้าคุณพหลฯ ซึ่งพาครอบครัวอพยพมาอยู่ตรงข้ามฝั่งคลอง ฉันทันยังหิวผมไม่ได้ ต้องเอาผ้าโพกหัวไว้ ลูกๆ ของท่านเจ้าคุณเป็นลูกศิษย์ ฉันทันทุกคน และท่านผู้หญิงบุญหลงก็คุ้นเคยกับฉันทันดี จึงมีเรื่องพูดคุยกันมาก พอสมควร เมื่อได้พบคนที่รู้จักชอบพอหลายคนเช่นนี้ ฉันทันก็รู้สึกพอใจ ดีขึ้น ฉะนั้นพอคุณวัฒนามาที่ไรก็พากันไปหาเจ้าคุณพหลฯ ทุกที จนกระทั่งท่านย้ายกลับเข้ากรุงเทพฯ

คิดถึงวันสุดท้ายของจำกัด

ทุกวันทุกคืนฉันทันครุ่นคิดแต่ว่าไม่อยากมีชีวิตอยู่ต่อไปเลย จำกัดกับฉันทันได้เคยหมายมั่นปั้นมือว่าจะใช้ชีวิตร่วมกันต่อสู่โลก แต่เมื่อเรื่องเกิดขึ้น เช่นนี้ก็รู้สึกที่เราแพ้โลกอย่างราบคาบแล้ว จะอยู่ไปอีกทำไม คิดสงสาร

จำกัดอย่างบอกไม่ถูก คือทั้งๆ ที่ถูกออกจากราชการแล้ว เขาก็ยังมีจิตใจที่จะรับใช้ชาติตลอดเวลาด้วยหัวใจอันบริสุทธิ์ของเขาจริงๆ แต่โชคชะตาไม่อำนวยเลย ที่ส่งสารมากที่สุดก็ตอนที่นึกเห็นภาพเขานอนป่วยผอมโซอยู่คนเดียว จะรู้สึกอ้างว้างเปล่าเปลี่ยวสักเพียงใด เจ็บกายแล้วจิตใจยังถูกรบกวนอีก ถ้าฉันได้ไปอยู่ใกล้ๆ เขา อย่างน้อยก็จะช่วยให้กำลังใจเขาได้บ้าง ถึงจะต้องตายก็จะหลับตาตายด้วยความอบอุ่นใจ ไม่ใช่ด้วยความว่าเหว่เหี่ยวแห้งใจอย่างที่เรา รู้กัน

อย่างไรก็ตามฉันเชื่อแน่ว่าก่อนจะสิ้นลมปราณนั้น จำกัดคงจะนึกถึงผลงานที่เขาได้ทำให้ประเทศชาติไปแล้ว และเชื่อมั่นว่าจะต้องมีคนประสานงานนั้นต่อไปให้สำเร็จสมบูรณ์ได้—และความคิดอันนี้คงจะทำให้จิตใจของเขา รู้สึกดีขึ้นก่อนจะลาโลกไป

คิดฆ่าตัวตาย

ทางด้านตัวฉันเองนั้นหมดแรงทั้งกายและใจ คิดจะลุกขึ้นมาทำอะไรก็ไม่ไหว อ่านหนังสือไม่ได้ มองดูหนังสือพิมพ์เห็นตัวหนังสือพร่าๆ ไปหมด จิตใจล่องลอยไม่อยู่กับตัว คิดว่าถึงอ่านได้ก็คงไม่รู้เรื่อง—ฉันนึกใคร่ครวญทุกโมงยามว่า เราอยู่ไปก็รกโลกเปล่าๆ ไม่เห็นจะเป็นประโยชน์อะไรต่อใครได้ นึกทบทวนหาวิธีตายจึงได้พบความจริงว่าการฆ่าตัวตายนั้นไม่ใช่ของง่ายเลย สำหรับคนที่ยังนอนแช่อยู่ในสภาพอ่อนแอมาก ๆ เช่นนั้น ไม่ว่าจะกินยาตาย โคลดติก ยิงตัวตาย ผูกคอตายก็ตาม จะหายาพิษได้อย่างไร จะเอาเป็นจากที่ไหน จะลุกขึ้นเหี่ยวหาที่ซ่อนเร้นผูกคอตาย หรือเดินออกไปเหี่ยวหาตึกสูงๆ เพื่อโคลดลงมา คงยังไม่ไหวแน่ แต่ปัญหาที่สำคัญกว่านั้นคือถ้าได้พยายามทำอย่างใดอย่างหนึ่งแล้วยังไม่ตาย จะกลายเป็นคนพิการ เป็นอัมพาต ต้องนอนแช่ทำอะไรไม่ได้เป็นปีๆ เป็นภาระต่อ

ลูกหลาน และนาน ๆ เข้าก็จะเป็นที่น่าเบื่อหน่ายแก่ทุก ๆ คน ซึ่งเป็นสิ่งที่ดิฉันเกลียดที่สุด

พี่ชายมาอยู่เป็นเพื่อน

คุณพ่อคุณแม่ได้ส่งพี่ชาย (นพ. อรรถพ มหานีรานนท์) มาอยู่ด้วยหลายวัน แต่ก็ช่วยอะไรไม่ได้มากนัก เพราะพี่เขาไม่เคยสนิทสนมกับจำกัด ตอนนั้นดิฉันอยากพบแต่เพื่อนสนิทที่รักจำกัดจริง ๆ เท่านั้น อยากจะพูดคุยกับเขาถึงจำกัด ถึงตอนที่พวกเราได้พบกัน ได้มีความสุขร่วมกัน ทั้งในประเทศอังกฤษและเมื่อกลับมาเมืองไทยแล้ว ทางครอบครัวของจำกัดคือคุณพ่อ คุณน้า (คุณหญิงจรูญ) และน้อง ๆ ทุกคน ดิฉันก็ยังไม่ได้พบเลย เนื่องจากทั้งหมดอพยพไปอยู่ทางปากเกร็ด นนทบุรี ยังไม่ย้ายกลับ

จำกัดและน้อง ๆ

จำกัดรู้ตัวดีและพูดอยู่เสมอว่าเขาเป็นลูกคนโต คุณแม่ก็เสียชีวิตไปแล้ว เขาจะต้องช่วยคุณพ่อรับผิดชอบอบรมสั่งสอนและเลี้ยงดูน้อง ๆ เขาพูดว่ายังโชคดีที่คุณหญิงจรูญ (แม่เลี้ยง) เป็นคนที่น่ารักน่ารักและเป็นพิเศษ เพราะท่านรักและเอ็นดูลูกเลี้ยงทุกคนเท่ากับลูกของท่านเอง และพวกเด็ก ๆ ก็มีความสุขและรักท่านเหมือนแม่แท้ ๆ ของตนเองเหมือนกัน ลองนึกภาพตอนที่จำกัดนอนป่วยหนักด้วยความอ้างว้างเปล่าเปลี่ยว เขาคงจะนึกถึงน้อง ๆ มากทีเดียว แต่ก็คงเบาใจด้วยเหตุที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งคงจะทำให้การทรมานจิตใจลดน้อยลงได้บ้าง

ไม่เคยคิดถึงอนาคต

ดิฉันมาย้อนคิดถึงตนเองตอนนั้น จำได้ว่าแปลกมากที่ไม่ได้คิดถึงตนเองเลย ไม่เคยวิตกกังวลว่าต่อไปในอนาคตชีวิตจะเป็นอย่างไร จะอยู่กับใคร ทำอะไร ฯลฯ ไม่คิดด้วยซ้ำว่าจะต้องอยู่ในสภาพนั้นอีกนานเท่าใด จะเปรียบก็เหมือนกับท่อนไม้ที่ล่องลอยไปตามยถากรรมนั่นเอง แต่แปลกยิ่งกว่านั้นก็คือคิดอย่างเดียวตลอดเวลาว่าต่อไปจะไม่กลัวอะไรอีกเลย อะไรจะเกิดขึ้นอีกก็ช่าง เพราะสิ่งที่เลวร้ายที่สุดได้เกิดขึ้นแล้ว คงไม่มีอะไรร้ายไปกว่านั้นอีก

ขอบพระคุณญาติท่านผู้หญิง

จนถึงเดี๋ยวนี้ยังจำภาพบรรดาญาติของท่านผู้หญิงพูนศุขที่อยู่ด้วยกันที่บางปะอินได้ ทุกคนมองดิฉันด้วยสายตาที่เปี่ยมไปด้วยความสงสารและเห็นใจ พร้อมกับปลอบประโลมใจด้วยคำพูดที่รื่นหูและน่าชื่นใจยิ่งนัก ดิฉันได้รับความอบอุ่นใจ ไม่ถูกทอดทิ้งให้เปล่าเปลี่ยวเดียวดาย—เช่นจำกัศ

ดิฉันไม่มีปัญญา ไม่รู้ว่าขอบพระคุณท่านเหล่านั้นอย่างไรจึงจะพอเพียงกับความเมตตากรุณาที่ท่านมีต่อดิฉัน เรียนได้แต่เพียงว่าดิฉันไม่เคยลืมเลย และจะไม่ลืมไปจนกระทั่งวันที่ดิฉันหมดลมปราณ—ดิฉันหวังว่าถ้าชาติหน้ามีจริงก็ขอให้ดิฉันได้มีโอกาสสรวบใช้ท่านบ้าง แม้สิ่งนั้นจะยากเชียวเพียงใดก็ตาม

อพยพกลับเข้ากรุงเทพฯ

เราอยู่ต่อไปที่บางปะอินนานเท่าไรจำไม่ได้ คิดว่าคงไม่นานนัก แต่จำได้ว่าเมื่อรัฐบาลกราบทูลเชิญสมเด็จพระพันวัสสาฯ กลับทางเรือ พวกเราทั้งหมดก็ตามเสด็จกลับด้วย โดยทางการได้จัดเรือลำหนึ่งให้ เมื่อมาถึง

กรุงเทพฯ แล้ว ต่างคนก็แยกย้ายกันกลับบ้านของตน แต่ตัวดิฉันนั้นถูกจัดให้อยู่กับครอบครัวท่านปรีดีที่ท่านเฝ้าทำช่างวังหน้า โดยอยู่ห้องเดียวกับคุณวิสาท (อู๋) หลานสาวของท่านผู้หญิง กับคุณสุดา (แป้ว) และคุณคุณหญิงลูกสาวของท่าน ส่วนลูกสาวคนสุดท้องยังเล็กอยู่ จึงให้อยู่กับพี่เลี้ยงอีกห้องหนึ่งต่างหาก จำไม่ได้ว่าคุณปาล บุตรชายคนโตของท่านอยู่ห้องไหน แต่คุณสุขปริดา ลูกชายคนเล็กนั้น คุณสารี (เล็ก) พี่สาวของท่านผู้หญิงภริยาของคุณหลวงศรีราชบุรุษซึ่งไม่มีบุตรของตนเอง ได้ขอตัวไปอยู่ด้วยดิฉันอยู่อย่างสุขสบายกับครอบครัวที่อบอุ่นเช่นนี้ ก็เลยพลอยอบอุ่นใจไปด้วย ไม่มีการเจ็บเหงา

เพื่อนฝูงมาเยี่ยม

เมื่อเพื่อนฝูงได้ข่าวว่าดิฉันกลับมาพักพิงอยู่ ณ ทำเนียบทำช่างนี้ ต่างก็พากันมาเยี่ยม แต่ส่วนมากจะเป็นพวกที่รู้จักกับท่านผู้หญิงอยู่แล้ว คนอื่นๆ เกรงใจไม่กล้ามา เพราะรู้ว่าคุณปรีดียังมีเรื่องที่จะต้องพบปะผู้คนเกี่ยวกับทางราชการอีกมากมาย ไม่อยากเข้ามาเกะกะ ได้แต่ส่งจดหมายมาแทน คุณหญิงจรูญเขียนมาถามว่า ดิฉันจึงไปกราบท่านและเจ้าคุณพ่อของจำกัด พร้อมกับได้เยี่ยมเยียนน้องๆ ทุกคน นอกจากบ้านนี้แล้ว ดิฉันไปบ้านคุณหญิงเพ็ง มารดาท่านผู้หญิงเท่านั้น ยังไม่อยากไปที่ไหนอีกเลย

มีคนเสนอให้ความช่วยเหลือ

ท่านผู้ใหญ่หลายคนที่ยังรู้จักจำกัด ได้กรุณามายเยี่ยมแสดงความเห็นใจและสงสาร หลายท่านได้ออกปากจะให้ความช่วยเหลือต่างๆ กัน บางคนจะให้ไปทำงานด้วย บางคนจะช่วยปรับปรุงโรงเรียน มีคนหนึ่งจะจัดให้ได้เป็นเอเยนทร์ยนต์ ดิฉันได้แต่กราบขอบพระคุณในความหวังดีของทุกคน

แต่ตอนนั้นยังคิดอะไรไม่ออกทั้งนั้น ท่านปรีดีเข้าใจความรู้สึกของดิฉัน ท่านบอกว่ายังไม่ควรไปรบกวนใครทั้งนั้น เพราะสภาพจิตใจของดิฉันยังไม่ปกติ ท่านว่าให้พักผ่อนอยู่เฉยๆ ไปก่อน เวลาจะช่วยให้คิดอะไรที่ถูกต้องเอง

ยังไม่คิดเปิดโรงเรียน

สมัยนั้นการเรียนตามโรงเรียนต่างๆ ทั้งของหลวงและของราษฎร แบ่งเป็นสามภาค ภาคแรก 16 พฤษภาคม-16 สิงหาคม ภาคที่สอง 5 กันยายน-5 ธันวาคม ภาคที่สาม 20 ธันวาคม-31 มีนาคม เมื่อทางการประกาศวันที่ 16 สิงหาคมเป็นวันสันติภาพแล้ว โรงเรียนต่างๆ ที่ปิดไปในระหว่างสงคราม จึงเริ่มเปิดใหม่ในวันที่ 5 กันยายน (ภาคสอง) แต่ดิฉันไม่แน่ใจว่าจะเลิกกิจการโรงเรียนเลยหรือไม่ แต่ถึงแม้จะเปิดใหม่ก็ยังเปิดตอนนั้นไม่ได้แน่ๆ สุขภาพทั้งกายและใจยังไม่อำนวยที่จะให้ต่อสู้กับงานหนักได้ ผู้ปกครองมากมายอยากให้เปิดโรงเรียนต่อไป แต่ทุกคนก็เห็นใจดิฉัน ต่างบอกว่าจะรอวันเปิดโรงเรียนใหม่ หลายคนอาสาจะช่วยเหลือขอแค่บอกว่าจะให้ช่วยอย่างไร ดิฉันซึ่งใจเหลือเกินในความกรุณาของท่านเหล่านี้ รู้สึกว่ากำลังใจดีขึ้นมาก แต่เพียงบอกกับท่านว่าขอเวลาตัดสินใจอีกสัก 2-3 เดือน ยังไม่ปฏิเสธเสียทีเดียว

แอบหนีมาโรงเรียน

เมื่ออยู่ที่ทำเนียบทำข้างมาได้ประมาณ 2 เดือน โดยไม่ได้ทำประโยชน์อะไรเลยดังที่กล่าวแล้ว เย็นวันหนึ่งดิฉันเกิดความงัดกลุ้มอย่างบอกไม่ถูก แล้วในทันทีนั้นก็หนีถึงโรงเรียนขึ้นมาได้ ตอนค่ำๆ วันนั้นจึงไปที่โรงเรียน โดยไม่ได้บอกใครที่บ้านไว้ การที่ไปตอนค่ำก็เพราะไม่อยากจะให้เพื่อนบ้าน

รอบๆ โรงเรียนรู้

ไปถึงมีดมากแล้ว เพราะไม่ได้เปิดไฟไว้เลย ไม่รู้ว่าไฟเสียหรือเปล่า ไม่กล้าเปิด เดินย่องเข้าไปในห้องรับแขก เอามือลูบดู รู้สึกว่าเต็มไปด้วยฝุ่น แต่ก็นั่งลงไปทั้งอย่างนั้น ปรากฏว่าขุมหมาก จึงเอาผ้าพันคอสีฟอง ซึ่งตามปกติฉันมีไว้ในกระเป๋าถือ 2-3 ผืนเสมอ คลุมหัวและแขนขา ไม่รู้สึกหิวข้าว แต่หิวน้ำ ลองไปเปิดก๊อกดู น้ำก็ยังไม่ไหล

ฉันนั่งเฉยๆ อยู่อย่างนั้นในความมืดตลอดคืน ไม่คิดกลัวอะไรเลย และไม่รู้เหมือนกันว่าทำเช่นนั้นทำไม รู้แต่ว่าอยากทำเท่านั้น

ตอนเช้าตรู่ ท่านผู้หญิงพูนศุขมา ท่านบอกว่าเมื่อคืนนี้ทุกคนที่บ้านตกใจมากที่ฉันหายตัวไป คอยอยู่จนดึกแล้วก็ยังไม่กลับ แต่ท่านปรีดีรัฐจิตวิทยาดี เขาได้ว่าฉันจะต้องกลับไปโรงเรียนแน่ๆ ฉันกราบขอโทษท่านที่ได้ทำให้เกิดความยุ่งยากขึ้นเช่นนั้น เรียนไปตามตรงว่าตัวเองก็ไม่รู้ว่าทำไมจึงทำเช่นนั้น

ท่านผู้หญิงขอให้กลับไปบ้านก่อน แล้วถ้าอยากเปิดโรงเรียนจริงๆ ก็จะได้ช่วยกันคิด ช่วยกันทำให้เป็นเรื่องเป็นราวและเรียบร้อย

ฉันขอไม่เล่ารายละเอียดถึงเรื่องที่ท่านปรีดีและคุณพูนศุขได้ช่วยจัดการจนเปิดโรงเรียนใหม่ได้ตามต้องการ

จอมพลผินปฏิวัติ

ตอนเปิดโรงเรียนใหม่คราวนี้ พวกเพื่อนของเรา โดยเฉพาะพวกเพื่อน ส.ส. ของจำกัศ พวกนั้นเอาลูกๆ มาเข้าเรียนหลายคน กิจการโรงเรียนกำลังดำเนินไปเรียบร้อยดี จนกระทั่งเมื่อจอมพลผิน ชุณหะวัณ ทำการปฏิวัติ ในวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490

เมื่อจอมพลผินปฏิวัติและเอารถถังไปประคมยิงทำเนียบท่าช้างนั้น

ดิฉันจำไม่ได้แน่ๆว่ารู้ได้อย่างไร แต่เข้าใจว่ามีคนโทร. ไปบอกตั้งแต่ตอนเช้า มีด เขาบอกด้วยว่าท่านปรีดีหนีรอดไปได้ ดิฉันตกใจสุดขีด และในทันใดนั้นความคิดอะไรต่ออะไรมาประดังกลุ่มรวมไปหมด อธิบายไม่ถูกเลย ในวินาทีเดียวกันนั้น ดิฉันคิดถึงท่านปรีดีว่าท่านหนีรอดไปแล้วจริงหรือ? ท่านจะปลอดภัยไปได้ตลอดหรือไม่? และขณะนั้นท่านอยู่ที่ไหน? คิดส่งสารคุณพูนสุข ถึงแม้ท่านจะมีจิตใจแข็งแกร่งสักเพียงไรก็ตาม แต่เหตุการณ์นี้มันร้ายแรงเกินกว่าที่ปุณชนธรรมดาจะคิดถึง—และรับได้ ท่านคงอยากให้มีเพื่อนพ้องไปให้กำลังใจบ้างเป็นแน่—ท้ายที่สุดนึกถึงภาพพวกลูกๆของท่านว่าจะออกสันขวัญแวนสักเพียงไหน?

ดิฉันไม่รอให้เสียเวลาสักนาทีเดียว สิ่งงานที่โรงเรียนเสร็จ—ตอนนั้นยังมีนักเรียนน้อยมาก ไม่มีอะไรต้องเป็นห่วงนัก พอจะทิ้งไปได้ แล้วรีบไปทำเนียบท่าช้างทันที—พอไปถึงก็ได้ทราบอีกครั้งหนึ่งเป็นการแน่นอนว่าท่านปรีดีปลอดภัยแล้ว ค่อยโล่งอกไปอย่างมาก แต่สำหรับคนในบ้านทั้งหมดความระทึกใจหวาดหวั่นจากการถูกระดมยิงยังไม่หมดไปง่าย ๆ จิตใจของดิฉันไม่สามารถจะจากคุณพูนสุขและลูก ๆ มาได้ในบรรยากาศเช่นนั้น จึงอยู่เป็นเพื่อนท่านตลอดวัน แล้วตอนเย็นจึงกลับบ้าน

ลูกของเพื่อน ๆ นักการเมือง

ปรากฏว่าลูก ๆ ของเพื่อน ๆ พวกนักการเมืองเจ็ดครอบครัว 18 คน ไม่มาเรียนเลย ดิฉันสอบถามไป ได้ความว่าหัวหน้าครอบครัวหนีไป จึงไม่มีหนทางมารับ-ส่งลูก และบางรายก็เกี่ยวกับค่าใช้จ่ายด้วย ดิฉันเห็นว่เหลืออีกไม่ถึงเดือน (26 วัน) โรงเรียนก็จะปิดเทอมแล้ว (ปิด 5-20 ธันวาคม) อย่างไรก็ตามก็ต้องดิ้นรนช่วยเหลือกันก่อน เพราะเป็นสิ่งที่หลีกเลี่ยงไม่ได้จริง ๆ ไว้ปิดเทอมแล้วค่อยมาคิดกันใหม่ จึงแจ้งไปยังมารดาของเด็ก 18 คนนั้น

ให้ส่งลูกมาอยู่ประจำที่โรงเรียนฟรี ไม่ต้องคอยรับ-ส่งให้ยุ่งยาก โดยขอให้เอาเครื่องนอน-มุ้ง หมอน ผ้าห่ม รวมทั้งเสื้อผ้าเครื่องเรียนมาให้ครบ ไว้วันเสาร์-อาทิตย์ กลับบ้านได้

ที่นี่มีปัญหาจะต้องคิดสองอย่าง

ข้อแรก จะให้เด็กนอนที่ไหน อย่างไร ข้อนี้ดิฉันแก้โดยใช้ห้องรับแขกและส่วนที่ว่างทั้งหมดของอาคารใหม่สองหลังของโรงเรียน เช่น ระเบียง ทางเดิน ให้กางมุ้งติดกันจนเกือบจะไม่มีที่เดิน ตอนเช้าก็เก็บให้เรียบร้อย วางซ้อนเรียงติดกับฝาผนัง ส่วนเสื้อผ้าก็ให้ใส่กระเป๋าวางไว้ข้าง ส่วนที่ต้องใช้ประจำก็วางบนชั้นไม้ซึ่งมีอยู่หลายตัว

เรื่องที่สอง คืออาหาร ตามปกติเด็กพวกนี้ก็กินอาหารกลางวันและอาหารว่างของโรงเรียนอยู่แล้ว ไม่ต้องทำเพิ่ม แต่ที่จะต้องจ่ายเพิ่มคือ อาหารเช้า-เย็นเท่านั้น

ระหว่างวันที่ 8-15 พฤศจิกายนนั้น ดิฉันต้องวนวายอยู่กับเรื่องของเด็ก 18 คนนี้ พยายามจัดเปลี่ยนแปลงให้เรียบร้อย ไม่ทำให้โรงเรียนดูรุงรัง แต่ก็คอยหาเวลาเสี่ยงไปพบคุณพูนสุขทุกวัน บางทีก็ค้างคืนด้วย แต่ไม่ทุกวัน เพราะเป็นห่วงเด็กประจำใหม่ทั้งหมดนั้น เกรงว่าถ้าเกิดเหตุการณ์ผิดปกติ เช่นมีการป่วยไข้ขึ้นในตอนกลางคืน พวกครูประจำจะตัดสินใจทำอะไรไม่ถูก

ยังจำได้ว่าตอนนั้นพอมองไปที่เด็กๆ พวกนั้นที่ไร ดิฉันใจหายวูบทุกที ไม่รู้ว่าพ่อของเขาไปอยู่ที่ไหน และจะได้กลับมาเมื่อไร สงสารจับใจจริงๆ แต่ก็คอยอยู่ในใจตลอดเวลาว่าเด็กๆ จะต้องเรียนติดต่อกันไป ถ้าขาดเรียนเป็นห้วงยาวแล้ว อนาคตจะเป็นอย่างไร-แต่สำหรับตัวเด็กเองนั้นส่วนมากยังเล็กเกินกว่าที่จะคิดอะไร คนโตที่สุดก็ดูเหมือนเพิ่งจะอยู่ประถม 2 เท่านั้น (ถ้าจำไม่ผิด) ทุกคืน ดิฉันได้แต่ช่วยสวดมนต์ภาวนาให้พวก

พ่อ ๆ ของเขาหมดทุกซีก ได้กลับมาอยู่กับครอบครัวเร็ว ๆ แต่แล้ว เหตุการณ์กลับยิ่งรุนแรงไปกว่านั้น เกินกว่าที่มนุษย์ธรรมดาจะคาดคิด ดังจะได้กล่าวในบทต่อ ๆ ไป

พบท่านปรีดีอีกครั้ง

แต่อย่างไรก็ตาม เหมือนสวรรค์ทรงโปรด ในวันที่ 15 พฤศจิกายน นั้นเอง ดิฉันได้ข่าวท่านปรีดีเป็นครั้งแรก รุ่งขึ้นวันที่ 16 พฤศจิกายน บังเอิญเป็นวันครบรอบแต่งงานของท่านปรีดีและคุณพูนสุข คุณพูนสุข พาดิฉันไปด้วย ไปพบท่านปรีดีที่บ้านเพื่อนคนหนึ่งที่บ้านบุรี เย็นนั้นเรากลับมาทำเนียบทำข้าง แต่ท่านปรีดีไปพักอยู่ในกรมนาวิกโยธินที่สัตหีบ รุ่งขึ้นคุณพูนสุขและลูก ๆ ตามไปอยู่ด้วย แต่ดิฉันไปแต่เช้าตรู่และกลับตอนเย็นทุกวัน เพื่อจะได้รับใช้ทำอะไรให้ท่านบ้าง

19 พฤศจิกายน 2490 เป็นวันเกิดของดิฉัน ฉะนั้นจึงจำได้ดี วันนั้น กลับจากสัตหีบเร็วหน่อย เพราะท่านปรีดีขอให้เอาจดหมายสั้น ๆ ไปให้คุณหลวงอดุลเดชจรัสที่วังปารุสกวัน เข้าใจว่าเป็นเพียงคำอวยพร เพราะคุณประไพลูกสาวคุณหลวงอดุลฯ แต่งงานในวันนั้น ดิฉันพบคุณหลวงอดุลฯ ด้วยตัวเอง แต่แทบไม่ได้พูดกันสักคำ เพราะท่ามกลางงาน แยกหรือมากมาย คุณหลวงอดุลฯ ไม่ได้ถามอะไร และไม่ได้สั่งอะไรมาด้วย

รุ่งเช้า 20 พฤศจิกายน ดิฉันไปสัตหีบตามเคย ปรากฏว่าท่านปรีดีออกจากสัตหีบไปแล้ว หลังจากนั้นดิฉันไม่ได้ไปสัตหีบทุกวัน เพราะโรงเรียนยังเปิดสอนอยู่ แต่ก็ไม่เคยเว้นเกิน 2-3 วัน พอโรงเรียนปิดเทอมกลาง วันที่ 6 ธันวาคม ดิฉันก็ไปอยู่กับคุณพูนสุขที่สัตหีบเลย แต่ก็กลับมาดูโรงเรียนบ้าง มาจัดการโยกย้ายตู้ ชั้น โต๊ะ เก้าอี้ ให้มีที่ว่างมากขึ้น เพื่อเวลาเปิดเทอม 3 เด็ก ๆ จะต้องกลับมาอยู่อีก

แล้วก็จริงตามคาด พวกเด็ก ๆ กลับมาอยู่ทั้งหมด โดยวันเสาร์-อาทิตย์และวันปิดเทอมกลับไปอยู่บ้าน เขาอยู่กันมาเช่นนี้ตลอด จนกระทั่งนักเรียนชายจบ ป.4 ออกไปที่ละคน ส่วนพวกผู้หญิงอยู่จนจบ ม.6 (8-10 ปี) แต่ปีหลัง ๆ นั้นดิฉันไปกู้เงินธนาคารมาสร้างและต่อเติมตัวอาคารเท่าที่จำเป็น พวกเด็ก ๆ เลยได้อยู่ในห้องนอนเป็นระเบียบเรียบร้อย 2-3 แห่งแยกกันออกไป เด็กบางคนจบออกไปแล้วแต่ก็มีน้อง ๆ มาเข้าแทน และยังมีลูกนักรบเมืองอื่น ๆ อีก

คุณพูนสุขอยู่สัปดาห์ 3 เดือน ก็กลับมาย้ายบ้านจากท่าช้างไปอยู่กับคุณแม่ที่บ้านป้อมเพชร ถนนสีลม อยู่ได้ประมาณปีกว่าจึงย้ายไปอยู่บ้าน “พูนสุข” ซึ่งเป็นบ้านของท่านเอง แต่ก่อนนั้นให้คนเช่าอยู่ บ้านนี้อยู่ไม่ไกลจากบ้านป้อมเพชรนัก แล้วท้ายที่สุดไปอยู่บ้านสาทร

ไม่ว่าท่านจะไปอยู่ที่ไหน ท่านเป็นห่วงดิฉันมาก จัดให้ดิฉันไปค้างคืนด้วยที่บ้านทุกๆ แห่ง เพราะสมัยนั้นเป็น “ยุคทมิฬ” ใครที่เพียงถูกสงสัยว่าเป็นพวกฟ้องของท่านปรีดีจะถูกฆ่า ถูกคุมขัง หรือถูกทำร้ายแบบต่างๆ กัน คุณประยูร วิญญรัตน์ กรุณาปรับดิฉันตอนเย็นจากโรงเรียนไปส่งที่บ้านคุณพูนสุข และตอนเช้าก็คอยรับจากบ้านท่านไปส่งที่โรงเรียนทุกวัน ต้องขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างยิ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย ทราบว่ารถคุณประยูรเองก็ถูกจดหมายเลขทะเบียน แต่มีตำรวจคนหนึ่งที่เขารู้จักดีช่วยดูแลให้

กระเปียดกระเสียว

เมื่อจอมพลผินพิรุธิวัตินวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 นั้น โรงเรียนครูโทยานเพิ่งเปิดใหม่มาได้ไม่ถึง 2 ปี คือเปิดตอนภาคปลาย 2488 หลังจากทีเปิดมาตลอดช่วงสงครามโลก นักเรียนเดิมยังกลับมาไม่ครบ และเรา

เปิดรับใหม่เฉพาะชั้นอนุบาลเท่านั้น จึงมีนักเรียนน้อยมาก พอขึ้นปี 2489 นักเรียนเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังไม่ใคร่พอค่าใช้จ่าย

ปี 2490 นักเรียนชั้นสูงสุดของโรงเรียนคือ ป.3 มีนักเรียน 5 คน (นักเรียน 5 คนรุ่นนี้จบ ม.6 ในปี 2497) ป.2 มีนักเรียน 8 คน และชั้น ป.1 อีก 11 คน รวมกับนักเรียนอนุบาลสองชั้น ชั้นละ 30 คน นักเรียนทั้งโรงเรียนรวมกันจึงมีแค่ 84 คนเท่านั้น

ตอนนั้นดิฉันคิดถึงจำกัดเหลือเกิน เมื่อครั้งคิดตั้งโรงเรียนนั้น เราเคยร่วมทุกข์กันมา รายได้ไม่พอจ่าย ต้องเก็บข้าวของซึ่งไม่จำเป็นจริง ๆ ออกขายหมด แต่เราก็ดิ้นรน ทำงานตามอุดมคติของเรา จนรอดมาได้ มาคราวนี้ดิฉันอยู่คนเดียว เพราะไม่มีจำกัดแล้ว ต้องคิด ต้องทำ และร้องไห้อยู่คนเดียว การที่ดิฉันอดทนอย่างสุดขีดนั้นก็เพราะหวังว่าวิญญูณของนางจะดีใจกับสิ่งที่ดิฉันกระทำ ดิฉันเชื่อแน่ว่าเขาจะต้องสงสารดิฉันมาก

อย่างไรก็ตาม ดิฉันหยุดจ่ายเงินสำหรับตัวเองทุกอย่าง หยุดออกงาน ยกเว้นงานศพ หยุดพบเพื่อน ๆ ทุกคณะ พวกโรงเรียนราชินี พวกจุฬาฯ พวกนักเรียนอังกฤษ งดซื้อเสื้อผ้าเครื่องแต่งตัวทุกชนิด ไม่กินข้าวนอกบ้าน ไม่ซื้อของกินเบ็ดเตล็ดหาบเร่ กินแต่อาหารที่จำเป็นสำหรับดำรงชีวิตเท่านั้น อาหารแพงก็ไม่กิน ท่องกับตัวเองไว้ตลอดเวลาว่าจะต้องใช้เงินทุกสตางค์เพื่อเด็ก ๆ พวกนี้

ปีแรก ๆ นั้น เราลำบากยากจนอย่างแสนสาหัส ท่านผู้อ่านทุกคนก็คงจะคิดเห็นภาพพอเดาออกได้ คือเราเริ่มด้วยมีนักเรียนทั้งโรงเรียนเพียง 84 คน หักเด็ก ๆ ถูกเพื่อนนักการเมืองที่รับมาเรียนฟรีเสีย 18 คน คงเหลือคนที่ชำระเงินเพียง 66 คน เมื่อรวมกับเดิมที่ดิฉันรับอุปการะเด็กอื่นไว้แล้วอีก 2 คน รวมทั้งหมดจึงมีเด็กที่ต้องดูแลอยู่ถึง 20 คนด้วยกัน เรื่องที่อยู่ท่อนนั้นถึงจะเบียดเสียดเหยียดยัดกันมากอย่างไรก็ยังไม่สำคัญนัก แต่

เรื่องอาหารการกินนี่สิ เมื่อถึงคราวไม่มีเงินเลย จำเป็นจริงๆ ก็ต้องกู้เขามาบ้าง แต่ดิฉันทำไม่เป็น ต้องขอร้องให้เพื่อนช่วยทำให้ และไม่กล้ากู้มามาก กลัวว่าจะใช้คืนไม่ไหวแล้วไม่รู้จะเกิดอะไรขึ้น ไม่กล้ากู้นาน ๆ ด้วย เมื่อรวบรวมเงินได้พอกรับชำระคืนทันที ก็กลัวไปหมดทุกอย่างในเรื่องกู้ยืมนี้ เพราะไม่มีความรู้ จนเพื่อนเขาเห็นเป็นเรื่องขำ ตอนนั้นดิฉันเองไม่มีสมบัติอะไรที่จะเอาไปขายได้เสียด้วย นอนไม่หลับเป็นประจำเพราะเรื่องเงินทองนี้

อย่างไรก็ตาม เดียวนี้เมื่อลองคิดย้อนไปทบทวนดูแล้ว ก็พอจะจำได้ว่าเรารอดมาได้อย่างไร คงเป็นเพราะเหตุต่อไปนี้ :-

1. นักเรียนของเรามีเพิ่มขึ้นทุกปี รายได้ก็เพิ่มขึ้น แต่ก็เป็นทีละเล็กละน้อย เพราะเรารับเฉพาะนักเรียนอนุบาล ไม่ได้รับเด็กกลางคัน เมื่อนักเรียนอนุบาลเลื่อนขึ้นประถมก็คน เราได้รับแทนได้ตามจำนวนนั้น (ดิฉันทำตามอุดมการณ์ซึ่งได้คิดร่วมกับจำกัดไว้)

2. เมื่อจำกัดตายแล้ว เราได้รับพระราชทานยศเป็นพันตรี เพราะฉะนั้นจึงมีเงินบำนาญให้บิดาและภริยา แต่คุณพ่อยกเงินส่วนนั้นให้ดิฉัน เป็นอันว่าดิฉันได้รับเงินเต็มที่ รวมเป็นเดือนละเท่าไรจำไม่ได้ แต่เงินจำนวนนี้เพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เดียวนี้ถึง 6,000 บาทแล้ว

3. นอกจากนี้ยังได้จากสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์อีกเดือนละ 300 บาท เงินจำนวนนี้คงที่ ไม่มีการเพิ่ม เดียวนี้ก็ยังเป็น 300 บาทอยู่

4. ระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 ดิฉันไปทำงานที่ธนาคารเอเชีย 4-5 เดือน ถือเป็นเงินเดือนจำนวนแรกที่ดิฉันได้รับ รู้สึกภูมิใจมาก ไม่เอามาใช้เลย ผำกธนาคารไว้ทั้งหมด เท่าไรจำไม่ได้ แต่สำหรับดิฉันนั้นรู้สึกว่ามันที่เดียว

5. เมื่อสงครามเลิก ขายผู้เขียนเก่าไปใบหนึ่ง ได้ราคาดีมาก เพราะตอนนั้นผู้เขียนขาดตลาด ยังไม่มีการนำเข้ามาในประเทศเลย

6. เมื่อโรงเรียนเปิดใหม่ตอนหลังสงครามนั้น คุณเล้ง ศรีสมวงศ์ อดีตรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง ได้พาลูกชายมาเข้าเรียนสองคน พร้อมกับมอบเงินให้ดิฉัน 20,000 บาท ดิฉันหักเงินนั้นเป็นค่าเล่าเรียนของลูกท่านทุก ๆ เทอม พร้อมกับเซ็นใบรับเงินไปให้ท่าน มาถึงตอนปฏิวัติ 2490 นั้นเงินยังเหลืออีกมาก ดิฉันก็เอาเงินนั้นมาหมุนใช้ด้วย

เงินทั้งหกทรายการข้างต้นนี้ รวมกับที่กู้เขามาบ้างเล็กน้อย ดิฉันเอามาใช้เลี้ยงเด็กอย่างกระเปียดกระเสียวจนรอดมาได้

(อีกหลายปีต่อมา คุณเล้งเอาหลานมาเข้าโรงเรียนดิฉันอีก ท่านเห็นว่าทางโรงเรียนกำลังเทพื้นลานซีเมนต์ตรงที่ว่างด้านถนนพญาไท เพื่อทำเป็นที่เด็กเล่น ท่านชำระค่าเล่าเรียนของหลานแล้ว ยังมอบเงินให้ดิฉันอีก 20,000 บาท เป็นค่าทำลานซีเมนต์นั้นด้วย)

โรงเรียนครูโณทยานขอกราบด้วยความสำนึกในพระคุณของคุณเล้ง ศรีสมวงศ์ อย่างสูงสุดในความกรุณาของท่านที่ได้ช่วยเหลือในยามที่โรงเรียนกำลังต้องการความช่วยเหลือถึงสองครั้ง บัดนี้ท่านล่วงลับไปแล้วและโรงเรียนครูโณทยานก็เลิกกิจการไปแล้ว แต่ดิฉันในฐานะเจ้าของโรงเรียนจะไม่มีวันลืมพระคุณของท่านจนกว่าชีวิตจะหาไม่ ขอให้ดวงวิญญาณของท่านได้สถิตอย่างสงบสุขในสัมปรายภพชั่วนิรันดร์

กว่าที่ดิฉันจะพอลืมตาอ้าปากได้ ก็คือราวๆ พ.ศ. 2505 ดังนั้นระหว่างปี 2490-2504 นั้น เรียกได้ว่าลำบากยากจนจริงๆ สรุปแล้วดิฉันได้อุปการะเด็กลูกนักรบเมืองทั้งหมด 31 คน (ดูตามตารางต่อไปนี้) และเมื่อโรงเรียนมีรายได้มากขึ้นก็ได้รับอนุเคราะห์เด็กด้อยโอกาสอีก 29 คน หากนับรวมลูกหลานด้วยอีก 27 คน ก็จะรวมเป็น 87 คน

ดูตามตารางจะเห็นว่ามียุวกษัตริย์เมือง 2 คน พวกค้อยโอกาส 12 คน และลูกหลานอีก 2 คน ที่เมื่อจบจากโรงเรียนครุโทยาไปแล้ว ทางโรงเรียนยังส่งต่อไปเรียนที่อื่นจนจบ โดยที่ตัวยังอยู่ประจำที่โรงเรียนต่อไป

แปลกกว่าคนอื่น

มีเด็กชายลูกขุนการเมืองคนหนึ่งเรียนที่โรงเรียนอัสสัมชัญอยู่แล้ว ดิฉันต้องไปหาอธิการของโรงเรียน เล่าให้ท่านฟังว่าบิดาของเด็กคนนั้นถูกตำรวจฆ่าอย่างโหดเหี้ยม และขณะนั้นเด็กคนนั้นได้มาพักอาศัยอยู่กับดิฉัน ท่านอธิการไม่รอให้พูดต่อไป ท่านตอบทันทีว่าให้เด็กคนนั้นมาเรียนต่อที่โรงเรียนอัสสัมชัญจนจบ โดยไม่ต้องชำระค่าเล่าเรียนเลย ต้องขอกราบขอบพระคุณท่านอย่างสูงสุดไว้ในที่นี้ด้วย

ดิฉันดีใจมากที่เด็กซึ่งเคยอุปการะนั้น ส่วนมากไปจบการศึกษาชั้นดี ๆ กันทั้งนั้น หลายคนได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ อีกหลายคนได้ทำงานดี ๆ มีครอบครัวที่ดี มีความสุขและความรุ่งเรืองในชีวิต

บัดนี้ “เด็ก” รุ่นแรก ๆ นั้นอายุเกิน 60 ปี (เกษียณ) แล้ว แต่บางคนก็ยังคงทำงานต่อ และหลายรุ่นยังคงไปมาหาสู่ดิฉันจนถึงทุกวันนี้ ซึ่งดิฉันถือว่าเป็นความสุขที่สุดอย่างหนึ่งของชีวิต

นักเรียนประจำ (กิน-นอน) ฟรี โรงเรียนครูโณทยาน

พ.ศ. 2490–2505 (ประมาณ 16 ปี)

หลักสูตร อนุบาล 2 ปี ประถม 4 ปี มัธยม 6 ปี

(นักเรียนชายอยู่ได้เพียง ป.4)

ที่	ประเภทนักเรียน	นักเรียนหญิงจบชั้น	จำนวน	นักเรียนชาย	เมื่อเรียนจบครูโณทยานแล้ว	หญิง-ชายรวม
I	รับเคราะห์จากการเมือง	ม. 6 ม. 3 (ป. 6) ออกก่อนจบ ถึงแก่กรรม รวมหญิง	18 1 2 1 22	9	โรงเรียนส่งต่อจนจบ อ.บ. จุฬาฯ 1 คน ผู้ปกครองรับไปเรียนต่อเอง 17 คน	31
II	ด้อยโอกาสต้องการอนุเคราะห์	ม. 6 ม. 3 (ป. 6) ไม่จบ รวมหญิง	10 6 2 18	11	โรงเรียนส่งต่อจนจบ อ.บ., ค.ม. จุฬาฯ 1 คน โรงเรียนส่งต่อจนอาชีวะ 5 คน ผู้ปกครองรับไปเรียนต่อเอง 4 คน โรงเรียนส่งต่อจนอาชีวะทุกคน	29
III	ลูกหลาน	ม. 6 ม. 3 ม. 4	11 1 1 13 53	14 34	โรงเรียนส่งต่อจนจบปริญญาตรี 1 คน ผู้ปกครองรับไปส่งต่อเอง 10 คน โรงเรียนส่งต่อจนจบ ม. 8 ผู้ปกครองรับไปส่งต่อเอง	27 87

หมายเหตุ นักเรียนที่มาอยู่ประจำรุ่นแรก ปี 2490 นั้น มาจากครอบครัว 7 นักการเมือง จำนวน 18 คน นักเรียนส่วนมากเข้าเรียน ป.1 หรือ ป.2 ฉะนั้นกว่าจะจบ ม.6 ก็ 9-10 ปี เช่นถ้าแรกเข้าปี 2490 ก็คงจบปี 2499 แต่มีรุ่นหลังทยอยเข้ามาอีก ฉะนั้น กว่าที่โรงเรียนจะอนุเคราะห์เด็กเหล่านี้จนหมด ก็คงจะอยู่ราวๆ ปี 2505

พิเศษ นอกจากนี้ยังมีนักเรียนจบ ม.6 จากที่อื่นมาขอให้จัดชั้นส่งเรียนอาชีวะจนจบอีก 2 คน และลูกชายของคณงานในโรงเรียนจบ ป.4 แล้วส่งเรียนต่อจบอาชีวะต้น 1 คน สูง 1 คน

ตอนปฏิวัติ 2490 นั้น โรงเรียนเราเพิ่งเริ่มเปิดใหม่หลังสงครามโลกได้ยังไม่ถึง 2 ปี นักเรียนจึงยังมีน้อย

พ.ศ. 2490		พ.ศ. 2491		พ.ศ. 2492		พ.ศ. 2493	
ชั้น	จำนวน น.ร.	ชั้น	จำนวน น.ร.	ชั้น	จำนวน น.ร.	ชั้น	จำนวน น.ร.
ป.1	11	ป.1	9	ป.1	10	ป.1	11
ป.2	8	ป.2	11	ป.2	9	ป.2	10
ป.3	5	ป.3	8	ป.3	11	ป.3	9
รวม น.ร.สามัญ	24	ป.4	5	ป.4	8	ป.4	11
อนุบาล 2 ห้อง	60	รวม น.ร.สามัญ	33	ม.1	5	ม.1	8
รวมทั้ง ร.ร.	84	อนุบาล 2 ห้อง	60	รวม น.ร.สามัญ	43	ม.2	5
84 - 18 = 66 คน		รวมทั้ง ร.ร.	93	อนุบาล 3 ห้อง	90	รวม น.ร.สามัญ	54
				รวมทั้ง ร.ร.	133	อนุบาล 3 ห้อง	90
						รวมทั้ง ร.ร.	144

เมื่อนักเรียนครบ 10 ชั้น

พ.ศ. 2497	
ชั้น	น.ร.
ป.1	21
ป.2	25
ป.3	21
ป.4	27
ม.1	11
ม.2	10
ม.3	9
ม.4	11
ม.5	8
ม.6	5
รวม น.ร.สามัญ	148
อนุบาล	90
รวมทั้ง ร.ร.	238

พ.ศ.	จบ ม.6	จำนวน
2497	รุ่น 1	5
2498	รุ่น 2	8
2499	รุ่น 3	11
2500	รุ่น 4	9
2501	รุ่น 5	10
2502	รุ่น 6	11
2503	รุ่น 7	9
2504	รุ่น 8	19
2505	รุ่น 9	29

← ตอนนี้ที่เราเริ่มฟื้นตัว

นักเรียนอนุบาล เต็มชั้น 30 คนเสมอ แต่เราเริ่มใหม่ 2 ห้อง 60 คน ต่อมาเริ่มขยายอาคารก็เพิ่มขึ้นทีละห้อง

นักเรียนสามัญ เพิ่มปีละไม่มากนัก เพราะปีแรกๆ จบอนุบาลแล้วไป ต่อที่โรงเรียนอื่น แต่ภายหลังอยู่เรียนต่อมากขึ้น ๆ เราไม่รับนักเรียนจากที่อื่น รับแต่เพียงเด็กที่เลื่อนขึ้นจากอนุบาลเท่านั้น และนักเรียนชายอยู่ได้ถึงจบ ป.4 ก็ต้องออก

หมายเหตุ การที่เราไม่รับนักเรียนสามัญจากที่อื่น ก็เพราะตาม อุดมการณ์แรกเริ่มของเรา ต้องการให้นักเรียนมีความรู้ตามมาตรฐานเสมอ กัน ครูจะได้สอนง่ายและไปได้เร็ว ตอนจบ ม.6 จะได้มีความรู้ครบถ้วน ตามหลักสูตรเป็นอย่างดี ถ้านักเรียนความรู้ไม่เสมอกันตั้งแต่ต้น จะสอนยาก และไปได้ช้า คนวิชาอ่อนจะถ่วงคนเก่ง และอาจจะสอนไม่ได้ครบตาม หลักสูตร หรือถึงจะครบแต่ก็คงไม่หนักแน่น

เหตุผลนี้เองที่โรงเรียนจึงยอมลำบาก คำนึงต่อผู้จรรดมาได้สำเร็จ

หมายเหตุ จำนวนนักเรียนที่ชำระเงินจริงนั้น ต้องหักออก 18 คนทุกปี อย่างน้อยถึงปี 2499 เมื่อพวก 18 คนชุดแรกจบ ม.6 ออกไป

ครูโณทยาน-ชีวิตที่แท้จริง

ดิฉันขอเล่าชีวิตของดิฉันกับโรงเรียนครูโณทยานก่อนที่จะเล่าเรื่องอื่นในตอนต่อไป เพราะโรงเรียนครูโณทยานนี้แหละคือชีวิตที่แท้จริงของดิฉัน มันไม่ใช่เรื่องสนุกเพราะเกี่ยวกับการงานทั้งนั้น ผู้ที่ไม่สนใจทางนี้ก็กรุณาเปิดข้ามเลยไปก็แล้วกัน หรือไม่ก็กลับมาอ่านทีหลัง

มีผู้ปกครองบางคนที่เคยเขียนมาถามว่าดิฉันสอนภาษาอังกฤษอย่างไร เด็กจึงไปได้เร็วอย่างนี้ ตอนนั้นดิฉันไม่มีโอกาสตอบท่านได้เลย เพราะสอนเด็กถึง 17.30 น. ทุกวัน ไม่มีโอกาสได้พบใครเลย ดิฉันเกรงว่าท่านจะเข้าใจผิด คิดว่าดิฉันไม่สนใจในคำถามของท่าน จึงขอกราบขอโทษด้วยใจจริง และจะขออธิบายให้ท่านฟังในบทความตอนต่อไป

อุดมคติ

ขอกล่าวถึงเรื่องนี้เสียก่อน เรื่องโรงเรียนของดิฉันนั้น ได้เคยเขียนเล่าไว้แล้วหลายแห่งว่าจะตั้งใจอบรมสั่งสอนเด็กให้รักเรียน และเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ โดยจะไม่มุ่งมั่นในเรื่องธุรกิจการเงินเลย เรื่องนี้ดิฉันภูมิใจมากกว่าได้ทำสำเร็จแล้ว คือได้ตั้งโรงเรียนอนุบาลชาย-หญิงรวมกันขึ้นมาก่อน ต่อจากนั้นก็เพิ่มขึ้นปีละชั้น โดยรับเด็กที่ผ่านแผนกอนุบาลมาเท่านั้น ไม่เปิดรับเด็กจากที่อื่น พอจบ ป.4 ให้เด็กผู้ชายออกไป เพราะโรงเรียนนี้มุ่งจะเป็นโรงเรียนสตรี ถ้าจำกัดยังมีชีวิตอยู่ เขาจะตั้งโรงเรียนชายแยกกับดิฉันตรงนี้ เราแต่ละคนจะเปิดถึงชั้น ม.6 เพราะคิดไว้ว่าจะต้องสอนเด็กทุกคนด้วยตนเอง ถ้ามีชั้นสูงกว่านี้เวลาสอนอาจจะไม่พอ (เป็นเพียงสิ่งที่คิดไว้ อาจมีการเปลี่ยนแปลง) อนึ่ง เราคิดว่าเพียงสอนถึง ม.6 ก็คงจะพอกับการให้หลักการแก่เด็กได้พอสมควรสำหรับไปศึกษาต่อที่อื่น

ความจริงนั้นดิฉันรู้แน่แล้วว่าจำกัดยากให้ดิฉันสอนถึง ม.8 และตัวเขาจะสอนถึงชั้นมหาวิทยาลัย เพื่อจะได้นำความรู้ที่เรียนมา (ซึ่งเขารักมาก) มาเผยแพร่แก่เด็กไทยด้วย (เขาเรียนปรัชญา เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์) แต่ในตอนนั้นเห็นว่าเวลายังอยู่อีกไกล เรามั่นใจและพอใจทำไปที่ละขั้นดีกว่า ฉะนั้นดิฉันจึงนิ่งเสีย เป็นอันว่าเราสัญญากันว่าจะทำตามอุดมการณ์อันหนักแน่นของเรา จะไม่ยอมเปลี่ยนเป็นอันขาด ให้ท่องจำเอาไว้ว่า “เราจะเป็นครูที่ดีและผลิตศิษย์ที่ดี” เราเชื่อว่าการเป็นครูนั้น นอกจากจะเป็นอาชีพที่สุจริตแล้ว เรายังจะได้ภาคภูมิใจที่มีส่วนช่วยประเทศชาติด้วย ส่วนจำกัदनั้คิดไปไกลกว่า คือคิดว่าจะช่วยโลกเลยทีเดียว “ยังไงๆ เราก็จะไม่เป็นคนรกโลก!”

ฉะนั้นเมื่อจำกัดยเสียชีวิตไปแล้ว เดิมทีดิฉันก็หมดพลังใจ คิดจะเลิกล้มความตั้งใจเดิม แต่อย่างที่ได้เคยเล่ามาแล้ว ไหนๆ เมื่อหาวิธีหนีโลกไม่สำเร็จ จำเป็นจะต้องอยู่ต่อสู้ไปอีก ก็จะต้องทำงานตามอุดมการณ์ที่ได้ตั้งไว้กับจำกัดย วิญญาณของเขาคงจะพอใจมากที่ดิฉันได้บากบั่นต่อสู้อย่างไม่อุปสรรคต่างๆ จนทำสำเร็จตามอุดมการณ์ได้

อย่างไรก็ตามต้องขอสารภาพว่าทุกครั้งที่ดิฉันมีทุกข์ มีอุปสรรคหลายอย่างเกี่ยวกับโรงเรียน ดิฉันจะคิดถึงสัญญาที่มีต่อจำกัดย กราบไหว้ดวงวิญญาณของเขาให้ช่วยดิฉัน แล้วพลังก็จะเกิดขึ้นเอง จะคิดฮึดสู้อยู่คนเดียว อันที่จริงดิฉันก็มีเพื่อนสนิทที่พอจะขอความคิดเห็นและความช่วยเหลือในเรื่องอื่นๆ ได้ แต่สำหรับเรื่องโรงเรียนนี้ ขอคิดคนเดียว แต่กระนั้นก็มีเพื่อนและพรรคพวกที่ดีที่ได้มีส่วนช่วยโรงเรียนในเรื่องใหญ่ๆ โดยที่ตัวดิฉันมิต้องไปขอร้องเขาเลย เช่นการย้ายโรงเรียนจากถนนพญาไท ไปอยู่ที่ใหม่ที่ถนนประชาชื่น โดยที่ดิฉันไม่ต้องเสียเงินทองเลย และยังได้ที่ใหม่เป็นกรรมสิทธิ์ของตนเองด้วย (เดิมโรงเรียนเช่าสถานที่ของสำนักงานทรัพย์สิน

ส่วนพระมหากษัตริย์) เรื่องนี้ต้องขอขอบพระคุณทุกคนที่ได้มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างมากที่สุดไว้ในครั้งนี้ด้วย โรงเรียนครูโศภิตยานเป็นชีวิตของดิฉัน การช่วยโรงเรียนก็คือช่วยชีวิตดิฉันโดยแท้

ไม่-ไม่-ไม่

ค่าเล่าเรียนนั้นจะคำนึงถึงให้พอเพียงกับค่าใช้จ่ายของโรงเรียน ค่าเช่าโรงเรียน เงินเดือนครู ค่าปรับปรุงโรงเรียน และอื่น ๆ ที่จำเป็นจริง ๆ ฉะนั้นจะต้องไม่มีการเก็บเงินกินเปล่า (ผู้ปกครองบางคนเคยมาเสนอเงินให้แกดิฉัน บางคนก็เสนอให้เป็นของใช้เช่น ตู้เย็น พัดลม อะไรเหล่านี้ ดิฉันได้ปฏิเสธไปหมดและอธิบายให้แต่ละท่านฟังถึงอุดมการณ์ของเรา) ค่าเล่าเรียนจะเก็บให้ต่ำเท่าที่พอจะอยู่ได้ ไม่มีค่าเรียนพิเศษ ไม่ค่าของกินของใช้ หรือหารายได้อย่างอื่นจากนักเรียน ไม่เก็บเงินพิเศษในงานฉลองอะไรก็ตาม (วันเกิด วันปีใหม่ ฯลฯ) แต่ถ้าครูและนักเรียนจะคิดทำอะไร เช่น จะมีการแสดง การเลี้ยงอาหาร ก็ต้องขออนุญาตต่อครูใหญ่ เพื่อจะได้พิจารณาให้เหมาะสม ไม่ให้ใช้เงินมากเกินไป เป็นการฝึกนิสัยเด็กให้รู้จักค่าของเงิน และวิธีใช้เงินแบบพอเพียงด้วย (เน้นมาก ๆ ในข้อนี้)

มีบริษัทรถยนต์เคยมาติดต่อขอรับ-ส่งนักเรียน โดยจะคิดเปอร์เซ็นต์ให้แก่โรงเรียน แต่ดิฉันไม่อนุญาต เพราะไม่ไว้ใจในความปลอดภัยของเด็กอย่างหนึ่ง กับค่ารถที่เขากำหนดนั้นแพงมากไปโดยใช่เหตุ คิดเอากำไรมากเกินไป บริษัทเครื่องคั้มก็เคยมาขอขายในโรงเรียน แต่ดิฉันไม่เห็นประโยชน์ของค่าเปอร์เซ็นต์ที่เขาจะให้ และไม่มีความจำเป็นที่นักเรียนจะต้องเสียเงินในเรื่องนี้ เพราะเครื่องคั้มจำพวกนั้นก็ใช่ว่าจะบำรุงสุขภาพอะไรเลย และถ้าผู้ปกครองคนใดชอบ เขาก็คงจะหาซื้อให้เด็กกินที่บ้านเอง

ส่วนเรื่องทุนเล่าเรียน ทางโรงเรียนมีทุนประเภทต่าง ๆ ให้นักเรียน ซึ่งอธิบายไว้อย่างละเอียดต่างหากในหัวข้อ “ทุนของโรงเรียนครูโฆทยาน” ต่อจากบทนี้ไป

ทำโรงเรียนให้เหมือนบ้าน

เท่าที่ได้กล่าวมาแล้ว โรงเรียนครูโฆทยานจึงได้ชื่อว่าเป็นโรงเรียนเล็ก ดึกแก่แก่ ไม่หรูหรา น่าดู เรขอมรับความจริงในข้อนี้ แต่เราก็กักขาโรงเรียนของเราให้ถูกต้องตามระบบสุขภาพอนามัย ทุกส่วนจะเป็นระเบียบ ไม่สกปรก รกรุงรัง และนอกจากห้องเรียนที่ครบตามขั้นแล้ว เรายังมีห้องสอนวิชาพิเศษต่าง ๆ ครบถ้วน เช่น ห้องดนตรี ห้องวิทยาศาสตร์ ห้องการงาน (การฝีมือ) ห้องสมุด ห้องพยาบาล ห้องครัวให้นักเรียนฝึกทำอาหาร ห้องสุขาที่ถูกหลักอนามัย ฯลฯ แต่ละห้องนี้จะมีเครื่องใช้ประจำห้องครบชุด นักเรียนจะไม่มี ความลำบากหรืออึดอัดใจในการใช้สิ่งของที่จำเป็นในการเรียนเลย (สมัยหลัง ยังได้เพิ่มห้องคอมพิวเตอร์ขึ้นด้วย) เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดจะช่วยทำให้นักเรียนคิดว่าความสะอาดสบายที่โรงเรียนก็คล้ายที่บ้านไม่น้อย ส่วนผู้ปกครองที่ต้องการให้ลูกอยู่โรงเรียนหรูหราก็ต้องไปเข้าที่อื่น—ไม่ใช่ที่นี่

การทำให้นักเรียนเห็นโรงเรียนเหมือนบ้านนั้น จะต้องประกอบด้วย ส่วนอื่นอีก แต่ที่สำคัญก็คือครู ครูจะต้องร่วมมือร่วมใจช่วยด้วย ตามธรรมชาติเด็กก็พร้อมที่จะรักครูอยู่แล้ว ถือนึกว่าเหมือนแม่ ถ้าครูทุกคน แสดงความเมตตาปรานี พุดคุยเล่นกับเด็ก ไม่อะอะดุดัน ก็จะ让孩子รัก เด็กก็จะนึกถึงครูเหมือนพี่ป้า น้าอา และพลอยรักเพื่อน รักโรงเรียนมากขึ้น ด้วย

ทำให้เด็กรักการเรียนรู้

ไม่ว่าจะเป็นวิชาอะไรก็ตาม ถ้าเด็กแรกมายังไม่รู้อะไรมาก่อน จะมาตั้งต้นที่ครู ก็จะเป็นการง่ายต่อครู คือก่อนอื่นครูต้องทำให้เด็กสบายใจว่า วิชาที่จะเรียนนั้นง่าย ไม่มีอะไรน่าวิตก โดยเริ่มสอนครั้งละน้อยและจะต้องทบทวนสิ่งที่สอนไปแล้วว่าเด็กเข้าใจแล้วแน่นอนจึงจะสอนของใหม่ต่อไปอีก การทดสอบจะทำได้ด้วยการถามไล่เตี๋ยวและให้ทำแบบฝึกหัดในห้องเรียน ถ้าเด็กส่วนมากยังไม่เข้าใจดี ก็อย่าสอนบทต่อไปเป็นอันขาด เพราะถ้าหลักเบื้องต้นไม่ดีแล้ว ต่อไปก็จะกลอนแกลน และหนักๆ เข้าก็จะเกลียดวิชานั้นไปเลย ทีนี้ก็ยากที่จะดึงกลับได้ ขอมเสียเวลาทบทวนของเก่าให้แน่นมันเป็นดีที่สุด ถ้าสอนทีละน้อย ย้ำจนเด็กเข้าใจ ก็ต่อไปอีกทีละน้อย เด็กก็จะเห็นว่าวิชานั้นง่าย ไม่อยากเย็นเจี๋ยใจอย่างที่คิดกลัวมาก่อน ก็จะเกิดความรักวิชานั้นขึ้นเอง และเมื่อเด็กเกิดความรักวิชานั้นแล้ว ต่อไปครูก็จะสอนได้อย่างสบาย อาจจะเพิ่มบทเรียนให้ค่อยๆ มากขึ้นก็ได้ ตามปกติแล้วถ้าเด็กรักวิชาอะไรก็จะรักครูที่สอน หรือกลับกัน ถ้าเด็กรักครูที่สอน วิชาใดก็จะพลอยให้รักวิชานั้นไปด้วย ฉะนั้นการทำให้เด็กรักตามวิธีที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้ก็เป็นสิ่งสำคัญอย่างหนึ่ง

ถ้ามีเด็กเพียง 1-2 คนที่ไม่เข้าใจ ก็ควรเรียกมาสอน-อธิบายนอกเวลา อย่าไปสอนซ้ำในชั้น อาจทำให้เด็กส่วนมากเบื่อ เรื่องนี้ดิฉันได้มีประสบการณ์จริงมาด้วยตนเองกับเพื่อน ๆ หลายคน เพราะฉะนั้นจึงเป็นเรื่องควรเชื่อถือได้

การทำงานของดิฉัน

พ.ศ. 2490

นักเรียนมีชั้นสูงสุดแค่ ป.3 ได้ลองไปสอนภาษาอังกฤษ ป.2-ป.3 ดูเห็นว่าไม่คุ้ม เด็กยังไม่แน่นภาษาไทย ปล่อยไว้ก่อนดีกว่า

พ.ศ. 2492

เริ่มมีชั้น ม.1 ลองไปสอนดู ไปได้เร็วก็เลยสอนวันละ 1 ชั่วโมง แล้วเมื่อเพิ่มชั้นขึ้นทุกปี ก็สอนชั้นละ 1 ชั่วโมงทุกชั้น

พ.ศ. 2497

มาถึง ม.6 จึงสอน ม.1-ม.6 ชั้นละ 1 ชั่วโมง (เต็มวัน 6 ชั่วโมง)
ภายหลังเมื่อเรลดชั้นลงมามีเพียง ป.6 (ม.3 เดิม) ก็เพิ่มห้อง ข ขึ้นเป็น ป.4 ก-ข ป.5 ก-ข ป.6 ก-ข รวมเป็น 6 ห้องเหมือนเดิม เริ่มสอนภาษาอังกฤษชั้น ป.4

การสอนแต่ละวันเป็นดังนี้ :-

เริ่ม พ.ศ. 2497

8.30 น. เริ่มสอน 3 ชั้น ชั้นละ 1 ชั่วโมง ถึง 11.30 น.

11.30 น. พักรกลางวัน กินข้าวบนโต๊ะเรียนนั่นเอง นักเรียนที่ทำงานภาคเช้าไม่เรียบร้อย จะต้องมาทำต่อตอนนี้ (พวกอ่าน แปล ท่องเดี่ยว)

12.30 น. สอนต่ออีก 3 ชั้น 3 ชั่วโมง (เต็มวัน 6 ชั่วโมง)

15.30 น. โรงเรียนเล็ก นักเรียนที่ทำงานไม่เสร็จต้องอยู่ทำต่อ (เดี่ยวคนที่บ้านไกลก่อน)

17.30 น. หยุดสอน กินของว่าง (น้ำชา) คอยนักเรียนประจำ

18.00 น.-20.00 น. สอนนักเรียนประจำชั้นต่างๆ

20.00 น. เลิกสอน นักเรียนขึ้นนอน กินอาหารเย็น แล้วตรวจการบ้านเด็ก

22.00 น. เลิกตรวจ นอน

แต่เมื่อมีนักเรียนมากขึ้น ต้องตรวจการบ้านถึงตี 2 ตี 3 ก็หลายปี
ตื่น 7.30 น. หมอบอกว่านอนไม่พอ ต้องนอนให้ถึง 6 ชั่วโมง จึงค่อย ๆ ลด
ลงมาเป็นตี 1 แล้วก็เที่ยงคืน และยึดเวลานี้ตลอดมาจนเลิกสอนเมื่อปิดกิจการ
โรงเรียน จาก พ.ศ. 2505 เป็นต้นมา นักเรียนมากขึ้นเกือบเต็ม 30 คน ทุกชั้น
6 ชั้น รวมคิดเสียว่าประมาณ 160 คน คนหนึ่งทำการบ้าน 20 ข้อ รวมเป็น
วันละ 3,200 ข้อ ที่ต้องตรวจด้วยตนเองทุกวัน

วิธีตรวจให้เร็ววันนั้น ดิฉันเลือกคนที่เรียนดี 15 คนก่อน พวกนี้มักจะ
ถูกหมด ไม่ต้องแก้เลย 10 คนต่อไปต้องแก้บ้างเล็กน้อย เหลือ 5 คน
สุดท้ายต้องเสียเวลาแก้มาก เด็กมักจะเป็นเหมือนกันแบบนี้เกือบทุกชั้น

พ.ศ. 2490-2491 ดิฉันไม่ได้สอนภาษาอังกฤษ เพราะนักเรียนชั้นสูง
สุดตอนนั้นคือ ป.3 ก็ใช้เวลาทำงานด้านธุรการ ปรับปรุงแก้ไขระเบียบ-
กฎของครูและนักเรียนให้เหมาะสม ตรวจซ่อมแซมอาคารและของใช้ที่ชำรุด
กวาดขันคร่าวและส้วมให้สะอาดอยู่เสมอ ตรวจบัญชีโรงเรียน ตรวจการทำงานของ
ของครู ฯลฯ

บางครั้งครูขาดก็ไปสอนแทน เคยสอนทุกวิชา แม้แต่พลศึกษา

สมัยที่นักเรียนยังน้อยอยู่ ตอนกลางวันจะมีสอนเพลงไทยเดิมให้
มัธยม 6 ด้วย แต่เมื่อปี 2505 เป็นต้นมา นักเรียนมาก ไม่มีเวลาจึงจำเป็นต้อง
เลิกสอนวิชาพิเศษนี้

ดิฉันขออนุญาตเล่าถึงวิธีสอนของดิฉัน เพราะมีผู้ปกครองหลายต่อ
หลายท่านเคยเขียนมาถามว่าสอนอย่างไร เด็กจึงเรียนได้เร็วและหลักแม่น
ดิฉันไม่มีโอกาสที่จะพบท่านเพื่ออธิบาย เพราะต้องสอนตลอดวันไม่มีเวลา
ว่างเลยสักนาที จึงกราบขอโทษท่านมาในที่นี้ บางคนอาจจะล่วงลับไปแล้ว
ก็หวังว่าวิญญาณของท่านจะเห็นใจและให้อภัยดิฉันด้วย

วิธีสอนแต่ละชั่วโมงของทุกชั้น

30 นาทีแรก จะเป็นการทบทวนของเมื่อวันวานว่าเข้าใจจริงหรือไม่ อาจเป็นการอ่านเดี่ยว แพลเดี่ยว ท่องโคลง-สุภาษิต ฯลฯ นักเรียนคนหนึ่ง จะต้องทำได้ใน 1 นาทีเท่านั้น เพราะมีนักเรียนชั้นละ 30 คน ก็หมดไปครึ่ง ชั่วโมงแล้ว ผู้ใดทำได้ไม่ดีใน 1 นาทีนี้ จะต้องอยู่ทำซ้ำตอนโรงเรียนเลิก 15.30 น.

ระหว่างที่เด็กเดี่ยว 10 คนแรก ทุกคนต้องฟังเขาก่อน เพื่อทวนให้ จบบท แต่หลังจากนั้น คนที่แน่ใจว่าตนเตรียมมาดีแล้ว ก็เอางานอื่นมาทำได้ เช่นคัดลายมือ จดงาน ฯลฯ ไม่จำเป็นต้องเหมือนกัน จะได้ไม่ต้องเสียเวลา เปล่าๆ พอถึงคราวที่ตนจะต้องลุกขึ้นเดี่ยวบ้างก็จะทำได้

ฉะนั้นใน 1 ชั่วโมง นักเรียนจะทำงานไม่เหมือนกัน เราไม่เรียกว่า ชั่วโมงอ่าน-ชั่วโมงแปล-ชั่วโมงไวยากรณ์ แต่เราเรียกว่า “ชั่วโมงภาษาอังกฤษ”

30 นาทีหลัง จะเรียนต่อของใหม่ แล้วอธิบายงานเขียนที่จะเป็นการบ้าน สำหรับสัปดาห์รุ่งขึ้น เรามี Dictation ทุกวันเว้นวันด้วย วันละไม่มาก เวลา บอกเพียง 5-6 นาที นักเรียนเปลี่ยนกันตรวจอีก 5-6 นาที ส่วนการแก้ไข เอาไปทำนอกเวลาเรียน

การที่ดิฉันให้เด็กคัดลายมือและจดงานต่างๆ มากมาย ก็เพื่อว่าเมื่อ เขียนไปมากๆ แล้ว ลายมือจะดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด และจะจำตัวสะกดการันต์ ได้ดีแบบ Dictation ดิฉันตรวจสมุดจดเหล่านี้ของนักเรียนแต่ละคนแต่ละเล่ม เพราะเกรงว่าถ้าจดถูกๆ ผิดๆ ไปแล้ว อาจจะเกิดเสียหายได้ภายหลัง อนึ่ง จะฝึกเด็กให้มีความรอบคอบถี่ถ้วนด้วย นักเรียนทุกคนจะต้องพยายามเขียน ไม่ให้ตกหล่น ผลที่เห็นได้ชัดคือเด็กจะเขียนผิมน้อยลงๆ จนบางคนไม่ผิเลย

ส่วนการที่ให้ท่องโคลงก็เพื่อให้เด็กออกเสียงถูกต้องและจะจำศัพท์ได้เองโดยไม่ต้องท่องทีละคำ

สุภาษิตก็เหมือนกัน นอกจากจะได้ข้อสอนใจแล้ว จะจำศัพท์ได้แบบเดียวกัน

สุภาษิตที่ดิฉันเน้นแก่นักเรียนเสมอ :-

No one is too old to learn.

Today is better than two tomorrows.

Every man must do his duty.

Honesty is the best policy.

Don't build castles in the air. อย่าสร้างวิมานในอากาศ นอกจากจะว่า “อย่าหวังลมๆ แล้งๆ” แล้ว ข้อสุดท้ายนี้ดิฉันเลขาธิบายคลุมไปถึงว่าการสร้างปราสาทนั้นจะต้องมีฐานรองรับ ไม่ใช่ลอยอยู่ได้ในอากาศ จะพังครืนลงมา เช่นเดียวกับการเรียนภาษาอังกฤษ จะต้องเรียนรู้หลักเบื้องต้นให้เข้าใจแจ่มแจ้งดีเสียก่อน ถ้าหลัก (รากฐาน) คลอนแคลนแล้ว การต่อยอดขึ้นไปก็จะมีวันได้ดีเท่าที่ควรเป็นแน่ ฉะนั้นจะเห็นได้วก่อนที่ครูสอนของใหม่ต่อ ก็จะต้องทบทวนว่านักเรียนแม่นของเก่าแล้วเสมอไป (เน้นมากเรื่องนี้)

ทุนของโรงเรียนครุโณทยาน

โรงเรียนครุโณทยานมีการให้ทุนเล่าเรียนดังนี้ :-

1. ตั้งแต่เริ่มตั้งโรงเรียนอนุบาล เรามีระเบียบว่าเด็กพี่น้องท้องเดียวกันสามคนนั้น คนที่สามจะได้เรียนฟรี ไม่ต้องเสียเงิน พอเริ่มมีโรงเรียนสามัญก็ใช้ระเบียบเดียวกัน คือถ้าอยู่โรงเรียนสามัญทั้งสามคน คนที่สามไม่ต้องเสียค่าเรียน แต่ต้องเสียค่าอาหาร แต่ถ้าอยู่โรงเรียนสามัญบ้าง โรงเรียนอนุบาลบ้างคาบเกี่ยวกัน คนที่สามที่อยู่อนุบาลจะเสียเงินเพียงครึ่งเดียว (สมัยนั้นโรงเรียนอนุบาลไม่ได้แยกค่าเรียนกับค่าอาหาร คิดรวมกัน)

2. ทุนสำหรับคนที่สอบไล่ได้ที่ 1 ก็จะได้เรียนฟรีในปีต่อไป แต่ถ้าปีไหนไม่ได้ที่ 1 ปีต่อไปก็จะได้ทุนอีก ทุนนี้เฉพาะปีเท่านั้น เป็นเงินไม่มากนัก

3. ทุนพิเศษ ซึ่งเป็นเรื่องลับ ไม่ได้บอกคนทั่วไป แต่ทางโรงเรียนจะสังเกตว่า เมื่อมีนักเรียนคนใดมาชำระค่าเรียนล่าช้า หรือติดขัดไม่ได้ชำระเลย เป็นเพราะอะไร ถ้าครอบครัวแตกแยกกัน หรือผู้ปกครองคนใดคนหนึ่งเสียชีวิต ทำให้รายได้ฝืดเคือง ทางโรงเรียนจะเชิญผู้ปกครองมาและแจ้งให้ทราบว่ามีทุนพิเศษให้ ถ้าเขายินดีรับ

ทุนพิเศษนี้ไม่ว่าเด็กจะเรียนอยู่ในชั้นใดก็ได้ต่อไปจนจบชั้นของโรงเรียน ทั้งค่าเรียนและค่าอาหาร แต่จะต้องมีชื่อแม่ว่าเมื่อใดเด็กคนนั้นเริ่มประพฤติตัวไม่ดี ไม่ตั้งใจเรียนและเกเร ทางโรงเรียนจะหยุดให้ทุนทันที ฉะนั้นผู้ปกครองจะต้องหมั่นสั่งสอนอบรมเด็ก (ซึ่งทางโรงเรียนก็จะช่วยอยู่แล้ว)

ทุนนี้ถ้าเด็กได้รับตั้งแต่อยู่ ป. 1 กว่าจบ ม. 6 (10 ปี) ก็จะเป็นเงินไม่ใช่น้อย

ทุนนี้เป็นเรื่องพิเศษ คือจะไม่มีใครรู้เลยแม้แต่ตัวเด็กเอง ทั้งนี้เพื่อจะไม่ให้เด็กมีปมด้อย ผู้ที่จะรู้เรื่องก็คือผู้ปกครอง เจ้าหน้าที่การเงิน และตัวคณินเท่านั้น ทางผู้ปกครองเพียงแต่เขียนขอบคุณโรงเรียนที่ให้ทุนนี้ ซึ่งทางโรงเรียนจะได้เก็บไว้เป็นหลักฐานเกี่ยวกับบัญชีรับ-จ่ายของโรงเรียนเท่านั้น

ทุน 19 พุทธจิกายน

หลายปีมาแล้ว เมื่อถึงวันเกิดของคณิน 19 พุทธจิกายน นักเรียนเก่าส่วนมากจะเปลี่ยนจากการให้ของขวัญเป็นการให้เงินสดแทน คณินจึงรวบรวมเงินนั้นตั้งเป็น “ทุน 19 พุทธจิกายน” ขึ้น และใช้เงินนี้จ่ายสำหรับทุนพิเศษแทนเงินของโรงเรียน เช่นหากปีนี้โรงเรียนจะต้องขาดรายได้โดยไม่ได้รับเงินจากเด็ก “ทุนพิเศษ” 5,000 บาท ก็ให้หักเงิน 5,000 บาทออกจากทุน 19 พุทธจิกายน มาใช้แทน ถ้าเงินทุนมีไม่พอก็หักเท่าจำนวนที่จะหักได้ และให้เงินส่วนขาดเป็นหน้าที่ของโรงเรียนเอง แต่ปรากฏว่ามีเงินเหลือทุกปี ทางโรงเรียนจึงตัดเงินตามจำนวนที่เหมาะสมเอาไปรวมกับเงินของเจ้าของโรงเรียนแล้วจ่ายเป็นทุนช่วยเหลือโรงเรียนรัฐบาลต่าง ๆ ที่ทางเจ้าของโรงเรียนได้ให้ไว้แต่เดิม บัดนี้เรามีเงินทุนตามโรงเรียนต่าง ๆ ดังนี้ :-

โรงเรียนเบญจมราชานุสรณ์ จำนวน 30,000 บาท

โรงเรียนราชวินิตบางเขน จำนวน 30,000 บาท

โรงเรียนการเคหะท่าทราย จำนวน 20,000 บาท

โรงเรียนหอวัง จำนวน 17,060 บาท

นักเรียนทุนคนแรกของเรา

ตามปกติในจิตใจของคณินนั้น เป็นคนชอบสนับสนุนให้เด็กเรียนหนังสืออยู่แล้ว โดยเฉพาะเมื่อได้เห็นจำกัดให้ทุนแก่เด็กนักเรียน ทั้ง ๆ ที่

ตัวเขาเกือบจะไม่มีเงินเหลืออยู่เท่าไรนั้น ทำให้ดิฉันชื่นชมและดีใจที่เรา
มีความคิดแบบเดียวกัน ทุนนี้เป็นทุนแก่เด็กคนแรกของเรา

เรื่องมีอยู่ว่าเด็กผู้หญิงคนหนึ่งเรียนจบ ม.8 เรียนเก่งมาก แต่พ่อแม่
ไม่มีทุนให้เรียนต่อ จึงพามาฝากดิฉันไว้ เพื่อจะให้ช่วยทำอะไรก็ได้ใน
โรงเรียนครูโทยาน ซึ่งตั้งขึ้นเมื่อ 9 กันยายน 2483 ดิฉันไม่มีอะไรจะให้
ทำก็ให้ช่วยนั่งเฝ้าเด็กอนุบาลนอนกลางวัน ดิฉันสังเกตว่าเด็กคนนี้เอา
หนังสือ (ตำรา) ไปอ่านตลอดเวลาที่นั่งเฝ้าเด็กนอน รู้สึกประทับใจมาก

พ.ศ. 2484 นั้นเอง จำัดร่วมกับเพื่อน ๆ ตั้งโรงเรียนศรีพลัตต์พิเศษ
เปิดสอนตอนเย็น สอน ม.7-8 ให้โอกาสแก่คนทำงานที่อยากเรียนต่อ
จำัดสอนภาษาอังกฤษในโรงเรียนนี้จึงให้เด็กคนนี้เข้าไปเรียนด้วย ปรากฏว่า
เด็กคนนี้เรียนได้ดีกว่าเด็กคนอื่นทั้งหมด เราจึงคิดกันว่าน่าจะให้เขาเรียนต่อ

ระยะนั้น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเปิดสอนสองรอบเพื่อเร่งผลิต
บัณฑิตออกมาใช้งานเร็วขึ้น เราลองให้เด็กคนนี้ไปสอบเข้า เขาสอบเข้าได้
แผนกวิทยาศาสตร์ แต่ก็นึกว่าอย่างไรเสียก็คงไม่ได้เรียนเพราะไม่มีเงิน ได้
ให้เขาไปขอระเบียบการค่าใช้จ่ายต่าง ๆ มาดู สมัยนั้นจำได้ว่าค่าเรียนและ
ค่าเบ็ดเตล็ดทั้งหมดที่จะต้องชำระในตอนแรกเข้าไม่เกิน 100 บาท แต่ตัว
เราเองขณะนั้นก็ชักหน้าไม่คอยจะถึงหลังอยู่แล้ว เพราะนักเรียนยังมีน้อยอยู่
ไม่ค่อยจะพอกับค่าใช้จ่าย

อย่างไรก็ตาม เราดูตามระเบียบการ ถึงวันสุดท้ายที่เขาจะเปิด
รับสมัครเข้าเรียนแล้ว แต่เรามีเงินติดตัวอยู่ประมาณ 130 บาทเท่านั้น เรา
ปรึกษากันเห็นว่าเรื่องนั้นเป็นเรื่องค่อนข้างจัดการเสียก่อน ส่วนเรื่องอื่นค่อย
ไปคิดแก้ไขเอาทีหลัง จึงเรียกเด็กคนนั้นให้เอาเงินไปชำระสมัครเข้าเรียน

แม่ของเด็กคนนั้นรู้เรื่องเข้า รีบมาหาดิฉัน และบอกว่าการให้ไปเรียน
นั้นไม่ใช่จะต้องเสียค่าเรียนอย่างเดียว ยังมีค่าหนังสือ ค่าเครื่องเรียนอื่น ๆ

ค่าเสื้อผ้า เครื่องแต่งตัว ค่าอาหารกลางวัน และอะไรต่ออะไรอีกเยอะ เขา
กลัวว่าจะไปไม่รอด เรียนไปครึ่ง ๆ กลาง ๆ จะเสียเงินเสียเวลาโดยเปล่า
ประโยชน์

ดิฉันอธิบายให้เขาฟังว่าเมื่อเรாதกลงใจให้เขาเรียน เราก็นึกถึงสิ่ง
เหล่านั้นอยู่แล้ว แต่เงินอย่างอื่นนั้นไม่ต้องจ่ายก่อนโต จ่ายทีละเล็กละน้อย
พอทำได้

ระหว่างสงครามเสื้อผ้าแพงมาก เพราะเป็นของนำเข้า สมัยนั้น
เมืองไทยยังไม่มีอุตสาหกรรมทอผ้าเลย เราต้องใช้ผ้าฝ้ายทอด้วยกี่กระตุกกัน
ทั้งนั้น แต่บังเอิญดิฉันมีผ้าที่ซื้อไว้จะเย็บเสื้อให้เด็ก (แต่ยังไม่ได้เย็บ) อยู่
มากพอใช้ รวมทั้งสีขาวสีน้ำเงินด้วย จึงรีบลงมือเย็บทันทีเพื่อให้ทันวันใช้
ตอนนั้นดูเหมือนจุฬาฯ จะยังไม่มีเครื่องแบบ หรือมีแล้วแต่ไม่เข้มงวดกวดขัน
ส่วนค่ารถก็ถูกนิดเดียวเพราะโรงเรียนของดิฉันอยู่ถนนพญาไท ใกล้สี่แยก
ราชเทวี ค่าอาหารกลางวันนั้นก็ให้ในจำนวนจำกัด

เขาเรียนอยู่สองปีกว่าก็จบ ไล่วิทยาศาสตร์บัณฑิต จำไม่ได้แน่ว่าตอน
นั้นเขาขอไปอยู่กับบ้านของเขาระยะหนึ่ง เพื่อความสะดวกในเรื่องอะไร
อย่างไรก็ตาม เขาสมัครเข้าทำราชการในกระทรวงศึกษาฯ และทำงานอยู่ใน
สังกัดกระทรวงนั้นจนกระทั่งเกษียณอายุราชการ เขาได้มีส่วนช่วยโรงเรียน
ของเราในการหาครูด้านคณิตศาสตร์ วิทยาศาสตร์ และอย่างอื่น ๆ อีก

แต่ที่สำคัญที่สุดคือความภูมิใจของเราในตัวเขา และเขาเป็นผู้ที่ทำให้
เรามีพลังใจที่จะเดินหน้าไปในอุดมการณ์ที่เราได้ตั้งไว้อย่างหนึ่ง คือช่วยเด็ก
ให้เป็นพลเมืองดี เพื่อเป็นกำลังที่แข็งแกร่งของประเทศชาติต่อไป

หลังจากที่มีเด็กคนนี้เป็นนักเรียนทุนคนแรกและสำเร็จผลแล้ว ถึงแม้
ภายหลังไม่มีจำกัด ดิฉันก็ยังคงยึดมั่นในอุดมการณ์ จะช่วยคนดีแต่ด้อย
โอกาส ถ้ามีความสามารถหรือกำลังที่จะทำได้สมควร

ช่วยค่าเรียนแก่คนที่ไม่รู้จัก

วันหนึ่งดิฉันได้รับจดหมายจากชายคนหนึ่ง ซึ่งดิฉันไม่รู้จัก แต่เคยได้ยินชื่อเสียงว่าเขาเป็นคนที่สนใจการเมืองมากสมัยที่มีการปราศรัยกันที่สนามหลวง (แบบไฮด์ปาร์ก) เขาบอกว่าลูกสาวสองคนของเขาเรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนแห่งหนึ่งย่านฝั่งธนฯ (บอกชื่อโรงเรียนมาด้วย) แต่บัดนี้เขายากจนไม่มีเงินเสียค่าเรียน อยากจะขอลาออกจากโรงเรียนที่เรียนอยู่ปัจจุบันนี้เพื่อไปเข้าโรงเรียนที่ค่าเรียนถูกกว่านี้ ก็ออกไม่ได้เพราะทางโรงเรียนบอกว่ายังค้างค่าเรียนอยู่ จะออกไปสำคัญให้ไม่ได้ เขาจึงขอความช่วยเหลือเท่าที่ดิฉันพอจะทำได้

ดิฉันไปกับคนขับรถ ไปเที่ยวถามหาโรงเรียนนี้จนพบ ได้ถามครูใหญ่ว่าใจความในจดหมายที่ดิฉันได้รับนั้นเป็นความจริงหรือไม่ ครูใหญ่บอกว่าจริง ดิฉันจึงขอชำระค่าเรียนของเด็กทั้งสองคนเท่าที่ค้างอยู่ และขอให้คุณครูใหญ่ช่วยแจ้งผู้ปกครองให้เขามาลาเด็กออกได้ตามที่ต้องการ คุณครูใหญ่ถามว่าอยากให้เรียกเด็กสองคนนั้นมาหาหรือไม่ ดิฉันบอกว่าไม่ต้อง เพราะพ่อแม่เขาดิฉันก็ไม่รู้จัก ดิฉันขอช่วยเหลือเด็กเรื่องการเรียนเท่านั้น พ่อแม่เขาจะบอกเด็กหรือไม่ก็ตามใจเขา คุณครูใหญ่แปลกใจ ถามชื่อดิฉัน ดิฉันก็บอก และบอกว่าดิฉันเป็นเจ้าของโรงเรียนด้วย ท่านจึงเข้าใจ

อีกครั้งหนึ่งผู้หญิงคนหนึ่ง โทร. มาบอกว่าลูกสาวของเขากำลังเรียนจะจบโรงเรียนที่มีชื่อแห่งหนึ่ง และคิดว่าเรียนจบแล้วอยากเข้าเรียนต่อที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ แต่ไม่มีเงินไปเสียค่าสมัครสอบเข้า (เท่าไรจำไม่ได้แล้ว) และอีกวันเดียวก็จะหมดกำหนดรับสมัคร ตอนนั้นเป็นเวลาบ่ายมากแล้ว โรงเรียนต่าง ๆ เลิกเรียนแล้ว ดิฉันขอเวลาสอบถามให้ทราบข้อเท็จจริงเสียก่อน ถ้าเป็นความจริงก็ให้มารับเงินได้ในวันรุ่งขึ้น เวลาประมาณ 9.30 น. (กะว่าโรงเรียนเปิด 9 น.)

รุ่งขึ้นเวลา 9 น. คิฉัน โทร. ไปหาเจ้าหน้าที่ฝ่ายทะเบียนของโรงเรียน นั้นถามว่ามีเด็กชื่อนี้จริงหรือเปล่า เขาตอบว่าเขาจะเที่ยวบอกชื่อเด็กต่อใครๆ ทว่าไปไม่ได้ คิฉันเป็นใคร และต้องการรู้ไปทำไม คิฉันก็เล่าเรื่องให้เขาฟัง และบอกว่าได้นัดคุณแม่ของเด็กให้มาหาเวลา 9.30 น. นี้แล้ว เขาบอกว่าทุกอย่างเป็นความจริง เขารู้ด้วยว่าเด็กคนนั้นอยากไปเข้ามหาวิทยาลัย ธรรมศาสตร์ เขาบอกว่าเสียใจที่เด็กกำลังสอบอยู่ มิฉะนั้นจะเรียกให้มาพูดกับคิฉัน คิฉันบอกว่าไม่จำเป็น และขอโทษเขา อีกไม่กี่นาทีหลังจากนั้น แม่ของเด็กก็หอบเอาใบสำคัญต่างๆ ของลูกสาวมาให้ดู คิฉันบอกว่าไม่ต้องดูแล้ว และมอบเงินให้เขาไป

ทั้งสองรายนี้ คิฉันไม่ได้ข่าวจากเขาอีกเลย แต่ก็พอใจแล้วที่ได้มีส่วนช่วยเด็กในเรื่องการเรียนเช่นนั้น และก็มีความสุขมาก ว่าถ้าวิญญาณของสามี คิฉันได้รับทราบเรื่องนี้ก็ต้องยินดีด้วยแน่ๆ

ยุคทมิฬ-จับคนโดยยังหาผิดไม่ได้

หลังจากที่จอมพลผิน ชุณหะวัณ ทำรัฐประหาร เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 แล้ว ฝ่ายรัฐบาลเดิมคือพวกท่านปรีดี และอดีตเสรีไทย ถูกใส่ร้ายป้ายสีฝ่ายเดียวโดยไม่มีทางโต้ตอบ ถูกทำร้าย ถูกฆ่า สารพัดอย่าง จนต้องหลบหนีกันเป็นพัลวัน รัฐบาลชุดนั้นสั่งล่าตัวอดีตรัฐมนตรี เช่น คุณทองอินทร์ ภูริพัฒน์ คุณถวิล อุดล คุณจำลอง ดาวเรือง และคุณเตียง ศิริขันธ์ แต่ท่านเหล่านี้มีเพื่อนฝูงและมีลูกน้องที่จงรักภักดีมากมาย จึงมีคนช่วยเหลือปกป้องอยู่ทั่วไป ฉะนั้นทั้งๆ ที่รัฐบาลมีเครื่องมือพร้อม ใช้เวลาอยู่เป็นนานก็ยังไม่สามารถจับกุมบุคคลเหล่านี้ได้

วันหนึ่งในระบอบนั้น ท่านเหล่านี้มาหาคิฉันที่บ้าน (ดูเหมือนจะขาด คุณถวิลไปคนหนึ่ง) บอกว่าเขาต้องการลงเรือไปไหนก็ไม่ทราบ คิฉัน

ไม่ชักไข่ ขอให้คุณประยูร วิญญรัตน์ พาไปที่ทำเรือหลายแห่งแล้วไม่สำเร็จ เพราะมีคนมากเกินไป มีอยู่ท่าหนึ่งเห็นว่าพอจะไปได้ แต่คุณจำลองเห็นเพื่อนของเธอคนหนึ่งอยู่ที่นั่น จึงไม่สำเร็จอีก อีกครั้งหนึ่งเขามาหาฉันทน์ เพื่อให้ฉันทน์เสี่ยงพาไปบ้านท่านปรีดี ซึ่งอยู่ติดแม่น้ำใกล้ท่าช้างวังหน้า คิดจะหาเรือจากที่นั่นไป

ท่านปรีดีออกจากบ้านนั้นไปตั้งแต่วันรัฐประหารแล้ว แต่ฉันทน์ยังไปมาเข้าออกบ้านนั้นอยู่เสมอ หนึ่งในบริเวณกำแพงบ้าน มีเรือนแถวที่บริวารของท่านยังอาศัยอยู่อีกหลายครอบครัว และพวกนี้ก็มีเพื่อนฝูงไปมาหาสู่กันอยู่มิได้ขาด ฉะนั้นทหารรักษาการณ์ซึ่งคุมบ้านอยู่ก็คงจำไม่ได้ว่าใครเป็นใคร

เย็นวันนั้น ตอนจวนจะพลบค่ำ มีเพื่อนคนหนึ่งมาอาสาขับพาพวกนี้ไป (ฉันทน์ขอไม่เอ่ยชื่อเขา เพราะเขายังมีชีวิตอยู่ แต่ไม่ได้พบกันนานแล้ว ไม่ทราบว่าเขาจะรังเกียจหรือไม่ที่จะให้เผยตัว) ฉันทน์นั่งหน้าคู่กับเจ้าของรถ ส่วนสามคนนั้นนั่งข้างหลัง พอถึงประตูบ้าน ฉันทน์ก็โผล่หน้าออกไป ทหารจำหน้าได้ก็ปล่อยให้ผ่านเข้าไปโดยดี โดยมิได้เดินเข้ามาดูที่รถเลยด้วยซ้ำ เพราะเขาคงคิดไม่ถึงว่าเราจะกล้าเสี่ยงไปเช่นนั้น ตัวฉันทน์เองนั้นใจเต้นตึกๆ ตึกๆ คิดอยู่ว่าถ้าทหารจำพวกนั้นได้ จะเกิดอะไรขึ้นหนอ?

จำไม่ได้ว่าตอนนั้นท่านผู้หญิงพูนศุข และลูกๆ ยังอยู่บ้านนั้นหรือเปล่า แต่ถึงอยู่ ท่านก็อยู่ที่ตึกหลังที่สอง ถัดเข้าไปข้างใน แต่พวกเราขึ้นไปบนตึกแรกซึ่งเป็นที่ทำงาน ที่นั่นมีพรรคพวกของท่านทั้งสามนั้นคอยอยู่แล้ว ฉันทน์และเจ้าของรถหมดหน้าที่รับผิดชอบแล้วจึงลากลับ เขาจะหาเรือได้สำเร็จหรือเปล่า ฉันทน์ไม่ได้ข่าวอีกเลยตั้งนาน

ครั้นแล้ววันหนึ่งฉันทน์ถูกขอร้องให้ไปที่ตึกแถวปากซอยหัวถนนสาทร (ซึ่งตอนหลังเปลี่ยนชื่อเป็นซอยอรรถการประสิทธิ์) ตึกแถวนี้ต่อมากลาย

เป็นที่ทำการ JUSMAAG ดิฉันพบท่านทั้งสามอยู่ที่นั่น ท่านขอให้ดิฉันไปหาเรือคอยไว้ที่ท่าเรือถนนตก เพื่อว่าเวลาเขาไปถึงจะได้ไม่ต้องเสียเวลา ดิฉันไปกับคุณประยูร วิญญรัตน์ ไปวางมัดจำเรือลำหนึ่งไว้ บอกเขาว่าจะกลับมาภายในครึ่งชั่วโมง ถ้าไม่มาตามนั้นก็ให้รับมัดจำไปได้เลย

เมื่อเรากลับไปถึงตึกแถวเดิมปรากฏว่าไม่มีพวกนั้นอยู่แล้ว เราก็พอเดาเรื่องได้ มารู้ทีหลังว่าตำรวจมาค้น แต่เพื่อนเราก็ไว้มาก รู้ตัวก่อนนิดเดียว จึงสามารถหลบหนีไปได้ เป็นอันว่าต้องเสียมัดจำเรือไปเปล่าๆ !

อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นนานเท่าไรจำไม่ได้ คุณทองอินทร์ คุณจำลอง คุณถวิล และคุณทองเปลว ชลภูมิ ถูกจับไปขังไว้ที่โรงเรียนนายสิบตำรวจบางเขน แต่คุณเดียวยังรอดอยู่ พวกสี่คนนี้ ไม่ปรากฏว่าถูกจับเพราะความผิดอะไร ในที่สุดก็บอกว่าจะย้ายที่คุมขัง เอาใส่รถไปตอนค่ำๆ และระหว่างที่เดินทางนี้ก็มีโจรมลายุจะมาแย่งผู้ต้องหา เลยยิงต่อสู้กัน ผลก็คือทั้งสี่คนถูกยิงตายปรุไปทั้งตัว ส่วนตำรวจไม่ระคายผิวเลย และโจรมลายุหายไปไหนก็ไม่รู้? รัฐบาลยุคนั้นดูถูกประชาชนเหลือเกิน คิดว่าประชาชนกินเกลือหรืออะไรก็ไม่ทราบ !

คุณเดียวยังคงลอยนวลอยู่ กล่าวกันว่าทั้งสามกองทัพบกและตำรวจช่วยกันค้นหา ค้นไปจนถึงภูพานและเทือกเขาเหล่านั้นตลอด ก็ยังไม่ได้ตัวที่นำขังก็คือระยะหนึ่งคุณเดียวยังอยู่ที่บ้านคุณก้าน รัตนสาขา ในซอยราชครู ซอยเดียวกับรองอธิบดีตำรวจเก่า และจอมพลผิน นั่นเอง เพื่อนคนนี้มีบริษัทรับเหมาทำถนนของรัฐบาลหลายสาย แต่ที่บ้านเธอเลี้ยงไก่และขายไข่ไก่ด้วย ดิฉันเป็นลูกค้าไข่ไก่คนหนึ่ง จึงไปที่บ้านนั้นโดยไม่มีใครสงสัย คุณเดียวยังอยู่โดยปกติสุข แต่เธอคงไม่อยากจะให้เพื่อนต้องลำบากใจนานนัก จึงเปลี่ยนที่ไปอีก

ตำราจมาค้นโรงเรียน

เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2492 เวลาประมาณ 10 น. กว่า ๆ ขณะที่โรงเรียนกำลังเปิดสอนตามปกติ ปรากฏรถตำราจมาค้นใหญ่ ๆ ประมาณเจ็ดคัน แต่ละคันมีตำราจเกือบเต็ม มาจอดเรียงรายกันริมถนนพญาไทหน้าโรงเรียนครูโทยาน แล้วมีนายตำราจ 2-3 นายเดินเข้ามาแจ้งว่าจะขอทำการตรวจค้นโรงเรียน โดยไม่ได้บอกว่าจะค้นเอาอะไร

ตอนนั้นดิฉันนึกทันทีว่าตนเองจะต้องถูกจับขังคุกแน่ เพราะก่อนหน้านี้ฉันเพิ่งไม่กี่วัน ดิฉันได้รับฝากกระเป๋ามาจากเพื่อนไว้ใบหนึ่ง เป็นกระเป๋าดินทางธรรมดา ทำด้วยหนัง ขนาดเล็กเกือบเท่ากระเป๋าสตางค์ แต่หนักกว่ากระเป๋าสตางค์หลายเท่าตัว พอได้ฟังจากตำราจ ดิฉันก็นึกถึงกระเป๋านั้นทันที ที่ตัวเองก็ยังไม่ได้เปิดดูว่าในนั้นมีอะไร

อย่างไรก็ตาม ดิฉันทำใจดีสู้เสือ (ทั้ง ๆ ที่ข้างในใจเต้นตุ้มตุ๋ม ๆ) ตอบไปว่าดิฉันไม่ขัดข้อง แต่เด็ก ๆ อยู่เต็มโรงเรียน และเป็นเด็กเล็ก ๆ ส่วนมากอย่าทำอะไรตึงตังโครมครามให้เด็กช็อคหรือตกใจโดยไม่จำเป็น เพราะเด็กเหล่านั้นก็ล้วนแต่เป็นลูกเจ้านาย หรือคนใหญ่ ๆ โต ๆ แทบทั้งนั้น และขอให้เตือนตำราจผู้ถือปืนทุกคนว่าให้ระวังมาก ๆ ถ้าปืนเกิดลั่นขึ้นมาก็เป็นเรื่องใหญ่ พวกคุณจะต้องรับผิดชอบ นายตำราจพวกนั้นดูจะเข้าใจดี เดินกลับออกไปทำท่าจะไปจัดการนำลูกน้องเข้ามาให้เป็นระเบียบ ระหว่างนั้น พล.ต.ท. เผ่า ศรียานนท์ รองอธิบดีตำรวจเดินเข้ามา ติดตามโดย “อัสวิน” กรบชุด ดิฉันทำเป็นไม่รู้จัก เดินสวนกับเขาโดยไม่ได้ทักทายหรือต้อนรับอย่างใดทั้งสิ้น

บังเอิญตอนนั้นคุณประยูร วิทยุรัตน์ โผล่เข้ามาพอดี ความจริงคุณประยูรแะมาที่โรงเรียนตอนเช้าครั้งหนึ่งแล้ว อยู่ไม่นานก็ออกไปสอนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ พอสอนเสร็จเขาบอกว่ารู้สึกสังหรณ์ใจอย่างไร

ชอบกลว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นที่โรงเรียน ก็เลยแวะมาดูอีก จึงได้พบกับนายเผ่า เขารู้จักกันแต่ดิฉันกระซิบว่า “อย่าแนะนำนะ ฉันไม่ต้องการรู้จักกับเขา” คุณประยูรก็เลยรับหน้าที่นั่งคุยกับนายเผ่าที่ศาลากินอาหารของนักเรียนประถม ขณะที่นายตำรวจอื่นๆ แยกย้ายกันไปทำหน้าที่ เพราะในโรงเรียนมีอาคารทั้งใหญ่และเล็กประมาณ 10 หลัง

กระเป๋าใบนั้น

ดิฉันรีบเดินไปที่บ้านหลังในสุดซึ่งเป็นที่อยู่ของดิฉันและเป็นที่ซึ่งเก็บกระเป๋าใบนั้นไว้ ขึ้นไปชั้นบนโดยเรียกน้องสาวชื่อเบญจรงค์ ซึ่งเป็นครูใหญ่แผนกอนุบาลไปด้วย ขณะนั้นมีตำรวจขึ้นไปบนบ้านข้างแล้ว แต่มีแค่ 1-2 คนและอยู่ทางด้านหน้า ดิฉันโผล่หน้าต่าง แล้วแกล้งตะโกนเสียงดังมากๆ ไปยังครูอนุบาลทางเรือนหน้าว่า “เอาเด็กกินข้าวได้เลย ไม่ต้องรอให้อิ่มเวลากินแล้วไล่เข้าห้องนอนให้หมด” เพราะขณะนั้นก็เป็นเวลา 11 น. กว่าแล้ว ตำรวจที่อยู่ใกล้ๆ นั้นทำท่าทางรำคาญและหมั่นไส้เสียงอันดังแสบแก้วหูของดิฉัน จึงเดินห่างออกไป ดิฉันรีบกระซิบบอกน้องว่า “เข้าไปในห้องนอนที่หลังตู้ลิ้นชักมีลูกกรง หลังลูกกรงมีบันไดลงชั้นล่าง บันไดมีฝาปิด” แล้วพูดตะโกนสลับฉากดังๆ อีกว่า “เด็กเข้านอนแล้วให้ครูคุมนอนเพียงคนเดียว นอกนั้นให้ออกมาข้างนอก มาคุมตำรวจที่ไปคันที่ต่างๆ” แล้วหันไปกระซิบต่อกับน้องว่า “ที่ฝาบ้นไดมีกระเป๋าดูทางใบเล็ก เอากระเป๋านั้นไปหน้าต่างออกไปที่กันสาดข้างนอก แล้วโยนกระเป๋าลงไปในคลอง” แล้วตะโกนออกไปทางหน้าต่างอีกว่า “เรียกคนงานออกมาช่วยคุมตำรวจด้วยงานอื่นหยุดไว้ก่อน” แล้วแกล้งพูดอะไรต่ออะไรดังๆ ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งน้องกลับมาบอกว่าโยนกระเป๋าลงไปในคลองเรียบร้อยแล้ว จึงเดินลงชั้นล่างไปนำนายตำรวจที่จะตรวจค้นชั้นบนขึ้นมา

ตอนนี้ต้องขออธิบายเล็กน้อย ผู้อ่านที่รู้จัก “ครูเล็ก” เบญจรงค์ (น้องสาว) โดยเฉพาะนักเรียนครูโชนทยาน คงจะไม่เข้าใจว่าครูเล็กผู้เป็นโรครูมาตอยด์ (Rhumatoid) ปวดแขนปวดขาอยู่ตลอดเวลา จะสามารถปีนหน้าต่างออกไปยืนบนกันสาดได้อย่างไร ขอตอบว่าตอนนั้นเธอยังไม่เป็นโรคนี้อย่างป็นปายได้แค่ล่องมาก

คลองที่ครูเล็กโยนกระเป๋าลงไปนั้น อันที่จริงเป็นเพียงลำรางกันเขตที่ดินของทรัพย์สินฯ (ที่โรงเรียนเช่าอยู่) กับเขตที่ดินของวัดเทพศิรินทร์ฯ ทางด้านโรงเรียนมีรั้วลวดหนามกันไว้ด้วย คลองเล็กๆ นี้เต็มไปด้วยโคลนตม น้ำใช้การไม่ได้ ห้องนอนของดิฉันซึ่งอยู่เหนือห้องกินข้าวอยู่ติดกับคลองนี้

การค้นห้องนอนของดิฉันนั้น เขาเปิดค้นได้เพียงนอนด้วย แล้วก็ปีนคูช่องเพดาน นอกจากนี้อัสวินนายหนึ่งลงทุนคลานเข้าไปใต้ตึกซึ่งสูงไม่ถึงเมตร ผลก็คือหน้าผากไปถูกตะปู เลือดไหลอาบ ดิฉันแกล้งบ่นดั่งว่าหาอะไรกันแน่ ของหรือคน? เสียงใครบางคนพูดว่าดูเหมือนเขาจะค้นหาตัวคุณหลวงสังวรฯ แต่ดิฉันไม่เชื่อ เพราะไม่มีเค้าเลย หลวงสังวรฯ ไม่เคยมาโรงเรียนดิฉันด้วยซ้ำ แต่มารู้ทีหลังว่าเขาค้นหาตัวท่านปรีดี เพราะมีข่าวว่าท่านคิดจะมาหลบที่บ้านดิฉัน แต่ตัวดิฉันเองไม่เคยได้ยินเรื่องนี้เลย

ตอนนั้น คุณวิจิต รัตนภาณุ หนึ่งในคณะอัสวินกำลังนั่งอ่านจดหมายเก่าๆ ของดิฉัน ซึ่งจัดไว้เป็นแฟ้มๆ ไม่ได้ไปช่วยเขาค้นด้วย เธอออกตัวว่าขณะนั้นเธอเป็นสาววัดรออยู่ที่ สน. พญาไท เมื่อจะมีการตรวจค้นในห้องที่ของเธอ เธอก็จำเป็นต้องมาด้วย ดิฉันบอกเธอว่าดิฉันไม่เคยไว้ใจตำรวจ จึงต้องให้ครูๆ และคนงานคุมตำรวจไปด้วย

มาถึงตอนนี้ ดิฉันมองออกไปที่ในบ้านรอบๆ โรงเรียน เห็นมีตำรวจล้อมไว้เต็มไปหมด เขาคงกลัวว่าจะมีคนปีนหนีออกไปจากโรงเรียนของดิฉันหรืออย่างไร

ไม่ง่ายอย่างที่นึก

เมื่อตำรวจคันตัวก็ไม่พบคนหรือของที่เขาต้องการแล้วก็กลับไป เรารอดูจนแน่ใจว่าตำรวจออกไปจากบ้านรอบ ๆ โรงเรียนหมดแล้วด้วย จึงไปดูตรงที่ที่กระเป่าถูกโยนลงไป เห็นรอยโคลนกระเซ็นขึ้นมาอย่างแรง เปื้อนไปหมด แต่ตำรวจคงจะนึกไม่ถึง เราตกลงกันว่าจะต้องเอากระเป่ากลับขึ้นมา จึงให้คนงานคนหนึ่งไปงมขึ้นมา มันเต็มไปด้วยโคลนตม จึงเอาใส่กระสอบไว้ แล้วก็จำเป็นต้องเคลื่อนย้ายไปไว้ที่อื่นด้วย เพราะพวกคนงาน 2-3 คนจะรู้เรื่องนี้อย่างงู ๆ ปลา ๆ ไม่เป็นที่น่าไว้วางใจนัก

ถ้าวันนั้น เราเอากระสอบใบนั้นใส่รถ แล้วคุณประยูรก็ขับรถเล่นไปตามสะพานต่าง ๆ หวังจะโยนกระเป่าลงน้ำไป แต่พุดแล้วไม่น่าเชื่อ เราไม่สามารถจะหาสะพานที่จะโยนกระเป่าลงไปได้เลย หมดปัญญาจึงเอากลับมาใหม่ แล้ววันรุ่งขึ้นเอาไปที่บ้านถนนราชดำริซึ่งเคยเป็นสโมสรนายทหารญี่ปุ่นในระหว่างสงคราม และเราได้ซื้อบ้านนี้จากสำนักงานทรัพย์สินฯ ไว้ เพื่อจะขยายเป็นสาขาของโรงเรียนครูโศภิตยาน ระหว่างนั้นดิฉันให้คนเฝ้าอยู่และดิฉันมักจะแวะไปดูบ่อย ๆ

ตัวบ้านนั้นสูงจากพื้นดินประมาณ 1 เมตร หน้าบ้านเป็นสนามใหญ่ จึงมักจะมีคนเอารัวควายมาเลี้ยงเป็นฝูง ๆ แต่อยู่ห่างจากตัวบ้านมาก ถ้าไม่สังเกตแล้วจะไม่เห็นความเคลื่อนไหวที่ได้ดู เพราะด้านหน้าก็ยังมีบันไดที่กว้างมากหลายเมตรบังอยู่ ดิฉันเอากระเป่าขึ้นบันไดเข้าไปได้ดูบ้าน ดิฉันเอาเสียมติดมือมาด้วย แล้วเริ่มขุดดินซึ่งแข็งและขูดยากมาก ความหวังที่จะฝังกระเป่าลงไปด้วยนั้นเป็นไปได้แล้ว ดิฉันให้คุณประยูรดูเส้นทางอยู่บนบ้าน ถ้ามีคนเข้ามาใกล้ ให้เขากระตืบเท้า ดิฉันจะได้หยุดขุด

พอขุดได้กว้างและลึกพอสมควรแล้ว ดิฉันก็หยิบของออกจากกระเป่า รู้สึกเหมือนเป็นท่อนเหล็กหนัก ๆ สามท่อน ใหญ่ไม่เท่ากัน ได้ดู

มีตมาก มองไม่เห็น ได้แต่ลูบคลำดูเท่านั้น ดิฉันฟังของลงไป เอาดินกลบให้มิดชิดพอใช้ แล้วก็กลานลากกระเป๋าเปล่าออกมาด้วย เล่ามาถึงตรงนี้คงมีหลายคนที่ไม่ยอมเชื่อว่าทั้งคุณประยูรและดิฉันจะไม่รู้จริงๆ ว่ามีอะไรอยู่ในกระเป๋านั้น เริ่มแรกก็เป็นเพราะไม่ยอมรับรู้ ต่อๆ มายิ่งไม่ยอมรับรู้ใหญ่

ที่นี่มีปัญหาเรื่องการทิ้งกระเป๋าเปล่าอีก แต่เห็นว่ามันไม่ค่อยสำคัญแล้วทิ้งลงไปในคลองที่ไหนก็ได้ที่ไม่มีคนเห็นก็แล้วกัน ทว่างานนี้ก็ไม่ง่ายอย่างที่นึกอีก แล่นรถรอบเมืองไปเสียหลายรอบ จนในที่สุดเห็นคลองสาทรตอนหนึ่งมีคิโพลนอนส่องมาไม่ถึง ก็เลยโยนโครมลงไปแล้วรีบวิ่งรถออกสักประเดี๋ยวก็ถอยถอยเข้ามาได้ว่าลืมดูไปว่าตรงที่โยนลงไปนั้นเป็นน้ำหรือเป็นกองผักตบชวา ว่า! ไม่เอาแล้ว เป็นอะไรก็ช่างเถอะ ขอให้เรื่องมันจบเสียที

ต่อมาอีกหลายเดือน เพื่อนผู้ฝากกระเป๋ามาถามหาของที่ฝากไว้ ดิฉันก็เล่าให้เขาฟังและบอกว่าจะเอากลับมาจริงๆ ก็ใช้ว่าจะเป็นไปได้ แต่คงยากเอาการ เพราะบ้านนั้นกว้างมาก ดิฉันจะเที่ยวเข้าไปควานหาที่ได้ดูเพื่อหาจุดที่ฝังของไว้นั้น คงจะต้องเป็นเรื่องใหญ่โต เขาก็เลยเห็นด้วยว่าไม่คุ้มและยอมแพ้ไป

เมื่อดิฉันคิดเลิกขยายสาขาครูโยธยานจึงขายบ้านหลังนั้นคืนให้แก่สำนักงานทรัพย์สินฯ ไป คิดว่าคนที่รื้อบ้านเพื่อก่อสร้างใหม่คงจะพบสิ่งที่ดิฉันไม่รู้ว่าจะไร้นั้นไปแล้ว!

หลังจากนี้มานึกว่าชีวิตของเรานั้นคงจะใกล้ๆ เข้าไปมากแล้ว วันดีคืนดีเกิดชีวิตต้องเปลี่ยนไปปุบปับโดยไม่ทันรู้ตัวจะลำบาก จึงจัดกระเป๋าดูทางเก่าๆ ไบย้อมๆ ไบหนึ่ง ใส่ของใช้เก่าๆ ไว้พร้อม เพื่อเกิดเรื่องขึ้นจริงๆ จะได้ไม่ต้องงุ่นงาย กระเป๋าใบนี้เพิ่งยกให้คนใช้ไปทั้งหมดเมื่อประมาณ พ.ศ. 2530 นี้เอง

ปิ่น 45 กระบอก !

ระหว่างที่คุณเตียง ศิริขันธ์ หายตัวไป โดยไม่มีใครรู้ว่าจะเป็นตายร้ายดีอย่างไร คุณนิवास ภริยาของเธอกลัวมากกว่าที่บ้านมีปืนทิงไว้สี่กระบอก ความจริงเป็นปืนที่เหลื้เข้ามาจากสงครามโลกครั้งที่ 2 เข้าใจว่าจะใช้ไม่ได้แล้ว คุณเตียงคงเก็บไว้ดูเล่นหรือเอาไว้เป็นที่ระลึก เพราะเอวางไว้เฉยๆ โดยไม่ได้ซุกซ่อนอะไร

คุณประยูรเห็นคุณนิवासแสดงอาการหวาดผวาช่นนั้น จึงรับอาสาขนปืนออกจากบ้านเธอ แล้วเอาไปทิงไว้ที่อาคารราชดำริของดิฉัน ที่ซึ่งเราเอากะเป๋ไปฝังไว้นั่นเอง

ไม่นานมีนายตำรวจใหญ่คนหนึ่งซึ่งเคยเป็นเสรีไทย ให้คนมาแอบกระซิบว่าให้จัดการโยกย้ายปืน 45 กระบอกนั้นไปเสีย เพราะทางตำรวจเขาารู้เค้าแล้ว ดิฉันยังนึกขุ่นไม่หายที่ตำรวจฟังไม่ได้ศัพท์จับมากระเดียดเช่นนั้น ความจริงคงมีคนไปแจ้งข่าวว่า 4-5 กระบอก แต่เขาจับความเป็น 45 ไป

อย่างไรก็ดี เราจะทำไม่รู้ไม่ชี้ก็ไม่ถูก ตอนนั้นมีคนอาสาเอาปืนแยกย้ายกันไปคนละกระบอก ใครบ้างจำไม่ได้ ที่จำได้คือคุณบุญชู โรจนเสถียร ซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่ ๆ อยู่ที่บ้านซอยกลาง (สุขุมวิท 49) เธอเอาปืนไปตั้งพิงไว้กับฝาบ้านเฉยๆ โดยไม่เฉลียวใจว่าจะมีอะไรเกิดขึ้น

อีกสองวันต่อมา ตำรวจไปค้นที่บ้านราชดำริจริงๆ คั่นง่ายเพราะบ้านว่างทุกห้อง เมื่อไม่พบปืนที่นั่นก็ไปค้นที่อื่นต่อ จึงไปพบปืนกระบอกที่อยู่บ้านคุณบุญชู ตอนนี้อยู่กลายเป็นเรื่องใหญ่ คุณบุญชูถูกส่งฟ้องศาล คุณประยูรจึงต้องไปศาลทุกครั้งที่มีหมายนัดเรียกตัวคุณบุญชู

คุณประยูรได้ไปปรึกษาเพื่อนนักเรียนกฎหมายหลายคนที่เป็นนักเรียนเก่าอังกฤษ ทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ให้การไปตามตรงคงจะไม่มี

โทษทัณฑ์อะไรมา เพราะสงครามเพิ่งจบมาไม่นาน ย่อมต้องมีของหลงเหลืออยู่บ้างเป็นธรรมดา ในที่สุดศาลปรับเงิน 500 บาท และรอลงอาญา หรืออะไรจำไม่ได้แน่

ท่านผู้หญิงถูกจับ

ปี 2495 คุณพ่อของดิฉันซึ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุอยู่ที่จังหวัดสมุทรสงคราม ได้เดินทางมาพำนักชั่วคราวที่วัดระฆังฯ ที่ซึ่งคุณอาของดิฉัน (อุบาสิกาแนบ มหานิรานนท์) จำศีลภาวนาอยู่ วันที่ 15 พฤศจิกายน 2495 ดิฉันนิมนต์คุณพ่อให้มาฉันเพลที่โรงเรียน ขณะที่ดิฉันกำลังถวายภัตตาหาร คุณพ่ออยู่ก็มีโทรศัพท์ซึ่งคิดว่ามาจากบ้านคุณพูนสุขว่า ตำรวจมากันบ้านและคุณพูนสุขก็ไม่อยู่ ดิฉันตอบไปว่ากำลังถวายอาหารพระ ประเดี๋ยวจะไป ก็พอดีมี โทร. เข้ามาว่าคุณพูนสุขถูกจับแล้ว เท่านั้นแหละ ดิฉันบอกน้องๆ ให้มาทำหน้าที่แทน บอกคุณพ่อว่ามีเรื่องด่วน ขอกราบลาไปก่อน แล้วไปที่บ้านสาทรทันที

เมื่อไปถึงเห็นนายตำรวจซื้อประชา (นามสกุลจำไม่ได้) นั่งเก้าอี้มองดูพวกลูกน้องคันโน่นคันนี้ แต่ก็ไม่พบอะไร ตอนนั้นยังไม่เห็นคุณพูนสุขเลย ดิฉันจึงรออยู่ที่นั่น จนเมื่อเขาเอาตัวคุณพูนสุขมาบ้าน มาจัดข้าวของเพื่อจะไปเข้าห้องขังที่สันติบาล และเมื่อเขาพาท่านไปสันติบาลนั้น ดิฉันคงไปด้วยแน่แต่จำไม่ได้ว่าไปอย่างไร จำได้แต่ว่าท่านให้ส่งคุณคุณฎี และคุณวณิ ไปอยู่กับท่านด้วย เพราะที่บ้านไม่มีใครดูแล ขออนุญาตเขาว่า จะให้อยู่จนกว่าจะจัดการให้เข้าโรงเรียนประจำได้

ระหว่างที่คุณพูนสุขถูกขังที่สันติบาลนั้น ดูเหมือนจะมีเวลาให้เขียนได้เพียงวันเดียวในสัปดาห์ (ถ้าจำไม่ผิด) แต่ดิฉันสงสารท่าน อยากให้กำลังใจแก่ท่านบ้าง จึงไปหานายตำรวจใหญ่ที่มีหน้าที่ควบคุมท่าน (นาย

ตำรวจคนนี้เคยเป็นเสรีไทยสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2) ซึ่งเคยออกปากว่าจะให้เขาช่วยทำอะไรก็ได้บ้างก็ยินดี ฉันทันว่าจะไม่รบกวนอะไรเลย เพียงแต่ขอให้ฉันทันได้เยี่ยมคุณพูนสุขทุกวันเป็นกรณีพิเศษ โดยรับรองว่าแต่ละครั้งจะไม่อยู่นาน นายตำรวจคนนั้นบอกว่า “เมื่อคุณกล้าขอมาเช่นนั้น ผมก็กล้าให้เหมือนกัน แต่ต้องสัญญาว่าจะไม่ทำอะไรผิดกฎหมายหรือผิดข้อบังคับต่าง ๆ”

ฉันทันได้รับอุปการะลูก ๆ ของคนที่ถูกออกจากราชการโดยไม่ยุติธรรม เพียงเพราะเป็นพวกของท่านปรีดีไว้หลายคน และพวกที่หัวหน้าครอบครัวยึดต้องหลบ ๆ ซ่อน ๆ เพื่อหลีกเลี่ยงการถูกจับขังคุกด้วย เพราะสมัยนั้นเรียกกันว่า “ยุคทมิฬ” คนถูกจับขังโดยยังหาความผิดไม่ได้มากมาย

เมื่อถึงวันที่ 2 มกราคม 2496 วันเกิดของคุณพูนสุข ฉันทันได้พาเด็ก ๆ เหล่านี้ไปยืนรวมกลุ่มกันที่พื้นที่ชั้นล่างด้านใกล้ห้องที่คุณพูนสุขอยู่ และขอให้ท่านโผล่หน้าต่างออกมาแล้วเด็ก ๆ ก็ร้องเพลง Happy Birthday ให้ท่าน ทั้งนี้ก็เพื่อให้พวกตำรวจเห็นว่าเด็ก ๆ เหล่านี้น่าสงสารเพียงไร (เพราะการกระทำอันโหดเหี้ยมของตำรวจ) เราแค่ทำสิ่งที่ควรกระทำ ไม่ได้ทำอะไรผิดข้อบังคับของเขา

คุณพูนสุขถูกขังอยู่ 84 วันก็มีคำสั่งศาลให้ปล่อยตัว ไม่ฟ้อง เพราะไม่รู้จะฟ้องด้วยข้อหาอะไร เมื่อได้รับอิสรภาพแล้วประมาณ 2 เดือน ท่านจึงตัดสินใจพาลูกเล็ก ๆ สองคน คือคุณวามีและคุณคุณฐิี ออกจากเมืองไทย โดยมุ่งหมายจะไปฝรั่งเศส ที่ซึ่งคุณสุดา ลูกสาวอีกคนหนึ่งกำลังศึกษาอยู่ ตอนนั้นคือเดือนเมษายน 2496

มีปัญหารื่องหนังสือเดินทาง

หลังจากรัฐประหาร พ.ศ. 2490 แล้ว รัฐบาลเริ่มล่าลงๆ ในด้านประชาธิปไตย และลัทธิเผด็จการก็ส่อแววว่ากำลังจะรุ่งเรืองและแกร่งไกรมากขึ้นๆ

สมัยนั้นมีคนมาเล่าให้ดิฉันฟังว่าเขาถูกตำรวจเพ่งเล็ง จะไปไหนก็มีคนคอยตาม จะเดินทางไปต่างประเทศ ทางเราก็ไม่ยอมออกหนังสือเดินทางให้ ดิฉันไม่อยากจะทำเชื่อ คิดว่าเขาคงจะโหม่เล่นมากกว่า คงอยากให้ใครๆ เห็นว่าเขาเป็นคนสำคัญ เพราะตำรวจของเมืองไทยนั้นมีจำนวนน้อย ไม่เพียงพอที่จะบริการประชาชนทั่วไปอย่างที่เราควรปฏิบัติอยู่แล้ว งานของเขาเต็มมือ จะมาเสียเวลาอยู่กับเรื่องเล็กๆ น้อยๆ ของคนธรรมดาๆ อย่างพวกเราโดยใช่เหตุทำไม

แต่ครั้งแล้วเรื่องก็เกิดขึ้นกับพวกเราเอง มีนายตำรวจชั้นเล็ก ๆ คนหนึ่งซึ่งรู้จักกัน มาเดือนคุณประยูร วิญญรัตน์ ว่าจะไปไหนมาไหนหรือทำอะไร ให้ระวังตัวไว้หน่อย เพราะมีคนติดตามดูเขาอยู่ตลอดเวลา คุณประยูรบอกว่าเขาไปไหนๆ อย่างเปิดเผย ไม่ได้ไปทำอะไรลับพิสดาร และเขาก็เชื่อว่าไม่มีใครตามดูเขาหรอก นายตำรวจคนนั้นคงจะคิดเอาเองหรือไม่ก็ได้ข้อมูลมาผิดๆ เขาพูดเท่าไรๆ คุณประยูรก็ไม่ยอมเชื่อเท่าเดียว ในที่สุดเขาเลยบอกว่า “ผมนี้แหละที่ได้รับคำสั่งให้ติดตามดูคุณ ทีนี้จะเชื่อได้หรือยังล่ะ?” นายตำรวจคนนี้ภายหลังได้เลื่อนขั้นขึ้นไปใหญ่โต

พอถึงตัวดิฉันบ้าง ดิฉันได้ยื่นคำร้องขอทำหนังสือเดินทางเพื่อจะไปเที่ยวประเทศญี่ปุ่น เพราะมีเพื่อนสนิททำงานอยู่ที่นั่น เขารับรองว่าจะจัดที่กินอยู่ให้โดยที่ดิฉันจะไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอะไรเลย ตอนนั้นมีสายการบิน P.O.A.S. ของรัฐบาลไทย ที่คุณสกล รัตนานนท์ ซึ่งดิฉันรู้จักดี เป็นผู้จัดการอยู่ เป็นโอกาสเหมาะที่ดิฉันอาจจะได้ลดค่าโดยสารพิเศษหรืออาจจะได้รับ

ความสละสลวยต่าง ๆ เป็นพิเศษด้วย เราเขียนได้ตอบกันอยู่นานกว่าดิฉันจะตัดสินใจว่าจะไปจริง ๆ ระหว่างช่วงโรงเรียนปีภาคเรียน (เมษายน-พฤษภาคม 2499)

ดิฉันดำเนินการเรื่องขอหนังสือเดินทางโดยยื่นคำร้องไปตามธรรมดาล่วงหน้าก่อนเวลาที่กะไว้ว่าจะเดินทางหลายเดือน แต่ปรากฏว่าหนังสือเดินทางทำไม่รู้จักเสร็จ ดำรวจนัดไปฟังวันนั้นวันนี้ ผลัดไปที่ละ 1-2-3 สัปดาห์ (สมัยนั้นการออกหนังสือเดินทางต้องให้กรมตำรวจอนุญาตก่อน) ครั้นเวลาล่วงไปจนใกล้วันหยุดปลายปีแล้ว ดิฉันร้อนใจจึงไปหานายตำรวจใหญ่คนหนึ่งซึ่งเคยเป็นเสรีไทยและพอจะพูดจากันได้ นายตำรวจคนนั้นทำให้อีกอีก พูดเสียงไปเสียงมา ในที่สุดก็บอกว่าดิฉันต้องไปพบนายตำรวจใหญ่คนหนึ่ง แล้วก็นัดวันเวลาให้

เผชิญหน้านายตำรวจใหญ่

ถึงวันนัดดิฉันก็ไป ไปคนเดียว เขาพาไปที่ห้องทำงาน ซึ่งต้องเดินผ่านห้องโถงใหญ่ที่มีโต๊ะทำงานตั้งอยู่เป็นระยะ ๆ และมีตำรวจใหญ่ ๆ ขึ้นอัศวินที่ดิฉันจำหน้าได้นั่งอยู่หลายคน

ประโยคแรกที่นายพลตำรวจยศคุณหลวงคนนั้นถามดิฉันก็คือ รู้จักนายปรีดี พนมยงค์ นายวัชรชัย ชัยสิทธิเวช และคุณช่อม ภริยาของเขาหรือไม่ ดิฉันตอบว่ารู้จักทั้งสามคนเป็นอย่างดี แล้วเป็นอย่างไร การที่ดิฉันจะไปเที่ยวญี่ปุ่นมันเกี่ยวอะไรกับเรื่องนี้ (ตอนนั้นท่านปรีดีและคุณวัชรชัยไปต่างประเทศแล้ว) ดิฉันแสดงความบริสุทธิ์ใจโดยเอาแฟ้มจดหมายที่เพื่อนตอบมาเรื่องการรับรองดิฉันที่ญี่ปุ่นให้เขาอ่าน เขาก็ไม่ยอมดูเลย

เขาได้แต่พูดอะไรต่ออะไรวกไปเวียนมา ไม่เห็นเป็นสาระ หรือจะเกี่ยวกับการเดินทางของดิฉันเลย ดิฉันสังเกตว่า ระหว่างที่พูดนั้นเขาไม่ยอม

สบตากับดิฉันซึ่งกำลังจ้องดูเขาตลอดเวลา เขาหันไปทางซ้ายบ้าง ขวาบ้าง แล้วก็ก้มหน้าเอาปากกาเขียนรูปวงๆ บนกระดาษซับแผ่นใหญ่ที่วางอยู่บนโต๊ะ เขาเขียนนับร้อยๆ วงจนเประเติมไปหมด

ดิฉันเคยเรียนจิตวิทยาบ้าง รู้ว่าคนที่ทำเช่นนั้นจะต้องมีปมด้อย ถ้าเขาไม่กลัวก็คงต้องเกรงอะไรบางอย่างเป็นแน่ ดิฉันจึงเคঁกับเขาให้บอกมาชัดๆ ว่าหนังสือเดินทางของดิฉันจะได้หรือยัง ในที่สุดเขาก็บอกว่ายังไม่ได้ แต่ไม่ยอมบอกว่าเพราะอะไร ดิฉันก็เลยได้เถียงกับเขาเป็นการใหญ่ ตามปกติเสียงดิฉันก็ดังอยู่แล้ว คราวนี้ยิ่งดังเป็นพิเศษด้วยความโมโห และเมื่อแน่ใจว่าเขาไม่ยอมออกหนังสือเดินทางให้แน่แล้ว ก็เลยหมดความเกรงใจ พุดอะไรต่ออะไรไปโดยไม่ต้องระมัดระวัง

เขาบอกให้ดิฉันออกไปรับทราบเรื่องจากนายตำรวจข้างนอก พอดิฉันออกมา พบนายตำรวจคนหนึ่งซึ่งรู้จักดี เขาบอกว่า “คุณพุดเสียงดังจังทุกคนในห้องโถงใหญ่ได้ยินหมดทุกคำพุดเลย” ดิฉันมองไปดูรอบๆ เห็นพวกนายตำรวจบางคนมองดูดิฉัน และบางคนก็เพียงแต่ขำเลี้ง

ถูกหาว่าเป็นอาชญากร

นายตำรวจคนหนึ่งเอากระดาษมาให้ดิฉันลงนามรับทราบ ดิฉันอ่านดู ใจความว่าเขายังออกหนังสือเดินทางให้ดิฉันไม่ได้ เพราะดิฉันจะต้องรอการสอบสวนในฐานะอาชญากร ! ดิฉันเห็นว่าเขาให้รับทราบเท่านั้น ไม่สลักสำคัญอะไร และอยากให้เรื่องจบๆ เสียก็เลยลงนามไป

นายตำรวจที่รู้จักกันบอกดิฉันว่าน่าจะยื่นคำร้องขอถามว่าเป็นอาชญากรเรื่องอะไร พอตีระฆังตีบอกเวลาเที่ยงวัน ถ้าดิฉันจะยื่นคำร้องก็จะต้องนั่งรออยู่คนเดียวอย่างน้อย 1 ชั่วโมง กว่าเขาจะเริ่มทำงานใหม่ แล้วดิฉันยังเห็นว่าถึงขึ้นไปก็คงไม่มีประโยชน์อะไร ดิฉันไม่กลัวแล้ว จะ

เป็นอย่างไรก็เช่นกัน

ดิฉันสังเกตเห็นได้อย่างชัดเจนว่าในวงการตำรวจก็มีการแตกแยกกัน

ถามกระทรวงการต่างประเทศ

ดิฉันขอให้คุณภานุภณกรณัฏ์ ไกรฤกษ์ อธิบดีในขณะนั้น ช่วยตรวจสอบดูว่าทางตำรวจเขากลับไปยังกระทรวงการต่างประเทศว่าอย่างไร ในการที่ปฏิเสธไม่ยอมออกหนังสือเดินทางให้ดิฉัน ได้ความว่าตำรวจรายงานไปว่ายังตรวจสอบประวัติของดิฉันไม่เสร็จ ขอเลื่อนออกไปก่อนโดยไม่มีกำหนดเวลา

ตัดมิตรภาพกับตำรวจ

ดิฉันเสียใจมากที่ได้เสียเวลาไปเปล่าๆ ในการวิ่งเต้นขอไปญี่ปุ่นระหว่างโรงเรียนหยุดปลายปีเลยพาเด็กๆ ในอุปถัมภ์ไปพักผ่อนที่บ้านบางแสนตลอดเดือนเมษายน ตอนนั้นดิฉันเกลียดตำรวจมากจริงๆ ถึงขนาดไม่ยอมรับลูกตำรวจเข้าเรียนในโรงเรียนครูโชนทยานเสียหลายปี ซึ่งก็รู้ว่าทำไม่ถูกนัก เพราะตำรวจที่ดี ที่ไม่รู้ไม่เห็นอะไรด้วย และไม่เห็นด้วยกับการรังแกประชาชนเช่นนั้นก็มีอีกมาก อย่างไรก็ตามภายหลังปรากฏว่าผู้ปกครองนักเรียนของดิฉันที่ดีที่สุดและเป็นเพื่อนที่ดีที่สุคนธ์นั้นเป็นตำรวจ คือ พ.ต.อ. เสฐียร สินธุเสน

ได้หนังสือเดินทางอย่างง่ายดาย

หลังจากนั้นประมาณ 10 ปี เจ้าหน้าที่ระดับสูงคนหนึ่งของธนาคารกรุงเทพ ซึ่งคุ้นเคยกับดิฉันเป็นอย่างดี เพราะลูกๆ ของท่านเรียนที่โรงเรียนครูโชนทยาน ได้บอกกับดิฉันว่าท่านได้ทำอะไรอย่างหนึ่งให้ตำรวจ จะเป็น

เรื่องส่วนตัวของตำรวจหรือทางการตำรวจ (จำไม่ได้แน่) และทางตำรวจอยากทำอะไรตอบแทนบ้าง ท่านถามดิฉันว่ามีเรื่องอะไรที่ต้องการความช่วยเหลือจากตำรวจบ้างไหม ถ้ามีท่านจะช่วยจัดการให้

ดิฉันนึกถึงเรื่องหนังสือเดินทางขึ้นมาได้ แต่ก็คิดว่าซื้อเราอยู่ในบัญชีดำของตำรวจ จะไปดึงคนอื่นเข้ามายุ่งด้วยอาจจะเป็นการไม่สมควรอย่างไรก็ดี อยากจะลองดู จึงบอกท่านว่าอยากจะทำหนังสือเดินทาง โดยไม่ได้เล่าให้ท่านฟังว่าได้เคยขอมาแล้ว และติดขัดด้วยเรื่องอันใด เพราะเกรงว่าถ้ารู้ ท่านอาจไม่กล้าลองเลยก็ได้

ท่านพูดว่า “อ้อ เรื่องนี้คนเดียวเท่านั้นเอง รับรองทำให้ได้แน่ครับ” ดิฉันบอกว่า ถ้าได้ง่ายๆ ก็เอา แต่ถ้ามีปัญหาอะไรแม้แต่น้อย ก็อย่าให้เป็นเรื่องยุ่งยากใจ ไม่ต้องทำ อนึ่ง ในการขอหนังสือเดินทางนั้น ทางตำรวจจะต้องเรียกตัวไปสอบถามอะไรต่ออะไร ดิฉันขอไม่ไปหาตำรวจ ถ้าจะมีวิธีใดที่จะเชิญตำรวจมาสอบที่โรงเรียนดิฉันได้ จึงจะเอา (ข้อนี้คิดว่าคงไม่สำเร็จ แต่ท่านผู้นั้นรับปากอย่างแข็งขัน)

อีก 2-3 วัน คุณคนนั้นเชิญนายตำรวจคนหนึ่งมาพบดิฉันจริงๆ ได้ซักถามอะไรนิดหน่อยเท่านั้น แต่อยู่คุยต่ออีกตั้งนาน มีหน้าช้าตอนจะลากลับยังบอกอีกว่า “ผมดีใจมากที่ได้รู้จักกับคุณ คุณคุยเก่ง สนุกมาก วันหลังขออนุญาตมาคุยด้วยอีกได้ไหมครับ?”

และอีกไม่นาน (จำไม่ได้ว่ากี่วัน) ดิฉันก็ได้รับหนังสือเดินทางเรียบร้อย ง่ายเสียจนไม่น่าเชื่อเลย ตรงกันข้ามกับเมื่อดิฉันไปขอครั้งแรกนั้น หลังจากสอบถามแล้ว ดิฉันต้องไปหาตำรวจอีกตั้ง 6-7 ครั้ง แล้วก็จบด้วยการไม่อนุญาต

เมื่อมีหนังสือเดินทางแล้ว ดิฉันก็เริ่มคิดไปเที่ยวต่างประเทศทันที โดยคิดว่าจะตั้งต้นด้วยประเทศใกล้ๆ ก่อน

เดินทางออกนอกประเทศครั้งแรก-โชคดีโดยไม่คาดฝัน

เมื่อ พ.ศ. 2499 ดิฉันมีเรื่องทะเลาะอะไรกับผู้บัญชาการตำรวจสอบสวนกลาง เพราะเขาไม่ยอมออกหนังสือเดินทางให้ดิฉัน ดังได้เล่ารายละเอียดไว้แล้ว จึงคิดว่าตนเองคงหมดหวังที่จะออกนอกประเทศแล้ว แต่หลายปีต่อมามีผู้มาช่วยให้ดิฉันได้หนังสือเดินทาง เมื่อได้มาแล้ว ดิฉันก็ตั้งหน้าตั้งตาคอยโอกาสเหมาะที่จะออกไป จนกระทั่งปี ค.ศ. 1966 (พ.ศ. 2509) ดิฉันเพิ่งได้โอกาสที่จะเดินทางออกนอกประเทศเป็นครั้งแรก โดยการร่วมคณะทัวร์ของคุณสมถวิล สังขทรัพย์ ไปเที่ยวประเทศญี่ปุ่น

ข้ากลับพอมมาถึงฮ่องกง ได้ยินประกาศว่ามีเพื่อนคนหนึ่งมาคอยพบดิฉันอยู่ที่ทางออก ดิฉันไม่รู้จักชายคนนี้เลย แต่เขาปราดเข้ามาหาดิฉัน และถามว่า “คุณฉลบทลัษย์ใช่ไหมครับ?” พอดิฉันรับว่าใช่ เขาก็เบะกระเป๋าเลื่อนมาให้เห็นมุมหนึ่งของจดหมาย ซึ่งพอเห็นแวบเดียวดิฉันก็จำได้ว่าเป็นลายมือคุณพูนสุข ดิฉันจึงให้เขาขึ้นรถบัสไปกับเรา ไปคุยกันที่โรงแรม โดยหลอกเพื่อน ๆ ว่าชายคนนี้เป็นผู้ปกครองของลูกศิษย์คนหนึ่งของดิฉัน บ้านเขาอยู่มาเก่า เขารู้โปรแกรมว่าเราจะไปเที่ยวมาเก่าในวันรุ่งขึ้น เขาจะไปคอยรับและขออนุญาตพาดิฉันไปเที่ยวบ้านเขา โดยจะจัดการพามาส่งให้ทันเรือเที่ยวสุดท้ายที่จะกลับฮ่องกง

ที่แท้ชายคนนี้พาดิฉันไปพบคุณพูนสุขและลูก ๆ ที่โรงแรมใกล้ ๆ นั้นเอง ดิฉันพรรณาน่าไม่ถูกเลยว่าความรู้สึกตอนนั้นเป็นอย่างไร ได้แต่ร้องไห้อย่างเดียว แต่คุณพูนสุขบอกว่าเราต้องรีบแล้ว ท่านส่งบัตรใบหนึ่งให้ดิฉันถือไว้ แล้วพาขึ้นรถบัสบอกว่าไม่ให้พูดอะไรเลย บนบัตรนั้นมีรูปดิฉันติดอยู่ เพิ่งนึกได้ว่าคุณพูนสุขเคยขอรูปดิฉันไปใบหนึ่ง และรูปนั้นเองเลยได้เป็นประโยชน์ในงานนี้

รถบัสพาเราผ่านประตูสำคัญซึ่งกั้นเขตแดนมาเก๊าและจีนแผ่นดินใหญ่ มีทหารเฝ้าอยู่หลายคน และมีรถพานักท่องเที่ยวไปจอดดูหลายคัน เราผ่านตึกใหญ่ ๆ ไปหลายตึกแล้วไปหยุดที่ตึกหนึ่ง ซึ่งดิฉันได้มีโอกาสอันไม่เคยคาดฝันเลยว่าจะเป็นจริงได้ ดิฉันกราบท่านปรีดีพร้อมกับร้องไห้อย่างไม่อยากหยุด ด้วยความดีใจอันแสนจะสุดซึ้ง นับจาก พ.ศ. 2490 มา ดิฉันเพิ่งได้กราบท่านครั้งนี้เอง

รายละเอียดที่ดิฉันได้พบท่านปรีดีครั้งนี้ ดิฉันได้เขียนไว้แล้วในประวัติเล่มต่อไปในหัวข้อใหญ่เรื่อง “การไปเที่ยวต่างประเทศ” และในหัวข้อย่อย “เมื่อดิฉันเล็ดลอดเข้าไปในประเทศจีน (แผ่นดินใหญ่)”

ความจริงการที่ดิฉันไปขอหนังสือเดินทางเมื่อปี 2499 นั้น ก็เพราะหวัง (อย่างลม ๆ แล้ง ๆ) ว่าอาจจะมีโอกาสได้พบคุณพูนสุข เพราะท่านได้พาลูกสาวเล็ก ๆ สองคนคือคุณดุขุฎีและคุณวณิ ออกจากเมืองไทยเมื่อต้น ๆ ปี 2496 เข้าใจว่าคงจะไปอยู่ปารีสกับคุณแป้ว (สุดา) ลูกสาวที่กำลังเรียนอยู่ที่นั่น แต่เมื่อคุณพูนสุขกลับเข้ามาเมืองไทย เมื่อ พ.ศ. 2500 เนื่องจากคุณหญิงเพ็ง มารดาของท่านป่วยหนัก จึงได้ทราบที่ท่านพาลูกสองคนออกจากปารีสในปีนั้นเอง โดยเดินทางผ่านสวีเดน ฟินแลนด์ ไปถึงมอสโก แล้วต่อไปโดยรถไฟสายยาวที่สุดในโลก ผ่านไซบีเรีย ไปสิ้นสุดที่เมืองด่านแรกของจีน โดยมีท่านปรีดีมาคอยรับอยู่ที่นั่นแล้ว

เมื่อคุณพูนสุขไปเมืองจีนครั้งนี้ ได้มีการติดต่อทางจดหมายและส่งอาหารไทย (แห้ง) ไปนาน ๆ ครั้ง โดยมีพรรคพวกที่ฮ่องกงจัดการให้ ตอนนั้นฉันมีความหวังว่าสักวันหนึ่งคงมีโอกาสได้ไปพบท่านปรีดีด้วย แต่อย่างไร ๆ ก็คงจะต้องไปคู่หูทางก่อนหลายครั้ง ไม่เคยนึกเลยว่าพอออกเดินทางไปครั้งแรกก็ได้พบท่านทั้งสองแล้ว โชคดีอะไรเช่นนั้น แน่นนอน ทั้งนี้เป็น

เพราะความสามารถของคุณพูนสุขแท้ที่เดียว ดิฉันคิดถึงเรื่องนี้ที่ไรกันนอน
ไม่หลับเพราะความดีใจอยู่เป็นเวลานานแสนนาน

ตอนที่ดิฉันได้เล็ดลอดเข้าไปในเซตจินครั้งนี้ ได้พบคุณแป้ว (สุดา) ด้วย
ได้ความว่าเธอเรียบจบวิชาดนตรีแล้ว จะแวะไปเยี่ยมคุณพ่อคุณแม่ก่อนจะ
กลับเมืองไทย แต่กลับไม่ได้เพราะจอมพลสฤษดิ์สั่งจับทุกคนที่เดินทาง
กลับจากประเทศจีน คุณสุดาก็มีหมายจับด้วย จึงต้องอยู่ในจีนต่อไป

ดัชนีค้นนามบุคคล

A

Angela (ธิดาหลวงสิริราชไมตรี) 75, 77

B

Beethoven, L. von (นักแต่งเพลง) 29

Brahms, J. (นักแต่งเพลง) 29

C

Cardew, A. E. (ผู้ดูแลนักเรียนไทย) 11 – 17, 19, 20 – 28, 31,
38, 42, 45, 67 – 69, 74, 92, 94, 96, 103, 106

Cardew, Mrs. (ภริยา Mr. Cardew) 24, 25, 96

Chakravarty, Amiya 37

Chamberlain, Neville (นายกรัฐมนตรีอังกฤษ) 86

Chiang Kai-shek (เจียงไคเช็ค) 142

D

Dickinson, Miss 20, 52

E

Edward VIII (พระเจ้าเอ็ดเวิร์ดที่ 8) 66

Elizabeth II (พระนางเจ้าเอลิซาเบธที่ 2) 66

G

George VI (พระเจ้าจอร์จที่ 6) 66

Georgie (บุตรชายหลวงสิริราชไมตรี) 75

Goldsborough, Mr. & Mrs. 88

Goya, Francisco (จิตรกร) 30

H

Harrison, Miss	21, 22, 25, 69
Hitchinson, Mr.	104
Hitler, Adolf (ฮิตเลอร์)	81, 82, 83, 86
Hunter, Mrs. (เจ้าของบ้านเช่า)	14 – 20

J

Jesus Christ (พระเยซูคริสต์)	36
------------------------------	----

M

Manet, Édouard (จิตรกร)	30
Mannin, Ethel (นักประพันธ์สตรี)	39
Mao Tze Tung (เหมาเจ๋อตุง)	123
Margaret Rose, Princess (เจ้าหญิงมากาเร็ต)	66
Mario, Mr. (บุตรบุญธรรมของ Dr. Montessori)	22, 91, 94
McCalman, Miss (ครูภาษาเยอรมัน)	67
Monet, Claude (จิตรกร)	30
Montessori, Maria (ดร. มอนเตสซอรี)	22, 86 – 88, 91 – 93, 107
Munthe, Leela (เพื่อนนักเรียนชาวอินเดีย)	89, 90

N

Nickie (บุตรชายหลวงสิริราชไมตรี)	75
----------------------------------	----

P

Pietro (บุตรชายหลวงสิริราชไมตรี)	74
----------------------------------	----

R

Rembrandt (จิตรกร)	30
--------------------	----

S

Shakespeare, William (นักประพันธ์)	40, 61
Shaw, George Bernard (นักประพันธ์)	61
Simpson, Mrs. Wallis	66
Soong, T. V. (รัฐมนตรีต่างประเทศของจีน)	142
Suzanne (ธิดาของหลวงสิริราชไมตรี)	75, 77

T

Tagore, Rabindranath (รพินทรนาถ ตะกอร์)	37
Thackar, Leela (เพื่อนนักเรียนชาวอินเดีย)	89
Tussauds, Madame (มาดามทุสโซด์)	64

V

Van Gogh (จิตรกร)	30
-------------------	----

W

Williams, Elsie	38, 39, 83
Williams, Eric	38, 39, 83
Woodworth, Mrs. (เจ้าของบ้านเช่า)	16 – 19

ก

กระจ่างศรี (หงสเวส) รักตะกนิษฐ, คุณหญิง	122
กัลย์ อิศรเสนา	31
กัลยาณวัฒนา, สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้า / พระองค์นี้	73, 76
ก้าน รัตนสาขา	199
กำแพง พลังกูร	18, 19, 29, 54, 61, 84, 157, 159, 161
กุหลาบ สายประดิษฐ์	124, 133

ง

ง่วนปี	54
--------	----

จ

จรูญ ผดุงวิทยาเสริม, คุณหญิง	166, 168
จรูญ สืบแสง	154, 159
จารุพัตรา อาภากร, หม่อมเจ้า	155
จำกัศ พลังกูร	19 – 22, 27, 28 – 46, 49 – 54, 60, 61, 69, 77, 78, 80, 82, 83, 106, 118 – 125, 127 – 149, 156 – 161, 163 – 166, 168, 175, 176, 183, 184, 194
จำลอง ดาวเรือง	123, 197, 198, 199
จิรี วรวรรณ, หม่อมราชวงศ์	85, 134

ฉ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา	142
เฉลียว ปทุมรส	158, 159
แฉล้ม (พลจันทร์) มหานีรานนท์ / คุณแม่ / “นาย”	122, 150, 166

ช

ชม รักตะกนิษฐ	122
ชลธิชา สุวรรณทัต	133
ชลอ รั้งควร / นางวรกิจบรรหาร	123, 133

ชอุ่ม ชัยสิทธิเวช	209
ชุมพล / ปุ่ม รังควร	133
ชูลีพร (รังควร) สาครินทร์	133

ค

คุษฎี พนมยงค์	168, 206, 207, 214
---------------	--------------------

ด

ตระหนักจิต (พลางกูร) หาริมสูตร, คุณหญิง	121
เตียง ศิริขันธ์	123, 127, 134, 138, 145, 146, 150, 156, 197, 199, 205

ถ

ถวิล อุดล	123, 148, 197, 199
-----------	--------------------

ท

ทองเปลว ชลภูมิ	199
ทองสุข พงศทัต	25
ทองอินทร์ ภูริพัฒน์	123, 197, 199
ทิพยา ณ ป้อมเพชร	151
เที่ยง จินดาวัฒน์	151

ธ

ธรรมศาสตร์นาถประนัย, พระยา / จุ้ย สุวรรณทัต	127
---	-----

น

นงเยาว์ ประภาสธิตย์ / น. ประภาสธิตย์	133
นรรัตน์ราชมานิต, พระยา / ตรีก จินตยานนท์ / “เจ้าคุณนรฯ”	126
นวลจันทร์ ณ ป้อมเพชร	73
นิพนธ์พจนาดัต, พระยา / สันตต์ นิพนธ์พจนาดัต วิจิตรานนท์	126
นิवास ศิริขันธ์ (ภริยาคุณเตียง ศิริขันธ์)	127, 146, 205
แนบ มหานีรานนท์	206

บ

บุญช่วย สุวรรณสร, นายแพทย์	159, 162
บุญชู โรจนเสถียร	205
บุญถิ่น อัตถากร	134
บุญมา วงศ์สวรรค์	57, 58, 134
บุญเรือน ชุมพะวัน, ท่านผู้หญิง	75
บุญล้อม (ภริยาหลวงพินิจฯ)	19
บุญหลง พหลพลพยุหเสนา, ท่านผู้หญิง	164
บุญย์ เจริญชัย	146
เบญจางค์ พลจันทร์ / “ครูเล็ก”	201, 202

ป

ป. พิบูลสงคราม, จอมพล	118
ปกเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ	81
ปาพ พญ-หลง	152
ประเจิดอักษรลักษณ์, หลวง / สมโภช อิศวนนท์	152
ประชา (นายตำรวจ ไม่ทราบนามสกุล)	206
ประพจน์ วัชรากัย	58, 59
ประไพ (ธิดาหลวงอดุลเดชจรัส)	173
ประยูร วิญญรัตน์	24, 69, 73, 77, 78, 83, 139, 140, 174, 198 – 201, 203 – 205, 208
ประสงค์ พิบูลสงคราม, พลเรือโท	11
ประเสริฐ เรืองสกุล	19, 29, 38, 54, 60
ปรีวรรตวรวิจิตร, หลวง / จันทร์ เจริญชัย	146
ปรีดี พนมยงค์ / หลวงประดิษฐมนูธรรม	122, 141, 143, 145, 148 – 155, 157, 158 – 162, 168 – 171, 173, 197, 198, 209, 215
ป้วย อิงภากรณ์	25, 26
पाल พนมยงค์	168
ปิ่น มาลากุล, หม่อมหลวง	29, 30

ผ

ผดุงวิทยาเสริม, พระยา / กำจัด พลาญกูร	121, 135, 166, 168, 176
ผิน ชุณหะวัณ, จอมพล	170, 174, 197, 199
เผ่า ศรียานนท์, พลตำรวจเอก	199, 200

พ

พหลพลพยุหเสนา, พระยา / พจน์ พหลโยธิน	150, 164
พันวัสสาอัยยิกาเจ้า, สมเด็จพระ	157, 158, 162, 167
พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น / พระองค์เจ้าธานีนิติ	122
พินิจฯ, หลวง (ผู้ดูแลนักเรียนฝ่ายไทย)	17
พิพรรธน์ ไกรฤกษ์	37, 38
พิภพ / ชั่วฮ้อ ดังคณะสิงห์	54, 127
พูนสุข (ณ ป้อมเพชร) พนมยงค์, ท่านผู้หญิง	73, 122, 141, 148,
150, 154, 158, 159, 161, 170 – 174, 198, 206, 207, 213 – 215	
เพ็ง ชัยวิชิตวิศิษฎ์ธรรมธาดา, คุณหญิง	168, 174
เพียงแข (ณ ป้อมเพชร) สุนทร-วิจารณ์	162, 163
ไพศาล ตระกูลดี	144, 146

ภ

ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระ เจ้าฟ้า กรมพระยา / “สมเด็จพระวังบูรพาฯ”	128
ภุชฌาภรณ์ ไกรฤกษ์	211

ม

มณี (บุณนาค) สิริวรสาร, คุณหญิง	11, 14, 25, 31 – 33, 35, 37, 38, 54, 85
มัลย์ ชูพินิจ	124

ย

ยมราช, เจ้าพระยา / ปั่น สุขุม	125
ยล สมานนท์	122

ร

ราชวังสัน, พระยา / ศรี กมลนาวิน	31
ราศี (อศวนนท) รัตนไชย	122

ล

ลลิตา พนมยงค์	141
เล็ง ศรีสมวงศ์	121, 177

ว

วรกิจบรรหาร, นาย / พงษ์ รังควร	133
วัชรชัย ชัยสิทธิเวช, เรือเอก	209
วัฒนา อิศรภักดี	54, 100, 102, 121, 157, 158, 164
วาณี พนมยงค์	155, 206, 207, 214
วิจิต รัตนภาณู, พันตำรวจเอก	202
วิทย์ ศิวะศรียานนท์	96
วินัย ปิตะเสน	127, 133
วิสวาท (ขุนนาค) อศวนนท / อุ้ย	168

ศ

ศรินครินทรบรมราชชนนี, สมเด็จพระ / พระราชชนนีศรีสังวาล	73, 76, 153
ศรีราชบุรุษ, หลวง / แปลง ปุณศรี	168
สุขปรีดา พนมยงค์	168
สุทธลาสัย, หลวง / บุง สุทธลาสัย	155
สุกสวัสดิวงศ์สนธิ สวัสดิวัฒน์, หม่อมเจ้า / “ท่านจีน”	160, 162

ส

สกล รสานนท์, นาวาอากาศเอก	208
สด ฐรมะโรหิต	124
สมถวิล สังขทรัพย์	213
สมมาทย์ สุขยางค์	31

สมานใจ (บุญญะวิตร) ดำรงแพทยาคุณ, คุณหญิง	13
สมานสมุทรกรรม, ขุน / บุญยัฒนุน มหานีรานนท์ / คุณพ่อ	122, 150, 166, 206
สฤยดี ธนะรัชต์, จอมพล	215
สังวรยุทธกิจ, หลวง / สังวร สุวรรณชีพ	202
สันธิวิทยาพัฒน์, พระ / ไต้เสียง สิริสิงห	134
สารี (ณ ป้อมเพชร) ปุณศรี	168
สินธุสงครามชัย, หลวง / สินธุ์ กมลนาวิน	132
สิริราชไมตรี, หลวง / จรูญ สิงหเสนี	74, 75, 77
สุดา (จันทนะศิริ) บุญปลุกภัย	14, 85, 87
สุดา พนมยงค์ / เป้ว	168, 207, 214, 215
สุนทร สิงหะ	54, 58, 59
สุนทร หงส์ลดารมภ์	25
สุรภิน สายประดิษฐ์	133
เสฐียร สินธุเสน, พันตำรวจเอก	211
เสนีย์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์	141
เสรี นวลมณี	145

ห

หลุย พนมยงค์	142, 144, 159
--------------	---------------

อ

อคุลเดชจรัส, หลวง (บัตร พึ่งพระคุณ)	173
อนงค์ สิงหเสนี (ภริยาหลวงสิริราชไมตรี)	74, 75, 77
อรรณพ มหานีรานนท์, นายแพทย์ / พี่ณพ	166
อঞ্জราฉวี เทวกุล, หม่อมเจ้า / ท่านอึ่ง	164
อัสนี พลจันทร์	145
อาชี (เจ้าหน้าที่ธนาคารเอเซียชาวจีน)	153
อานันทมหิดล, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว	73, 75, 76, 153
อิทธิ พलगูร	102
โอกาส พलगูร, นายแพทย์	102

